

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრი

GORI STATE TEACHING UNIVERSITY
FACULTY OF HUMANITIES
CENTRE OF HISTORY AND ARCHAEOLOGY

შრომათა კრებული
COLLECTION OF THE WORKS
№21

გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

2022

ჩ(უაკ) 902(479.22)(066)

ა-846

წინამდებარე კრებული ორ ნაწილადაა დაყოფილი. პირველი ნაწილი მოიცავს გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის მიერ 2019 წლის 15-16 ნოემბერს ჩატარებული მეთორმეტე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე „განათლებისა და მეცნიერების ინოვაციური განვითარება: მიმართულებები, პრობლემები, პერსპექტივები“ ისტორიის სექციაზე წარმოდგენილ ნაშრომებს. კრებულის მეორე ნაწილი კი დათმობილი აქვს გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის მიერ 2020 წლის 16 დეკემბერს ჩატარებული მეცამეტე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე „განათლებისა და მეცნიერების ინოვაციური განვითარება: მიმართულებები, გამოწვევები და განვითარების პერსპექტივები“ ისტორიის სექციაზე წარმოდგენილ ნაშრომებს.

The present collection is divided into two parts. The first part includes Gori State Teaching University on November 15-16, 2019 At the Twelfth International Scientific Conference "Innovative Development of Education and Science: Directions, Problems, Perspectives" which Papers is presented in the history section. The second part of the collection is dedicated to the papers presented at the Thirteenth International Scientific Conference "Innovative Development of Education and Science: Directions, Challenges and Perspectives for Development" held by the Gori State Teaching University on December 16, 2020.

რედაქტორი: ელდარ მამისტვალიშვილი

რედაქოლებია:

მეუფე ანდრია (გვაზავა)

ზაზა ალექსიძე

ბუბა კუდავა

პაველ ლიბერა

ელდარ ნადირაძე

მურმან პაპაშვილი

ჯაბა სამუშია

გიორგი სოსიაშვილი

როინ ყავრელიშვილი

დავით ყოლბაია

ნოდარ შენგელია

ტექნიკური რედაქტორი: თამილა კოშორიძე

Editor: Eldar Mamistvalishvili

Editorial Board:

Metropolitan Andrea (Gvazava)

Zaza Aleksidze

Buba Kudava

Pawel Libera

Eldar Nadiradze

Murman Papashvili

Jaba Samushia

Giorgi Sosiashvili

Roin Kavrelishvili

David Kolbaia

Nodar Shengelia

Technical Editor: Tamila Koshoridze

ISSN 1512-4657

შინაარსი სტატიები
CONTENTS Articles

მეთორმეტე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე
ისტორიის სექციაზე წარმოდგენილი ნაშრომები

იოსებ ალიმბარაშვილი – „მეფის ქალაქის“ (ახალქალაქის) მშენებლობის ქრონოლოგიისათვის Ioseb Alimbarashvili – FOR THE CHRONOLOGY OF BUILDING A "KING'S TOWN" (AKHAL-KALAKI)	6
დავით ახლოური – ქართულ-ოსური კონფლიქტი და ახალგორი (1988-1991) Davit Akhlouri – GEORGIAN OSSETIAN CONFLICT AND AKHALGORI (1988-1991)	12
ლია გაბუნია – ივანე ჯავახიშვილი ახალგაზრდების გარემოცვაში Lia Gabunia – IVANE JAVAKHISHVILI AMONG STUDENTS	19
ოთარ დოლიძე – გაგრის ბრძოლა Otar Dolidze – THE GAGRA BATTLE	26
ელდარ თავბერიძე – ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის მონასტრის ისტორიიდან Eldar Tavberidze – THE CHALATKHE CRUCIFIXION MONASTERY (RECENT CHURCH) AND ITS ANTIQUITIES	36
ნატა თეთვაძე – 1942 წლის შეთქმულების ისტორიიდან (კიტა ბუაჩიძე) Nata Tetvadze – 1942 CONSPIRACY (KITA BUACHIDZE)	42
ლელა თოგოშვილი – მუსიკალური კულტურა XI-XII საუკუნეების საქართველოში (საკითხის შესწავლისთვის) Lela Togoshvili – MUSICAL CULTURE IN THE XI-XII CENTURY IN GEORGIA (FOR LEARNING THE ISSUE)	51
გიორგი იობაშვილი – ძმები სიმენსები და საქართველო Giorgi Iobashvili – BROTHERS SIMENS AND GEORGIA	56
იგორ კეკელია – პატრონიმიის გენეზისის საკითხები გივი ელიავას ეთნოგრაფიულ მემკვიდრეობაში Igor Kekelia – ISSUES OF PATRONYMIC GENESIS IN GIVI ELIAVA'S ETHNOGRAPHIC HERITAGE	61
ელდარ მამისტვალიშვილი – როსტომ მეფე მემკვიდრეების ძიებაში და მათთან დაკავშირებული ისტორიები Eldar Mamistvalishvili – ROSTOM KING IN SEARCH OF HEIRS AND STORIES RELATED TO THEM	71
მანანა მიჩიტაშვილი – მძოვრეთის საქალაქო ცხოვრების ისტორიიდან Manana Michitashvili – FROM THE HISTORY OF LIFE OF MDZOVRETI TOWN	78
ოთარ ნიკოლეიშვილი – ერთი ბრიტანული წყარო საქართველოს შესახებ Oter Nikoleishvili – ONE BRITISH MATERIAL ABOUT GEORGIA	91

გიორგი სოსიაშვილი – გორის არქივში დაცული ივანე ჯავახიშვილის ერთი უცნობი წერილის შესახებ Giorgi Sosiashvili – ABOUT ONE UNKNOWN LETTER BY IVANE JAVAKHISHVILI PRESERVED IN GORI ARCHIVES	95
კახაბერ ქებულაძე, იგორ კეკელია – ზოგიერთი საკითხი გრიგოლ გველესიანის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წახნაგებიდან Kakhaber Kebuladze, Igor Kekelia – SOME OF THE QUESTION FROM GRIGOL GVELESIANI'S PUBLIC-POLITICAL INCITEMENT	100
ვაჟა ჩოჩია – ჯონ ტერლო - დაზვერვის დიდოსტატი Vazha Chochia – JHON TERLO – INTELLIGENCE GRANDMASTER	105
ვლადიმერ წვერავა – ზუტნერები და ქუთაისი Vladimer Tsverava – THE SUTNERS AND KUTAISI	110
მეცამეტე საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე ისტორიის სექციაზე წარმოდგენილი ნაშრომები	
იოსებ ალიმბარაშვილი - ბაღვაშები და ატენის „ქუეყანა“ Ioseb Alimbarashvili – THE BAGHVASHS AND THE COUNTRY OF ATENI	116
დავით ახლოური – სოფელი თინიკაანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარსა და XIX საუკუნის დასაწყისში Davit Akhlouri – THE VILLAGE OF TINIKAANI IN THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY AND THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY	127
ელდარ თავბერიძე – აკაკი წერეთელი კრწანისის ბრძოლაში იმერლების ღალატის შესახებ Eldar Tavberidze – AKAKI TSERETELI ABOUT THE IMERETIANS BETRAYAL IN THE KRTSANISI STRUGGLE	134
ლელა თოგოშვილი – „ნასყიდობის ინსტიტუტი“ XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში (საკითხის შესწავლისათვის) Lela Togoshvili – "PURCHASING INSTITUTE" IN PRE-XIX CENTURY REFORM GEORGIA (TO STUDY THE ISSUE)	140
გიორგი იობაშვილი – არტურ ლაისტი - „კავკაზიშე პოსტის“ რედაქტორი Giorgi Iobashvili – ARTHUR LEIST THE EDITOR OF "KAUKASISCHE POST"	146
ელდარ მამისტვალიშვილი – ქართველ მეფე-მთავართა მისიონერების საქართველოში ყოფნით დაინტერესების მოტივები Eldar Mamistvalishvili – MOTIVES OF INTEREST IN THE PRESENCE OF GEORGIAN KING-CHIEF MISSIONARIES IN GEORGIA	150
მანანა მიჩიტაშვილი – მძოვრეთის მწიგნობრული კერის ისტორიიდან Manana Michitashvili – FROM THE HISTORY OF MDZOVRETI AS THE LITERACY CENTER	155
გიორგი სოსიაშვილი – ქართულ-ოსური ურთიერთობები და სამაჩაბლო Giorgi Sosiashvili – GEORGIAN-OSSETIAN RELATIONS AND SAMACHABLO	166

კახაბერ ქებულაძე, იზოლდა რუსაძე – რამდენიმე ეპიზოდი აკაკი წერეთლისა და კიტა აბაშიდის ურთიერთობიდან (ედგენება კიტა აბაშიდის დაბადებიდან 150 და აკაკი წერეთლის 180 წლისთავს)	182
Kakhaber Kebuladze, Izolda Rusadze – SEVERAL EPISODES FROM THE NON-UNITY OF AKAKI TSERETELI AND KITA ABASHIDZE (DEDICATED TO THE 150TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF KITA ABASHIDZE AND THE 180TH ANNIVERSARY OF AKAKI TSERETELI)	
დავით ჩოჩიშვილი – ებრაელები და ქართული ეკონომიკა (მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარი)	187
Davit Chochishvili – JEWS AND THE GEORGIAN ECONOMY (SECOND HALF OF 19TH CENTURY)	
ვლადიმერ წვერავა – გერმანელი მეწარმეები საქართველოში	193
Vladimer Tsverava – GERMAN ENTREPRENEURS IN GEORGIA	
ოთარ ჯანელიძე – აკაკი ხოშტარიათა სპარსული კონცესიები	199
Otar Janelidze – AKAKI KHOSHTARIA'S PERSIAN CONCESSIONS	

„მეფის ქალაქის“ (ახალქალაქის) მშენებლობის ქრონოლოგიისათვის

საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს წარმოქმნის შემდეგ, ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში რამდენიმე ახალქალაქი წარმოიქმნა, მათ შორის, შიდა ქართლში, კახეთში, ჯავახეთში და სხვ.

ჩვენი ინტერესის საგანს კასპის მუნიციპალიტეტში, კასპიდან სამხრეთ-დასავლეთით, მდ. თემის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ახალქალაქი წარმოადგენს.

ვახუშტი ბაგრატიონის ლოკალიზაციით ახალქალაქი „სხერტის ჭალის სამხრით არს თე-
დამზედ“¹.

ახალქალაქის დაარსება შემთხვევითი არ არის. ეს ადგილები ძველთაგან „ვენახითა და ხი-
ლით“ ნაყოფიერ ადგილებს წარმოადგენდა², აქ გადიოდა თრიალეთ-მანგლისისა და შიდა ქარ-
თლის დამაკავშირებელი მნიშვნელოვანი გზა. ახალქალაქიდან მიემართება გზები ერთაწმინდის,
რკონის, იკვის, ქვათახევის ცნობილი მონასტრებისაკენ.

„თემის“ ახალქალაქი ქართულ საისტორიო წყაროებში XIII საუკუნიდან ჩანს, სადაც რე-
ზიდენცია ჰქონია ერისთავთერისთავ კახა მეჭურჭლეთუხუცესს³.

ახალქალაქი ასევე იხსენიება 1392 წელს ქართლ-კახეთ-მესხეთის საკათალიკოსო მამულე-
ბის სითარხნის გუჯარში ოკამთან ერთად⁴.

თუმცა, ახალქალაქის ტერიტორია ჯერ კიდევ ანტიკური ხანიდან ჩანს დასახლებული.
სერგი მაკალათიას სახ.გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცულია ახალქალაქის
ტერიტორიაზე მიკვლეული ბრინჯაოს ორი ცული, რომელიც გვიან-ბრინჯაო-ადრე რკინით თა-
რიღდება⁵.

1908 წელს, ახალქალაქის მახლობლად, მიუკვლევიათ ბრინჯაოს ცულებისა და ზოდებისა-
გან შემდგარი განძისათვის, რომელიც თიხის დიდ ჭურჭელში ყოფილა განთავსებული. განძი ექ-
ვითიმე თაყაიშვილს შეუძენია კავკასიის მუზეუმისათვის⁶.

არ გამოვრიცხავთ, რომ ახალქალაქის ძველი სახელი ფავნისი იყო და მხოლოდ ფავნელთა
ძალაუფლების დაკარგვის, დასახლების გაფართოებისა და სახასოდ (სამეფოდ) გამოცხადების
შედეგად დაერქვა ახალქალაქი. დღეისათვის ფავნისი, ანუ გარიყულა ახალქალაქის სამხრეთ ნა-
წილს წარმოადგენს, საიდანაც გზები მიემართება ერთაწმინდა-რკონისაკენ, ფავნისის წმ. გიორ-
გის ეკლესია კი IX-X საუკუნეებით თარიღდება. ქტიტორებისა და ეკლესიის თანამედროვე

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება IV, თბ., 1973, გვ. 341,

² ვახუშტი ბატონიშვილი. გვ. 341

³ *ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა*. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობი-
ლი და ახსნილი *თედო ყორჯანის* მიერ. წიგნი II, თბ., 1897, გვ. 138-145. მართალია, საბუთში მითითებული არ
არის, კახა რომელი ახალქალაქის მფლობელია, თემის, თუ ჯავახეთის, მაგრამ, შინაარსიდან გამომდინარე
(სიგელი მიცემულია რკონის მონასტრისადმი და სოფელ ხოვლეს შეწირულობას ეხება. საბუთში ასევე იხსენიება
მეტეხის ღვთისმშობელი და კავთას შეწირული პირები, სიგელზე ხელისმომწერთა შორის არიან კახა
ერისთავთერისთავის ცოლის ხათუთას ძმა, ქართლის ერისთავთერისთავი ბექა, მანგლისის მთავარეპისკოპოსი
არსენი და სხვ.), ვფიქრობთ, რომ საბუთში თემის ახალქალაქი უნდა ვიგულისხმოთ.

⁴ *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. III, საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა,
შენიშვნები და საძიებლები დაურთო *ისიდორე დოლიძემ*. თბ., 1970, გვ. 178, დოკ. 23.

⁵ გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი (გსიემ), 7849

⁶ ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 2014, გვ. 74.

მხატვრობიდან გამომდინარე¹, ნაკლებად სავარაუდოა, მოცემული დროისათვის ამ ადგილებში მოსახლეობას არ ეცხოვრა. XVIII საუკუნის ბოლოს იოანე ბატონიშვილს ფავნისი და ახალქალაქი ცალ-ცალკე აქვს აღნიშნული².

1609 წელს საქართველოში მოულოდნელად შემოვიდა ყირიმელი თათრების 60 ათასიანი ურდო, მანგლის-თრიალეთის გზით წამოვიდნენ, დაარბიეს ერთაწმინდა, ახალქალაქი და ცხირეთის საზაფხულო რეზიდენციაში მყოფ ლუარსაბ II-ზე აპირებდნენ მოულოდნელ თავდასხმას, მაგრამ გიორგი სააკაძემ და ზაზა ციციშვილმა თემის ნაპირზე, სხერტის ჭალასთან დაამარცხეს მომხდურები, ისინი მტკვრის მარჯვენა ნაპირს აუყვნენ დოეს-ხიდისთავის მიმართულებით, მაგრამ გორი მაშინ ადგილობრივმა ტერტერამ იხსნა, რომელმაც მდ. მტკვარზე გადებული ხიდის ფიცრები აჰყარა და მტერმა გორში გადასვლა ვეღარ მოახერხა. ხელმოცარული მტრის ურდო ტაშისკართან კიდევ ერთხელ დაამარცხა გიორგი სააკაძემ და საქართველოდან განდევნა.

ახალქალაქის ხელახალი აღდგენა ქართლის მეფე როსტომის (1632-1658 წწ.) სახელთანა დაკავშირებული.

როსტომმა ქართლში ჩამოსვლისთანავე ფართო აღმშენებლობითი და აღდგენითი საქმიანობა წამოიწყო. თანამეცხედრე დედოფალ მარიამთან ერთად, მის სახელს უკავშირდება სიმონ I-ის მეფობის ბოლოჟამს დანგრეული გორის ციხისა³ და მცხეთის დაქცეული „გუნბათის“⁴ აღდგენა, განჯის გზაზე „გატეხილს ხიდს ზევით“, მდ. დებედაზე „გუნბეთიანი“ ხიდის აშენება⁵, ეკლესიების⁶, სასახლეების⁷, სარწყავი არხების⁸, გზების, წისქვილების განახლება-მშენებლობა⁹ და სხვ.

როგორც ჩანს, ნაყოფიერი მიწებისა და სტრატეგიული მდებარეობის გამო, თემის ხეობას მეფე განსაკუთრებით მფარველობდა. შემთხვევითი არ არის, რომ ახალქალაქის მახლობლად, სოფ. თვალადში ჰქონია საზაფხულო სასახლე¹⁰.

როსტომს ახალქალაქში აუშენებია ქვიტკირით ნაგები ციხე-გალავანი მრგვალი კოშკებითა და სათოფურებით, ეკლესია, მონასტერი და მისთვის „მეფის ქალაქი“ უწოდებია¹¹.

ახალქალაქის, ანუ სამეფო ქალაქის მშენებლობას სოფლის ცენტრში მდებარე ღვთისმშობლის მონასტრის აღმოსავლეთის ფასადის ორი წარწერა გვაუწყებს. იგი გადმოუწერია პლატონ იოსელიანს ჯერ კიდევ 1850 წელს, რომელიც სრულად მოგვყავს: „*მას ჟამსა ოდეს იჯდა ერან თურანსა ბედნიერი ყანი ჴელმწიფე შაჰ სეფი ...ქ. სახელითა ლუთისათა, ჩუშნ საქართუცლოს ჴელმწიფის შვილმან მეფეთ მეფემან პატრონმან როსტომ და თანამეცხედრემან ჩუშნმან დედოფალთ დედოფალმან პატრონმან მარიამ ჴელვყავით აღშენებად თემამის პირსა ზედა ქალაქი და სახელი უწოდეთ მეფის ქალაქი (ხაზგასმა ჩვენია - ი. ა.) და აღვაშენეთ საყდარი და მონასტერი ...ქალაქისა, ამის მკვიდრობისათჳს მეფის ქალაქელთა სომეხთა ჩუენთა სახასითა ვაჭართა ქორონიკონს ტ, ..თოუცსა აპრილსა კდ*“¹².

¹ ეკატერინე პრივალოვა. შუა საუკუნეების ქართული პორტრეტის ისტორიიდან (XII საუკუნის საქტიტორო პორტრეტები ფავნისში), ჟურნ. „ძეგლის მეგობარი“, 1966, № 8, გვ. 61-68.

² ბაგრატიონი იოანე. ქართლ-კახეთის აღწერა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თინა ენუქიძემ და გურამ ბელოშვილმა. თბ., 1986, გვ. 30.

³ ელდარ მამისთვალიშვილი. გორის ისტორია, ტ. I, თბ., 2018, გვ. 169-171.

⁴ ვახუშტი ბატონიშვილი. გვ. 346

⁵ სარგის კაკაბაძე. ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ტფ., 1926, გვ. 32; 54

⁶ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 5, თბ., 1990, გვ. 140-141

⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი, გვ. 341; გვ. სერგი მაკალათია. თემის ხეობა, თბ., 1959, გვ. 15-16.

⁸ იოსებ ალიმბარაშვილი. „შიდა ქართლის ქალაქ-სოფლების გასარწყავების საკითხი“, აკადემიკოს თეოფანე დავითაას 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, შრომათა კრებული, ახალი სერია №3(82), თბ., 2011, გვ. 366-371

⁹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 162

¹⁰ სერგი მაკალათია. კავთურას ხეობა. თბ., 1960, გვ. 15

¹¹ სერგი მაკალათია. თემის ხეობა, თბ., 1959, გვ. 15; საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 5, გვ. 140.

¹² Пл. Иоселиани. Города существовавшие и существующие в Грузии, Тф., 1850, гв. 27.

ე. ი. წარწერის მიხედვით, როსტომს სამეფო ქალაქში მისი კუთვნილი (სახასო, სამეფო) სომეხი ვაჭრები ჩამოუსახლებია. ცნობილია, რომ როსტომი განსაკუთრებით მფარველობდა სომეხ (ამ შემთხვევაში გრიგორიანული აღმსარებლობის ქართველებს: თუმანიშვილებს, თურქესტანიშვილებს და ა. შ) ვაჭრებს და შეღავათებსაც უწესებდა მათ. მაგ. 1649 წლის ბრძანების მიხედვით, თუმანიშვილების ყმებს სამოცი თუმნის ფარგლებში „არა ქალაქს, არა გორს და არა სხუაგან ბაჟი არ ეთხუებოდათ“¹.

ხოსრო-მირზა შაჰის „კაცი“ იყო და მისი კეთილგანწყობით სარგებლობდა. ეს მდგომარეობა ძალზე ხელსაყრელი აღმოჩნდა უმიწაწყლო სომხებისათვის, რომლებიც მეფის ინიციატივით სიხარულით მოდიოდნენ და სახლდებოდნენ განუწყვეტელი ომების შედეგად დანგრეულ ქალაქებსა და გაუკაცრიელებულ სოფლებში. როგორც ითქვა, როსტომ-ხანი მათ პრივილეგიებულ მდგომარეობაშიც აყენებდა და სამეფო ხარჯისგანაც ათავისუფლებდა².

პლ. იოსელიანს გადმოუწერია ახალქალაქის ღვთისმშობლის ტაძრის მეორე წარწერაც, რომელიც მისი ქტიტორის ვინაობას გვამცნობს: „გვაგონა და მოგვახსენა ქალაქისა და საყდრისა ამის აღშენება კარისა საყდრისა ამისა ჩუხნისა მდივანმან ყორღანაშვილმან მერაბ და ისი ვალვაწით აღმშენებად საყდრისა ამისა. ვინცა ჰსწირვიდეთ მოიხსენიებდნენ მერაბს ყოველნივე“³.

მერაბ ყორღანაშვილი, როგორც „ხელმწიფის კარის მდივანი“, ასევე მოხსენიებულია 1635⁴, 1654⁵ და 1661⁶ წლების ქართულ საისტორიო საბუთებში.

მოგვიანებით, ღვთისმშობლის ძველი ეკლესია სიძველის გამო დაუნგრევიათ და მის ნაცვლად, გალავანს გარეთ, აუშენებიათ სომხური ტაძარი, რომლის ერთ მხარეს ჩაუშენებიათ ძველი ეკლესიიდან წამოღებული წარწერიანი ქვები.

როდის უნდა აეშენებინა როსტომს სამეფო ქალაქი? როგორც ვხედავთ, წარწერაში ქორონიკონი ბოლონაკლულია და მხოლოდ საწყისი „ტ“ განირჩევა, რაც ქართული წელთაღრიცხვით 300-ს ნიშნავს და 1600 წელს გვამძღვეს. სამაგიეროდ, ზუსტად გვამცნობს თვესა და რიცხვს - აპრილის 24-ს.

ცნობილია, რომ როსტომი 1632-1658 წლებში მეფობდა, ხოლო „მეფის ქალაქი“ ირანის მმართველის შაჰ-სეფის დროს აუშენებია, ეს თარიღი კიდევ უფრო შეიძლება დავიწროვდეს, რადგან შაჰ-სეფი 1629-1642 წლებში განაგებდა ირანს. წარწერაში იხსენიება მარიამ დედოფალიც, რომელიც, უკვე როსტომის თანამეცხედრეა.

როდის უნდა მომხდარიყო როსტომისა და მარიამის შეუღლება? როგორც ცნობილია, როსტომს პირველ მეუღლედ გორჯასპი აბაშიშვილის ქალი ქეთევანი ჰყავდა, მაგრამ იგი მალევე გარდაიცვალა⁷.

დავით კარიჭაშვილის ცნობით, მარიამ დადიანთან როსტომის მეორე ქორწინებას ადგილი 1634 წელს ჰქონდა⁸.

ვახუშტი ბატონიშვილი როსტომ ხანისა და მარიამ დადიანის ქორწილის თარიღად 1638 წელს მიიჩნევს⁹. ვახუშტის ეს ცნობა დავით კარიჭაშვილსაც არ რჩება უყურადღებოდ, მაგრამ 1634 წლის არგუმენტის უპირატესობად იგი მიიჩნევს ხონისა და ილორის ხატების ზედწერი-

¹ სოსო ალიმბარაშვილი. ტინისხიდის ისტორია, გორი 2005, გვ. 105

² იოსებ ალიმბარაშვილი. საქართველო-სომხეთის ურთიერთობა XIII-XIX ს. 60-იან წლებში, წიგნში: საქართველო-კავკასიის ქვეყნების ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 2014, გვ. 103.

³ Пл. Иоселиани. Города ..., გვ. 28.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, თბ., 1972, გვ. 70-72, ლოკ. 20

⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, თბ., 1985, გვ. 441, ლოკ. 850

⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, გვ. 442, ლოკ. 851

⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი, გვ. 439

⁸ დავით კარიჭაშვილი. როსტომ მეფე, ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, ტფ., 1894, გვ. 14.

⁹ ვახუშტი ბატონიშვილი, გვ. 44

ლობებში იმერეთის მეფის გიორგის ტყვეობის ფაქტს, რომელსაც იმავე 1634 წელს ჰქონდა ადგილი¹.

იმერეთის მეფე გიორგი 1637 წელს გარდაიცვალა², ამიტომ ვახუშტის თარიღი მართლაც საეჭვო უნდა იყოს, მაგრამ არც დავით კარიჭაშვილის მიერ მითითებული თარიღია (1634 წ.) ზუსტი.

როგორც ხონის, ასევე ილორის წარწერებში ქორონიკონით ვიღებთ 1636 წელს. ხონის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატის წარწერაში, სადაც ლევან დადიანის მიერ ბაღდადთან იმერეთის მეფე გიორგის ძლევაზეა საუბარი, ქორონიკონი 324-ია მითითებული³, რაც 1636 წელს გვაძლევს (324+1312=1636). ასევე 1636 წელია (*ქორონიკონი ტკლ*) მითითებული ლევან დადიანის მიერ ბაღდადთან იმერეთის მეფე გიორგის, მისი შვილების: ალექსანდრეს, მამუკას და სიმამრის: კახთ ბატონის - თეიმურაზის ძლევის თარიღად ილორის წმ. გიორგის ხატზე⁴.

ზემოხსენებულ ქორწილზე საუბარია თვით როსტომის მიერ 1648 წელს გაცემულ სიგელში, სადაც, მართალია ქართლის მეფე ქორწილის წელს არ აკონკრეტებს, მაგრამ მითითებულია, რომ ქორწილი „იმავე წელს გარდაუხდია“, როდესაც კახთა მეფე თეიმურაზი დაუმარცხებია და იგი შვილებთან ერთად იმერეთში გახიზნულა⁵, ამ ფაქტს კი იმავე 1636 წელს ჰქონდა ადგილი⁶.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, როსტომ მეფესა და მარიამ დედოფალს „მეფის ქალაქი“ 1636-1642 წლებში უნდა აეშენებინათ.

როსტომის გარდაცვალების შემდეგ, „მეფის ქალაქის“ ფუნქცია და მნიშვნელობა, როგორც ჩანს, მალევე შემცირდა და XVIII-XIX საუკუნეების ისტორიულ დოკუმენტებში⁷ ისევ ახალქალაქის სახელით ფიქსირდება, იოანე ბატონიშვილს XVIII საუკუნის ბოლოს ახალქალაქი „მოსახლენის“ კატეგორიაში გაჰყავს⁸, თუმცა, ქალაქად აღარ იხსენიება. განსაკუთრებით მძიმედ იმოქმედა მასზე „ლეკიანობამ“, რადგან ლეკების ერთ-ერთი გზა, სწორედ თემის ხეობაზე გადიოდა. ამის მიუხედავად, XVIII-XIX საუკუნეებში გაცემული საბუთებიდან ჩანს, რომ ახალქალაქში ჯერ კიდევ მოქმედებდა წისქვილი⁹, ლუქანი, ქარვასლა¹⁰, სამღებროები¹¹, სამჭედლო¹² და სხვ.

ახალქალაქის მოურავები გიორგი სააკაძის შთამომავალი თარხნიშვილები იყვნენ, ხოლო სამეფო ხელისუფლების გაუქმების შემდეგ მთლიანად დაუფლნენ ქალაქს¹³. ამ გვარისაგან XVIII საუკუნის ბოლოს და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში განსაკუთრებით ცნობილია ყორიასაულბაში ზაზა თარხნიშვილი და მისი ვაჟები დავითი, სოლომონი და ლუარსაბი. უფროსი ვაჟი დავითი, ერეკლე II-სა და გიორგი XII-ის დროს ფლობდა მინბაშის სახელოს. აღმოსავლეთ საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, შევიდა მათ სამსახურში, პოლკოვნიკის ჩინი

¹ დავით კარიჭაშვილი. როსტომ მეფე, გვ. 14, სქოლიო.

² *ქრონიკები*, II, გვ. 452.

³ ექვთიმე თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი II, ტფ., 1914, გვ. 276.

⁴ *ქრონიკები*, II, გვ. 451.

⁵ *ქრონიკები*, II, გვ. 463.

⁶ ექვთიმე თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი II, გვ. 276

⁷ საქართველოს ისტორია ტოპონიმიაში, ტ. I, დ. *მუსხელიშვილის რედ.*, თბ., 2010, გვ. 89; Акты Собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею, т. I. Тифл. 1866, გვ. 467, დოკ. 575

⁸ ბაგრატიონი იოანე. ქართლ-კახეთის აღწერა, გვ. 30.

⁹ *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. IV, გვ. 269, დოკ. 185.

¹⁰ *დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან*. ტ. I (XV-XVIII სს.), *ნიკო ბერძენიშვილის რედ.*, თბ., 1940, გვ. 159-160, დოკ. 225

¹¹ *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. VIII, გვ. 673, დოკ. 695; საქართველოს ისტორია ტოპონიმიაში, ტ. I, გვ. 89.

¹² საქართველოს ისტორია ტოპონიმიაში, ტ. I, გვ. 88

¹³ საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ. 5, გვ. 140.

მიიღო და გორის მაზრის თავადაზნაურთა მარშალი გახდა, რის გამოც მათ ოჯახს „მარშლიანთ“ უწოდებდნენ. სწორედ მან ააშენა სოფ. გარიყულაში ე. წ. „მარშლიანთ“ სასახლე¹.

XVII-XVIII საუკუნეებში ახალქალაქის მაცხოვრებელთა შორის ჩანან: გიორგი სააკაძის შვილიშვილები: დავითი, როსტომი და ზემთელი, დავითის ვაჟი ზაზა, ბეჟანა ნაზარაშვილი², ახალქალაქის მამასახლისი ელისბარა და მისი ბიძაშვილი გიორგი, როსტევეანიშვილი ბეჟანა, ჯავახიშვილი ფარემუზა³, სპანდიერაანთ არაქელა⁴, საბუაშვილი ტერტერა⁵ და სხვ.

XIX ს. ბოლოს⁶, ექვთიმე თაყაიშვილს ახალქალაქში ელენე გრუზინსკაიას⁷ სახლში უნახავს ძვირფასი ხატები (სულ, ჩამონათვალში 26 ხატია), ხელნაწერები და წიგნები, ძირითადად, XVII-XIX საუკუნეებით დათარიღებული⁸.

საქართველოში რუსული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ახალქალაქი ქალაქის ფუნქციას კარგავს და გორის მაზრაში, ხიდისთავის უბანზე გაწერეს.

XIX ს. ბოლოს ახალქალაქის მოსახლეობა საგრძნობლადაა გაზრდილი და 507 კომლს (2333 სულს) შეადგენს, აქედან, დიდი უმრავლესობა კვლავ ქართველები და სომხები არიან⁹.

ახალქალაქს წითელ-ქალაქსაც უწოდებდნენ. ცნობილია, რომ წითელი (ძოწი, მეწამული) სამეფო ფერი იყო და სამეფო ქალაქებს სხვა ქვეყნებშიც ერქვათ წითელი ქალაქი¹⁰, თუმცა, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ბოლშევიკებმა, მათი სიმბოლიკიდან გამომდინარე, ახალქალაქს ისევ შეუცვალეს სახელი და 1921-დან წლიდან - 1946 წლის 2 ნოემბრამდე „წითელ ქალაქად“ იწოდებოდა¹¹.

2002 წელს ახალქალაქში 1233 სული (576 კაცი, 657 ქალი) ფიქსირდება, მოსახლეობის 94% ეთნიკურად ქართველია¹², ხოლო 2015 წლის ბოლო აღწერით - 1050 სული (522 კაცი, 528 ქალი)¹³.

ახალქალაქში ცხოვრობდა ცნობილი ქართველი ხალხოსანი მწერალი ქალი ეკატერინე გაბაშვილი.

აქვე, გარიყულაში მდებარეობს პოლონელი ინჟინრისა და არქიტექტორის ვასილი ბოლგარსკის მიერ 1885 წელს აშენებული სააგარაკო სასახლე და მამული, რომელიც დღეისათვის

¹ დაწვრ. ამ საკითხზე, იხ: იოსებ ალიმბარაშვილი. „მარშლიანთ ხარჯები“, *ჟურნ. „ისტორიანი“*, № 2 (98), 2019 წლის თებერვალი. გვ. 30-37.

² *ლოკუმენტები ...* ტ. I, გვ. 159-160, დოკ. 225.

³ *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. IV, გვ. 269, დოკ. 185.

⁴ *ლოკუმენტები ...* ტ. I, გვ. 220, დოკ. 314.

⁵ *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტ. VIII, გვ. 880, დოკ. 893.

⁶ ექვთიმე თაყაიშვილს მითითებული არა აქვს, თუ როდის ნახა მითითებული სიწმინდეები ელენე გრუზინსკაიას სახლში, მაგრამ, ხატების ჩამონათვალში გვხვდება ორბელიანის ასულ თინათინისა და არქიმანდრიტ დოსითეოსის უხრწელი ნივთი, რომელიც 1899 წლის (ჩღუთ) 1 თებერვლით თარიღდება. ელენე თარხან-მოურავი გარდაიცვალა 1903 წელს. აქედან გამომდინარე, ე. თაყაიშვილის ვიზიტი „გრუზინსკებთან“ 1899 – 1903 წლებს შორის უნდა შემდგარიყო.

⁷ იგულისხმება ელენე ზაქარაიას (ზაზას) ასული თარხან-მოურავი (1833-1903 წწ.), ალექსანდრე ბაგრატიის ძე ბაგრატიონ-გრუზინსკის მეუღლე, რომელთანაც შეეძინა ცხრა შვილი, აქედან 7 ვაჟი (იხ: <https://br.rodovid.org/wk/Dibar:Tree/316937>).

⁸ ექვთიმე თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი I, ტფ., 1907, გვ. 207-213.

⁹ Свод статистических данных о населении закавказского края извлеченных из посемейных списков 1886 г. Тифл., 1893, №1087.

¹⁰ მაგ., მაროკოში ძველ საიმპერატორო ქალაქს ერქვა მარაქეში, ანუ წითელი ქალაქი. რუსეთში 1584 წელს მეფე თევდორე I-მა დააფუძნა ქალაქი იოშქარ-ოლა (Царь-Ола) იგივე ცარეოკოქმაისკი და სხვ.

¹¹ საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის საინფორმაციო-სტატისტიკური განყოფილება, „საქართველოს სსრ ადმინისტრაციულ ტერიტორიული დაყოფა 1949 წლის 1 სექტემბრისათვის“, თბ., 1949.

¹² საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა), ტ. 2, თბ., 2003, გვ. 228.

¹³ მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერა, <http://census.ge/ge/results/census1/migration>

ხელოვანთა და მხატვართა თავშეყრისა, გამოფენებისა და სხვადასხვა საინტერესო პროექტების განხორციელების აღვილს წარმოადგენს.

Ioseb Alimbarashvili

Gori State Teaching University

**FOR THE CHRONOLOGY OF BUILDING A "KING'S TOWN" (AKHALKALAKI)
RESUME**

Together with the unification of Georgia, several towns of Akhalkalaki were founded in the country, namely in Javakheti, Shida Kartli on the river Tedzami.

The further promotion of the town Akhalkalaki, located in Kartli, and changing it into a King's town, is connected with the name of King Rostom (1632- 1658). Upon arrival from Iran, the King began extensive construction works: bridges, caravanserais, channels, mills etc. Based on the activity, he especially encouraged Armenian merchants, whom he populated on Georgian territory and made allowances for them.

The years of construction of the King's town, or Akhalkalaki on the river Tedzami by King Rostom is analyzed and specified in the article. It is also proved by the Virgin Mary inscription, made by the King Rostom and his wife, Queen Mariam. However, the inscription, where the construction years were given, is not complete, it is damaged, and only by mentioning the reigning years of Iranian Shah Sefi I, and the wedding year of Rostom and Mariam, it is possible to define the possible construction years.

It is also possible to define the etymology of the second name of the King's town - "Red Town", which is specified in the article. Akhalkalaki was called "Red Town" in the Soviet period (1921 – 1946), though "Red Town" does not have anything to do with the Soviet symbolism. It is much older. Red color (crimson, garnet) is considered to be a royal one from the ancient times and in many countries "Red Town" was the name given to King's towns in Morocco (Marrakesh), Russia (Yoshkar – Ola) etc.

ქართულ-ოსური კონფლიქტი და ახალგორი (1988-1991)

დღესაც ძალიან ბევრი ახალგორის მხარეს სამაჩაბლოდ მიიჩნევს, მაგრამ, აუცილებლობა მოითხოვს ითქვას, რომ ისტორიული ქსნის საერისთავო არასოდეს ყოფილა არც სამაჩაბლოს, არც ცხინვალის რეგიონის და, მითუმეტეს, არც ოსეთის ნაწილი, იგი ქსნის ერისთავებს ეკუთვნოდათ. მხოლოდ 1922 წლის 20 აპრილს, ბედის უკუღმართობის გამო მოხდა ისე, რომ მაშინდელი საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტისა და საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭოს დეკრეტით ახალგორის რაიონი, ახლადშექმნილ სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქს დაუქვემდებარეს... ახალგორის ბედი ათეულობით სხვა ქართულმა სოფელმაც გაიზიარა, რასაც ადგილობრივი მოსახლეობის არაერთი სამართლიანი პროტესტი მოჰყვა¹... სამწუხაროდ, აღარაფერი შეცვლილა, ახლანდელი ახალგორის მუნიციპალიტეტი 1922-1990 წლებში ზემოთხსენებული ოლქის შემადგენლობაში შედიოდა. უფრო მეტიც, 1935 წელს ახალგორს ისტორიული სახელწოდება შეუცვალეს და ლენინგორი უწოდეს.²

ცხადია, ქართლის გულში ჩადებული ნაღმი მაშინ უნდა ამოქმედებულიყო, როცა საბჭოთა იმპერიას დაშლის საფრთხე შეექმნებოდა. ამის დასტურია თუნდაც საბჭოთა კავშირის პირველი და უკანასკნელი პრეზიდენტის მიხეილ გორბაჩოვის 1991 წლის სატელეფონო საუბარი საქართველოს პრეზიდენტ ზვიად გამსახურდიასთან. საბჭოეთის ლიდერი გამსახურდიას მიანიშნებდა, რომ დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემთხვევაში საქართველო დაკარგავდა აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ავტონომიებს.³ ეს არ იყო კრემლის პირველი მუქარა. გორბაჩოვი 1990 წლის ნოემბერში საქართველოს უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილეს - აკაკი ასათიანსაც აფრთხილებდა, რომ თუ საქართველოს კავშირიდან გასვლის მცდელობა ექნებოდა, პრობლემები შეექმნებოდა მის ავტონომიურ წარმონაქმნებს და, ზოგადად, ეროვნული უმცირესობებით დასახლებულ რეგიონებს. რუსეთს ამის გამოცდილება უკვე ჰქონდა 1918-1921 წლებში, როცა დემოკრატიულ საქართველოს სამჯერ ოსები და ორჯერ აფხაზები აუმხედრა.⁴ დაძაბულობას ზრდიდა საქართველოს ისტორიაში ჩაუხედავი ცნობილი მოღვაწეების გამონათქვამებიც, მაგალითად, 1989 წლის ივნისში, ერთ-ერთ ინტერვიუში ანდრეი სახაროვმა საქართველოს პატარა იმპერია უწოდა, რითაც სეპარატისტები კიდევ უფრო წააქეზა⁵... კონფლიქტის ესკალაციას ხელი შეუწყო სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს მიერ 1990 წლის აპრილში მიღებულმა სპეციალურმა კანონმა საბჭოთა ავტონომიების უფლებების გაზრდის შესახებ⁶. სწორედ საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის ხელმძღვანელობის მიერ მეოცე საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევრისა და 90-იანი წლების დასაწყისში განხორციელებული დესტრუქციული პოლიტიკა გახდა ძირითადი მიზეზი საქართველოში ეთნოპოლიტიკური სიტუაციის დაძაბვისა. დ. პიპი-

¹ თოიძე ლ., ოსური ავტონომიის შექმნა საქართველოში, წიგნში „ოსთა საკითხი“, გამომცემლობა „პითაგორა“, 1996, გვ. 338-346.

² ახლოური დ., ახალგორის ისტორია უძველესი დროიდან ქსნის საერისთავოს გაუქმებამდე (1777 წ.), თბ., 2006, გვ. 3.

³ გამახარია ჯ., ზვიად გამსახურდიას პოლიტიკა აფხაზეთში (1990-1993 წწ), თბ., 2004, გვ. 3.

⁴ ოხანაშვილი ნ., „ეთნოპოლიტიკური კონფლიქტების გამომწვევი მიზეზების თეორიული ანალიზი (სამხრეთ კავკასიის შემთხვევა)“, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 2018, გვ. 52.

⁵ ბულისკერია, მ., რუსეთ - საქართველოს 2008 წლის აგვისტოს ომის საერთაშორისო შეფასების ისტორიისთვის. სადისერტაციო ნაშრომი. თბ., 2016, გვ. 85.

⁶ ჩიტაძე ნ., საქართველოს ავტონომიური რესპუბლიკების სამართლებრივი სტატუსი: წარსული, აწმყო, მომავალი, თბ., 2011, გვ. 5.

ნაშვილის სამართლიანი შენიშვნით: „სამხრეთ ოსეთის“ პოლიტიკურმა კონფლიქტმა ფაქტიურად მიიღო „ქართულ-ოსური“ კონფლიქტის სახე, რომელსაც ეთნო-ნაციონალური ხასიათი ჰქონდა. მიუხედავად ყველაფრისა, იმის გამო, რომ კონფლიქტის თავდაპირველ პროვოცირებაში გაცილებით უფრო დიდი „წვლილი მიუძღოდა მოსკოვის იმპერიულ პოლიტიკას, ვიდრე ქართველ და ოს ხალხებს შორის არსებულ ეთნოსშორის წინააღმდეგობებს, ქართულ-ოსური დაპირისპირება, ვფიქრობთ, პოლიტიკური კონფლიქტი უფროა, ვიდრე ეთნიკური.“¹

ცხინვალში სიტუაცია კიდევ უფრო გაართულა 1988 წლის ნოემბერში ჩამოყალიბებულმა რადიკალურმა მოძრაობამ „ადამონ-ნიხასმა“ (სახალხო ფრონტი), მისი უმთავრესი მიზანი რუსეთის ფედერაციის შემადგენლობაში ჩრდილოეთ და სამხრეთ ოსეთის გაერთიანება იყო. ადვილი მისახვედრია, ვისი დაკვეთით მოქმედებდნენ ოსი სეპარატისტები და მათი ლიდერი ალან ჩოჩიევი.

ცხინვალში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები მძაფრად აისახებოდა ოლქის მთელ ტერიტორიაზე და მათ შორის ახალგორის რაიონზეც.

„ადამონ-ნიხასის“ პირველი ნაბიჯი გახლდათ 1989 წელს ცხინვალში ჩატარებული მიტინგი, რითაც უპასუხეს იმავე წლის 15 აგვისტოს მიღებულ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის, საქართველოს უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმისა და საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს დადგენილებას ქართული ენის სახელმწიფო პროგრამის შესახებ და მოითხოვეს დადგენილების მიღება ოსური ენის განვითარების სახელმწიფო პროგრამის თაობაზე. ამას მოჰყვა 4 სექტემბერს საქართველოს კომპარტიის სამხრეთ ოსეთის საოლქო კომიტეტისა და სახალხო დეპუტატთა საოლქო საბჭოს აღმასკომის მიერ მიღებული შესაბამისი დადგენილება, რომლის მთავარი ამოცანა ოსური ენის კონსტიტუციური სტატუსი იყო, იგი ქართულ და რუსულ ენებთან ერთად ოლქში სახელმწიფო ენად გამოაცხადეს. ვნებათაღელვა იზრდებოდა და შეიძლება ითქვას, რომ პიკს მაშინ მიაღწია, როცა „ადამონ-ნიხასის“ ზემოქმედებით, 10 ნოემბერს სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის მეოცე მოწვევის სახალხო დეპუტატთა საბჭომ სამხრეთ ოსეთის სტატუსის ამაღლების შესახებ გადაწყვეტილება მიიღო, რითაც სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი გარდაიქმნებოდა სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკად, მართალია საქართველოს შემადგენლობაში, მაგრამ სიტყვა „საბჭოთა“ მკვეთრად მიუთითებდა, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადებისთანავე ისინი აღარ ცნობდნენ ჩვენს იურისდიქციას. როცა 1989 წლის 23 ნოემბერს საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერებმა ცხინვალში მრავალათასიანი მიტინგის ჩატარება მოისურვეს, მათ წინ სწორედ „ადამონ-ნიხასი“ აღუდგა საბჭოთა კავშირის შინაგან ჯართან ერთად ლენინის სურათებით და ტრანსფარანტებით, სადაც მიგვანიშნებდნენ, რომ ოსეთი იყო, არის და იქნება საბჭოურიო... ამის კვალდაკვალ, ოლქის ქართულ სოფლებში და მათ შორის ახალგორის რაიონშიც, დაიწყო სოფლის პატრიოტული ორგანიზაციების ჩამოყალიბება, ერთ-ერთი პირველი ასეთი ორგანიზაცია ახალგორთან ახლოს მდებარე სოფელ იკოთში შეიქმნა.² პატრიოტული ორგანიზაცია ჩამოყალიბდა ქარჩოხის ხეობაშიც, რომელშიც სოფლის ახალგაზრდობასთან ერთად მოსწავლეებიც ვიყავით ჩართულები და ხშირად ანტიქართული გამოხტომების საწინააღმდეგოდ გამართულ მიტინგზე მონაწილეობის მისაღებად ფენითაც გვიწვევდა ქარჩოხიდან (რომელიც ქსნის ხეობის სათავეებთან ყველაზე ახლო დასახლება იყო) ახალგორში ჩასვლა... ასეთ მრავალათასიან მიტინგებს 1990-იანი წლების დასაწყისიდან სისტემატური ხასიათი მიეცა.

სიტუაციის დაძაბვა არ შეიძინოდა ახალგორში მცხოვრებ ქართველებსა და ოსებს შორის, რადგან ოსების უმრავლესობა ქართულ პოზიციაზე იდგა. თუმცა იყო გამონაკლისი შემთხვევებიც; გაზეთ „სამაჩაბლოს“ 1990 წლის თებერვლის ნომერში გამოქვეყნდა ახალგორში მოქმედი

¹ პიპინაშვილი დ., სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტები და რეგიონული სტაბილიზაციის პრობლემები, თბ., 2008, გვ. 77.

² შიდა ქართლის - სამაჩაბლოს რეგიონალური სახალხო ფრონტისა და წმინდა ილია მართლის საზოგადოების სამაჩაბლოს ფილიალის არაპერიოდული გაზეთი „სამაჩაბლო“, №3, თებერვალი, 1990, გვ. 6.

ანტიქართული მოძრაობის მონაწილეთა სია, გამოკვეთილი იყო მოძრაობის ლიდერები, აქტიური და რიგითი წევრები, მათ შორის ზოგს ოსებისათვის იარაღით დახმარებაში ეჭვმიტანილის შეფარებისთვის „ამხელდნენ“, ზოგს „ადამონ-ნიხასის“ მეგობრობისა და კრემლის აგენტობისთვის... სიაში 18 მოქალაქეა ჩამოთვლილი, ქალებიც და მამაკაცებიც... მათგან უმრავლესობა (ერთის გამოკლებით), ეროვნებით ოსი გახლდათ, ყველა მათგანი კარგად იყო ცნობილი ახალგორის საზოგადოებისთვის, როგორც თანამდებობით, ისე სხვადასხვა პოზიციებზე მოღვაწეობით.¹ ჩვენთვის შეუძლებელია იმის დადგენა, თუ რამდენად მიუძღოდა ამა თუ იმ პირს ბრალი ანტიქართულ ქმედებებში და არც ახლა ამის კვლევის აუცილებლობა, მაგრამ ერთი უნდა ითქვას, წყალი ახალგორშიც საკმაოდ იყო ამღვრეული.

1989 წლის 10 ნოემბერს სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის სახალხო დეპუტატთა საბჭოს მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას სამხრეთ ოსეთის სტატუსის ამალგების შესახებ გარკვეული რეზონანსი ახალგორშიც მოჰყვა; 12 ნოემბერს რუსთაველის საზოგადოების ლენინგორის რეგიონული ორგანიზაციის ინიციატივით დაბის ტერიტორიაზე ჩატარდა მიტინგი. მომზადდა სამპუქტიანი საპროტესტო მიმართვა, რომლის ადრესატებიც იყვნენ: საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი, საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს მორიგი სესია, სრულიად საქართველოს რუსთაველის საზოგადოების პრეზიდენტი, სამხრეთ ოსეთის საოლქო კომიტეტი. მიმართვაში ვკითხულობთ:

„1. ქალაქ ცხინვალში 10 ნოემბერს ჩატარებული სესია უნდა გამოცხადდეს არაკონსტიტუციურად, მის არცერთ გადაწყვეტილებას არ უნდა მიეცეს კანონის ძალა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მივმართავთ საწინააღმდეგო ღონისძიებებს.

2. ფორმალური გაერთიანება „ადამონ ნიხასი“, რომელმაც მოახდინა ფსიქოლოგიური დაწოლა „დეპუტატებზე“ და ფაქტიურად მოახდინა ხელისუფლების უზურპირება, გამოცხადდეს კანონგარეშე. მისმა ლიდერებმა კი აგონ პასუხი მთელი სიმაკაცრით.

3. საქართველოში, ქართველის, როგორც მკვიდრი ერის უფლების იგნორირებისა და ქართველებსა და ოსებს შორის შუღლის გამღვივებელნი, გამოყვანილნი იქნენ საერთო სახალხო სამსჯავროზე და მათ მიმართ გამოყენებული იქნას მკაცრი ღონისძიებები.“

მიმართვას, საპროტესტო მიტინგის მონაწილეთა სახელით, ხელს აწერს სრულიად საქართველოს რუსთაველის რეგიონული ორგანიზაციის მუშა კომიტეტი.²

მიმართვას ახლავს დამატება, რომლის ადრესატიც საქართველოს სსრ მეთერთმეტე მოწვევის უმაღლესი საბჭოს მეთორმეტე სესიაა. დამატება №3 - ა სესიას აცნობდა დაბა ლენინგორში შემდგარი როგორც რუსთაველის საზოგადოების, ისე ფართო საზოგადოებრიობის მონაწილეთაგან შემდგარი საკრებულოს გადაწყვეტილებას, სადაც მოწონებული იყო რუსთაველის საზოგადოების პრეზიდენტის აკაკი ბაქრაძის 14 ნოემბრის სატელევიზიო გამოსვლა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის გაუქმების თაობაზე. საკრებულო ასევე დაჟინებით მოითხოვდა ოლქის, როგორც ადმინისტრაციული ერთეულის დაუყოვნებლივ გაუქმებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში აანონსებდა მკვეთრ საწინააღმდეგო ღონისძიებებს და ეროვნულ დაუმორჩილებლობას საოლქო, ოსური ხელისუფლებისადმი. „საქართველოში ქართველი არ უნდა იჩაგრებოდეს“ - ეს იყო მიმართვის ძირითადი ლაიტმოტივი, რომელსაც ხელს აწერდნენ სრულიად საქართველოს რუსთაველის საზოგადოების ლენინგორის რეგიონული ორგანიზაციის მუშა კომიტეტის თავმჯდომარე ვ. ლუნაშვილი, საზოგადოებრივი საკრებულოს თავმჯდომარე ი. ბაშარული და საკრებულოს მდივანი მ. ქარელი.³

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ახალგორში მცხოვრები ოსი ინტელიგენციის გარკვეულ ნაწილს ანტიქართულ ქმედებაში სდებდნენ ბრალს. თუმცა უმრავლესობა ემიჯნებოდა „ადამონ-ნიხასს“ და მათ თანამოაზრეებს. ოლქის ტერიტორიაზე მიმდინარე მძიმე მოვლენების კვალდაკვალ

¹ გაზეთი „სამაჩაბლო“, №3, თებერვალი, 1990, გვ. 5-6.

² „ლენინელი“, №139 (5292), 18 ნოემბერი, 1989.

³ „ლენინელი“, №139 (5292), 18 ნოემბერი, 1989.

თბილისში შეიქმნა „ოსური ასოციაცია სიმართლე“ („ირონასოციაცია რასძინად“), რომელშიც გაერთიანდა ოსი ეროვნების მოქალაქეთა დიდი ნაწილი. ასოციაციის მთავარი მიზანი სიტუაციის განმუხტვა და ქართველთა და ოსთა მრავალსაუკუნოვანი მეგობრობის გაფრთხილება იყო. თანამომხეებს სოლიდარობა გამოუცხადა ლენინგორის პირველი საშუალო სკოლის ოსი ეროვნების პედაგოგთა ჯგუფმა, რომლის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ ქალბატონები: თამარ კოზაევა, ნატალია ჯიოევა, ვალია გუჩმაზოვა, ნანი ჯიოევა, მერი ჩარაევა, ვერა კოტოლოვა და ბატონი თამაზ ქასოევი. „ყველას, ვისთვისაც ძვირფასია საფრთხეში ჩავარდნილი ჩვენი შვილების, ჩვენი ახალგაზრდობის სიცოცხლე, ხალხთა შორის ძმობა და მეგობრობა, შემოგვიერთონ თავიანთი ხმა, შევიდნენ ზემოთ აღნიშნულ ასოციაციის რიგებში და აქტიური მონაწილეობა მიიღონ მის მუშაობაში“ - ასეთი მაღალი იდეალებით მოუწოდებდნენ ისინი ოსი ეროვნების მოქალაქეებს სოლიდარობისკენ.¹

ახალგორის მოსახლეობაში ასევე მწვავე რეაქცია მოჰყვა ალან ჩოჩიევისა და მისი თანამოაზრეების მიერ მხარდაჭერის გამოცხადებას აფხაზეთში, 1989 წლის ლიხნის შეკრებაზე მიღებული მიმართვისადმი, რომელიც საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობას აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის საქართველოსგან გამოყოფას სთხოვდა. ჩოჩიევმა ტექსტს „ოსი ხალხის მიმართვა“ უწოდა და „ოსეთის ორი ნაწილის“ გაერთიანების იდეაც წამოაყენა. ოსური სახალხო ფრონტის ლიდერს რომ ყველა ოსი თანამოაზრედ არ ყავდა, ეს ჩანს 1989 წელს ქართულ პრესაში დაბეჭდილი ოსი მოქალაქის ალექსანდრე ქუძიევის წერილიდან, რომელიც იმ დროს სტაბილური იზოტოპების საკავშირო კვლევითი ინსტიტუტის განყოფილების გამგედ მუშაობდა. წერილში ვკითხულობთ: „როგორ ვუხდით ჩვენ სამაგიეროს ქართველ ხალხს, რომლის მიწა-წყალზეც დავემკვიდრეთ? რომელიც ძმობას გვიწევს? არ გვანსზვავებს თავისიანებისგან? მნიშვნელოვანწილად თქვენი მოქმედების გამო, ახალ პრობლემებს ვუქმნით.. თქვენი წყალობით საქმე შეიძლება იქამდე მივიდეს, რომ ჩვენს მიწა-წყალზეც განმეორდეს აფხაზეთში დატრიალებული ტრაგედია.“

ბატონო ალან, მე მინდა ხაზგასმით აღვნიშნო, სანამ გვიან არ არის, რომ სამხრეთ ოსეთის რუსეთის შემადგენლობაში შეყვანის ცდა არა მხოლოდ უსამართლოა ქართველების მიმართ და დამღუპველი ოსური ენის, ოსური თვითმყოფადობის განვითარებისთვის, არამედ მიუღწეველი მიზანიცაა... შეჩერდით, ვიდრე არ დაიღვარა სისხლი, ვიდრე არ მომხდარა ის, რისი გამოსწორებაც შეუძლებელი იქნება.“² ცხადია, ყოველ ასეთ ანტიქართულ მიმართვას ემიჯნებოდნენ ახალგორში მცხოვრები ქართველები და ოსების უმრავლესობა.³

ქსნის ხეობის მოსახლეობისათვის ასევე მიუღებელი იყო „ადამონ-ნიხასის“ აქტივისტების პროექტი „სამხრეთ ოსეთში“ ალანის ეპარქიის აღდგენის თაობაზე, რომელიც რუსული მართლმადიდებელი ეკლესიის იურისდიქციის ქვეშ გააერთიანებდა ჩრდილოელ და სამხრეთელ ოსებს. ყოველივე ამას ვნებათაღელვა და საპროტესტო გამოსვლები მოსდევდა.

კულმინაციად შეიძლება მივიჩნიოთ სამხრეთ ოსეთის სახალხო დეპუტატთა საოლქო საბჭოს მიერ 1990 წლის 10 აგვისტოს მე-13 სესიის მიერ მიღებული დეკლარაცია სამხრეთ ოსეთის სუვერენიტეტის შესახებ. აღნიშნულის საპასუხოდ, 1990 წლის 4 სექტემბერს ახალგორში ჩატარდა მაშინდელი ლენინგორის სახალხო დეპუტატთა მეოცე მოწვევის რაიონული საბჭოს მეთვრამეტე რიგგარეშე სესია, რომელსაც უნდა განეხილა ცხინვალში მიღებული დეკლარაცია...

ლენინგორის სახალხო დეპუტატთა რაისაბჭოს აღმასკომი, ქვეყნის ინტერესებთან ერთად, ადგილობრივი მოსახლეობის აზრსაც ითვალისწინებდა. აქედან გამომდინარე, სესიამ პირველ რიგში საოლქო საბჭოს მიერ მიღებული დეკლარაციისადმი ახალგორის მოსახლეობის დამოკიდებულების საკითხების კომისიის თავმჯდომარეს შალვა ჩოჩელს მოუსმინა და ცნობად მიიღო...

¹ „ლენინელი“, №148 (5301), 9 დეკემბერი, 1989.

² <https://lessonsgeo.wordpress.com>

³ „ლენინელი“, №136 (5289), 11 ნოემბერი, 1989.

მოსახლეობის უმრავლესობა ამჯერადაც ერთსულოვანი იყო - ახალგორის რაიონი აღარ უნდა ყოფილიყო ხელოვნურად შექმნილი ავტონომიის ნაწილი.

გასული საუკუნის ოთხმოციანი წლების ბოლოს, ეროვნული მოძრაობის აღმავლობის ხანამ ახალგორის რაიონის ოლქიდან გამოსვლის საკითხი წინა პლანზე წამოსწია, მაგრამ იგი ოლქის ცენტრში მიმდინარე მოვლენების შემდეგ კიდევ უფრო აქტუალური გახდა.¹

ლენინგორის სახალხო დეპუტატთა რაიონული საბჭოს სესიამ ხუთპუნქტიანი გადაწყვეტილება მიიღო:

1. სამხრეთ ოსეთის სახალხო დეპუტატთა საოლქო საბჭოს მიერ 1990 წლის 10 აგვისტოს მე-13 სესიის მიერ მიღებული დეკლარაციისადმი ლენინგორის რაიონის მოსახლეობის დამოკიდებულების საკითხების კომისიის ინფორმაცია მიღებულ იქნას ცნობად.

2. სამხრეთ ოსეთის სახალხო დეპუტატთა საოლქო საბჭოს 10 აგვისტოს სესიის მიერ მიღებული დეკლარაცია სამხრეთ ოსეთის სუვერენიტეტის შესახებ დაგმობილ იქნას, როგორც კანონსაწინააღმდეგო დოკუმენტი, როგორც საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის ხელყოფის ცდა.

3. აღინიშნოს, რომ დეკლარაცია მიღებულია საქართველოში დღეს შექმნილი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სიტუაციის თვალსაზრისით, იგი კიდევ უფრო ამწვავებს ეროვნებათა შორის ურთიერთობაში არსებულ პრობლემებს, ქართველი და ოსი ხალხების თანაცხოვრებას.

4. რამდენადაც სამხრეთ ოსეთის სახალხო დეპუტატთა საოლქო საბჭოს სესიაზე მიღებულ დეკლარაციაში უგულვებელყოფილია ლენინგორის რაიონის მოსახლეობის უმრავლესობის კანონიერი უფლებები, ლენინგორის სახალხო დეპუტატთა რაიონული საბჭოს სესია არ ცნობს სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის სახალხო დეპუტატთა საბჭოს უფლებამოსილებას რაიონის ტერიტორიაზე და მოუწოდებს სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის რაიონებს არ ცნონ ს.ო.ა.ო სახალხო დეპუტატთა საბჭოს უფლებამოსილება თავიანთი რაიონის ტერიტორიაზე, სახალხო დეპუტატთა რაიონული საბჭო იტოვებს უფლებას, მომავალში იმოქმედოს რაიონის მშრომელთა კეთილდღეობის ინტერესების უზენაესობის ნიშნით.

5. დაგმობილ იქნას საოლქო საბჭოს 1990 წლის 10 აგვისტოს, მე-13 სესიის მუშაობაში მონაწილე ლენინგორის რაიონიდან არჩეული იმ დეპუტატების ქმედება, რომლებმაც თავიანთი ამომრჩევლების აზრის გაუთვალისწინებლად დაიკავეს პოზიცია.

რაიონული საბჭოს სესიის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებას ხელს აწერენ: ლენინგორის სახალხო დეპუტატთა რაიონული საბჭოს აღმასკომის თავმჯდომარის მოვალეობის შემსრულებელი ნ. შ. ხოხაშვილი და ლენინგორის სახალხო დეპუტატთა რაიონული საბჭოს აღმასკომის მდივანი ი. ნ. ხაჩიროვა.² ეს მართლაც უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობის დოკუმენტი, მოსახლეობის უმრავლესობის, მათ შორის, არაქართველების ინტერესებიდან გამომდინარე იქნა მიღებული.

სამხრეთ ოსეთის სახალხო დეპუტატთა საბჭოს მოთხოვნები, თანდათანობით კიდევ უფრო შორდებოდა რეალობას და ცდებოდა როგორც იმ დროს მოქმედი სსრ კავშირის, ისე საქართველოს სსრ კონსტიტუციებს. მათ 20 სექტემბერს გამართულ მეთოთხმეტე სესიაზე მიიღეს დეკლარაცია სამხრეთ ოსეთის საბჭოთა დემოკრატიული რესპუბლიკის სახელმწიფო სუვერენიტეტის შესახებ, რითაც ფაქტიურად გამოაცხადეს გასვლა საქართველოს შემადგენლობიდან. 16 ოქტომბერს გამართულ მომდევნო სესიაზე აირჩიეს აღმასრულებელი კომიტეტი ტორეზ კულუმ-

¹ ახლოური დ., ისტორიული დოკუმენტი ახალგორის სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქიდან გამოსვლის შესახებ და მისი მნიშვნელობა, თეზისები წარმოდგენილი გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და შიდა ქართლის საჯარო სკოლების ერთობლივ კონფერენციაზე, 2019.

² „ლენინელი“, №104 (5404), 6 სექტემბერი, 1990

ბეკოვის თავმჯდომარეობით.¹ საქართველოს ხელისუფლება, ცხადია, არ ცნობდა ასეთ ანტიქართულ დადგენილებებს და შესაბამისი კანონებით აუქმებდა.

1990 წლის 22 ნოემბერს საქართველოს უზენაესმა საბჭომ ზვიად გამსახურდიას ხელმძღვანელობით ბათილად ცნო დადგენილება ავტონომიური ოლქის დემოკრატიულ რესპუბლიკად გარდაქმნის შესახებ, 11 დეკემბერს კი, საქართველოს რესპუბლიკის კონსტიტუციის 104-ე მუხლის მე-3 და მე-11 პუნქტების შესაბამისად, გააუქმა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი. ამ გადაწყვეტილების მიღებაში გარკვეული წვლილი შეიტანა ახალგორის მოსახლეობამაც, მათ გაცილებით ადრე უთხრეს უარი ოლქს და გამოუცხადეს დაუმორჩილებლობა, რაზეც ახალგორის რუსთაველის საზოგადოებაც მიუთითებდა ოლქის გაუქმების მეორე დღესვე: „გვინდა სიამაყით აღვნიშნოთ, რომ საქართველოს უზენაესი საბჭოს აღნიშნულ გადაწყვეტილების მიღებაში ჩვენი რაიონის რუსთაველის საზოგადოებას დიდი წვლილი აქვს შეტანილი, რის დასტურსაც წარმოადგენს მიმდინარე წლის 4 სექტემბრის ჩვენი რაისაბჭოს სესია, რომლის გადაწყვეტილებით ახალგორის რაიონი გამოვიდა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის დაქვემდებარებიდან.“²

ოლქის გაუქმების შემდეგ ახალგორი ახალ ცხოვრებას იწყებდა, 1990 წელს დაიბრუნა ისტორიული სახელწოდებაც, მაგრამ მოვლენები კარგს არც ქსნის ხეობას უქადდა და არც, ზოგადად, ქართველ და ოს ხალხს.

90-იანი წლების შემდეგ კიდევ უფრო განშირდა ოსი ყაჩაღების ცხინვალთან გადმოსვლა და ქსნის ხეობის საზაფხულო საძოვრებიდან საქონლის ჯოგისა და ცხვრის ფარების გატაცება. მაგალითისათვის ორ ფაქტს გავიხსენებთ: 1991 წლის 15 აგვისტოს ბანდიტებმა ცხრაწაროს მთის საძოვრებიდან ქსნის ხეობელთა კუთვნილი 500-მდე სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი გაიტაცეს, 28 აგვისტოს, მარიამობას, ოსებმა ყელის ტბის მიდამოებიდან უკანამხრის კოლმეურნეობის კუთვნილი ცხვრის ფარის ნაწილი - 1500-2000 სული ცხვარი გაირეკეს ცხინვალისკენ.³ ახალგორის პრეფექტურა და საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტრო ცდილობდა ხელი მანამდე შეეშალა გამტაცებლებისთვის, ვიდრე ცხინვალში გადავიდოდნენ, მაგრამ სხვადასხვა ცეცხლსასროლი იარაღით აღჭურვილი ყაჩაღთა ბანდები უმეტესწილად ახერხებდნენ ნადავლთან ერთად „სამშვიდობოს“ გასვლას. ისინი არც შვეულფრენისთვის ცეცხლის გასნას ერიდებოდნენ და არც მოსალოდნელ ტრაგედიას.

ოსების შეირადებულმა თავდასხმებმა და საძოვრებიდან პირუტყვის გატაცებამ განსაკუთრებით დააზარალა ქარჩოხის ხეობა, მათ ხან ცხინვალში, ხან ჯავის ხეობაში და უფრო ხშირად ვლადიკავკაზში გადაჰყავდათ ქურდობითა და ავაზაკობით მოპოვებული ნადავლი, რის შედეგადაც 90-იანი წლების დასაწყისში ორ სოფელს მიდელაანსა და ქენქანს ერთი უღელი ხარიც აღარ დარჩა, რაც გამოუვალ მდგომარეობაში აყენებდა იქაურ გლეხკაცს.⁴

მართალია, 1991 წლის 23 მარტს, დაბა ყაზბეგში, საქართველოს რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარემ ზვიად გამსახურდიამ და რუსეთის საბჭოთა ფედერაციული რესპუბლიკის უზენაესი საბჭოს თავმჯდომარემ ბორის ელცინმა ხელი მოაწერეს ერთობლივ ოქმს, სადაც, დაფიქსირდა, რომ ავტონომიური ოლქის რეგიონში ვითარების სტაბილიზაციისათვის შეიქმნებოდა ორი ქვეყნის შინაგან საქმეთა სამინისტროების ერთობლივი რაზმი, რომელიც განაირადებდა ოლქის ტერიტორიაზე არსებულ უკანონო ფორმირებებს⁵, მაგრამ რუსეთს ეს არ შეუსრულებია...

1991-1992 წლების დეკემბერ-იანვარში საქართველოში მიმდინარე სამოქალაქო ომის შემდეგ დამხობილ იქნა პრეზიდენტ გამსახურდიას ეროვნული ხელისუფლება, ძალაუფლება ჯერ

¹ პიპინაშვილი დ., სამხრეთ კავკასიის კონფლიქტები და რეგიონული სტაბილიზაციის პრობლემები, თბ., 2008, გვ. 82.

² „ახალგორი“, №138 (5438), 12 დეკემბერი, 1990.

³ „ახალგორი“, №80 (2525), 31 აგვისტო, 1991.

⁴ ახლოური დ., სოფელი მიდელაანი, თბ., 2006, გვ. 20.

⁵ „საქართველოს რესპუბლიკა“, №58, 27 მარტი, 1991.

სამხედრო საბჭომ ჩაიგდო ხელში, შემდეგ კი სახელმწიფო საბჭოს გადააბარა, რომელსაც ეღუარდ შევარდნაძე ჩაუდგა სათავეში. იგი პრობლემების დარეგულირების მიზნით შეეცადა ოსურ მხარესთან მოლაპარაკებას, მაგრამ უშედეგოდ...

Davit Akhlouri

Gori State Teaching University

**GEORGIAN OSSETIAN CONFLICT AND AKHALGORI (1988-1991)
RESUME**

The work discusses with the causes of the Georgian Ossetian conflict in the late eighties of the last century and about the role of the Soviet Union in that conflict. It is also noteworthy that the Akhalgori district was part of the South Ossetian Autonomous Region from 1922 to 1990, and obviously the tense developments in Tskhinvali also reflected on it. The situation that was created in the first years of the conflict in Akhalgori is analyzed. The position of Georgian and Ossetian people living in the Ksani Gorge in connection with the events of that time is emphasized. Special attention is paid to the historical document related to the withdrawal from Akhalgori district.

At the end of the article, there are references to attacks by Ossetian in the Ksani Gorge, in which sheep and cattle were stolen. It shows the dire consequences that followed the first years of the Georgian-Ossetian conflict for both Georgian and Ossetian populations.

ივანე ჯავახიშვილი ახალგაზრდების გარემოცვაში

გვიან, ვასილ ბარნოვი, მაღლიანი ქართული იტყვის „საქართველოს დედაქალაქში ქართული უნივერსიტეტი სავსებით სავსე ქართველი ახალგაზრდობით ქალით თუ ვაჟით ჭეშმარიტად ფრთაშესხმული ოცნება იყო. რა დროს აშენდა ეს დიდებული კერა განათლებისა? ეს მოხდა 1918 წლის 26 იანვარს, ახალი სტილით 8 თებერვალს“¹.

1917 წლის დასასრულს, ივანე ჯავახიშვილის ხელმძღვანელობით, ქართველოლოგიური კვლევის გაღრმავებისა და სისტემატიზაციის მიზნით პეტერბურგის უნივერსიტეტში ჩამოყალიბდა „ქართველ სტუდენტთა წრე“. ამ წრის საქმიანობის შესახებ სხვადასხვა დროს წერდნენ ა. შანიძე (1928), ს. ყაუხჩიშვილი (1948), დ. გვრიტიშვილი (1949), ს. ჯორბენაძე (1966), რ. მეტრეველი (1975) და სხვა მკვლევარები, მაგრამ წრის ნაღვაწის ყველა ასპექტი ჯერ-ჯერობით მაინც არაა გაშუქებული, წერდა პროფესორი გიორგი მჭედლიძე თეზისებში, რომელიც ივანე ჯავახიშვილის დღეებს მიეძღვნა ქუთაისში. ჩვენი აზრით ტენდენცია კვლავ გრძელდება.

1913 წელს მოხდა წრის ხელმძღვანელობის შეცვლა. ამ წელს აკაკი შანიძე თავმჯდომარეობდა წრის გამგეობას. მისი მოთხოვნით გამგეობის თავმჯდომარე აუცილებლად სტუდენტი უნდა ყოფილიყო. ახლად არჩეულნი იყვნენ თავმჯდომარედ ვ. ლ. ფუთურიძე და მის მოადგილედ სიმონ ყაუხჩიშვილი. 1916 წელს გამოიცა წრის წევრთა მიერ შედგენილი ქართული ბიბლიოგრაფია². ქართულ ერთდროულ გამოცემებში (1862-1910) მოთავსებული სტატიებისა და მასალების მაჩვენებელი „ქართული ბიბლიოგრაფიის“ რედაქტორი, სახელთა და საგანთა საძიებლის და დამატების შემგენელი იყო ყოფილი. იგი „წინასიტყვაობაში“ განმარტავს, რომ ბიბლიოგრაფიის ნაწილი, კერძოდ, „ივერიაში“ 1886-1896 წლებში გამოქვეყნებულ წერილთა საძიებელი, ჯერ კიდევ სტუდენტობის წლებში (1897) შეუდგენია ივანე ჯავახიშვილს. „ქართული ბიბლიოგრაფიის“ ეს პირველი ნაკვეთი 150 გვერდიანია, მასში შესულია ქართულ პერიოდულ პრესაში გამოქვეყნებული იმ სტატიებისა და მასალების მაჩვენებელი, რომლებიც ენათმეცნიერების, ეთნოგრაფიის, არქეოლოგიის, სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორიის, ხალხური სიტყვიერებისა და ძველი მწერლობის საკითხებს ეხება. ბიბლიოგრაფია მოიცავს 1852-1910 წლებს და დალაგებულია სტატიების ავტორთა გვარების მიხედვით. იგი დაიბეჭდა პეტროგრადის მეცნიერებათა აკადემიის განკარგულებით, ამავე სამეცნიერო დაწესებულების სტამბაში. გარდა უკვე დასახელებული პირებისა, ბიბლიოგრაფიის შედგენაში მონაწილეობდნენ შემდგომში ქართულ მეცნიერებაში კარგად ცნობილი მოღვაწეები. აქ ნათლად ჩანს ბატონი ივანეს დამოკიდებულება სტუდენტებისადმი. სხვა შემთხვევაში მან უარი განაცხადა პირად დახმარებაზე და მოუწოდა საზოგადოებას, რომ ახალგაზრდა მეცნიერებს დახმარებოდნენ. გარდა ამისა, საოცარია მასთან დამოკიდებულება ქუთაისელი სტუდენტებისა³.

ქუთაისის ისტორიული მუზეუმში დაცულია მასალები ივანე ჯავახიშვილის 100 წლის-თავთან დაკავშირებით. აქ დავანებულია ქუთაისელი სტუდენტების კონფერენციაზე გამოსვლის დროს წაკითხული მცირე ზომის სტატიები, სადაც ნათლად ჩანს ახალგაზრდობის დამოკიდებულება დიდი მეცნიერისადმი. მათი აზრით, ივანე ჯავახიშვილი მთელი ქართული ცივილიზაცი-

¹ ჯორბენაძე ს., ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, 1984, გვ. 405

² ძირითადად გამოყენებულია ჯერ კიდევ ფონდში გაუფორმებელი ლიტერატურა და მასალები; რომელიც შემოტანილია პროფესორ გურამ გაბუნიას საოჯახო არქივიდან

³ ივანე ჯავახიშვილის დღეები ქუთაისში, მუშაობის გეგმა და თეზისები, თბ., 1996, გვ. 8

ის სწორუპოვარი მკვლევარია, შეუფასებელია ყველა სამეცნიერო თვალსაზრისი, რომელიც კი თავისი დაუღალავი შრომით შექმნა და მიაწვდინა მასწავლებლებსა და მოწაფეებს, ის არ აკრიტიკებდა სტუდენტებს, არამედ ეხმარებოდა მათ საკუთარი რჩევებით. ივანე ჯავახიშვილს ძველი ქართული ლიტერატურის საფუძვლიანი შესწავლა მიაჩნდა აუცილებელ პირობად. სწორედ ამას მოუწოდებდა ახალგაზრდა თაობასაც. აღსანიშნავია, რომ პეტერბურგში, ივანე ჯავახიშვილის ინიციატივით ჩამოყალიბებულ ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრის შეკრებებზე საქართველოს ისტორიის საკითხებთან ერთად ქართული ლიტერატურის საკითხებსაც იხილავდნენ. ქუთაისელი სტუდენტების გამოსვლებში ჩანდა უსაზღვრო პატივისცემასთან ერთად დიდი სიყვარული და ნდობა.

ივანე ჯავახიშვილის საიუბილეო დღეები, ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტის მოწინავე სტუდენტებმა ინტელექტუალური გამოსვლებით აღნიშნეს, რომელიც გაიმართა ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტში, 1976 წელს. პროგრამაში ნათლადაა წარმოჩენილი, რომ 1976 წლის 23-24 აპრილს საქართველოს საისტორიო საზოგადოება და ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტი აწყობენ ივანე ჯავახიშვილის დაბადებიდან 100 წლისთავისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სესიასა და საიუბილეო საღამოს.

სტუდენტებმა კარგად იცოდნენ დიდი მეცნიერის თავდაუზოგავი მუშაობის ფასი. ლექციებზე კარგად შეისწავლეს და სიყვარულით გაეცნენ ივანე ჯავახიშვილის კვალიფიციურ ნაშრომებს. ახალგაზრდებმა არაჩვეულებრივი შეფასებებით წარმოგვიდგინეს თავიანთი შეხედულებები და გამოსვლები საიუბილეო დღეებში, ხოლო თავად ისტორიამ საარქივო მასალების სახით შემოგვინახა მათი შეხედულებები.

თავდაპირველად ივანე ჯავახიშვილის საიუბილეო აღნიშვნის ინიციატივა სწორედ ამ სტუდენტებისაგან გაჟღერდა, რომელთაც სათავეში ედგნენ ცნობილი ისტორიკოსები ბატონები: დეკანი - პეტრე ვაჭრიძე და დეკანის მოადგილე - გურამ გაბუნია.

თავიანთ გამოსვლებში ახალგაზრდებმა დააფიქსირეს აზრი მათი თვალთხედვით ვინ იყო დიდი მეცნიერი - ივანე ჯავახიშვილი. როგორც მოსე ჯანაშვილი ამბობდა: „მკვლევარი იმ ბედნიერ ადამიანთა რიცხვს განეკუთვნება, რომლის შემოქმედება შარავანდედად ადგას ერის მოღვაწეობას. მან მოწამებრივი ცხოვრებით იცხოვრა და პირუთვნელობით იტვირთა - „გუთნის-დედობა თვით ქართული მძიმე ღრმად მხვნელი გუთნისა“.

ივანე ჯავახიშვილი იყო კაცი, რომელმაც ესოდენ რთულ პერიოდში შეძლო მეცნიერების დიდი ტაძრის მშენებლობა და მისი დიდ ქართულ საგანმანათლებლო კერად გადაქცევა! „ყოველი ნარკვევი, სადაც ივანე ჯავახიშვილმა გარკვეულად ჩამოაყალიბა თავისი პოზიცია ქართველი ერის ისტორიის შესწავლაში „იყო მამულიშვილობა და მეცნიერება“, რომელიც 1914 წელს ცალკე წიგნად გამოიცა თბილისში. ამავე აღროს, ახალი საზოგადოებრივი აზრის ამოძრავება! ასე რომ, ივანე ჯავახიშვილის დაუცხრომელი მუშაობის შედეგად გახდა შესაძლებელი ქართული უნივერსიტეტის დაარსება და ამით ახალგაზრდობის ბედნიერ ადამიანებად გადაქცევა. დიდმა ივანემ შეძლო საქართველოს სხვადასხვა ქალაქებში გაფანტულ მეცნიერთა შემოკრება და მის რექტორად პეტრე მელიქიშვილის მოწვევა. რადგან, მისი აზრით უნივერსიტეტის რექტორი მისი პრესტიჟის ასაწევად სწორედ აღნიშნული პიროვნება და ცნობილი მეცნიერი გამოდგებოდა.

ივანე ჯავახიშვილი, როგორც დამოუკიდებელი პიროვნება, იყო ზნეობრივი სიწმინდის ეტალონი. ამაზე არაერთი მის მიერ ჩადენილი საქმე მეტყველებს. ახალგაზრდა თაობას ძალიან მოსწონდა ის, რომ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ მას შესთავაზა პრემიაზე წარდგენა ნაშრომისათვის „ქართველი ერის ისტორია“, მეცნიერმა მოკრძალებული პასუხი გასცა - მატერიალური შემწეობა და წახალისება ახალგაზრდა მეცნიერებს უფრო სჭირდებოდათ. ასეთი ადამიანური სისპეტაკე სხვებისათვის გასაოცარი მაგალითი იყო. „ქართველი მეცნიერის ასეთი ნაბიჯი იღია ჭავჭავაძის ამ ქედმოუდრეკელი კაცის ცხოვრების მთავარი ერის სატიკვარის საკუთარ მხრებზე აღებას ნიშნავდა. და ამით საქართველოს უგვირგვინო მეფის გზის გაგრძელებას მთელი თავისი შინაგანი და გარეგანი მონაცემებით უჭერდა

მხარს¹. ასეთი ქმედება საბჭოთა მთავრობის ხელში ცოტა უცნაურად და საერთოდ სხვებისათვის დამაინტერესებლად გამოიყურებოდა.

ივანე ჯავახიშვილის მზრუნველი ხელი ჯადოქარვით წვდებოდა ქართული კულტურის საჭირობო საკითხებს. მისმა ნაშრომებმა შორს გაუთქვა სახელი მშობელი ერის გმირულ წარსულს და ბრწყინვალე მიღწევებს.

არ არის ქართული ეროვნული მეცნიერების არც ერთი დარგი, რომლის განვითარებაში ივანე ჯავახიშვილს ფასდაუდებელი წვლილი არ შეეტანოს. ამ დიდი ადამიანის მეცნიერულ მემკვიდრეობას განცვიფრებაში მოჰყავს ყველა. ეს მემკვიდრეობა მრავალმხრივია და თან დიდი მეცნიერული პრობლემების გადაწყვეტას ემსახურება! როგორც ბუნებით გულწრფელი ადამიანი არასოდეს მალავდა იმ შეცდომებსა თუ ხარვეზებს, რომელიც ჩვენი მეცნიერების იმდროინდელ დონეს ახასიათებდა. მას სჯეროდა, რომ ხალხში ბევრი რამ იყო შემორჩენილი, რომლის შესწავლა წარსულის გასაღებს მოგვცემდა და ამიტომ მთელი სულითა და გულით მოითხოვდა ხალხური საუნჯის შესწავლა-გათვალისწინებას! წარსულის გაუთვალისწინებლობა, რაც ქართველმა ხალხმა შემოგვინახა საბედისწერო შეცდომამდე მივყავართ - გვიმტკიცებდა განსვენებული მეცნიერი².

ორმოც წელზე მეტი იღვაწა დიდმა ივანემ ქართველი ხალხის წარსულის, აწმყოსა და მომავლის საჭირობო საკითხების გაშუქებისათვის. ყველგან და ყოველთვის დიდი მეცნიერი თავისი კეთილშობილური მოღვაწეობის დიდებულ ნაკვალევს ტოვებდა. იგი როგორც ცნობილი ისტორიკოსი და დიდი მეცნიერი სწავლობდა წარსულს, მაგრამ დიდ პატივს სცემდა მომავალს, სტუდენტებს, აყენებდა მას ქვეყნის სამსახურში, უკიდევანოდ ახარებდა აწმყოს მიღწევები. ეს გამოიხატებოდა იმ საკითხშიც, რომ როგორც მას აფასებდნენ სტუდენტები, ასევე თითონაც დიდ დახმარებას უწევდა ახალგაზრდა მომავალ თაობას და ეს რომ ნადვილად ასე იყო ნათლად ჩანს სერგო ჯორბენაძის ნაშრომში „ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა“³.

1937 წელს გამოცხადდა კონკურსი სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიაში წევრებისა და წევრ-კორესპონდენტების ასარჩევად. წარდგენილ იქნა თბილისის უნივერსიტეტის ექვსი პროფესორი. აქედან სამი: ივანე ჯავახიშვილი, ნიკო მუსხელიშვილი, ივანე ბერიტაშვილი - ნამდვილ წევრებად, ხოლო აკაკი შანიძე, გიორგი ახვლედიანი და გიორგი ხაჭაპურიძე - წევრ-კორესპონდენტებად. აკადემიის დაარსებიდანვე რუსეთის მნიშვნელოვანი ღვაწლი აქვს შეტანილი საქართველოს ისტორიის შესწავლაში, ჯერ კიდევ საქართველოს რუსეთთან შეერთებამდე. აქ მარტო აკადემიკოსი გიულდენშტედტის მოგზაურობის გახსენება კმარა. ბუნებრივია, კიდევ უფრო გაძლიერდა აკადემიის მიერ საქართველოს შესწავლა რუსეთთან შეერთების შემდეგ. აქ ხომ ყველაზე მეტად გიგანტი ქართველოლოგი მარი ბროსე წარმოდგება. მან ხომ გზა გაუხსნა აკადემიაში თემურაზ ბატონიშვილსა და დიმიტრი ბაქრაძეს. ნიკო მარის მოღვაწეობა აკადემიაში ემთხვევა სომხურ-ქართულ ფილოლოგიის დაფუძნებასა და მის წარმატებებს. ივანე ჯავახიშვილი ამ დიდი წამოწყების აქტიური მონაწილეა. მან რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის დავალებით, რამდენიმე სამეცნიერო აკადემიაში მიიღო მონაწილეობა, უთანამშრომლია აკადემიის წარმომადგენლებთან, აკადემიის ქართველოლოგიის დარგში შესანიშნავი გამოკვლევები გამოაუქვეყნებია. ახალი ასპარეზი გაეხსნა აკადემიას, რაც მას საიმპერატორო აკადემიის სახელი ჩამოშორდა და რუსეთის აკადემიად იქცა (1917 წელი), ამ დროს ორი ქართველი აირჩიეს აკადემიაში, სუმბათაშვილი-იუჟინი საპატიო აკადემიკოსად და გრიგოლ წერეთელი აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად. 1925 წელს რუსეთის აკადემია სსრ კავშირის აკადემიად გარდაიქმნა, ამას ყველა სიხარულით შეხვდა, ისე როგორც აკადემიის 200 წლისთავის აღნიშვნას. ამასთან დაკავშირებით, ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „მას შემდეგ რაც რუსეთის სამეცნიერო აკადემიის არსებობის 200

¹ ნადირაძე ზ., საოჯახო არქივიდან

² ს. ბასილაძე საოჯახო არქივიდან

³ ჯორბენაძე ს., ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1984

წლისთავზე გამართულ ზეიმსა და საკავშირო აკადემიად გამოცხადების დროს საბჭოთა მთავრობამ და აღმასრულებელმა კომიტეტმა მთელ ქვეყანასა და მთელ ქვეყნიერებას მეცნიერების და მეცნიერთაგან თავისი პატივისცემა ამცნო და ნდობა გამოუცხადა, მთელი ქართველი მეცნიერები რუსეთის ხალხთან ერთად ამაყობდნენ ამ ძვირფასი საგანძურით¹. ივანე ჯავახიშვილი წინამდებარეობაში მოდიოდა საბჭოთა ხელისუფლებასთან, მაგრამ თუ რაიმე ჩვენი კეთილდღეობისათვის გაკეთდებოდა მას პირველი მიესალმებოდა არაჩვეულებრივი სტატიებით. სამეცნიერო შრომებითა და თავისი არაჩვეულებრივი სიტყვებით, რომელიც ხან აუდიტორიებში გაისმოდა, ხან შეკრებებზე და ზოგჯერ ინდივიდუალურ საუბრებში; მას ძალიან ახარებდა პალიმფსესტების აღმოჩენა, ჭაობების ამოშრობა, ახალი ინდუსტრიულიზაცია, არქეოლოგიური აღმოჩენები. ისტორიული მატრიანების პოვნა, რადგან კარგად იცოდა, რომ ყველა ეს წარმატება მისი საყვარელი ქვეყნის - საქართველოს და მისი სათაყვანებელი ხალხის ქართველების სადიდებლად გამოდგებოდა. ივანე ჯავახიშვილი მხოლოდ ჩვენი წარსულის შენახვასა და მის ცხოვრებაში გამოყენებაზე ფიქრობდა მხოლოდ! ის ჩვენს ახალაღმოჩენილ მეძველედროებას იყენებდა და საგანგებოდ უფროხილდებოდა მომავალ თაობებს.

აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილს არ ეყო სიცოცხლე იმ ჩანაფიქრის განხორციელებისათვის, რაზეც მთელი ცხოვრება ოცნებობდა. მას ყველაზე მეტად ქართველი ხალხის თავისუფლების ხილვა სურდა. რაც ყველაზე მეტად იყო წარმოუდგენელი საბჭოთა პერიოდში. მაგრამ ის კი დანამდვილებით იხილა თუ როგორ დააარსა თბილისის ქართული სახელმწიფო უნივერსიტეტი, როგორ ღებულობდა აქ ქართველი ახალგაზრდები უმაღლეს განათლებას, როგორ იცვებოდა დისერტაციები, მაგრამ ვერ იხილა როგორ მტკიცდებოდა აღნიშნული დისერტაციები საქართველოში.

ივანე ჯავახიშვილმა მთელი თავისი ღრმად შინაარსიანი სიცოცხლე მეცნიერების სამსახურს შესწირა. იგი იყო ჭეშმარიტი წარმომადგენელი იმ მეცნიერთა კრებულისა, რომელიც კი არ ემიჯნება თავის ხალხს, არამედ მზადაა თავდადებით ემსახუროს მას. ასეთი იყო ის ყველა ქართველისათვის. ქუთაისი და იმერლები ზომ განსაკუთრებით უყვარდა. ამ სიყვარულმა და იმ თავდაუზოგავმა ძალამ იმიერ საქართველოში მრავალჯერ სიყვარულით აღნიშნა უდიდესი ქართველი მეცნიერის საიუბილეო დღეები ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტში, გელათის აკადემიაში, სხვადასხვა სკოლებში და მნიშვნელოვან დაწესებულებებში. ამიტომ მას მარადიული სიცოცხლე უწერია. ის არასოდეს გარდაიცვლება მანამ, სანამ ერთი საღად მოაზროვნე ქართველი მაინც არის ჩვენს დალოცვილ საქართველოში და ვიდრე გვყავს ისეთი წინაპრები, როგორიც ივანე ჯავახიშვილია.

აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის დამსახურება სამშობლოსა და ხალხის წინაშე მდგომარეობს არა მარტო იმაში, რომ მან შექმნა ახალი ეტაპი ისტორიულ მეცნიერებაში, არამედ იმაშიც, რომ მან სხვა ხალხებსაც მისცა საშუალება საქართველოს ისტორიულ-ლიტერატურული და კულტურული სიძველენი - სასულიერო ხასიათის წერილობითი ძეგლები, და ბევრი სხვა, ცნობადი გაეხადა არა მარტო სამეცნიერო საზოგადოებისათვის, არამედ საერთოდ ხალხისათვის ქართველი ადამიანებისათვის. მას სურდა საქართველოსათვის საჭირო საკითხები სასწრაფოდ დაეშუშებინა და მათ დამუშავებაში მონაწილეობა მიეღო ახალგაზრდა მეცნიერებს, სტუდენტებს და მათთან ერთად ძველი თაობის წარმომადგენელთა გამოცდილებაც გამოეყენებინა.

ძვირფასი „ივანე ჯავახიშვილი პეტერბურგის უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოს გადაწყვეტილებით, 1901 წლის მარტში, კვალიფიკაციის ასამაღლებლად გაგზავნილი იქნა ბერლინის უნივერსიტეტში, სადაც იგი დარჩა 1902 წლის აპრილამდე. ბერლინში ყოფნისას იგი მუშაობდა ორი დიდი გერმანული საისტორიო მეცნიერების ცნობილ წარმომადგენლებთან, პროფესორ ადოლფ ჰარნაკთან და აგრეთვე, სახელოვან ქართველოლოგთან ჰუგო შუპარტთან. აქ მან შეასრულა ორი დიდი სამუშაო: გერმანულ ენაზე თარგმნა VI საუკუნის 70-იან წლებში უცნობი

¹ ს.ჯორბენაძე, ცხოვრება და დაღვაწი ივანე ჯავახიშვილისა, 1984, გვ. 105

ქართველი ავტორის მიერ დაწერილი თხზულება - „წამებაი და მოთმინებაი წმინდისა ეგსტათი მცხეთელისა“. და იოვანე საბანისძის მიერ VIII საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში დაწერილი „აბო თბილელის წამება“. პირველი თხზულების თარგმანი ა. ჰარნაკის წინასიტყვაობითა და კომენტარებით დაიბეჭდა პრუსიის მეცნიერებათა აკადემიის მოამბის XXXVIII ტომში, 1901 წელს, მეორე თხზულება კი გამოაქვეყნა კ. შულცემ თავის ტექსტებსა და გამოკვლევებში. ამ თხზულებათა გერმანულ ენაზე თარგმნა დიდი მოვლენა იყო.

უცნაურია, რომ ივანე ჯავახიშვილმა ჯერ კიდევ ახალგაზრდობის პერიოდში დაიმკვიდრა ქართული ისტორიული მეცნიერების პატრიარქის სახელი და შექმნა ახალი ეტაპი ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებაში. მისი მონუმენტური პიროვნება ძლიერ მკაფიოდ ჩანს ქართული კულტურის განვითარების ნახევარსაუკუნოვან მონაკვეთზე. კარგადაა ცნობილი მისი მეცნიერული ინტერესებისა და დაუღალავი მოღვაწეობის ფასი, მრავალმხრივი სარბიელი საკვებით კანონზომიერი იყო, რომ ამ მოღვაწეობის არეში მოექცა ისტორიული მეცნიერების მნიშვნელოვანი და თავისებური დარგი არქეოლოგიაც.

ისტორიული მეცნიერების თითქმის ყველა ძირითადსა თუ დამხმარე დარგს დაულო მკვიდრი საფუძველი ივანე ჯავახიშვილმა. მან „შედლო ქართული მეცნიერების დაკორდებული ყამირი ძლიერი მკლავით გაეხსნა“ [ნ. ბერძენიშვილი].

განსაკუთრებულია ივანე ჯავახიშვილის დამსახურება ქართული არქეოლოგიის განვითარების საქმეში. ის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა არქეოლოგიას, რომელსაც დიდი როლი უნდა შეესრულებინა ქვეყნის უძველესი წარსულის შესწავლის საქმეში. არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ 70-იან წლებში მნიშვნელოვნად შეცვალა ქართველთა წარმოდგენა პირველყოფილი თემური და ანტიკური ხანის საქართველოზე და წინ წასწია ჩვენი ქვეყნის ისტორიის კვლევის საქმე. ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრებანი ისტორიისა და მისი ძველ აღმოსავლეთთან ურთიერთკავშირის შესახებ სწორედ არქეოლოგიის მეოხებით იქნა დასაბუთებული.

ივანე ჯავახიშვილი, 40 წლის მანძილზე, დაუღალავად ემსახურებოდა ქართული მეცნიერების აღორძინების საქმეს. სწორედ ეს 40 წელი იყო ქართული ისტორიოგრაფიის არქეოლოგიის, ქართული პალეოგრაფიის, აღმოსავლეთმცოდნეობის სწრაფი აღმავლობის წლები, მაგრამ 1940 წლის 18 ნოემბერს გამოეთხოვა იგი დიდი შემოქმედებითი შრომით აღსავსე სიცოცხლეს, გამოეთხოვა ქართული კულტურის საინტერესო პერიოდს, როდესაც მისი შემოქმედება ამ გზაზე ფართო მასშტაბით მიმდინარეობდა, გამოეთხოვა თავის საყვარელი ისტორიული კვლევა - ძიების საქმეს და კერძოდ არქეოლოგიას, რომელიც ასე მოექცა მისი აქტიური მოღვაწეობის არეალში. მან ვერ მოასწრო თუნდაც იმ „ზოგადი მონახაზის გაკეთება“, რომელიც მისი გეგმით „ქართველი ერის ისტორიის“ „შესავლის სამეულად განზრახულის“ III წიგნში უნდა შესულიყო და ენის ზნე - ჩვეულებათა ანალიზისა და ნივთიერი კულტურის ძეგლების მარაგის მიხედვით“ უნდა გაკეთებულიყო. მიუხედავად ამისა, ის, რაც ამ უდიდესმა მეცნიერმა მოასწრო ფასდაუდებელია, ქართველი ერის ისტორიაში¹.

ყოველი ხანის წარმომავლობა რომანტიკულ ელფერს იძენს და ლეგენდების ბურუსით იმოსება. ამ საკითხის გადაჭრა უძნელეს ამოცანას წარმოადგენს. რთული ხასიათისაა ქართველი ხალხის ეთნოგენეზისი და ჩვენის აზრით, მნიშვნელოვან სხვადასხვაობას იწვევს, ყველა დროის უცხოელ და ქართველ სწავლულთა შორის. აღნიშნულ პრობლემას სერიოზულად შეეხო მეხუთე საუკუნის ბერძენი მეცნიერი - „ისტორიის მამა“- ჰეროდოტე, 2500 წელს ეს საკითხი არ ჩამოსულა ქართველოლოგიის „ავანსცენიდან“.

აქ არ დსრულებულა ქუთაისლების პატივისცემის გამოხატვა დიდი ივანესადმი 1996 წლის 24-25 სექტემბერს ქუთაისის აკაკი წერეთლის უნივერსიტეტმა კვლავ აღნიშნა ივანე ჯავახიშვილის დღეები ქუთაისში. თეზისები რომელიც უშუალოდ ამ კონფერენციისათვის გამოიცა - გვაუწყებდა დიდი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის - ივანე ჯავახიშვილის

¹ გოგბერაშვილი თ., საოჯახო არქივიდან

დაბადებიდან 120 წლისთავისადმი მიძღვნილ საუნივერსიტეტთაშორისო სამეცნიერო სესიის გამართვას და გვაცნობდა მუშაობის გეგმასა და მოხსენებათა თემატიკას. ჩატარდა 3 სხდომა დაფიქსირებული იყო 22 მომხსენებელი. სულ წაკითხული იქნა 16 მოხსენება. საპატიო მიზეზით არ წაკითხულა ხუთი მოხსენება, მათ შორის ბატონ ომარ ლანჩავას უნდა წაკითხა შემდეგი მოხსენება - „ივანე ჯავახიშვილის და ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის ძირითადი საკითხები“. ბატონი ომარი ამ დროს ორმაგად იყო დატვირთული. ვანში მიმდინარეობდა არქეოლოგთა საერთაშორისო სიმპოზიუმი სწორედ ეს იყო მიზეზი. შეჯამებისას რამდენიმე შეკითხვას უპასუხა გურამ გაბუნიაძე, რის გამოც ბატონმა ნოდარ შოშიაშვილმა და ლევან სანიკიძემ დიდი მოწონება გამოთქვეს¹.

დიდი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის ივანე ჯავახიშვილის ღვაწლი ჯერ კიდევ ცოცხალი ისტორიის კუთვნილებაა. ივანე ჯავახიშვილის ჯეროვანი შეფასება მომავლის საქმეა.

ქართული პოეზია ყოველთვის მდგარა თავის დიდ მოქალაქეობრივ პოზიციასზე და მხურვალედ გამოხმაურებია მშობლიური ერის ცხოვრებაში მომხდარ ყოველ მნიშვნელოვან მოვლენას. მისი მაღალი ყურადღების გარეშე არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი ჭეშმარიტი მამულიშვილი. ივანე ჯავახიშვილის სახელი მის სიცოცხლეშივე გახდა პოეტური შთაგონების წყარო: ლადო ასათიანმა, გიორგი ლეონიძემ კოლაუ ნადირაძემ, სიმონ ჩიქოვანმა, ალექსანდრე აბაშელმა, მაყვალა მრეველიშვილმა, რევაზ მარგიანმა და სხვებმა უძღვნეს ლექსები უდიდეს მეცნიერს, გამოჩენილ საზოგადო მოღვაწეს და შესანიშნავ ადამიანს. აქედან გამომდინარე, რევაზ მარგიანის პოეტური სიტყვებით დავასრულებ აღნიშნულ სამეცნიერო თემას; მისი სათაურია - „ქართლის ცხოვრების მემკვიდრე“:

„და მიდგას თვალწინ
ხალხის მამა ერის სინდისი,
მოდის, წარსულით,
მოაცილებს ერის გალობა.
დგას მის წინაშე გაუტეხი
ღელა თბილისი
და მარად მისი მადლიერი შთამომავლობა“

დიდი პატრიოტისა და მამულიშვილის ივანე ჯავახიშვილის სახელს კვლავ არაერთხელ დაუბრუნდება ქართული პოეზია, ქართველი მეცნიერები და სტუდენტები. დაიწერება კიდევ უფრო მეტი წიგნი. ჩვენს შთამომავლობას მართებს უფრო მეტი სიყვარული მომავალშიაც. ლაღვან ასეტი ადამიანები იშვიათად იბადებიან...

¹ ივანე ჯავახიშვილის დღეები ქუთაისში, მუშაობის გეგმა და თეზისები, 1996, გვ. 9

Lia Gabunia
Akaki Tsereteli State University
IVANE JAVAKHISHVILI AMONG STUDENTS
RESUME

In a department of Kutaisi Historical Museum which conserves a collection of the materials related to the 100th anniversary of Ivane Javakhishvili's birth there are small papers of a conference of Kutaisi students besides other unique materials. The papers clearly demonstrate the attitude of the young people towards the prominent scholar (the papers are from the rich family archive of Professor Guram Gabunia – a member of two academies). The young people believe that Ivane Javakhishvili is the greatest researcher of the entire Georgian civilization. All the scientific findings ensured through tireless work, which he provided for teachers and students, are invaluable. He did not criticize students. Instead, he helped them through his pieces of advice.

Ivane Javakhishvili considered an in-depth study of the ancient Georgian literature to be a necessity and encouraged the younger generation to work in this respect. In St. Petersburg "The Scientific Circle of Georgian Students", established for scientists and researchers of the history of Georgia on the initiative of Ivane Javakhishvili, studied the issues of the history of Georgia as well as those of the Georgian literature.

Apart from boundless respect, great love and trust were evident in the speeches of Kutaisi students.

The jubilee days of Ivane Javakhishvili were celebrated by successful students of the Faculty of History and Philology, showing great love and making intellectual speeches at Kutaisi Pedagogical Institute in 1976.

გაგრის ბრძოლა

საქართველო არის მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ქვეყანა, რომელიც თავისი უნიკალურობის გამო, მუდამ იყო როგორც მეზობელი, ისე არამეზობელი ქვეყნების ინტერესის ობიექტი, რაც მეტწილად საშინელ ომებსა და ქართველი მოსახლეობის ტანჯვა-წამებაში გადაიზრდებოდა, ხშირად კი საქართველოს ტერიტორიების დატაცებითა, ერის გენოციდითა და გადაგვარების მცდელობებით მთავრდებოდა.

მსოფლიო ისტორიაში, უძველესი დროიდან მოყოლებული, ქართველი ერი თავს იცავდა ისეთი დამპყრობლებისგან როგორებიცაა: რომაელები, ბიზანტიელები, ხაზარები, ირანელები, არაბები, თურქ-სელჩუკები, მონღოლები, ოსმალები და რუსები. უახლოეს ისტორიაში, კერძოდ, მე-20 საუკუნის 90-იან წლებსა და 21-ე საუკუნის დასაწყისში, საქართველომ ეროვნული ინტერესების დასაცავად მრავალი ბრძოლა გადაიტანა, რომელშიც მას რუსეთის ფედერაციის სახით ბევრად უფრო დიდ და მძლავრ დამპყრობელთან მოუწია დაპირისპირება.

ბოლო ორასი წლის განმავლობაში (გარდა 1918-21 წლებისა), საქართველოს რუსეთის მონობის უღლის ტარება მოუწია. 1991 წლის 9 აპრილს ქართველმა ერმა დამოუკიდებლობა კვლავ დაიბრუნა. საქართველომ თავისი პოლიტიკური გეზი დასავლეთისკენ აიღო და უმთავრეს პრიორიტეტად ჩრდილო-ატლანტიკურ ალიანსსა და ევროკავშირში გაწევრიანება დაისახა. რაც, რუსეთის მხრიდან, საფრთხედ იქნა აღქმული. ამასთანავე, გეოპოლიტიკურ ჭრილში, საქართველოს დაკარგვით, რუსეთი მთლიანად სამხრეთ კავკასიას, შავი ზღვის მნიშვნელოვან საზღვაო პორტებსა და სტრატეგიული მნიშვნელობის მარშრუტებზე კარგავდა კონტროლს.

რუსეთმა ჩრდილოეთ საქართველოში მცხოვრები ეთნიკურ უმცირესობათა, აფხაზებისა და ოსების, მოძმე ქართველების წინააღმდეგ წაქეზება მოახერხა. შედეგად მე-20 საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში, აფხაზეთსა და ცხინვალის რეგიონში კონფლიქტის კერებმა იფეთქა. მალე კონფლიქტში „ეთნიკური უმცირესობის მხარდაჭერის მიზნით“ რუსეთიც ჩაერთო, რომლის ნამდვილი მიზანი კონფლიქტის კიდევ უფრო გაღვივება და რეგიონში ქაოსის დამყარება იყო. მიზანს მალევე მიაღწია და აღნიშნული კონფლიქტი ძმათაშორის სისხლისმღვრელ ომში გადაიზარდა. ომში, რომლის ერთ-ერთი მძლავრი და გადამწყვეტი მოთამაშე „მშვიდობისმყოფელი“ რუსეთის ფედერაცია იყო.

აღნიშნულ კრიზისში რუსეთისთვის საკვანძო მიმართულებას აფხაზეთის რეგიონი წარმოადგენდა. შესაბამისად, მათი მხრიდან 1992-93 წლების აფხაზეთის ომში მეტი საშუალებები და ძალისხმევა იყო გამოყენებული. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ უშუალოდ აფხაზეთის ომში გადამწყვეტი როლი გაგრის ბრძოლამ ითამაშა, რომელიც აფხაზთა სეპარატისტული ფორმირებისა და კავკასიის მთიელ ხალხთა კონფედერაციის ქვედანაყოფების გამარჯვებით დასრულდა. გაგრის ბრძოლამ გადაწყვიტა აფხაზეთის ომისა და ცხინვალის რეგიონის ბედიც.

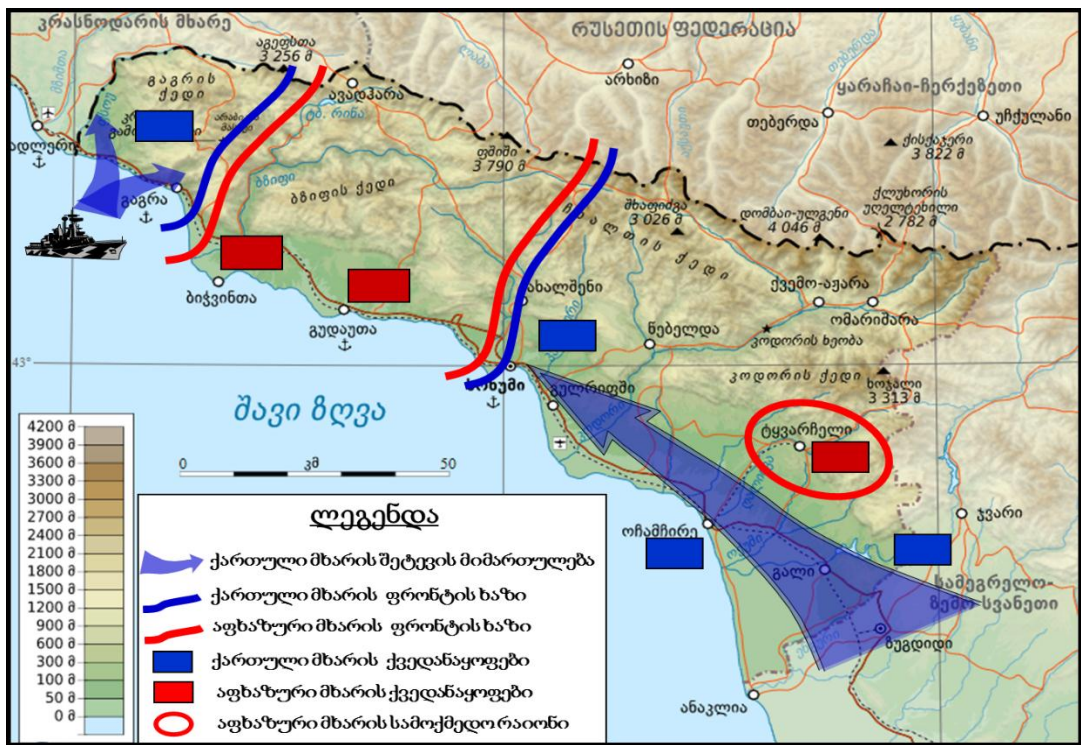
1992-93 წლების აფხაზეთის ომში გაგრის რეგიონის მნიშვნელოვნობა კარგად არის ნაჩვენები დაზმირ ჯოჯუას აფხაზეთის ომის პერიოდიზაციაში.¹ სადაც პირველი პერიოდი ქართული მხარის წინსვლის პერიოდი, ხოლო მეორე პერიოდიდან კი გაგრის დაცემის შემდეგ იწყება ქართული მხარის თავდაცვაზე გადასვლისა და მიმდინარე პოზიციების შენარჩუნების პერიოდი, რომელმაც გადაწყვიტა ომის ბედი. მეხუთე პერიოდი ქართული მხარის უკან დახევითა და აფხაზეთის დაკარგვით სრულდება.

¹ დაზმირ ჯოჯუა. სოხუმის დაცემა. 2014, გვ. 78-80.

გაგრა, თავისი გეოგრაფიული მდებარეობითა და რელიეფის მახასიათებლებით, თავიდანვე კრიტიკული მნიშვნელობის ტერიტორიად ითვლებოდა. იგი რუსეთისკენ მიმავალი საავტომობილო და სარკინიგზო მარშრუტების ერთადერთ სახმელეთო კარიბჭეს წარმოადგენდა. რელიეფის თვალსაზრისით, რეგიონის მიმდებარე ტერიტორიის 80% მთებსა და გორაკებს უჭირავს. შესაბამისად, ქალაქის მიმდებარე ტერიტორია არ იძლევა მოახლოების მარშრუტების მრავალფეროვნებას და ყველას ერთ, ვიწრო კალაპოტში აერთიანებს, რომელიც ნებისმიერ ძალას გადაადგილებასა და მანევრში მნიშვნელოვნად ზღუდავს.

გაგრის შესასვლელზე კონტროლის დაწესებას ქართული მხარისთვისაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომაც აფხაზეთში ჯარის შეყვანის მეორე დღესვე, 15 აგვისტოს, ქართულმა მხარემ გაგრის რაიონის დაბა განთიადში საზღვაო დესანტი გადასხა,¹ რომელიც საქართველო-რუსეთის სახელმწიფო საზღვართან მდინარე ფსოუზე გავიდა და რუსეთ-საქართველოს საზღვარზე საქართველოს სახელმწიფო დროშა აღმართა. ამ ოპერაციით ქართულმა მხარემ განთიად-ლესელიძის ზონაზე კონტროლი დააწესა. ამავდროულად, ქართული ჯარის „შავნაბადა“-ს ბატალიონმა ოთხდღიანი ბრძოლის შედეგად, 19 აგვისტოს ქალაქ გაგრასა და დაბა კოლხიდაში შესვლა მოახერხა,² ამით ქართულმა მხარემ სტრატეგიული მნიშვნელობის საკვანძო ტერიტორიის, გაგრის ქედის დაკავება და მისი კონტროლზე აყვანა შეძლო.

17 აგვისტოს უკვე ორივე მხრიდან მოეწყო პიკეტები. აფხაზურმა მხარემ პიკეტები სოფელ ბზიფთან მოაწყო, ხოლო ქართულმა მხარემ სოფელ კოლხიდასთან.³ ამ დროისთვის აფხაზი სეპარატისტების კონტროლს ექვემდებარებოდა მხოლოდ ბიჭვინთა-ახალი ათონის მონაკვეთი მდინარე გუმიხთამდე; გუდაუთაში გახიზნული სეპარატისტული დაჯგუფება ალყაში იყო მოქცეული; ხოლო ტყვარჩელის მიმართულება კი - ბლოკირებული.

ვითარება აფხაზეთში 1992 წლის სექტემბრის ბოლოსთვის.

¹ დაზმირ ჯოჯუა. სოხუმის დაცემა. 2014. გვ. 82.

² [https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი\(1992-1993\)](https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი(1992-1993))

³ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭახრაკია, აფხაზეთის ლაბირინთი, 1996, გვ. 126.

გაგრის ვიწრო ხეობის გაკონტროლებით ქართულმა მხარემ მნიშვნელოვანი ამოცანა შეასრულა. მისი ჩაკეტვით საგრძნობლად შეზღუდა რუსეთის ფედერაციიდან სახმელეთო გზით აფხაზეთა სეპარატისტების შეიარაღებითა და ტყვია-წამლით მომარაგება, ასევე მათი დაჯგუფებების სხვადასხვა ეროვნების დაქირავებული და მოხალისე ბოვეიკებით შევსება.

ამრიგად, აგვისტოს თვის ბოლოსთვის, აფხაზი სეპარატისტები ფაქტიურად იზოლირებული აღმოჩნდნენ. მართალია, აფხაზი სეპარატისტების ლოჯისტიკური უზრუნველყოფა აფხაზეთის რეგიონში განლაგებული რუსული სამხედრო ბაზებიდან, ასევე საჰაერო და საზღვაო გზით ხორციელდებოდა, მაგრამ ეს საკმარისი არ იყო და დიდ ხარჯებთან იყო დაკავშირებული. მოხალისე ბოვეიკებს, ძირითადად, კავკასიის ქედებზე არსებული რთული ბილიკების გადმოლახვა უწევდათ.

მოვლენების შემდგომი განვითარება შაბლონური იყო. 16 აგვისტოს გაგრამი შედგა შეთანხმებები,¹ ხოლო 3 სექტემბერს ქ. მოსკოვში გაიმართა რუსეთისა და საქართველოს დელეგაციის წევრების შეხვედრა.² თითქოს ყველა ეს შეხვედრა მიზნად ქართულ-აფხაზური კონფლიქტის მოგვარებას ისახავდა. 3 სექტემბრის „მოლაპარაკების შედეგად გადაწყდა, რომ 5 სექტემბრის 12 საათიდან აფხაზეთში ცეცხლი შეწყდებოდა. დოკუმენტი აფხაზეთიდან დაქირავებულთა რაზმების გაყვანას და ქართული საჯარისო ფორმირებების დისლოკაციის შეცვლასაც ითვალისწინებდა.“³

დღემდე პოლიტიკოსები, ისტორიკოსები თუ საზოგადო მოღვაწეები დაობენ ამ მოლაპარაკების წარმატებასა და წარუმატებლობაზე. ზოგი ამ მოლაპარაკებას საქართველოს დიპლომატიურ კრახად აღიქვამს. ზოგი თვლის, რომ შეხვედრა წარმატებული იყო, რადგან შეთანხმების დოკუმენტში საქართველოს საზიანოდ არაფერი წერია, უბრალოდ, რუსეთმა არაფერი გააკეთა ამ დოკუმენტის სისრულეში მოსაყვანადო. სამწუხაროდ, რუსეთთან მოლაპარაკებაზე წასვლა უკვე მცდარი გადაწყვეტილება იყო, რადგან რუსეთთან მოლაპარაკებაში მოგებული მხარე არ არსებობს. მნიშვნელობა არ აქვს მოლაპარაკებისას რა გადაწყვეტილება იქნება მიღებული, ან შეთანხმების დოკუმენტში რა იქნება ჩაწერილი, რუსეთი მაინც თავის სასარგებლოდ იმოქმედებს და ნებისმიერი ძალისხმევით თავისი ჩანაფიქრის აღსრულებას შეეცდება. ამიტომაც, რუსეთთან არანაირი დიპლომატიური გარიგება არ შეიძლება შედგეს. მოლაპარაკებისას იგი რაიმე ელემენტარულ დათმობაზეც კი არ ფიქრობს, არამედ პირიქით, ყოველთვის, ნებისმიერი მეთოდით, ყველაფრის დაუფლებას ცდილობს.

აღნიშნულ დროს ქართულ მხარეს ორი სავარაუდო არჩევანი ჰქონდა: პირველი და საუკეთესო ვარიანტი - როგორც აფხაზი სეპარატისტების მფარველს, რუსეთის ფედერაცია წარმოადგენდა, ანალოგიურად საქართველოსაც უნდა მოეძებნა შესაბამისი ზომისა და წონის პროტექჟე სახელმწიფო და მასთან ერთად უნდა დამჯდარიყო მოლაპარაკების მაგიდასთან. მეორე ვარიანტი - 5 სექტემბრის შეთანხმება უნდა შესრულებულიყო ორივე მხრიდან ნაწილობრივ და ეტაპობრივად, ადგილსა და დროში წინასწარ გაწერილი გეგმის თანახმად, რომელიც საერთო, ნეიტრალური კომისიის მიერ გაკონტროლდებოდა.

მიუხედავად ამ შეთანხმებისა, როგორც გუმიხისთვის, ასევე გაგრის ფრონტზეც, მცირე მასშტაბის შეტაკებები და დანაშაულებრივი ქმედებები ხდებოდა. 5 სექტემბერს ქართულმა მხარემ შეთანხმება პირნათლად შეასრულა და პოზიციები დატოვა, ხოლო აფხაზურმა მხარემ პირიქით, ქართველების მიერ დატოვებული პოზიციები დაიკავა და ჩარჩენილი, დაუცველი ქართველი მო-

¹ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭანრაკია, აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 126.

² ზურაბ პაპასქირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, წ. 2, 2007, გვ. 377.

³ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭანრაკია, აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 128;

სახლეობის გარკვეული ნაწილი ამოხოცა.¹ ასევე 14 სექტემბერს გაგრასთან, სოფ. კოლხიდის მიმდებარე ტერიტორიაზე ქართულ და აფხაზურ ქვედანაყოფებს შორის მიძიმე შეტაკებები გაიმართა.²

ფაქტები ცხადყოფს, რომ მოლაპარაკებებისა და შეთანხმებების სისრულეში მოყვანის პერიოდებს აფხაზები დროის გასაწელად, ძალებისა და ენერჯის აღსადგენად, უსაფრთხოების ზომების გასატარებლად, საკუთარი პოზიციების გასამყარებლად, დაჯგუფებების ბრძოლისათვის სათანადოდ მოსამზადებლად და ადგილობრივ მოსახლეობაში თავიანთი პოლიტიკის გასატარებლად იყენებდა. თანაც, ყოველი მოლაპარაკება აფხაზების საკეთილდღეოდ მთავრდებოდა, რადგან მათი მხრიდან მიზანდასახულობა, სიფრთხილე და გონივრული გადაწყვეტილებები იკვეთებოდა.

ხოლო ქართული მხრიდან უყურადღებობას, წინდაუხედაობასა და არაპროფესიონალიზმს ჰქონდა ადგილი: მოწინააღმდეგე სათანადოდ არ ჰყავდათ შეფასებული, თავიანთ შესაძლებლობებში ზედმეტად იყვნენ დარწმუნებულნი და თვლიდნენ, რომ გამარჯვება უკვე განადღებული ჰქონდათ. მიიჩნევდნენ, რომ ყველაფერს, დღეს თუ არა ხვალ, თავიანთ სასარგებლოდ დაასრულებდნენ. სინამდვილეში, ვერ აცნობიერებდნენ ვის ეომებოდნენ, ან მოწინააღმდეგე რა ზაფანგს უმზადებდათ.

25 სექტემბერს რუსეთის ფედერაციის უზენაესი საბჭოს სესია გაიმართა, რომელზეც აფხაზეთის დელეგაცია იქნა მიწვეული.³ რაც რუსეთის მხრიდან საერთაშორისო სამართლის ნორმებისა და საქართველოს სუვერენული უფლებების დარღვევას ნიშნავდა. იმავე დღეს, რუსეთის პარლამენტის დადგენილების საფუძველზე, საქართველოსთვის უკვე შეთანხმებული და გათვალისწინებული ტექნიკის, შეიარაღებისა და ტყვია-წამლის გადაცემა იქნა შეჩერებული... ხოლო კონფლიქტის დაწყებისთანავე გენერალ რეპინის ბრძანებით გუდაუთაში არსებული რუსული ბაზიდან აფხაზურ მხარეს გადაეცა დიდი რაოდენობის სამხედრო არსენალი.⁴ იმ დროს საქართველოს ბრძოლისუნარიანობისთვის აღნიშნული ქმედება ზურგში დანის ჩარტყმის ტოლფასი იყო. რუსეთმა, აღნიშნული ქმედებებით, ფაქტიურად თავისი მზაკვრული განზრახვა და ამბიციები გამოამჟღავნა. რაც ქართულ მხარეს წინასწარ უნდა გაეთვალისწინებინა.

26 სექტემბერს გაგრამი, ქართულმა მხარემ, ერთ-ერთი მცირე შეტაკებისას მოწინააღმდეგის ჯარისკაცი ტყვედ აიყვანა. დაკითხვისას გაირკვა, რომ უახლოეს მომავალში აფხაზი სეპარატისტების მიერ ქალაქ გაგრაზე ფართომასშტაბიანი შეტევა იგეგმებოდა. სამწუხაროდ, ქართული მხარის მიერ აღნიშნული ინფორმაცია არასერიოზულად იქნა მიჩნეული და არანაირი ყურადღება არ გამახვილდა.⁵ ისევ და ისევ გამოიკვეთა საქმისადმი გულგრილი და ზერელე დამოკიდებულება, უცოდინრობისა და არაპროფესიონალიზმის აშკარა მორიგი მაგალითი ან ერის შეგნებული ღალატი. აღნიშნული ფაქტი სულ ცოტა უსაფრთხოების ზომების გაძლიერებას, ზემდგომ ინსტანციაში გადამოწმებასა და სადაზვერვო საშუალებების ამოქმედებას მოითხოვდა.

27 სექტემბერს “კავკასიის მთიელ ხალხთა კონფედერაციის” პრეზიდენტის მუსა შანიბოვის პატიმრობიდან გათავისუფლებარ რუსეთის მხრიდან აფხაზი სეპარატისტებისადმი მორიგი ხელის შემწყობი გადადგმული ნაბიჯი იყო. 1992 წლის სექტემბერში, იგი რუსეთის პროკურატურამ საქართველოს ხელისუფლების თხოვნის საფუძველზე დააპატიმრა. ხოლო მისი გათავისუფლების მიზეზად რუსეთს ჩრდილოეთ კავკასიაში მისი მხარდამჭერი აქციები მოყავდა.⁷ თითქოსდა რუსეთის ხელმძღვანელობამ კავკასიის მოსახლეობის ტკივილი და თხოვნა გულთან მიიტანა. რასაც იმავე დღეს ვ. არძინბას ოფიციალური განცხადება მოჰყვა, რომლის თანახმად იგი

¹ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭანრაკია, აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 130.

² გაზეთი „საქართველო“, 1992 წლის ნოემბერი.

³ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ 1992 წ. 2 ოქტომბერი

⁴ იქვე

⁵ [https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი\(1992-1993\)](https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი(1992-1993))

⁶ ზურაბ პაპასქირი. ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, წ. 2, გვ. 382.

⁷ https://ru.wikipedia.org/wiki/Конфедерация_горских_народов_Кавказа

“კავკასიის მთიელ ხალხთა კონფედერაციის” შეიარაღებული ფორმირებების აფხაზეთიდან გაყვანაზე უარს აცხადებდა.¹

შედეგად მივიღეთ ის, რომ 3 სექტემბრის მოლაპარაკების დოკუმენტში ჩამოწერილი პუნქტები ქართულმა მხარემ დროულად და პირნათლად შეასრულა. მან აღნიშნული დოკუმენტის თანახმად თვის ბოლომდე თავისი შეიარაღებული ქვედანაყოფები გაგრის ზონიდან გაიყვანა. ხოლო რუსეთის მიერ შეგულიანებულმა აფხაზურმა მხარემ კი არა. ნათელი იყო, რომ რუსეთის აქტიური მხარდაჭერით აფხაზი სეპარატისტები საქართველოს წინააღმდეგ მზაკვრულ გეგმას ამზადებდნენ.

რეგიონში არსებულ ვითარებას კიდევ უფრო ამძაფრებდა მოქმედ ხელისუფლებასა და საქართველოს ყოფილი პრეზიდენტის ზ. გამსახურდიას მომხრეებს შორის არსებული დაპირისპირება. ფაქტობრივად, ქართული მხარეც ორად იყო გაყოფილი. თითქოს ორივე მხარეს საქართველოს კეთილდღეობა სურდათ, მაგრამ მათი ხშირი ურთიერთდაპირისპირება ქვეყანას აზიანებდა.

1992 წლის 30 სექტემბერს ზვიად გამსახურდიას მხარდამჭერებმა საქართველოს ხელისუფლების შეიარაღებული შენაერთები სენაკიდან გამოაძევეს,² ხოლო პირველ ოქტომბერს ზ. გამსახურდიას მომხრე ეროვნული გვარდიის შენაერთებმა ქ. ხობი აიღეს.³ ეს მოვლენები საერთაშორისო ასპარეზზე, საქართველოს მოსახლეობის ერთიანობისაკენ სწრაფვას ეჭვქვეშ აყენებდა.

აფხაზურმა მხარემ არც ეს მომენტი გაუშვა ხელიდან, მათ დაარღვიეს მოსკოვის შეთანხმება და 1 და 2 ოქტომბერს ქ. გაგრის მიმართულებით მასიური შეტევა განახორციელეს.

1 ოქტომბრის საღამოს 6:00 საათზე აფხაზმა სეპარატისტებმა და მისმა მხარდამჭერმა კოალიციამ წითელი ჯვრის საგუშაგო აიღო და ერთ საათში უკვე სოფ. კოლხიდას მიადგა. ამ ბრძოლაში ძირითად ძალისხმევას შამილ ბასაევის ბატალიონი და კაზაკთა შენაერთები წარმოადგენდნენ (ჯამში 600-მდე მებრძოლი). იმ საღამოსვე დაბა კოლხიდა აფხაზი სეპარატისტების დაქვემდებარებაში მოექცა.⁴

2 ოქტომბრის დილის 6:00 საათზე აფხაზურმა მხარემ უკვე ქ. გაგრას შეუტია, ქალაქის შესასვლელ 4 კმ-იან ზოლს 109 მებრძოლი ამაგრებდა. აქედან გამომდინარე, ქართული შენაერთები იძულებული იყვნენ უკან დაეხიათ. აფხაზი მეომრები ქალაქში მალევე შევიდნენ, ჯერ რკინიგზის სადგური აიღეს, შემდეგ კი ქალაქის ცენტრშიც შევიდნენ. იმავე საღამოსვე გაგრაც აფხაზების ხელში გადავიდა.⁵ გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ შეტევის დაწყებამდე, 3 სექტემბრის შეთანხმების საფუძველზე, გაგრაში განლაგებულმა რუსულმა სამშვიდობო ძალებმა თავიანთი სადამკვირვებლო პოზიციები დატოვეს და თავიანთ ბაზაზე დაბრუნდნენ.⁶

კიდევ უფრო ყურადსაღებია ის ფაქტი, რომ აღნიშნულ პერიოდამდე რუსეთის მხრიდან აშკარა ჩარევასა და მასიურ სამხედრო მოქმედებებს ადგილი არ ჰქონია, ისინი მხოლოდ გარკვეულ მხარდაჭერასა და სპეციალური სახის უზრუნველყოფას ეწეოდნენ. გაგრის ბრძოლაში რუსული მხარის ჩართულობა უკვე ნათლად გამოიკვეთა. ამ ბრძოლაში რუსეთმა ჩართო არსებულ რეგიონში მის ხელთარსებული უახლესი თანამედროვე სამხედრო ტექნიკა: „ტანკები, ავიაციის... სამხედრო გემები СКР "Безукоризненный", КИЛ-25, ВТН-38, ВМ-66, ГА "Головин", 345-ე სადესანტო ბატალიონი, 529-ე საავიაციო (СУ-25, СУ-27, МИ-8), 643-ე

¹ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭანრაკია. აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 131.

² დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭანრაკია. აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 131.

³ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭანრაკია, აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 131.

⁴ [https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი\(1992-1993\)](https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი(1992-1993))

⁵ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭანრაკია, აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 131

⁶ დაზმირ ჯოჯუა, სოხუმის დაცემა, გვ. 84.

საზენიტო-სარაკეტო პოლკები... რუსულმა ტანკერმა "ДОН" გუდაუთაში ჩამოცალა 420 ტონა ღიზელის საწვავი და ბენზინი.¹

ასევე აღსანიშნავია, რომ აფხაზი სეპარატისტების ხელში აღმოჩნდა ისეთი თანამედროვე შეიარაღება და ტექნიკა, რომელიც მათ კონფლიქტის საწყის ეტაპზე არ გააჩნდათ.² იმ დროისთვის რეგიონში შემაჯავლი სახმელეთო გზები ქართული დანაყოფებით კონტროლდებოდა, ამიტომ მათ აღნიშნული არსენალი მხოლოდ რეგიონში განლაგებული რუსეთის ბაზებიდან უნდა მიეღოთ.

რუსეთის სახელმწიფო არა მარტო ეხმარებოდა აფხაზ სეპარატისტებს, არამედ უშუალოდ მონაწილეობდა თავისი სამხედრო მაღალჩინოსნებიანად. გაგრის რაიონში არსებული ქართული შენაერთების („თეთრი არწივი“, „მხედრიონი“, პოლიციის დანაყოფები) დასახმარებლად ქართულმა მხარემ დამატებითი დესანტის გადასხმა დააპირა, მაგრამ ცდა ამაო იყო, რადგან ზღვის აკვატორია მთლიანად ბლოკირებული იყო, რომლის დაბლოკვაში ლომის წილი რუსეთის 643-ე საზენიტო-სარაკეტო პოლკსა და სამხედრო-საზღვაო ფლოტს მიუძღვის. ამ ოპერაციას რუსეთის თავდაცვის მინისტრის მოადგილე, გენერალ-პოლკოვნიკი გ. კონდრატიევი ხელმძღვანელობდა.³

როგორც ვხედავთ, რუსეთის მხრიდან გაგრის ბრძოლა არ იყო მარტო „ჩაგრული ერისადმი“ მხარდაჭერა, არამედ საქართველოს სახელმწიფოს წინააღმდეგ დეტალურად დაგეგმილი და კარგად მომზადებული ოპერატიული დონის ბრძოლა, რომელშიც ჩართული იყო ბრძოლის ველის სამი კომპონენტი: ხმელეთი, ზღვა და ჰაერი, რაც ოპერატიული დონის მთავარი ოპერაციის ერთ-ერთი მახასიათებელია. რუსეთის მხრიდან ამგვარი აშკარა ჩარევა აღნიშნულ რეგიონში საკუთარი ინტერესების ხარისხს მიუთითებს. რუსეთისთვის გაგრის კარიბჭის გახსნა როგორც აფხაზ სეპარატისტებთან, ასევე თავიანთ ბაზებთანაც თავისუფალი და შეუფერხებელი სახმელეთო კომუნიკაციის საშუალებას იძლეოდა.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქ. გაგრასა და მის მიმდებარე ტერიტორიას აფხაზი სეპარატისტებისთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ნოემბრიდან, ზამთრის რთულ პირობებში, მთის ბილიკების გამოყენება შეუძლებელი იქნებოდა. შესაბამისად, ალყაში მოქცეული სეპარატისტებისთვის რუსეთთან სახმელეთო კავშირის დამყარება კრიტიკულად მნიშვნელოვანი იყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი გაზაფხულამდე ვერ გასტანდნენ.

გაგრის დაცემის შემდეგ ქართულმა შენაერთებმა განთიადი-ლესელიძის მიმართულებით უკან დაიხიეს და საქართველო-რუსეთის საზღვრის გადაკეტვა სცადეს. ჩრდილოეთისკენ გადასული ქართული შენაერთების ნარჩენებისგან გააყარაშვილი ერთიანი დაჯგუფების ჩამოყალიბებას შეეცადა, მაგრამ მარცხით გამოწვეული არსებული ვითარების გამო ეს ცდა უშედეგოდ დამთავრდა. ამიტომ, როგორც მოსალოდნელი იყო, 6 ოქტომბრისთვის აფხაზურმა შენაერთებმა ჯერ ლესელიძე დაიკავეს, შემდეგ განთიადში შევიდნენ და ბოლოს საქართველო-რუსეთის სახელმწიფო საზღვარზეც გავიდნენ.⁴

5 ოქტომბრის რადიონტერვიუში საქართველოს პრეზიდენტმა ელუარდ შევარდნაძემ გაგრის ბრძოლასთან დაკავშირებით განაცხადა, რომ გაგრის ზონაში „სამხედრო ხელმძღვანელობა არ იყო ერთიანი. გაგრაში რომ სამხედრო წესრიგი და გამართული სამხედრო ქვედანაყოფები ყოფილიყვნენ, ასე არ მოხდებოდა. რაოდენობრივად ძალები იქ იყო“.⁵ ამ გამოსვლით პრეზიდენტმა გაგრის მარცხი საქართველოს სამხედრო ხელმძღვანელობას გადააბრალა. ნაწილობრივ მარ-

¹ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭახრაკია, აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 131-132.

² გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ 1992 წ. 3 ოქტომბერი

³ დავით ლაცუზბაია, ვახტანგ ყოლბაია, რაფიელ გელანტია, თეიმურაზ ჭახრაკია, აფხაზეთის ლაბირინთი, გვ. 131-132.

⁴ დაზმირ ჯოჯუა, სოხუმის დაცემა, გვ. 85.

⁵ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ 1992 წ. 6 ოქტომბერი

თალია, თუმცა გაგრის დაცემაში უდიდესი წვლილი თვით საქართველოს ხელისუფლებას მიუძღვის.

ქართული მხარის უპირველესი და ამასთანავე უდიდესი შეცდომა იყო ის, რომ მან 3 სექტემბრის მოსკოვის შეთანხმება პირნათლად შეასრულა და ქ. გაგრიდან სამხედრო შენაერთების მნიშვნელოვანი ნაწილი სექტემბრის თვეშივე გაიყვანა ისე, რომ მოწინააღმდეგის მხრიდან სათანადო ქმედებასა და რეაგირებას საერთოდ არ აკვირდებოდა. რაც ქართული მხარის ხელისუფლებისა და გენერალიტეტის მხრიდან მცდარი და საბედისწერო ნაბიჯი აღმოჩნდა, რომელიც მათ არაკომპეტენტურობას ან სამშობლოს დაღატაკს უნდა დავაბრალოთ.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართული მხარის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფუნქციის, სადაზვერვო სამსახურის მიერ გამოვლენილი არაკვალიფიციურობა და უსუსურობა. ბრძოლებისა და შეტაკებების შუალედებში არსებულ დროს მოწინააღმდეგე ძალზე ეფექტურად იყენებდა საკუთარი ძალებისა და ენერჯის აღსადგენად. ასევე მოლაპარაკებებისა და შეთანხმებების საკითხებსა და ვალდებულებებს მხოლოდ მოგებისა და გამორჩენის მიზნით ასრულებდა. ქართული მხარის დაზვერვის სისტემა აღნიშნულ საკითხებს დროულად ვერ აფიქსირებდა და სათანადო ინდიკატორებსაც ვერ ავლენდა. შესაბამისად ვერ მოხერხდა არსებული ვითარების გაანალიზება და რუსულ-აფხაზური კოალიციისგან მოსალოდნელი საფრთხეების დროული პროგნოზირება.

რუსეთის ხელისუფლების მიერ მუსა შანიბოვის გათავისუფლების, შემდეგ ვ. არძინბას კონფედერაციის შეიარაღებული ფორმირებების გაყვანაზე უარის გაცხადებას, და ბოლოს, აფხაზი ტყვეის აღიარებითი ჩვენებას ქართული სარდლობის მხრიდან უნდა მოჰყოლოდა შემდეგი ზომები: კონფლიქტურ რეგიონებში უსაფრთხოების ზომების გამკაცრება, სათანადო სადაზვერვო სამუშაოების ჩატარება (განსაკუთრებით რუსეთის ბაზებისა და პორტების მიმდებარე ტერიტორიებზე), ძალების ხელახლა მობილიზება და მათი რეგიონებში ორგანიზებულად შეყვანა, სათანადო გეგმების მომზადება/ამოქმედება. უმოქმედობას კრიტიკული მნიშვნელობის სტრატეგიული ტერიტორიის დაუცველად დატოვება და შემდგომ მტრის ხელში იოლად ჩაგდება მოჰყვება. რამაც საბოლოო ჯამში გამოიწვია აფხაზეთის რეგიონის დაკარგვა. ასეთი მძაფრი მოვლენებისა და ასეთი მნიშვნელოვანი ინფორმაციის რეაგირების გარეშე დატოვება, სულ ცოტა, სამშობლოს წინაშე ჩადენილი დაღატაკის ტოლფასი დანაშაულია.

გაგრის დაცემის მეორე მიზეზი საქართველოს მაშინდელ შეიარაღებულ ძალებში არსებული სავალალო მდგომარეობა იყო. თავდაცვის მინისტრის, თენგიზ კიტოვანის თქმით, შეიარაღებული ძალების „გარეგნული იერი თუ საქმიანობა ხშირად ვერავითარ კრიტიკას ვერ უძლებს“.¹ ამ ერთ წინადადებით ყველაფერია ნათქვამი. მაშინდელი ქართული ჯარი ახალი ჩამოყალიბებული იყო: არ ჰყავდა განათლებული და პროფესიონალი კადრები, არ არსებობდა ჩამოყალიბებული და გამართული სისტემა, ფუნქციებიც კი არ იყო გამიჯნული და არც სამხედრო სამსახურისთვის სათანადო პირობები არსებობდა. თავდაცვის სამინისტროს ბრიგადები და ბატალიონები ბოლომდე დაკომპლექტებულიც კი არ იყო.

აფხაზეთის ომში სამხედრო თვალსაზრისით მოშლილი იყო ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საბრძოლო ფუნქცია მართვა, კონტროლი და კავშირი. „არ არსებობდა ბატალიონებს შორის კოორდინაცია. ხშირ შემთხვევაში არ არსებობდა საერთო მეთაურობაც.“² ბრძოლაში წარმატების მისაღწევად მართვა და კონტროლი და სამხედრო დისციპლინა, საბრძოლო წვრთნასთან ერთად ერთმანეთისგან განუყოფელი სასიცოცხლო კომპონენტებია.

ძალოვან სტრუქტურებში დისციპლინა საერთოდ არ არსებობდა. აფხაზეთის ომში, კერძოდ გაგრაში „ყველა დაჯგუფებას საკუთარი მეთაური ჰყავდა და ყველა რაზმი თავისთვის იბრძოდა. გაგრაში არ არსებობდა დისციპლინა და ქალაქის დაცვის ერთიანი გეგმა. ჯარისკაცებს სანგრე-

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ 1992 წ. 2 ოქტომბერი

² [https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი\(1992-1993\)](https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი(1992-1993))

ბიც კი არ ჰქონდათ გათხრილი.“¹ ნებისმიერ დროს ბრძოლის ველზე სამხედრო დისციპლინა გადამწყვეტ როლს თამაშობს. რთულ გარემო პირობებში (ცუდი ამინდი, რთული რელიეფი, შიმშილი, წყურვილი) უფრო მეტად მდგრადი და ამტანია ის ქვედანაყოფი, რომელსაც მტკიცე დისციპლინა გააჩნია და საერთო მიზნისკენ ერთიანი ძალებით იბრძვის. დისციპლინირებული და ერთ მუშტად შეკრული ქვედანაყოფი ფსიქოლოგიური წნეხის დროს იშვიათად ტყდება, ასეთ ქვედანაყოფს შიდა არეულობა და პანიკის ნიშნები თითქმის არ ახასიათებს. მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთ ქვედანაყოფს აუცილებლად მართავს დისციპლინირებული, კარგად გაწვრთნილი და კომპეტენტური სამეთაურო რგოლი. „ნებისმიერი მართვა და კონტროლის უმნიშვნელოვანესი ელემენტებია კარგად გაწვრთნილი და დისციპლინირებული ჯარისკაცები.“²

ძალოვანი სტრუქტურის როგორც მაღალ, ასევე დაბალ ეშელონებში ძალზე ხშირი იყო არაკომპეტენტურობა. იმ დროისთვის თვდაცვის მინისტრი თენგიზ კიტოვანი პროფესიით იყო მხატვარი, ხოლო შეიარაღებული ფორმირება „მხედრიონი“-ის დამაარსებელი და ლიდერი ჯაბა იოსელიანი პროფესიით თეატრალური სპექტაკლის სცენარისტი იყო. ამავდროულად გახდათ ე.წ. „კანონიერი ქურდი“. მაღალი რანგის სამხედრო ოფიცრები ყოფილი საბჭოთა რუსეთის ყოფილი სამხედრო მოსამსახურეები იყვნენ, რომელთა უმრავლესობას არანაირი პროფესიონალიზმი და განათლება არ გააჩნდა. შესაბამისად, მათ ბრძოლის ველზე პირადი შემადგენლობის მეთაურობა და დაქვემდებარებული ქვედანაყოფების მართვა უჭირდათ. ამიტომაც თანდათანობით გახშირდა დეზერტირობა, მარადიორობა და უკანონო ქმედებები, რაც კიდევ უფრო ართულებდა ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობას და თანდათანობით, მათში ფორმირებისადმი ზიზღს ნერგავდა.

ლოგიკურია, რომ ქვედა ეშელონებში, ტაქტიკურ დონეზე, პირად შემადგენლობაში სრული ქაოსი სუფევდა, რადგანაც ჯარისკაცებს სათანადო თეორიული ან პრაქტიკული ცოდნა არ გააჩნდათ, ელემენტალური იარაღის გამოყენება, საკუთარი თავის შენიღბვა და დაცვა კი არ იცოდნენ. საამისოდ არც საკმარისი რაოდენობის მცოდნე კადრები არსებობდა და არც დრო.

19 სექტემბერს ქართული მხარის მიერ ბზიფიდან მამზიშხის მთის მიმდებარე ტერიტორიის დასაზვერად და მარშრუტის გადასაკეტად მიმავალ ქართველი მებრძოლებით სავსე სამგზავრო ავტობუსს გზაზე აფხაზმა ბოვეიკებმა ცეცხლი გაუხსნა, რის შედეგადაც დაიღუპა 6 და დაიჭრა 14 მებრძოლი.³

აფხაზეთისა და სამაჩაბლოს ომების მონაწილე თავდაცვის სამინისტროს იმჟამინდელი სპეციალური ბატალიონის დაზვერვის უფროსის მაიორ მაიზერ გელოვანის გადმოცემით: შუადღით, დაზვერვაზე წითელი „იკარუსის“ ავტობუსით მიმავალ ქართულ ქვედანაყოფს გზაზე მტერმა ჩასაფრება მოუწყო. შედეგად ბევრი დაიხოცა და დაიჭრა.⁴

აღნიშნული ფაქტებით ნათლად ჩანს მაშინდელი სამხედრო მოსამსახურეების საბრძოლო მომზადების დონე. რადგან მათ არ იცოდნენ, რომ დღისით, შუა გზაზე სამოქალაქო ავტობუსით სადაზვერვო ამოცანის შესრულება ყოველად დაუშვებელია. რომ ნებისმიერ დავალება უნდა შესრულდეს უსაფრთხოების ზომების დაცვით. ასეთი ქვედანაყოფის საბრძოლო მზაობაზე ლაპარაკი ზედმეტია.

მიუხედავად გაგრის დაცემისა, სახალხო ლაშქარმა და ქართულმა შეიარაღებულმა ძალებმა სხვა მიმართულებებზე ფრონტის ხაზის შენარჩუნება მოახერხეს. ასევე შენარჩუნებულ იქნა ტყვარჩელის ბლოკადა.⁵ მაგრამ გაგრის ბრძოლამ მაინც გადაწყვიტა აფხაზეთის ომის საბოლოო ბედი. ამ მარცხით ქართულმა მხარემ არამარტო სტრატეგიული მნიშვნელობის ადგილმდებარეობა დათმო, არამედ მან საქართველო-რუსეთის საზღვრის კონტროლიც დაკარგა. ხოლო აფხა-

¹ [https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი\(1992-1993\)](https://ka.wikipedia.org/wiki/აფხაზეთისომი(1992-1993))

² FM 5-0. THE OPERATIONS PROCESS. Headquarters Department Of The Army. March 2010, გვ. 1-3.

³ <https://gmas.ge/2015/სიახლეები/გაგრის-დაცემა-1992-წლის-2-აგვის/>

⁴ <https://for.ge/view/41060/omi-romelsac-ar-daviviwyebT.html>

⁵ დაზმირ ჯოჯუა, სოხუმის დაცემა, გვ. 85.

ზურმა მხარემ რუსეთთან უკვე სახმელეთო კავშირი დაამყარა, რაც იმ დროისთვის აფხაზური მხარისთვის კრიტიკულ მნიშვნელობას ატარებდა. აფხაზი სეპარატისტების რუსეთ-საქართველოს საზღვარზე მიღწევის დღიდან ქართული მხარე თავდაცვით ბრძოლებზე გადავიდა.

ქართული შენაერთების მიერ გაგრის დატოვებას აფხაზების მხრიდან ქართველი მოსახლეობის თავიანთი საცხოვრებლებიდან აყრა, დევნა, გენოციდი და საერთაშორისო კონვენციებით აღიარებული სხვადასხვა დანაშაულობები მოჰყვა. ჩრდილო-კავკასიელ ბოევიკებთან და დაქირავებულითა შეიარაღებულ ფორმირებებთან ერთად აფხაზი სეპარატისტების მხრიდან ადგილი ჰქონდა მშვიდობიანი მოსახლეობის ძარცვას, ხოცვა-ჟლეტას, გაუპატიურებას; ადამიანების წამებას, ცოცხლად დამარხვას, სამიზნეებად გამოყენებას; საავადმყოფოში დაჭრილთა დახოცვას, სამედიცინო პერსონალის მკვლელობებს.¹ რაც გარკვეულწილად ქართული ხელისუფლების ბრალიც იყო. რადგან მათ ვერ შეძლეს ადგილობრივი მოსახლეობის დროულად ინფორმირება და მათი საომარი ზონიდან ევაკუაცია.

გაგრამ ბრძოლის წაგებამ ასევე მნიშვნელოვნად იმოქმედა ქართულ შენაერთებსა და მეზობლებზეც, განსაკუთრებით მათ მოტივაციასა და საბრძოლო სულისკვეთებაზე. ამ მარცხმა ზეგავლენა მოახდინა არამარტო მეზობლებზე, არამედ ადგილობრივ მოსახლეობაზეც კი. გაგრის დაცემის შემდეგ „ვითარება აფხაზეთში, როგორც სამხედრო, ისე სამეურნეო-ადმინისტრაციული თვალსაზრისით, ფაქტობრივად უმართავი რჩებოდა.“²

გაგრის ბრძოლამ გადამწყვეტი როლი ითამაშა აფხაზეთის ომსა და ცხინვალის ომშიც, რომელიც რუსეთის, კონფედერაციის ძალებისა და დაქირავებული ბოევიკების მხარდაჭერით, აფხაზი სეპარატისტების გამარჯვებით დასრულდა. მარცხის მიზეზი იყო: ხელისუფლების მხრიდან უყურადღებობა და გულგრილობა; სამხედრო ხელმძღვანელობის მხრიდან (თუ ამას სამხედრო ერქვა) არაკომპეტენტურობა, გამოუცდელობა, მართვა და კონტროლის მოშლა, სამხედრო დისციპლინის არ არსებობა და საბრძოლო მომზადების უკიდურესად დაბალი დონე. ასევე ბრძოლაზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა ქვეყანაში არსებულმა ეკონომიკურმა კრიზისმა. ომის შედეგად ქართულმა მხარემ დაკარგა ასობით მეზობელი; გაგრის მშვიდობიანმა ქართველმა მოსახლეობამ საკუთარ თავზე გამოსცადა ხოცვა, წამება, არაადამიანური სხვადასხვა სახის დანაშაულებრივი მოპყრობა; გადარჩენილები იქცნენ დევნილებად; ხელისუფლებისგან და ხელმძღვანელებისგან მიტოვებული ჯარი მორალურად და ფსიქოლოგიურად გატყდა; ამასთანავე, როგორც აფხაზეთის, ასევე ცხინვალის რეგიონის მშვიდობიან მოსახლეობაში დაუცველობისა და შიშის სინდრომმა დაისადგურა.

აფხაზეთის ომის გაანალიზება საშუალებას იძლევა ჩავუღრმავდეთ მიმდინარე დროისთვის თანდათანობით განვითარებულ პოლიტიკურსა და სამხედრო მოვლენებს; დავადგინოთ კრიზისის გამომწვევი ფაქტორები და მისი ომში გადაზრდის მიზეზები; გამოვიკვლიოთ დაშვებული შეცდომები და დანაშაულობები; გამოვაკვლიოთ მიღებული მცდარი და ჭეშმარიტი გადაწყვეტილებები; და საბოლოოდ დავასკვნათ რა უნდა შევინარჩუნოთ და რა უნდა გავაუმჯობესოთ სამომავლოდ, მსგავსი ვითარებისას წარმატების მისაღწევად.

¹ გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1992 წ. 7 ოქტომბერი

² ზურაბ პაპასჭირი, ნარკვევები თანამედროვე აფხაზეთის ისტორიული წარსულიდან, წ. 2, გვ. 387-388.

Otar Dolidze
Sokhumi State University
THE GAGRA BATTLE
RESUME

Georgia has taken its political course to the West since the independence, and prioritized membership of the North Atlantic Treaty Organization and the European Union, which was perceived by Russia as a threat. In the geopolitical context, with the loss of Georgia, Russia was losing control of the entire South Caucasus, important Black Sea ports and strategic routes.

Russia succeeded in enticing the ethnic minorities leaving in the north of Georgia against Georgians and at the beginning of the 90s of the XX century bloody fraternal wars broke out, whose one of the actors was "peacekeeping" Russia.

The key direction in this crisis was the region of Abkhazia. And the Gagra battle played a crucial role in the Abkhaz war. As a result of the war, the Georgian side lost hundreds of fighters. The peaceful Georgian population of Gagra experienced massacres, torture, inhuman and atrocities. The survivors became internally displaced. The army abandoned by the authorities and leadership became morally and psychologically broken. In addition, insecurity and fear reigned among both the peaceful population of Abkhazia and in the Tskhinvali region.

ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის მონასტრის ისტორიიდან

სოფელი ჭალატყე (ზესტაფონის მუნიციპალიტეტი) პირველად მოხსენიებულია კაცხისადმი 1610-1630 წწ. შეწირულობის საბუთში, რითაც გულბუდა ჩხეტიძემ და მისმა მეუღლემ პაატა აბაშიძემ კაცხის მონასტერს შეწირეს ჭალატყეში მცხოვრები “ურია იოსებაი” მათი ცოლ-შვილითა და სახლ-კართა”¹.

ჭალატყე ისტორიულად ჯვარცმის სახელობის მონასტრით – იგივე ეკლესიითაა ცნობილი. თუმცა, ეს სოფელი შუა საუკუნეებში თავისი მდებარეობითა თუ ეკონომიკური მდგომარეობითაც გამოირჩეოდა. ჭალატყეს “არიან მოსახლენი ვაჭარნი, სომეხნი და ურიანი და ვაჭრობენ”² გამორჩეულობის მიუხედავად, სოფლისა და ტაძრის სპეციალური შესწავლა ჯერჯერობით არავის უცდია. ჩვენი ნაშრომის მიზანია წარმოვაჩინოთ ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის მონასტრის – იგივე სამრევლო ეკლესიის შესახებ ისტორიულ ლიტერატურასა და ძველ პერიოდულ პრესაში გამოთქმული მოსაზრებები, შევაგსოთ ისინი ახალი საარქივო დოკუმენტებით და წინა პლანზე წამოვწიოთ ჩვენი წინაპრების მისადმი გამორჩეული დამოკიდებულება.

სხვაგან ვერ დავიხიმებ და ახლო-მახლო კი არსად მეგულება ასეთი ფართოგალავნიანი, თლილი ქვებით ოთხკუთხად ნაგები, ლეჩაქის ყურივით მოყვანილი ეკლესია – წერდა აფრასიონ მერკვილაძე³.

ჯვარცმის სახელობის მონასტრის მომხიბვლელობას ისიც განაპირობებდა, რომ გამორჩეულ ადგილას, იქ, სადაც მდ. ჩოლაბური “ურიების ღელეს” ერთვოდა, გაშლილ ვაკეზე მდებარეობდა. აფრასიონ მერკვილაძე იმასაც აღნიშნავდა, რომ ჭალატყის ჯვარცმის სახელობის ეკლესია უწინ მონასტერი ყოფილა. ვახუშტი ბატონიშვილი 1703 წლის თურქების შემოტევაზე საუბრისას, როცა მათ ჭალატყის სამი თავდაცვითი ნაგებობა ააოხრეს, ჯვარცმის სახელობის მონასტერზე არაფერს ამბობს. “წარმოემართა სარასკარი იმერეთსა ზედა და ქეჰას უბრძანა მისლვა არგუეთს. შემოვიდნენ და მოსწუეს არგუეთი ოსმალთა და მოადგნენ ჭალატყის კოშკებთა, რომელი განემაგრა აბაშიძეს თხრილებითა. განმაგრდნენ მეციხოვნენი და მოსრვიდნენ მრავალთა ოსმალთა. შემდგომად მოუ და ისაყ ახალციხის ფაშა სპათა შემოტევებით, აღილო თხრილი და მიუდგინა ქუეშე მთხრელნი და წარმოვიდა თ თ. ხოლო შემდგომად შეთხრისა მისცეს ცეცხლი და გარდმოაბრუნვეს სამნივე იგი კოშკნი ძირითურთ და დაირღუნენ. ეჰა უცხო, რამეთუ მორჩა კაცი ერთი უვნებელად და განუტევეს ოსმალთაცა”⁴. სავარაუდოდ ჯვარცმის მონასტრის პირგანდელი ნაგებობის დანგრევა და განადგურება შესაძლოა ამ წელს მომხდარიყო. მონასტრის ხელახალ აღდგენას სოლომონ პირველის სახელს უკავშირებენ. რაც აფრასიონ მერკვილაძის თქმით 1762 წელს მოხდა. საარქივო დოკუმენტებით ეს თარიღი თითქმის 20 წლითაა გადაწეული და 1781 წელია მითითებული. რომელი თარიღია სიმართლესთან ახლოს დაბეჯითებით ვერაფერს ვიტყვით. ცნობილი წიგნის “ქართული იერარქიის ისტორია”, 1825 წლის მონაცემების მიხედვით, ჯვარცმის მონასტერი 1760 წელს უნდა იყოს აშენებული. ქართული იერარქიის ისტორიის მიხედვით, ჭალატყის მონასტერს სახნავ-სათესი და სააგარაკო ტყე გააჩნდა. ჰქონდა საწინამძღვრო და ბერების ხის პატარა კელიები. მართავდა მღვდელ-მონაზონი გერასიმე (მერკვილაძე – ე.თ.). მასთან ერთად მოღვაწეობდა ერთი მღვდელი და ერთი მღვდელ-მონაზონი. აფრასიონ მერ-

¹ საისტორიო კრებული, 1928, გვ. 52

² ქართლის ცხოვრება, 1973, გვ. 756

³ მერკვილაძე ა., ჯვარცმა, ჟურნალი “მოგზაური”, №11, 1901, გვ. 1023

⁴ ქართლის ცხოვრება, 1973, გვ. 864

კვილაძე მონასტრისთვის შეწირული ყმების გვარებსაც ასახელებს: “ქაცარიძე, რცხელიშვილი, გურეშიძე და სხვანი... აქვე უცხოვრიათ ურიებს (მებეგრედ), ღელის პირად, რომლის სახელწოდებაც “ურიების ღელე” აქედან წარმომდგარა”¹.

ურიების – ებრაელების ჭალატყეში ცხოვრება ჩვენს მიერ მიკვლეული შემდეგი დოკუმენტითაც დასტურდება: მარიამ დედოფალი 1797 (ჩღჟზ) წლის კაცხის მონასტრის განახლებულ შეწირულების წიგნში აღნიშნავს, რომ კაცხის ეკლესია დაუქმებული ყოფილა და მისი კუთვნილი ვაჭრები “სამეფო ხარჯში” განუწესებიათ, მაგრამ როცა კაცხის ეკლესიის არქიმანდრიტი პეტრე გახდა, ძველი გუჯრები წარმოგვიდგინა, გვევედრა და „ჩვენც ახლად ასე დაგვიმტკიცებია, რომ ამ ორს მოსახლე ურიას ჭალატყეს ნამოსახლს ჯავრობეგაშვილს იაკობას და მის ძმებს, ელიშაყაშვილს იოსებას და ყ-დ მის ძმებს ჩვენს სახასო ურიების სათხოვარისაგან განთავისუფლებათა და როგორც სხვათა საწინამძღვროთ მოსახელე ურიანი არიან, ისინიც ისე დაგვედგინა, რომ შენს წმინდა ეკლესიას და მის წინა მდგომელს წინამძღვარს მსახურებდნენ და განუსვენებდნენ და ეს ჩემი წერილ-აღქმა მარად წელ აღსრულდებოდეს”².

დამოწმებული დოკუმენტიდან ისიც ნათელი ხდება, რომ ებრაელები იმ ხანებში სახლობდნენ ჭალატყეში, როცა სამონასტრო ცხოვრება უფრო მაღალ დონეზე მიმდინარეობდა, შემდეგ სხვა ეკლესიებს წირავდნენ და სავარაუდოდ საცხოვრებლადაც სხვაგან გადადიოდნენ. ჭალატყეს ნამოსახლი ამას ნიშნავს და ისეთები, რომლებმაც აქაურობა დატოვეს, ბლომად იქნებოდნენ. თუმცა მათი აქ სახლობა, აფრასიონ მერკვილაძის თქმისა არ იყოს, ტოპონიმ “ურიების ღელეში” აირეკლა.

“ზედამდეგი დეკანოზობა” მერკვილაძეს ჭერია, მაგრამ 1824 წელს დროებით იმერეთის ეპარქიის მმართველობას აქ დეკანოზობა მოუსპია. აფრასიონ მერკვილაძის აზრით, მონასტერი გაუქმებულა 1838 წელს არქიეპისკოპოსის სოფრონის ხელში³. საარქივო დოკუმენტის მიხედვით ჭალატყის ჯვარცმის მონასტერი სამი წლით ადრე, 1835 წელს გაუქმებულა და დაუწყია ფუნქციონირება, როგორც სამრევლო ეკლესიას. ამ დროისათვის აქ ერთი მღვდელი, ერთი ბერი და ერთი დიაკვანი მოღვაწეობდა⁴. რაც შეეხება მერკვილაძეთა “ზედამდეგი-დეკანოზობას”, აფრასიონ მერკვილაძე ჭალატყის ჯვარცმის სახელობის ეკლესიაში ანდრია და გიორგი ვასილის ძე მერკვილაძეების, საერთოდ ამ გვარის ტაძრისადმი გამორჩეულ დამოკიდებულებას ან მათ მღვდლობას უნდა გულისხმობდეს. ისტორიკოს მერაბ კეზევაძის წიგნში “ეგზარქოსობისდროინდელი იმერეთის ეკლესიები და მღვდლები” ჩამოთვლილია ის სასულიერო პირები, რომლებიც ამ პერიოდში, ეგზარქოსობისას, ჭალატყის ჯვარცმის ეკლესიაში მსახურობდნენ: მღვდელმონაზონი პეტრე კვინიკაძე – 1838 წ.; მერკვილაძე ანდრია – 1812-1829 წწ.; მერკვილაძე გიორგი ვასილის ძე – 1812-1854 წწ.; ცქიტიშვილი იოსებ ოქროპირის ძე – 1842-1881 წწ.; დალაქიშვილი გიორგი ბესარიონის ძე – 1881-1891 წწ.; ფერაძე სოკრატ ლუკას ძე – 1891-1916 წწ.; ფერაძე კონსტანტინე – 1916-1917 წწ.⁵

ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის ეკლესიაში მომსახურე ზოგიერთი მღვდლის ბიოგრაფიულ დეტალებზე სათანადო ადგილას შევჩერდებით. აქ მხოლოდ იოსებ ოქროპირის ძე ცქიტიშვილის ბიოგრაფიულ მონაცემებს გაგაცნობთ.

იოსებ ოქროპირის ძე ცქიტიშვილმა საღმრთო წერა, გალობა და ტიპიკონი ტაბაკინის მონასტერში შეისწავლა. დიაკვნად და მღვდლად იმერეთის ეპისკოპოსმა ნიკიფორემ აკურთხა. 1843 წელს ბელლევის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიაშია. აქედან გადმოიყვანეს ჭალატყე-

¹ ჟურნ. „მოგზაური“, 1901, გვ. 1023

² ქუთაისის ისტორიული მუზეუმი. ისტორიული დოკუმენტი №132

³ ჟურნ. „მოგზაური“, 1901, გვ. 1024

⁴ ქცა ფონდი 21, საქმე 1139, ფურცელი 4

⁵ მ. კეზევაძე, ეგზარქოსობისდროინდელი იმერეთის ეკლესიები და მღვდლები, ქუთ., 2008, გვ. 149

ის ეკლესიაში. დაჯილდოებული იყო საგვერდულით, 1853-56 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის სამახსოვრო მედლით. ჰყავდა ცოლი – სალომე ანდროს ასული და შვილები ნიკო და იოანე¹.

1881 წლის ჭალატყის ეკლესიის “კრებულის უწყებანში” ვკითხულობთ: “სოფლის ჭალატყის ეკლესია აშენებულ არს 1781 წელსა, იმავე ეკლესიისა მრევლის შრომით და ხარჯით. იგი არს ქვის, ცაი აქუს შეკრული ქვით, გარდახურული ყავრითა.

სამრეკლო აქვს.

ტრაპეზის მას შინა არის ერთი ჯვარცმის სახელზე შემოსილი. ბარძიმ-ფეშხუმი თავის განწყობილობით აქვს ერთი ხელი ვერცხლის, სამღვდლო შესამოსელი აქვს ერთი ხელი კარგისა და სადიაკვნო ... ხელი.

საღმრთო და საეკლესიო წიგნები აქვს სრულებით. კრებული ამა ეკლესიაზედ არს შემდგომი: ერთი მღვდელი, დიაკონი... და ორი მედავითნე, რომელნიცა სცხოვრობენ თავ-თავის საკუთარ სახლში და აქუს თავ-თავის სამოსახლო, საყანე და ვენახიანი და ტყიანი ადგილები.

კრებულსა აქუს შემოსავალი მრევლისაგან მცირე და განუსამძღვრელი, ამისათვის თავიანთ თავს ირჩენდნენ მუშაობით და სხვა საშუალობით.

ამ ეკლესიასა აქვს ადგილები (რომლისგან წელიწადში შემოუდის – მან. – კაპ.

ეკლესია ესე შორავს ეპარხიის მთავრობის ბინას 37 ვერსტით და ბლალოჩინის ბინას 16 ვერსტით.

ამ ეკლესიაზედ არ არის ზედმიწერილი ეკკლესია.

ამა ეკლესიის სამრევლოში არ არის სახლის ეკლესია.

აღწერილობა ამა ეკკლესიის ქონებისა შედგენილი არის 1874 წელსა და ხელმოწერილ არს კრებულისამებრ და სტაროსტა...².

როგორც ვხედავთ, ზოგიერთი მონაცემი არაა მითითებული და იგი ასევე დავტოვეთ.

გამოტოვებულია ძირითადად თანხის ოდენობები, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ არ შემოსულა. მოტანილი ცნობებით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის ეკლესიას, მართალია, ძველი სახელი და დიდება აღარ გააჩნდა, მაგრამ საეკლესიო მსახურება წესისამებრ წარიმართებოდა.

1898 წლის “კრებულის უწყებანში” ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის ეპკლესია ჯვართამაღლების ეკლესიადაა მოხსენიებული. აშკარაა, რომ ერთი და იგივე საეკლესიო ნაგებობასთან უნდა გვქონდეს საქმე. სავარაუდოდ, არც ახალი ეკლესია გახსნილა შიგნით, ის რომ სახელდებულიყო ჯვართამაღლების სახელზე. სასულიერო პირებიც ჯვარცმის ეკლესიისაა და მეურნეობაც იგივე.

ეტყობა, რაღაც სურვილი არსებობდა იმისა, რომ ჯვართამაღლებისა ყოფილიყო, მაგრამ ვერ განხორციელდა. “კრებულის უწყებანში” პირდაპირაა მითითებული ჯვართამაღლების – ჯვარცმის, რაც ოფიციალურ სახელდებას, ვფიქრობთ, გამორიცხავს.

1898 წლის “კრებულის უწყებანის” მიხედვით ჭალატყის ჯვართამაღლების იგივე ჯვარცმის ეკლესიაში ერთი მღვდელი და ორი მედავითნე მსახურობდა, რომელთაც თავ-თავიანთი მამულები გააჩნდათ. საეკლესიო საცხოვრებელი არ ჰქონდათ და საკუთარ სახლებში ცხოვრობდნენ.

1871 წლიდან ეკლესიას გააჩნდა სახნავი მიწა იონდონას სახელწოდებით. ეს ნაკვეთი იჯარით გლეხ ფილიმონ ქათამაძეს ჰქონია ცხრა წლით აღებული და წლიურად 22 მანეთს და 17 კაპიკს იხდიდა. ეკლესიასთან არსებობდა 1889 წელს გახსნილი საეკლესიო სამრევლო სკოლა.

ახლა მღვდლები და მედავითნეები ვნახოთ.

დიაკვნის შვილიშვილ, მღვდელ სოკრატ ლუკას ძე ფერაძეს ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის 4 კლასი ჰქონდა დამთავრებული. ყოვლადსამღვდლო გაბრიელ ეპისკოპოსმა 1865 წელს მედავითნედ განამწესა მარტოთუბნის წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიაში. 1864-1872

¹ ქ.ც.ა., ფონდი 21, ანაწერი 1. საქმე 15561, ფურცელი 1

² ქ.ც.ა., ფონდი 21, ანაწერი 1. საქმე 15561

წწ. იყო ამავე ეკლესიის საეკლესიო სამრევლო სკოლის მასწავლებელი. დიაკვნად ეკურთხა 1872 წელს სვირის იოანე ნათლისმცემლის ეკლესიაში. მღვდლად ეკურთხა 1875 წელს ჩონთის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიაში. ერთხანს, მისივე თხოვნით, გაბრიელ ეპისკოპოსმა მართოთუბნის წმ. გიორგის ეკლესიაში დააბრუნა, შემდეგ მეჩხეტურის, მერე არგვეთის ეკლესიებში მსახურობდა. 1883-1889 წწ. იყო სასულიერო წოდებიდან დეპუტატი ქუთაისის სამღვდელოების სასწავლო ოლქის ყრილობებზე დასასწრებად. ყოვლადსამღვდელო გაბრიელ ეპისკოპოსმა, მისივე თხოვნით, 1891 წელს განამწესა ჭალატყის ჯვარცმის იგივე ჯვართამაღლების ეკლესიაში, დაჯილდოებული იყო ენქერით.

ჰყავდა ცოლი – პელაგია ალექსის ასული და ორი შვილი – ლავრენტი მღვდელი და კონსტანტინე ჩიხტაურის სამრევლო სკოლის მასწავლებელი.

სოკრატ ფერაძის ბიოგრაფიის შემდგომ დეტალებს სხვა ადგილას მივუბრუნდებით. ახლა მედავითნეები გავიცნოთ.

მედავითნედ მსახურობდა მღვდლის შვილიშვილი ტარიელ სპირიდონის ძე მერკვილაძე, რომელსაც ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის სამი კლასი ჰქონდა დამთავრებული. საღვთო კითხვა, წერა და გალობა ქუთაისის არქიელის ტაძარში ჰქონდა შესწავლილი. მედავითნედ ეპისკოპოს გერმანეს მიერ იქნა გამწესებული 1857 წელს.

მეორე ცოლთან, კესარია ქაიხოსროს ასულთან ჰყავდა ორი შვილი – ილარიონი და მედავითნე ალექსანდრე.

მეორე მედავითნედ მღვდლის შვილიშვილი, აზნაური ისმაილ ივანეს ძე ჩინჩალაძე მსახურობდა, რომელსაც ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის სამი კლასი ჰქონდა დამთავრებული. საღვთო წერილი და საეკლესიო წესები ქუთაისის საკათედრო ტაძარში ჰქონდა შესწავლილი. 1889 წელს მედავითნედ განამწესეს დილიკაურის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაში, საიდანაც მისივე თხოვნით, კვლავ მედავითნედ ჭალატყის ჯვართამაღლების იგივე ჯვარცმის ეკლესიაში განამწესე 1890 წელს. აქვე მასწავლებლობდა კიდევ. ცოლთან, ოლლა იოსების ასულთან ჰყავდა ვაჟი – აბო და ორი ქალიშვილი – ეკატერინე და ნინა.

ეკლესია შიგნით ღარიბულად ყოფილა მორთული, თუმცა სოფლის მკვიდრი მოსახლენი ყოველთვის ცდილობდნენ, აქ დაცული სიწმინდეებისთვის მოეველოთ და განეახლებინათ. 1902 წლის „ივერია“ აღნიშნავდა, რომ აქაური საეკლესიო ნივთები არ ყოფილა შემკული ღირსეულად და ამავე წელს მაღალყოვლადუსამღვდელოესი ლეონიდეს განკარგულებით შემდგარა კომიტეტი მათ გასაახლებლად. კანკელის გაკეთება ცნობილი ხელოსნისთვის – ვარდენ გოცირიძისთვის, ხოლო ხატების შექმნა სოსიკო მერკვილაძისთვის მიუხდვიათ. გადაუწყვეტიათ, ეკლესია ქართველი წმინდანების – დავით და კონსტანტინეს, თამარ მეფის, დავით აღმაშენებლის, მირიან და სიღონას, წმინდა ნინოს, შიო მღვიმელისა და იოანე ზედაზნელის, არჩილისა და ლუარსაბის ხატებით შეემკოთ, ყოველივესთვის კი აკრებილი და ეკლესიის მიერ დაზოგილი თანხა გამოეყენებინათ¹.

ჭალატყის ეკლესიას ჰქონდა აგრეთვე როგორც აღვნიშნეთ, სახნავი მიწა, რომელსაც იონდონა ერქვა და იგი 2 დესეტინას და 88 კვ. საჟენს შეადგენდა. ეს მიწა ცხრაწლიანი იჯარით ჰქონდა მიღებული გლეხ სპირიდონ რცხელიშვილს და ევალებოდა წლიური 35 მან. და 60 კაპიკის გადახდა.

ეკლესიის კუთვნილება იყო წისქვილი ჩოლაბურზე, რომელიც რვაწლიანი იჯარით იყო გაცემული და წლიურად 15 მანეთს იხდიდა. იონდონას მამულსა და წისქვილს წლიურად ეკლესიისთვის 50 მანეთი შემოჰქონდა.

ეკლესიასთან 1889 წლიდან არსებობდა, აგრეთვე, ესეც აღვნიშნეთ, საეკლესიო-სამრევლო სკოლა, რომელსაც სასწავლო საბჭოსაგან 360 მანეთი ჰქონდა გამოყოფილი და სწავლობდა 18 გოგონა.

¹ „ივერია“, ჩვენბური ამბები, 1902

ჭალატყის ეკლესიის საეკლესიო ქონების აღწერა ჩატარებულა 1879 წელს, რომელიც 1902 წელსაც გადაუმოწმებით და ყველაფერი ადგილზე აღმოჩენილა.

ამ დროსაც ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის ეკლესიაში სოკრატ ლუკას ძე ფერაძე მსახურობდა, რომელიც 1905 წელს სკუპიით დაუჯილდოებიათ. 1909 წელს სინოდმა კამილაგით დააჯილდოვა. ამავე წელს უბოძეს, საეკლესიო-სამრევლო სკოლის 25 წლის სამახსოვრო მედალი, დაჯილდოებული იყო, აგრეთვე, იმპერატორ ალექსანდრე მესამის ხსოვნისადმი მიძღვნილი მედალით.

ამ დროისთვის სოკრატ ფერაძე წლიურად 555 მანეთს იღებდა ხელფასის სახით, აქედან 300-ს ხაზინა იხდიდა, კრებული კი 60 მანეთს, დანარჩენი შეწირულობიდან შემოდიოდა.

1914 წლისათვის მისი შვილებიდან მღვდელი ლავრენტი უკვე არგვეთის სამთავარხუცესო ოლქის მთავარხუცესი ყოფილა. მეორე ვაჟი კონსტანტინე კი დიაკონი.

მედავითნედ მსახურობდა 51 წლის (სავარაუდოდ, 1863 წელს დაბადებული) ალექსანდრე სიმონის ძე მერკვილაძე, რომელსაც ხელფასი 185 მანეთი ჰქონდა. ხაზინიდან 100, შეწირულობიდან 65 და კრებულიდან 20 მანეთი.

ალექსანდრე მერკვილაძემ საღვთო წერილი, გალობა და საეკლესიო წესები ქართულ ენაზე მოწამეთის მონასტერში შეისწავლა, 1885 წელს ყოვლად სამღვდლო გაბრეილმა საქარის წმ. გიორგის ეკლესიაში განამწესა მედავითნედ. აქედან არგვეთის ეკლესიაში გადაიყვანეს. 1903 წლიდან იყო ჭალატყის ჯვარცმის ეკლესიის პირველი მედავითნე.

შტატგარეშე მედავითნე იყო 81 წლის (სავარაუდოდ, 1833 წელს დაბადებული) ტარიელ სპირიდონის ძე მერკვილაძე, რომელიც ამ დროისთვის წმინდა სინოდისგან პენსიას იღებდა 100 მანეთის ოდენობით, მედავითნედ იმსახურა 46 წელი და 4 თვე და პენსიაზე გავიდა 1904 წელს.

1902, 1906 და 1913 წლებში ჭალატყის მრევლმა ეკლესიის მნათედ სიმონ ალექსის ძე რცხელიშვილი აირჩია.

ჭალატყის მრევლიდან ამ დროს 570 მამაკაცი და 470 ქალი ყოფილა. სოციალური კუთვნილების მიხედვით ასეთ სურათს ვლესობდით აზნაური – 15, მოქალაქე – 16, დანარჩენი გლეხები¹.

ჭალატყის ჯვარცმის ეკლესიის ამ აღწერილობაზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ საეკლესიო საქმიანობა არც ამ წლებში შენელებულა. აქ მოღვაწე სასულიერო პირები, აქაურთა არამარტო სულიერ მდგომარეობაზე ზრუნავდნენ, არამედ ცდილობდნენ განათლება შეეტანათ ხალხში, რაც რწმენის განმტკიცების საფუძველი შეიქმნებოდა.

ჭალატყის ჯვარცმის სახელობის ეკლესიის სიწმინდეთაგან აფრასიონ მერკვილაძე გამოყოფს რამოდენიმეს: გარდამოხსნას, ჯვარცმას, თომას თავსა და ხელნაწერ სახარებას².

გიორგი ბოჭორიძის აღწერით ჭალატყის ჯვარცმის ეკლესიის გარდამოხსნა ზომით 180×110 სმ-ია, ოქრომკერდითა და ფერადი ძაფითაა ნაკერი და აქვს ასომთავრული წარწერა (ბოჭორიძე, 1995, 186). ეს გარდამოხსნა გიორგი აბაშიძეს და მის მეუღლეს გულქანს შეუკერინებიათ და ჭალატყის ჯვარცმის მონასტრისათვის შეუწირავთ. 1925 წელს გიორგი ბოჭორიძემ ქუთაისში ჩამოიტანა და მუზეუმს გადასცა. ასევე, ქუთაისის მუზეუმში ინახება ჭალატყის ჯვარცმის ეკლესიაში დაცული ორი ოთხთავი, რომელიც აღწერილი აქვს როგორც გიორგი ბოჭორიძეს, ასევე ევსევი ნიკოლაძესაც.

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ჭალატყის მონასტერი (მერმინდელი ეკლესია) მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა მხარის საეკლესიო ცხოვრებაში. იყო სიძველეებით ერთ-ერთი გამორჩეული საეკლესიო ნაგებობა, რომელსაც დიდ პატივს მიაგებდნენ ადგილობრივი მკვიდრნიც და სხვა კუთხის მცხოვრებლებიც.

¹ ქ.ც.ა., ფონდი 21, საქმე 25841

² ჟურნ. „მოგზაური“, 1901, გვ. 1024

ჭალატყის მაცხოვრის ჯვარცმის ეკლესია ამჟამად ფუნქციონირებს და იქ არგვეთის ეპისკოპოსის მელქისედეკის ხელდასმით წირვისას მამა ადამი (ცინაძე) აღასრულებს.

Eldar Tavberidze

Akaki Tsereteli State University

**THE CHALATKHE CRUCIFIXION MONASTERY (RECENT CHURCH) AND ITS
ANTIQUITIES
RESUME**

The Chalatkhe Crucifixion Monastery (recent church) represented outstanding ecclesiastical institution in Western Georgia; the date of its initial formation is unknown. The renewal of the later period is associated with Solomon's first name and it must have taken place in 1762. The monastery existed until 1835 and was then functioned until 1924 as a parish church.

The destruction of the original structure of the Chalatkhe monastery could have occurred during Turkish invasion in 1703. The Jews were considered inhabitants of the monastery. According to historians, the Chalatkhe meant the city in the middle Ages. Armenians and Jews were lived there and trade.

The location of the Chalatkhe Monastery was the reason for its charm and because of it was famous ecclesiastical center.

Important antiquities were kept in the Chalatkhe Monastery (recent church). Among them is the Epitaphios, which is kept in Georgian Art Museum. Giorgi Abashidze and his wife Gulkani- the daughter of Bezhan Lortkipanidze are mentioned in the inscription of the Epitaphios.

Giorgi Abashidze was factual ruler of Imereti in the beginning of the 18th century. He also owned the Chalatkhe as an outstanding trading center.

After the Epitaphios, the Crucifixion, which is kept here, is interesting, which was supposedly destroyed in 1924, but the inscription of Aprasion Merkviladze revealed that it was a piece of art.

Two Gospels dating back to 15th-16 centuries are preserved in the Church of Chalatkhe. However, there is an opinion that one of them might be of 11th-12 centuries.

Everything points out that the Chaladid Church played outstanding role in ecclesiastical life of the country.

1942 წლის შეთქმულების ისტორიიდან (კიტა ბუაჩიძე)

საქართველოს უახლესი ისტორიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მოვლენას წარმოადგენს 1942 წლის შეთქმულება, რომელიც „სამანელთა“ მოძრაობის სახელითაც არის ცნობილი. ამ მოვლენამ ცხადყო, რომ მიუხედავად 1921 წლიდან დაწყებული უწყვეტი რეპრესიებისა საქართველოში ეროვნული მოძრაობა არ შეწყვეტილა და როგორც კი ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება შეიქმნა (ვგულისხმობთ 1941 წლის 22 ივნისის დაწყებულ საბჭოთა კავშირ - გერმანიის ომს) ქართველმა ახალგაზრდობამ საქართველოს დამოუკიდებლობისა და საბჭოთა სისტემის წინააღმდეგ ბრძოლა გააგრძელა.

1942 წლის შეთქმულებისა და კერძოდ ნიკიტა (კიტა) ბუაჩიძის მოღვაწეობის შესახებ რამდენიმე ნაშრომი დაიწერა, რომელთა შორის პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ **როსტომ ჩხეიძის** „დაწყვეტილი თაობა“ (წიგნი პირველი, თბილისი, 1992), და მისი საგაზეთო წერილები: „ჩანაწერები 1942 წლის შეთქმულებაზე“ (პირველი ნაწილი, გაზეთი „თბილისი“ 1992, № 4, 14 იანვარი, მეორე ნაწილი, გაზეთი „თბილისი“ 1992, №14, 30 იანვარი, მესამე ნაწილი, გაზეთი „თბილისი“ 1992, №19, 30 თებერვალი). **დავით იუკურიძის** „თუშთა შეთქმულება“ (თბილისი, 1997), **რევაზ კვერენჩილაძის** „საბუთები დადაბეზენ“ (წიგნი პირველი, თბილისი, 2007: წიგნი მეორე, თბილისი, 2011) და „წამების გზა“ (წიგნი პირველი, თბილისი, 1999, წიგნი მეორე, თბილისი, 2005; წიგნი მესამე, თბილისი, 2007; წიგნი მეოთხე, თბილისი, 2017). ცალკე უნდა გამოვყოთ **ჯარჯი აქიმიძის** საგაზეთო წერილები (ავტორი აგროვებდა მასალას ფილმისათვის): „ურჩები“ (გაზეთი „ქართული ფილმი“ 1991, 30 ოქტომბერი, გვ. 2, გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“ 1991, 23 აგვისტო).

1942 წლის შეთქმულების შესახებ გამოქვეყნდა მემუარული მასალა, რომელთა შორის მნიშვნელოვანია **თინათინ თუშმალიშვილისა** და **ლევან კვაჭაძის** „1942 წლის შეთქმულთა მოსაგონრად“ (ჟურნალი „ჩვენი მწერლობა“ 2007, 29, 9 ნოემბერი, გვ. 25-28), **თამარ შაიშ-მელაშვილის** „ვარ უმტკიცესი რვალისა“ (ჟურნალი „ჩვენი მწერლობა“ 2007, №15); **ხატია შევარდნაძის** „სიზმრად ვნახე საქართველო“ (ჟურნალი „პირველი სხივი“, 1998, №27); მემუარები, რომელიც შევიდა კრებულში „კოტე ხიმშიაშვილი“ (თბილისი, 2010).

1942 წლის შეთქმულების მონაწილეთა და მათ შორის კიტა ბუაჩიძის შესახებ მასალები მოვიძიეთ **საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროის არქივში**. საარქივო მასალებმა საშუალება მოგვცა წარმოგვეჩინა კიტა ბუაჩიძის მოღვაწეობის ბევრი, დღემდე უცნობი მნიშვნელოვანი დეტალი, რომელიც ნათელს ფენს შეთქმულების აღმოცენებას და შეთქმულთა მოღვაწეობას.

1942 წლის შეთქმულების აღმოცენება დაჩქარა ხელსაყრელმა საერთაშორისო ვითარებამ. მხედველობაში გვაქვს 1941 წლის 22 ივნისის დაწყებული საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ომი. 1941 წლის ზაფხულსა და შემოდგომაზე გერმანიის არმიამ მნიშვნელოვანი წარმატებები მოიპოვა, გერმანელებმა დაიკავეს ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი, ბელორუსია, უკრაინის დიდი ნაწილი, რუსეთის ფედერაციის დასავლეთი ოლქები და 1941 წლის შემოდგომაზე საფრთხე შეუქმნეს მოსკოვსა და ლენინგრადს. გერმანიის სწრაფმა გამარჯვებებმა შექმნა შთაბეჭდილება, რომ საბჭოთა კავშირი ომში დამარცხდებოდა. ეროვნულ პატრიოტულ ძალებს, როგორც უშუალოდ საქართველოში ისე ემიგრაციაში იმედი ჩაესახა, რომ საბჭოთა კავშირის დამარცხების შემთხვევა-

ში შესაძლებელი გახდებოდა 1921 წელს საბჭოთა რუსეთის აგრესიის შედეგად დაკარგული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა. როგორც შემდეგ გაირკვა ეს იმედი მოკლებული იყო რეალობას რის პირველ ნიშანსაც 1941 წლის დეკემბერში მოსკოვთან გერმანიის ჯარების მარცხი წარმოადგენდა. მაგრამ იმ ხანად (1942 წლის ზაფხული-შემოდგომა) არავინ უწყოდა თუ როგორ განვითარდებოდა მოვლენები საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ფრონტებზე და როგორ დამთავრდებოდა ომი. უფრო რეალურად ჩანდა საბჭოთა კავშირის დამარცხება. ყოველივე ზემოთთქმულმა განაპირობა ის, რომ 1942 წლის შეთქმულება შედარებით მოკლე დროში აღმოცენდა, თუმცა ცხადია, რომ იდეურად შეთქმულების მონაწილენი დიდი ხნიდან ემზადებოდნენ. მათთვის მიუღებელი იყო არა მარტო საქართველოს დამოუკიდებლობის მოსპობა რუსეთის მიერ არამედ ის პოლიტიკური რეჟიმი, რომელიც 1921 წლიდან დამყარდა საქრთველოში.

საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცულ 1942 წლის შეთქმულების საქმის ძიების მასალებში დაცულია ერთი დოკუმენტი, რომელშიც ვკითხულობთ: „როცა ომი დაიწყო, როგორც აღვნიშნეთ, მათ (შეთქმულებმა -- ნ. თ.) საქართველოს მომავალი ომში გერმანიის წარმატებას და ომის შემდეგ გერმანიის დახმარებას დაუკავშირეს. მათი რწმენით, გერმანიისგან დამარცხებული საბჭოთა კავშირი დაიშლებოდა და გაჩნდებოდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შესაძლებლობა.“¹

ტონის მიმცემი თბილისის სახელმწიფოს უნივერსიტეტი აღმოჩნდა. უნივერსიტეტში არსებობდა სტუდენტთა და ასპირანტთა ეროვნულად მოაზროვნე და ანტისაბჭოურად განწყობილი ჯგუფი, რომლის თითქმის ყველა წევრს ვიდაც ჰყავდა რეპრესირებული: გიორგი ახოზაძეს და მიხეილ საბაშვილს-მამა, გიორგი თარგამაძეს, აბო ფარესაშვილს, დავით ლაშქარაძეს-ძმები, თურმან შანშიაშვილს და ზურაბ მისაბიშვილს-მამა და ნათესავები...

პატრიოტულად განწყობილი ქართველი ახალგაზრდობის პირველ ნაბიჯებს დავით იუკურიძე ასე ახასიათებს: „ყველაფერი კი მართლაც 1941 წელს დაიწყო, ომის გაჩაღებისთანავე, უნივერსიტეტსა და ავჭალის ქართულ დივიზიაში. თავდაპირველად შეთქმულებმა უნივერსიტეტში შექმნეს პოლიტიკური ორგანიზაცია „სამანი“, რომელშიც გაერთიანდა პროფესორ-მასწავლებლების, ასპირანტებისა და სტუდენტების მცირე ნაწილი. „სამანს“ დღეს სხვადასხვანაირად შიფრავენ: „საქართველოს აყვავებისათვის მებრძოლი ინტერნაციონალი“, ზოგიერთები ამტკიცებენ, რომ ამ ორგანიზაციას „სამანი“ კი არა „სამნო“ ერქვაო და ასე განმარტავენ: „საქართველოს აყვავებისათვის მებრძოლი ახალგაზრდული ნაციონალური ორგანიზაცია“²

შეთქმულება, რომელიც 1941 წელს ჩაისახა იმავე წელს გასცეს, 1942 წლის იანვრიდან დაიწყო დაპატიმრებები. დაპატიმრებული და გასამართლებული იქნა 33 ადამიანი. აქედან 17 მათგანი დახვრიტეს, ხოლო დანარჩენს გადასახლება და პატიმრობა მიუსაჯეს.

საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივში 1942 ძიების მასალებში კიბა ბუაჩიძის შესახებ დაცულია დოკუმენტი, რომელიც გვაუწყებს:³ „БУАЧИДЗЕ Никиту Михайловича, молодго драматурга имеющего доступ в отдельные семьи ответ. Работников в располагавшего широко связями среди артистического мира, что должно было дать возможность к-р. Организации изучать через БУАЧИДЗЕ взаимоотношения между отдельными чл. правительства, с последующим использованием недовольных из них в подходящий момент.“

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, საარქივო საქმე 4221549, ტომი 1, ფურცელი 41.

² დავით იუკურიძე. თუშთა შეთქმულება. თბილისი, 1997, გვ.3.

³ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, საარქივო საქმე 4221549, ტომი 14, ფურცელი 299.

კიტა ბუაჩიძე, ახალგაზრდა დრამატურგი, დააკავეს 1942 წლის 23 იანვარს. ამ ფაქტს მოწმობს დოკუმენტი დაპატიმრების თაობაზე. არქივში კიტა ბუაჩიძის შესახებ დაცულია დოკუმენტები (ფორმა №1 და №3), რომლის ტექსტსაც მოვიტანთ მთლიანად.¹

დადგენილება (ფორმა №1) კიტა ბუაჩიძის დაპატიმრების შესახებ დათარიღებულია 1942 წლის 23 იანვარს. საქმეს უძღვებოდნენ საქართველოს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის მესამე რანგის სახელმწიფო უშიშროების კომისარი ავქსენტი რაფაგა და საქართველოს სახელმწიფო უშიშროების საიდუმლო პოლიტიკური განყოფილების საგამომძიებლო ნაწილის უფროსი ლეიტენანტი არტაშეს მარქაროვი. პროკურორის მიერ სანქცია დაკავების შესახებ გაცემულია 1942 წლის 23 იანვრის 22:50 საათზე.

განიხილეს ნიკიტა მიხეილის ძე ბუაჩიძის დანაშაულებრივი საქმიანობა. იგი დაიბადა 1914 წელს, დაბადების ადგილი – ხარაგაული, ეროვნებით ქართველი, უცოლშვილო, უპარტიო, ახალგაზრდა დრამატურგი, საქართველოს სსრ-ის მოქალაქე, უმაღლესი განათლებით, მცხოვრები მ. ბროსეს ქ. 8-ში. დადგენილი მონაცემებით, რეპრესირებული ჰყავდა ძმა. ფარული მასალებიდან გამოირკვა ნიკიტა ბუაჩიძის ანტისაბჭოთა განწყობა. როგორც ბრალდებულმა გიორგი ძიგვაშვილმა ჩვენებაში აღიარა, მან ჩააბა ნიკიტა ბუაჩიძე კონტრრევოლუციურ „ფაშისტურ“-მეამბოხე ორგანიზაციაში.

დაადგინეს: ნიკიტა ბუაჩიძეს შეეფარდოს დაპატიმრება და ჩხრეკა. ეჭვიმტანილს გააცნეს დადგენილება და ხელი მოაწერინეს (სშსსა, 2:21-22).

დადგენილება (ფორმა №3) ნიკიტა ბუაჩიძისათვის ბრალის წარდგენის შესახებ დათარიღებულია 1942 წლის 28 თებერვლით.

აღნიშნული დადგენილების გამოტანისას იხელმძღვანელებს რსფსრ-ის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 128-ე და 123-ე და საქართველოს სსრ-ის დროებითი წესების 36-ე მუხლის მიხედვით და ბრალდებული პასუხისმგებაში იქნა მიცემული. რსფსრ-ის სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 145-ე და საქართველოს სსრ-ის დროებითი წესების 45-ე მუხლის შესაბამისად ასლი გააგზავნეს პროკურატურაში.

ნიკიტა (კიტა) ბუაჩიძის საქმეს უძღვებოდნენ და ბრალის წარდგენის დოკუმენტს ხელი მოაწერეს საქართველოს სახელმწიფო უშიშროების კომისარიატის საიდუმლო პოლიტიკური განყოფილების უფროსმა, კაპიტანმა ირაკლი ნიბლაძემ და ამავე განყოფილების საგამომძიებლო ნაწილის უფროსმა ლეიტენანტმა არტაშეს მარქაროვმა.

ნიკიტა (კიტა) ბუაჩიძის შესახებ საგამომძიებლო საქმეში (№1964) წერია: 1941 წელს, როდესაც გერმანიის ჯარები მოსკოვს უახლოვდებოდნენ და მეტად დაძაბული და რთული პერიოდი იყო, ის კონტრრევოლუციურ არალეგალურ-ნაციონალისტურ სამხედრო-მეამბოხე ორგანიზაციაში ჩაერთო „დამოუკიდებელი საქართველოს“ აღდგენის მიზნით. ორგანიზაციაში, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ჩართო მისმა ამხანაგმა გიორგი ძიგვაშვილმა. მას დავალებული ჰქონდა, შეესწავლა საქართველოს სსრ-ის მთავრობის ცალკეული წევრების საქმიანობა.

დაადგინეს: ნიკიტა (კიტა) ბუაჩიძე გამოცხადდა ბრალდებულად საქართველოს სსრ-ის სისხლის სამართლის კოდექსის 58/10 ნაწ. 2 და 58/11 მუხლებით. ბრალდებულს დადგენილება გააცნეს და ხელი მოაწერინეს (სშსსა, 1:65-66).

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, საარქივო საქმე 4221549, ტომი 2, ფურცელი 21-22.

ამიერკავკასიის ფრონტის სამხედრო ტრიბუნალმა 1942 წლის 20 სექტემბერს ნიკიტა (კიტა) ბუაჩიძეს მიუსაჯა შვიდი წლით თავისუფლების აღკვეთა ქონების კონფისკაციით (განაჩენი №194) (სშსსა, 14:17-29).

1942 წლის შეთქმულების მონაწილენი ამიერკავკასიის ფრონტის სამხედრო ტრიბუნალმა გაასამართლა 1942 წლის 11-20 სექტემბერს. მოვიტანთ სასამართლო განაჩენიდან ამონარიდს:¹

განაჩენი საქმე №194

№902 სრულიად საიდუმლოდ

საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის სახელით

ამიერკავკასიის ფრონტის სამხედრო ტრიბუნალი

1942 წლის 11-20 სექტემბერი

ქ.თბილისში დახურულ სასამართლო სხდომზე შემადგენლობით:

თავმჯდომარე - სამხედრო ადვოკატი მე-2 რანგის ფომინი

წევრები: მე-3 რანგის სამხედრო იურისტი ზადაშკო და სამხედრო იურისტი რომანოვიჩი

მდივანი-სამხედრო იურისტი ბერლოვსკი,

განიხილეს საქმე სამხედრო მოსამსახურეების ბრალდება:

ნიკიტა მიხეილის ძე ბუაჩიძე დაბადებული 1914 წელს, საქართველოს სსრ-ს ხარაგაულის რაიონის სოფელ ხარაგაულის მკვიდრი, ქართველი, უმაღლესი განათლების მქონე, უპარტიო, ნასამართლეობა არ ჰქონია, დაკავებამდე - დრამატურგი.

ბრალდებული ძიგვაშვილი კონტრრევოლუციურ ორგანიზაციაში მისი ერთ-ერთი აქტიური ლიდერის - ჯოგლიძის მიერ იყო ჩართული, თავად ჯოგლიძისგან მიღებული მითითებით, 1941 წლის ნოემბერში ცდილობდა მის(ბუაჩიძის) ჩართვას კონტრრევოლუციურ ორგანიზაციაში. ბუაჩიძისა და არსენიძის საქმეში იკვეთება, რომ ბრალდებულებს გააცნეს ორგანიზაციის მიზნები და ამოცანები. შეთავაზეს მათთან მუშაობა ორგანიზაციაში და გაწვევრიანება.

ბუაჩიძე და არსენიძე არ დათანხმდნენ გაწვევრიანებას. ძიგვაშვილთან და ორგანიზაციის სხვა წევრებთან არანაირი კავშირი აღარ ჰქონდათ.

1941 წლის ოქტომბერში ძიგვაშვილს შოთა რუსთაველის ქუჩაზე შეხვდა კალანდაძის საქმეზე ბრალდებული. მან (ძიგვაშვილმა) კონტრრევოლუციურ ორგანიზაციაში მისი(ბუაჩიძის) ჩართვა მიზნად დაისახა. მასთან საუბარში აცნობა, რომ არსებობდა ჯგუფი ავჭალაში, რომელიც მიზნად ისახავდა საბჭოთა ხელისუფლების დამხობას და სთხოვდა მას გარკვეული ინფორმაციის მიწოდებას მათი ჯგუფისთვის.

ისააკ სიმონის ძე იმერლიშვილმა, იოსებ გიორგის ძე იმერლიშვილმა, აქვსენტი გრიგორის ძე უთურგაიძემ, გიორგი ვიქტორის ძე არსენიძემ, გიორგი ალექსანდრეს ძე კალანდაძემ, ნიკიტა მიხეილის ძე ბუაჩიძემ და ვახტანგ ივანეს ძე შიხაშვილმა ორგანიზაციის წევრების არსებობის შესახებ იცოდნენ. ამ უკანასკნელებმა მათ რევოლუციურ საუბრებსაც მოუსმინეს, თუმცა ისინი არ მონაწილეობდნენ. ხელისუფლებამ მათი დაკავება დღის წესრიგში არ დააყენა, ე.ი. სსრ სსკ-ის 58-12-ე სისხლის სამართლის მუხლი იქნა გათვალისწინებული მათთვის.

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, საარქივო საქმე 4221549, ტომი 14, ფურცლები 17-29.

ისააკ იმერლიშვილს, იოსებ იმერლიშვილს, აქვსენტი უთურგაიძეს, ვიქტორ არსენიძეს, გიორგი კალანდაძეს, ნიკიტა ბუაჩიძეს და ვახტანგ შიხაშვილს ბრალი წაუყენეს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის მუხ.58-2,58-10 და 58-11 - აღიარების დაუდასტურებლად, მაგრამ მათი თანამონაწილეობა სამხედრო-ფაშისტურ ორგანიზაციაში და კონტრრევოლუციური აგიტაციის გავრცელებაში გამოძიებამ არ დაადასტურა.

ისააკ სიმონის ძე იმერლიშვილს, იოსებ გიორგის ძე იმერლიშვილს, აქვსენტი გრიგორის ძე უთურგაიძეს, გიორგი ვიქტორის ძე არსენიძეს, გიორგი ალექსანდრეს ძე კალანდაძეს, ნიკიტა მიხეილის ძე ბუაჩიძეს და ვახტანგ ივანეს ძე შიხაშვილს მიესაჯათ თავისუფლების აღკვეთა შვიდი წლის განმავლობაში. სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 31-ე მუხლის „ა“ „ბ“ და „გ“ პუნქტების მიხედვით პირადი ქონების ჩამორთმევით. ხოლო მუხ.58-2-ის მიხედვით, 58-10 და სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 58-11 მუხ. სასამართლომ ისინი გაამართლა.

წინასწარი პატიმრობისა და სასჯელის ვადაა: ივანე ლაპიაშვილის 1942 წლის 11 იანვრიდან; აბო ნიკოლოზის ძე ფარეშიშვილის 1942 წლის 20 მარტიდან; ისააკ სიმონის ძე იმერლიშვილის 1942 წლის 20 თებერვლიდან; იოსებ გიორგის ძე იმერლიშვილის 1942 წლის 2 მარტიდან; აქვსენტი გრიგორის ძე უთურგაიძის 1942 წლის 20 თებერვლიდან; გიორგი ალექსანდრეს ძე კალანდაძის 1942 წლის 7 მარტიდან; ნიკიტა მიხეილის ძე ბუაჩიძის 1942 წლის 23 იანვრიდან; ვახტანგ ივანეს ძე შიხაშვილის 1942 წლის 20 თებერვლიდან; გიორგი გიორგის ძე ციბალაშვილის 1942 წლის 18 თებერვლიდან; თინათინ ბაგრატიის ას. გონიაშვილის 1942 წლის 31 იანვრიდან და სიმონ სიმონის ძე გერგიშვილის 1942 წლის 20 მარტიდან.

განაჩენი საბოლოოა და გასაჩივრება შეუძლებელია.
ნამდვილია სათანადო ხელმოწერებით

სწორია: თავმჯდომარე სამხედრო იურისტი/ფომინი/(სშსსა, 17-29).

დაწვრილი

„УТВЕРЖДАЮ“
форма №1

23 январа 1942 г
НАРКОМВНУДЕЛ ГРУЗ. ССР.
Комиссар Госбезоп. 3 ранга
(РАПАВА)

Арест
санкционирую
(Подпис Прокурора)
23 январа . 1942 г.
22ч:50мин

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
(На арест)

Гор : ТБИЛИСИ 23января1942 г.
Я -----НАЧ 5 ОТД СПО НКВД ГРУЗ ССР
должность отдел и орган

НКВД, ГССР:

Нач. Следственного Отделения С П О Ст. ЛЕЙТЕНАТ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
МАРКАРОВ.

рассмотрев поступившие в НКВД ГССР материалы преступной деятельности

Фамилия, имя и отчество и другие— БУАЧИДЗЕ Никита Михайлович 1914г.р., место
раждения- с.Харагаули, грузинб холостого, б/п., маладой драматург, гр-и ГССР,б/п. с
высшим образованием,

установочные данные : имеет репресированного брата как врага народа,
прож. Броссе № 8.

НАШЕЛ:

**Проновольном изложении дается развернутая мотивировка необходимости ареста
приходятся выдержки—**

из показаний содержание агентурных материалов-----

выдержки из актовобледованияревизии и т. И.---

БУАЧИДЗЕ Никита Михайлович Настроенный против в Сов.власти
завербовался нелегальную к-р. фашистко- повстанческую организацию,
вел вербовочную работу,изобличается показаниям
котрый признался и показал:

признавшевся участника организации ДЗИГВАШВИЛИ ГЕОРГИ.

ПОСТАНОВИЛ:

Фамилия, имя и отчество----- БУАЧИДЗЕ Никита Михайлович

¹проживающего по----- ул. Броссе № 8.

Подвергнут аресту и обыску.

„СОГЛАСЕН“ Нач-----подпис НИБЛАДЗЕ

Опер уп.----- Нач. 5-го
Отделения С .П. О. Мл.
Лейтенат
ГОСБЕЗОПАСНОСТИ –
ТАВДИШВИЛИ.

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6,საარქივო საქმე 4221549, ტომი1, ფურცელი66-67.

„УТВЕРЖДАЮ“

форма №3

28 февраля 1942 г.

НАЧАЛЬНИК СПО. НКВД. ГССР
КАПИТАН ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
(НИБЛАДЗЕ)

**ПОСТАНОВЛЕНИЕ
о предъявления обвинения**

Город Тбилиси. 1942 г. 28 -02 дня

Я --начальник 5-го Отделения СПО НКВД ГРУЗ. ССР.

должность отдел и орган

нквд. гССР

Ст. Лейтенант Госбезопасности –МАРКАРОВ

звание и фамилии

рассмотрев следственный материал по делу N1964 и приняв во внимание; что
БУАЧИДЗЕ Никита Михайлович

(фамилия, имя и отчество)-----

Перечислять все пункты обвинения_____

В 1941г. в период наибольшего напряженного положения в стране- наступления герм. армии на Москву. вступил в к-р в нелегальную националистическую военно—повстанческую организацию, ставившую себе целью путем в ооруженного востания –свержение сов .власти и устанавление „независимой Грузии“, в каковую был завербован своим товарищем, проходящим по данному делу ДЗИГВАШВИЛИ Георгием, от каторого получил задание изучить взаимоотношения между отдельными членами правительство ГССР.

ПОСТАНОВИЛ :

Руководствуясь ст.ст. 128 и 123 УПК РСФСР привлечь БУАЧИДЗЕ НИКИТУ МИХАИЛОВИЧА в качестве обвиняемого Пр.ст.ст. 58 / 10 .02. УК,о чем объявить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

Копию постановления в порядке ст.146 УПК РСФСР направить ПРОКУРОРУ.

Следователь __

“СОГЛАСЕН” Нач. 5 отделения Ст. лейтенант Госбезопасности

Настоящее постановление мне объявлено: 28.02.1942 г.

Подпись обвиняемого : БУАЧИДЗЕ

Верно.

П р и г о в о р № 194

Именем Союза Советских Социалистических Республик
Военный Трибунал Закавказского фронта

11-20 сентября 1942г.

В закрытом судебном заседании , в городе Тбилиси

В с о с т а в е :

Председательствующего –военного юриста 2 ранга ФОМИНА

Членов : военного юриста 3 ранга , ЗАДАШКО и военного юриста РОМАНОВИЧА

При секретаре-военном юристе БЕРЛОВСКОМ ,

Рассмотрел дело по обвинению военнослужащих :

Буачидзе Никиту Михайловича

1914 года рождения, из служащих, служащего, уроженца с.Харагаули , Харагаульского района, Грузинской ССР , Грузина , имеющее высшее образование , беспартийного , несудимого, до ареста – драматург.

Подсудимый Дзигвашвили, будучи вовлеченным в контрреволюционную повстанческую организацию одним из активных её руководителей – Джоглидзе, сам, согласно полученных от Джоглидзе указаний , в ноябре месяце 1941 года пытался вовлечь в к /р. Организацию подсудимых по делу **Буачидзе** и Арсенидзе, Последние им были проинформированны и ознакомлены с целями и задачами к /р. организации с предложением вступить в эту организацию и работать вместе с ними.

Буачидзе и Арсенидзе согласие вступить не дали и никакой связи ни с ним – Дзигвашвили, на с другими членами организации не поддерживали.

В октяб্রে месяце 1941 года, Дзигвашвили, встретившись на ул.Шота Руставели с подсудимым по делу Каландадзе и имея цель вовлечь его в контрреволюционную повстанческую организацию, имел с ним контрреволюционный разговор , сообщив при этом о наличии в гор.Авчалах группы, имеющей своей целью свержение Советской Власти и просил его дать некоторые сведения для их группы.

Имерлишвили Исаака Семеновича, Имерлишвили Иосифа Георгиевича, Утургаидзе Аквсентия Григорьевича, Арсенидзе Георгия Викторовича, Каландадзе Георгия Александровича, Буачидзе Никиту Михайловича и Шихашвили Вахтанга Ивановича в том, что они знали от участников военно-фашистской повстанческой организации о существовании последней, выслушивали их к-революционные разговоры, не принимая участия сами, однако органы власти до их ареста не поставили в повестность , т.е. в преступлении, предусмотренном ст.58-12 УК ГССР.

Предъявленное им же, т.е. Имерлишвили Исааку, Имерлишвили Иосефу, Утургаидзе Аквсентию, Арсенидзе Виктору, Каландадзе Георгию, Буачидзе Никите и Шихашвили Вахтангу обвинение по ст.ст. 58-2,58-10ч, П и 58-11 УК ГССР-признать не доказанными, так как соучастность их к военно-фашистской повстанческой организации и распространении контрреволюционной агитации не нашло себе подтверждение на суденом следствии.¹

Имерлишвили Исаака Семеновича, Имерлишвили Иосифа Георгиевича, Утургаидзе Аквсентия Григорьевича, Арсенидзе Георгия Викторовича, Каландадзе Георгия Александровича, **Буачидзе Никиту Михайловича** и Шихашвили Вахтанга Ивановича -

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი, ფონდი 6, საარქივო საქმე 4221549, ტომი 14, ფურცლები 17-29.

подвергнуть лишению свободы в ИТЛ сроком на семь лет каждого с поражением в правах согласно ст.31 п.п. а "б" и "в" УК ГССР на ТРИ года каждого и с конфискацией лично принадлежащего им имущества. По ст.58-2, 58-10 ч.П. и 58-11 УК ГССР по суду их считать **оправданными**.

За честь предварительное заключение и срок меры наказания исчислять: Лапишвили Ивану Федоровичу с 11-го января 1942 года; Парешивили Або Николаевича с 20-го Марта 1942 года; Имерлишвили Исааку Семновичу с 20-го февраля 1942 года; Имерлишвили Иосифу Георгиевичу с 2-го марта 1942 года ; Утургаидзе Аквсентию Григорьевичу с 20-го февраля 1942 года; Каландадзе Георгию Александровичу с 7-го марта 1942 года ; **Буачидзе Никите Михайловичу** с 23-го января 1942 года ; Шихашвили Вахтангу Ивановичу с 20-го февраля 1942 года ; Цибалашвили Георгию Георгиевичу с 18-го февраля 1942 года; Гонашвили Тинатине Багратовне с 31-го января 1942 года и Гергишвили Семену Семеоновичу с 20-го марта 1942 года.

Приговор окончательный и обжалованию не подлежит.

Подлинный за надлежащими подписями

Отп..... экз

Разослано

по списку

22.9.42

Л.а.

ВЕРНО: ПРЕДСЕДАТЕЛЬ СТ. ВОЕННЫЙ ЮРИСТ /ФОМИН/

Nata Tetvadze

Saint Andrew the First-Called Georgian University of the Patriarchate of Georgia

1942 CONSPIRACY (KITA BUACHIDZE)

RESUME

The Commissariat of Internal Affairs of the Soviet Socialist Republic of Georgia opened a plot of Georgian youth based on agents and other matter in January 1942. An aim of the plot was to restore the independence of Georgia, which it lost in 1921. The participants of the conspiracy were mainly students, graduates and postgraduate students of the State University Et. Among the arrested conspirators was the young playwright Nikita (Kita) Buachidze. Keith Buachidze was arrested on January 23, 1942 Od. investigation of conspiracy case started Axis. The conspirators were brought before the military tribunal of Transcaucasian fro Nt. Hearings were held on September 11-20, 1942 The verdict states that Kita Buachidze knew about the existence of the conspiracy organization, knew its purposes and, at least in November 1941, received an invitation to join the organization. The sentence also states that Kita Buakichidze did not inform the Commissariat of Internal Affairs about the organization of the tins.He was sentenced to 7 years pre-trial detention and 3 years deprivation of civil rights and confiscation of personal property.

მუსიკალური კულტურა XI-XII საუკუნეების საქართველოში
(საკითხის შესწავლისთვის)

ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის უნიკალური ძეგლი „ქართლის ცხოვრება“ მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის ანტიკური და შუა საუკუნეების ქართული მუსიკალური კულტურის შესახებ. XI-XII საუკუნეებში საქართველოში საკმაოდ იყო დაწინაურებული როგორც სასულიერო, ისე საერო მუსიკალური კულტურა.

თამარის ისტორიკოსთა თხზულებებში შემონახულია მნიშვნელოვანი ცნობები იმ ეპოქის მუსიკალური ხელოვნების შესახებ. გრანდიოზულ სანახაობადაა წარმოდგენილი თამარის გამეფება, რომლის დროსაც ისმოდა მგალობელთა სიმღერა, „...ჰკრეს სპერმურთა, ბუკთა, ქოსთა და წინწილთა, და იყო ზარი და ზაჰში ქალაქსა შინა, სიხარული და შუება და იმედი უიმედო--ქმნილთა“.¹ ანალოგიურად არის აღწერილი შოთა რუსთაველის მიერ თინათინის გამეფება.² თამარის ისტორიკოსთა თხზულებებში მოგვეპოვება პირველი ცნობები საქორწილო ლხინზე. „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი მოგვითხრობს: „ვითარ იყო ხუედრი და რიგი ულუმპიანობისა და შარავანდელობისა მათისა, ეგრეთ იქმნა ქორწილი სახელაუდებელი და იგავმიუწვდომელი, სიმრავლენი სახეობათანი, ძღუნობანი და ნიჭებანი თუალთა და მარგალიტთანი, ოქრო ჭვდილთა და უჭვდელთანი, სიმღიდრეთა და ლართა კერულთა და უკერულთანი, მსგეფსადმი სიხარული, შუება, ძღუნობანი, გაცემანი“.³ მეფე ქალის დავით-სოსლანზე ქორწინების ამბის გადმოცემისას ავტორი ენაწყლიანად უმატებს: „იყო ზმა მგოსანთა და მუშაითთა, სახიობათა მჭურეტელნი იყო რაზმთა სიმრავლე“.⁴ ამ დიდი ქორწილისა და საინტერესო სანახაობის ამბავი ასახულია ხალხურ სიტყვიერებაშიც:

„ქალი ვიყავ, თამარ ქალი, საქართველოს დედოფალი,
ჩემი საბედო ეს არი, ვინც რომ დამიმშვენა მხარი,
დიღუბეში ქორწილი ვქენ, სადაც რომ საყდარი არი,
ასი სული ცხვარი დაგვალ და ორასი ნიშა ხარი,
ლურჯი სუფრა გაუშალე იქნებოდა ასი მხარი,
ქვრივ-ობოლსა ვუწყალობე ოქრო-ვერცხლი დიდი ძალი“.⁵

„ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი აღნიშნავს, რომ ლხინში მგოსნებიც მონაწილეობდნენ. მგოსანი, მემატიანის თქმით, ნადიმის მონაწილეა. თამარ მეფის მიერ განძის ათაბაგის პატივსაცემად გამართულ პურობისას „...იყო სიხარული და ზმა მგოსანთა და მუშაითთა“.⁶

ივ. ჯავახიშვილი განმარტავს, რომ თამარის ისტორიკოსს „მგოსანნი“ მოშიარე მომღერლებად ჰყავს ნაგულისხმევი. მეცნიერი წერს, რომ „მგოსანი“ ოთხთავის ქართულ თარგმანშიც გვხვდება, სადაც ნათქვამია, რომ, როდესაც იესო მივიდა „სახლსა მის მთავრისასა, იხილა მუნ მგოსნები და ერი აღშფოთებული“. ამ შემთხვევაში ქართული თარგმანის მგოსანი ფლეიტის დამკვრელს უნდა ნიშნავდეს. მაგრამ თამარის ისტორიკოსი მგოსნებში არა დამკვრელებს, არა-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 37.

² გ. ახვლედიანი, მუსიკალური ტრადიცია „ქართლის ცხოვრებაში“, ჟ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №4, გვ. 95.

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 37.

⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 47.

⁵ ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, ქს. სიხარულიდის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1961, გვ. 73.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 66.

მედ მოშაირე-მომღერლებს გულისხმობს. ამ სიტყვას მაშინ ქართულად ასეთი მნიშვნელობა ჰქონდა.¹

ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, ტერმინი „მგოსანი“ ქართულში ძველი სპარსულიდანაა შემოსული (სანსკრიტულად „გოშა“ ხმას ნიშნავს, „გოშანა“-ხმამალა ლაპარაკს, ხოლო „გუ-სან“ ახალ სპარსულშიც მომღერლის სახელია). საქართველოში ამ ძველ სპარსულ სიტყვას დროთა განმავლობაში მნიშვნელობა შეეცვალა. მე-12 ს-ში საქართველოში მგოსანი არა ჩვეულებრივი რიგითი მომღერალი, არამედ საკუთარი შაირებისა და ლექსების მოქმელი ყოფილა.² საქართველოში ზოგჯერ პოეტი-მგოსნის სინონიმებად იხმარებოდა „სიტყვის მოქმედი“, „გამომეტყუელი“, „სიმღერის მწერალი“. მგოსნის ხელოვნებაში ერთად იყო შერწყმული პოეზია, სიმღერა და მუსიკა. მგოსანი იყო ერთდროულად პოეტი, მომღერალი და მესაკრავე. „მგოსანი“ გვხვდება ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებშიც („ვისრამიანი“, იოანე შავთელია „აბდულმესიანი“, შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“, სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე-სიცრუისა“).³

„ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი საერო მომღერალთა და მემუსიკეთა შორის მუტრიბებსაც ახსენებს. თამარის ქორწინების გამო „იქმნა სიხარული გამოუთქმელი, ვითა მართებს ნადიმსა და წყლიანობასა ამის სახლის დიდებულთა მოყმეთა, უკლებლობასა მრავალგვართა სახეობათა, მუტრიბთა და მოთამაშეთა განწყობილობათა“.⁴ ავტორის ეს სიტყვები მიუთითებს სანადიმო-საწესო სიმღერების ფართოდ გავრცელებასა და მათ საჯარო შესრულებას. „ვისრამიანის“ მიხედვით, მუტრიბი არა მარტო მომღერალი, არამედ მეჩანგეც ყოფილა: „...გული და ენა ერთმანეთსა ასრე არ ემოწმებოდა, ვიდრე ავისა მუტრიბისა ხმა და ჩანვი“.⁵ მუტრიბი არაბული წარმოშობის სიტყვაა და ერთდროულად გულისხმობს პოეტსა და მომღერალს, მუსიკალურ ინსტრუმენტზე დამკვრელს და მოცეკვავესაც.

მუსიკათმცოდნეები გრ. ჩხიკვაძე და არჩ. მშველიძე აღნიშნავენ, რომ მგოსანთა და მუტრიბთა დამსახურებაა ქართული ქალაქური მუსიკალური ფოლკლორის წარმოშობა; მათი შემოქმედების ბუნებრივი გაგრძელებაა ქართული ქალაქური პოეზია.⁶ არჩ. მშველიძემ რუსულ ენაზე შეადგინა ქართული ქალაქური ხალხური სიმღერების კრებული, რომლის შესავალ წერილში აღნიშნავს: „მრავალი ისტორიული და ლიტერატურული დოკუმენტი ადასტურებს, რომ საქართველოს ქალაქებში უძველესი დროიდანვე არსებობდა სოფლურისაგან განსხვავებული თვითმყოფადი მუსიკალური კულტურა, ამის შესახებ ყველაზე ადრეულ ცნობებს XII ს-ის ისტორიულ ძეგლებში ვპოულობთ. ამ კულტურის მატარებელნი და გამავრცელებელნი იყვნენ სახალხო მომღერლები, რომელთაც საქართველოში მგოსნები ეწოდებოდათ“.⁷

მგოსნების შემოქმედებაში ცენტრალური ადგილი სატრფიალო სიმღერებსა და ლირიკულ პოეზიას ეკავა. მგოსნების ისტორიული დამსახურება დიდია. მათ ქართულ ხალხურ მუსიკაში შეიტანეს ლირიკულ-რომანტიკული ელფერი; გაამდიდრეს იგი ჟანრობრივად და თემატურად.

თამარ მეფის ისტორიკოსები მგოსნის გვერდით მუშაითსაც ახსენებენ: „იყო ზმა მგოსანთა და მუშაითთა“.⁸ მ. ჩიქოვანი აღნიშნავს: „ის გარემოება, რომ ლხინ-დღესასწაულებში მგოსანი და მუშაითი ერთად იხსენიებიან, საბაბს გვაძლევს, ნაწილობრივ მუშაითიც ფოლკლორულ

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები, თბ., 1938, გვ. 52.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები, თბ., 1938, გვ. 53.

³ გ. ახვლედიანი, მუსიკალური ტრადიცია „ქართლის ცხოვრებაში“, ჟ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №4, გვ. 96.

⁴ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 43.

⁵ გ. ახვლედიანი, მუსიკალური ტრადიცია „ქართლის ცხოვრებაში“, ჟ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №4, გვ. 97.

⁶ გრ. ჩხიკვაძე, დავიცვათ ქალაქური ხალხური სიმღერების სიწმინდე, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1970, №43.

⁷ Арч. Мшвелидзе, Грузинские городские народные песни, М., 1961, стр. 11-12.

⁸ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 47.

ნაწარმოებთა შემსრულებლებად მივიჩნით. მუშაითა რეპერტუარში შედიოდა სასიმღერო შაირები და საცეკვაო ლექსები, ესე იგი ისეთი ნაწარმოებები, რომელთა შესრულებაც შეთანხმებულია სხეულის რიტმულ მოძრაობასთან“.¹ მუშაითი ანუ მოშაითი იმავე ტიპის შემსრულებელია, როგორც იყვნენ საფრანგეთში ჟონგლიორ-მიმისტები. მუშაითი ცირკის მსახიობის წინამორბედაა. მუშაითები უცხო ქვეყნიდან ჩამოდიოდნენ და ქართველებს თავის რეპერტუარს აცნობდნენ.

დ. ჯანელიძის აზრით, მგოსნები, მუტრიბები და მუშაითები დრამატულ და პანტომიმურ ხელოვნებას განასახიერებდნენ.²

„ქართლის ცხოვრებაში“ აგრეთვე მგალობლები მოიხსენიებიან. თამარის პირველი ისტორიკოსი მგალობლებად საეკლესიო საგალობლების შემსრულებლებს მიიჩნევს. ამდენად, „გალობა“ თამარის ისტორიკოსთან საეკლესიო მუსიკის აღმნიშვნელი ტერმინია.

„ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით, „სიმღერა“ საერო მუსიკალური ტერმინია. მაგალითად, გიორგი III-ის სიკვდილის გამო, წერს ისტორიკოსი: „შუებათა წილ და სიმღრისა...“.³ აშკარაა, აქ „სიმღერა“ წმინდა ფოლკლორულ-მუსიკალური ტერმინია. ლიტერატურული ძეგლების მოწმობით, „სიმღერა“ მუსიკალური ტერმინის მნიშვნელობით შუა საუკუნეებზე აღრინდელი არ უნდა იყოს. ძველად „სიმღერა“ თამაშს ნიშნავდა და პირიქით, თამაში მღერასაც გულისხმობდა.⁴

თამარის ეპოქის საქართველოში „სიმღერა“ და „გალობა“ საკმაოდ განსხვავებული ცნებები იყო. საყურადღებოა, რომ „ვეხისტყაოსანში“ - ამ ღრმა ფილოსოფიურ და ჰუმანური იდეებით გამსჭვალულ ნაწარმოებში, არსად არ გვხვდება ტერმინი „გალობა“ . „სიმღერასაც“ ორგვარი მნიშვნელობა აქვს: თამაშის მნიშვნელობა და („მღერა ნარდისა“) და სიმღერის მნიშვნელობა („რა ესმოდის მღერა ყმისა“). ამ ტერმინის შესახებ თეიმურაზ ბაგრატიონი აღნიშნავდა: „მღერა- როკვა, თამაშობა, ყრმათა და ვაჟთა შექცევა. თამაშა არაბული ლექსი არის, რომელსაც ჩვენ თამაშობას ვეძახით და ეს ლექსი ჩვენ ენაში დიდი ხანია შემოტანილია. მღერა ჩვენებური ქართულია, თამაშობას ნიშნავს, ხოლო სიმღერა საერო გალობა არის, ანუ სამღერალი რამ, სამღერელი გამოთქმანი და კვლად სამღერელი ამასაც ნიშნავს, რომ ეცინოდეს კაცი კაცსა, ანუ ხალხში განიკიცხოდეს კაცი. გალობა მხოლოდ საღმრთოსი არის, საეროს მღერას გალობა არა ჰქვია. არაბულად თამაშა სვლასაც ჰქვია...“⁵

ქართველი მემატიანეების თხზულებებში მემუსიკეთა შორის მოიხსენიებიან მეებნენი და მეჩანგენი. ბასილ ეზოსმოდვრის თხზულების („ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისა“) მიხედვით, მეებნენი მეჩანგენი სიმებიან ინსტრუმენტებზე დამკვრელნი და ხმით მომღერალნი არიან. თამარის ისტორიკოსის ცნობას ადასტურებს ხალხური გადმოცემაც: „იმ დროს აღმოსავლეთის მგოსნებისა და აშულების ყოველივე ხელოვნება ქება-დიდებაში ილევოდა...სპარსეთის შაჰს ძლიერ უყვარდა, როდესაც მისნი კარის მგოსანნი და აშულნი თამარის სილამაზეს დამღეროდნენ და ადიდებდნენ“.⁶

საქართველოში ჩანგს ლხინის დროს აჟღერებდნენ ხოლმე. ძველი ქართველი მემატიანეები ცნობებს გვაწვდიან შრომის პოეზიის შესახებ. ბასილ ეზოსმოდვრის თხზულებაში პირველად გვხვდება ცნობა სამიწათმოქმედო შრომის ამსახველი ლექსებისა და სიმღერების შესახებ. ბასილს

¹ მ. ჩიქვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1952, გვ. 53.

² დ. ჯანელიძე, ქართული თეატრის ისტორია უძველესი დროიდან XVIII საუკუნემდე, თბ., 1965, გვ. 393.

³ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 24.

⁴ გ. ახვლედიანი, მუსიკალური ტრადიცია „ქართლის ცხოვრებაში“, ფ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №4, გვ. 98.

⁵ გ. ახვლედიანი, მუსიკალური ტრადიცია „ქართლის ცხოვრებაში“, ფ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №4, გვ. 99.

⁶ დ. ჯანელიძე, ქართული თეატრის ისტორია უძველესი დროიდან XVIII საუკუნემდე, თბ., 1965, გვ. 75.

საგანგებოდ აქვს საზგასმული, რომ თამარს საქართველოში დიდი სახელი ჰქონდა გავარდნილი: „ყრმანი მემროწლენი... თამარის ქებათა მელექსეობდიან“.¹

„მროწლე“ აღნიშნავდა „ნახირს“. ირკვევა, რომ მხვენელ-მთეველნი ველზე მუშაობის დროს, ასევე მწყემსებიც, სიმღერებს ასრულებდნენ და ლექსებს წარმოთქვამდნენ. ეს ფაქტი დღეს სოფლის მეურნეობასთან დაკავშირებული ჩვენამდე მოღწეული მრავალი ხალხური სიმღერით დასტურდება. მიხ. ჩიქოვანი აღნიშნავს: „შრომის სიმღერები და ლექსები უხსოვარი დროიდან თან სდევდა ადამიანის მოღვაწეობას. ეს სიმღერები, ლექსობანი უთუოდ პირდაპირ თუ არა, წინამორბედნი მაინც იყვნენ ჩვენი დროის გუთნურისა და თოხნურ- ნაღურისა“.²

თამარის ისტორიკოსთა ცნობები ადასტურებს შუასაუკუნეების საქართველოში განვითარებული ხალხური მუსიკალური შემოქმედების არსებობას.

„ქართლის ცხოვრება“ ქართული ხალხური საკრავების შესახებაც გვაწვდის ცნობებს. სიმებიანი საკრავებიდან გვხვდება ჩანგი, ებანი, ორდანიო. სასულე, ჩასაბერი საკრავებიდან დასახელებულია საყვირი, ბუკი, ქარანა, ნესტვი, ოხრი და სხვ. დასარტყმელი საკრავებიდან - დაბდაფი, დუმბული, ქოსი, წინწილი და სხვ. საყვირი უფრო ადრეც გვხვდება წყაროებში. მაგალითად, წმინდა ნინოს შატბერდული ცხოვრების ავტორი წერს, რომ მეფის გამოსვლის დროს იყო ხმა „ოხრისა და საყვირისა“.³ „ქარანა“ არის ვალდჰორნის უძველესი ფორმის მსგავსი გრეხილი საკრავი. ქართულად მას შეესატყვისება „ძროხაკული“. თვით ტერმინი „ქარანა“ არაბული წარმოშობისაა. „კარნუნ“ არაბულად ნიშნავს „რქას“.⁴

„ქართლის ცხოვრებაში“ ხშირად გვხვდება ბუკი. „მატიანე ქართლისა“ მოგვითხრობს, რომ, როდესაც ბაგრატ IV-ს სადარბაზოდ უნდა მიეღო სტუმრად მოსული თავისი სიმამრი (ოვსთა მეფე), „იყო სიხარული“ და ისმოდა ხმა „ბუკისა და დუმბულთა, საშინელი და მიუწვდომელი“. არზრუმის მხარეში ქართველთა ლაშქრობის დროს, იქაურებმა „ვითარცა განთენდა, ჰკრეს ბუკთა და დაბდაბთა, და შეიქმნა ზაჰში ქალაქთა შინა“.⁵ თამარის პირველი ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ, როდესაც საქართველოს ძლევა მოსილი ჯარი ირანის ლაშქრობიდან თბილისში დაბრუნდა, თამარი „მზიარულითა პირითა გაეგება, ზეიმითა და დიდებითა...“ და ისმოდა ხმა „ბუკთა და დუმბულთა“.⁶ „ისტორიანი და აზმანის“ ავტორი მოგვითხრობს, რომ თამარის ტახტზე აყვანის დროს „ჰკრეს სპერმურთა, ბუკთა, ქოსთა და წინწილთა“.⁷

როგორც ვხედავთ, „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებებში მუსიკალური საკრავების მრავალი სახელწოდება გვხვდება. მუსიკალური ტერმინების სიმრავლე და საკრავების ნაირსახეობა ნათლად მეტყველებს საქართველოში საერთოდ მუსიკისა და, კერძოდ, ინსტრუმენტული მუსიკის განვითარებაზე. მაგრამ ქართული მუსიკალური საკრავების სიმრავლისა და ნაირსახეობის მიუხედავად, ქართული ხალხური ინსტრუმენტული მუსიკა სათანადოდ ვერ განვითარდა. აქედან გამომდინარე, არც მდიდარი მუსიკალური ლიტერატურა შემოგვრჩა. ძველი ქართული მუსიკალური საკრავებიდან ამჟამად ბევრია ხმარებიდან გამოსული. მუსიკათმცოდნეთა აზრით, ეს განპირობებულია თვით ქართული, უაღრესად თვითმყოფადი და მდიდარი მრავალხმიანი სასიმღერო შემოქმედებით, რომელმაც შეზღუდა საკრავების გამოყენების არე.⁸ თამარის ისტორიკოსთა შრომებით დასტურდება შუა საუკუნეების საქართველოში საქორწილო და შრომის ამსახველი ლექს-სიმღერების, ქართველ მუსიკოს-შემსრულებლების, ქართული ხალხური საკრავების ფართოდ გავრცელება. „ქართლის ცხოვრება“ ასევე მოგვითხრობს ქრისტიანულ და წარმართულ მუსიკას

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 146.

² მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1952, გვ. 112.

³ ვ. დონდუა, თამარის ისტორიკოსთა შესწავლისათვის, საისტორიო ძეგანი, II, თბ., 1973, გვ. 120-121.

⁴ ვ. გვახარია, თამარისდროინდელი საერო მუსიკა, ფ. „ცისკარი“, 1966, №5, 177.

⁵ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 59.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 109.

⁷ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 27.

⁸ გ. ახვლედიანი, მუსიკალური ტრადიცია „ქართლის ცხოვრებაში“, ფ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №4, გვ. 101.

შორის ბრძოლის შესახებ (წარმართულ მუსიკალურ ფოლკლორს ქრისტიანობისათვის ძლიერი მეტოქეობის გაწევა შეეძლო). ეს ბრძოლა ქრისტიანობის შემოსვლისთანავე დაწყებულა, თუმცა შემდგომ საუკუნეებში უფრო გამწვავდა. გიორგი მთაწმინდელის მიერ თარგმნილ (XI ს.) ბასილ დიდის თხზულებაში საუბარია იმის შესახებ, თუ როგორ „დასთხვედეს გესლსა...“ სტვირი სახალხო მოღეჟის ხელში. მკვეთრად უარყოფითი დამოკიდებულება ჩანს ისეთი ხალხური შემსრულებლების მიმართ, როგორც იყვნენ მეფანდურენი, მენესტენი და, საერთოდ, მსახიობები.¹

ეკლესიის მესვეურთა ზეგავლენით, ხალხური წარმართული სიმღერები ჯარშიც აუკრძალავთ. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი წერს: ამ მეფის დროს „საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და განცხრომანი, და გინება ღმრთისა საძულელი და ყოველი უწესობა მოსპობილ იყო ლაშქართა შინა მისსა“.² შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ „საეშმაკონი სიმღერანი“ წარმართულ სიმღერებს გულისხმობს მიუხედავად იმისა, რომ ქრისტიანული ეკლესია ილაშქრებდა საერო-წარმართული მუსიკის წინააღმდეგ, მან მაინც ვერ შეძლო მისი მოსპობა. სიმღერა ძალიან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ხალხის საქმიანობასთან და, მთლიანად, ცხოვრებასთან. ამიტომ, ეკლესიის მესვეურთა წინააღმდეგობის მიუხედავად, საერო-წარმართულმა მუსიკამ მყარად გაიკვივლია გზა.

Lela Togoshvili
Gori State Teaching University
MUSICAL CULTURE IN THE XI-XII CENTURY IN GEORGIA
(FOR LEARNING THE ISSUE)
RESUME

Historical composition “Kartlis tskhovreba” (life of Kartli) includes very important materials of Georgian musical culture in the XI-XII century. Wedding and labour songs are mentioned in the compositions of the King Tamar’s historians. It is also mentioned about Georgian singers and musical instruments. These authors notes confirm that musical creation was at high level in the middle ages in Georgia.

¹ გ. ახვლედიანი, მუსიკალური ტრადიცია „ქართლის ცხოვრებაში“, თ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №4, გვ. 102.

² გ. ახვლედიანი, მუსიკალური ტრადიცია „ქართლის ცხოვრებაში“, თ. „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1977, №4, გვ. 102.

ძმები სიმენები და საქართველო

1847 წელს ბერლინში ფირმა „სიმენს და ჰალსკე“ დაარსა 31 წლის ინჟინერმა ვერნერ სიმენსმა (1816 – 1892). იგი გახლდათ შემდგომში ბერლინის მეცნიერებათა აკადემიის წევრი. ბერლინის უნივერსიტეტის ფილოსოფიის დოქტორი. მან ამ საქმეში ჩართო თავის კომპანიონი იოჰან გეორგ ჰალსკე (1814 -1890), რომელიც ამ დროისთვის ცნობილი მექანიკოსი იყო უზუსტესი ხელსაწყოების დამზადებაში¹.

ჰალსკე 1890 წელს გარდაიცვალა, მაგრამ ვერნერ სიმენსმა ჩათვალა რომ მისი სახელი უნდა შემორჩენოდა ფირმას მეგობრობის ნიშნად და იმ დიდი წვლილისათვის, რაც ჰალსკემ შეიტანა პატარა სახელოსნოს გიგანტურ ფირმად გადაქცევაში. მაშინაც კი როცა 1892 წელს გარდაიცვალა ვერნერ ფონ სიმენსი, ასეთი ტრადიცია გაგრძელდა. მხოლოდ 1966 წელს ეწოდა გერმანულ ფირმას „სიმენსი“.

ახლად დაარსებული ფირმის წარმომადგენელი საქართველოში იყო ვერნერ სიმენსის ძმა ვალტერ სიმენსი, რომელიც იმავდროულად იყო „ჩრდილოეთ გერმანიის კავშირის“ კონსული თბილისში.

ვერნერ სიმენსის უმცროსი ძმა ვალტერ სიმენსი 1833 წლის 12 იანვარს დაიბადა გერმანიის მეკლბერგის მხარის დასახლება მეცენდორფში. სახლში დაწყებითი განათლების შემდეგ ვალტერ სიმენსმა უმაღლესი ტექნიკური განათლება მიიღო. მსახურობდა ვენაში, პარიზსა და ვარშავაში. შემდეგ კი 27 წლის ინჟინერი საქართველოში ჩამოვიდა.

ვალტერ სიმენსი „სიმენს და ჰალსკეს“ პირველი წარმომადგენელია თბილისში. იგი შემთხვევით არ ჩამოსულა აქ. რადგან საქართველოში ძალზედ მომწიფდა თბილისი-ფოთის სატელეგრაფო ხაზის მშენებლობა.

კავკასიაში პირველი სატელეგრაფო ხაზი 1858 წელს თბილისი - კოჯორს შორის გაიყვანეს. სამუშაოებს გერმანული ფირმა „სიმენს და ჰალსკე“ აწარმოებდა. ახალი სატელეგრაფო ხაზების გაყვანაზე შეკვეთის მიღების შემდეგ კომპანიამ თბილისში თავისი განყოფილება გახსნა. ხელმძღვანელობა დაევალა ვალტერ სიმენსს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ამიტომ ჩამოვიდა იგი თბილისში და იმავდროულად „ჩრდილოეთ გერმანიის კავშირის“ კონსულადაც დაინიშნა.

სიმენსის ფირმის წყალობით ელექტროტელეგრაფმა თბილისი ბორჯომთან, ქუთაისთან, ფოთთან, ერევანთან, ბაქოსთან, ვლადიკავკაზთან, სტავროპოლთან, მოსკოვთან დააკავშირა. ვალტერ სიმენსი აგრეთვე მუშაობდა სამთომომპოვებელ მრეწველობაში, საქართველოში ნავთობის მოპოვების დროს².

1862 წლის 2 მარტს №328 ნებართვით ვალტერ სიმენსთან კავკასიის იმ დროინდელმა ჯარების სარდლის მოვალეობის შემსრულებელმა გრიგოლ ორბელიანმა გააფორმა ხელშეკრულება, თბილისსა და სტავროპოლს შორის ტელეგრაფის ხაზის მშენებლობაზე. 1863 წლის 12 იანვარს თბილისმა და სტავროპოლმა პირველი დეპეშები გაცვალეს ერთმანეთთან. ტელეგრაფის სადგურები ამუშავდა აგრეთვე დუშეთში, ვლადიკავკაზში და პიატიგორსკში. ამ ფაქტს გამოეხმაურა ილიასეული „ივერია“, რომელმაც დადებითად შეაფასა ეს მოვლენა. 1863 წლის 12 ივლისიდან თბილისში დაიწყო დეპეშების გაცვლა, როგორც რუსეთის, ასევე ევროპის ქვეყნების ქალაქებთან. ამის შემდეგ თბილისში დაიწყო დეპეშებით ყველა უმნიშვნელოვანესი და ახალი ამ-

¹ ან. კარბელაშვილი, ტრანსკონტინენტური ტელეგრაფის ხაზი საქართველოში, თბ. 2000, გვ. 11

² ბ. ფიფია, „დიდი ადამიანები საქართველოში, არგონავტებიდან როდონამდე“, თბ. 2011, გვ. 270

ბების მიღება საზღვარგარეთიდან. თბილისის გაზეთებში ფოსტით ჩამოტანილ ორი, სამი, ოთხი კვირის წინ მიღებულ ცნობებს აღარ ბეჭდავდნენ, არამედ უცხოეთის სააგენტოების მიერ წინა დღეს გავრცელებულ ინფორმაციებს. თბილისი მსოფლიო მაჯისცემას აჰყვა. ალბათ ადვილად წარმოსადგენია იმ პერიოდში სატელეგრაფო კავშირების მნიშვნელობა, როცა საქალაქო და საერთაშორისო სატელეგრაფო კავშირებზე მაშინ მხოლოდ ოცნება შეიძლებოდა. ტელეფონი 1876 წელს გამოიგონეს¹.

1865 წელს ფირმა „სიმენსმა და ჰალსკემ“ გაიყვანა ტელეგრაფი თბილისი-ერევანი-ჯულფა, რითაც რუსეთი უშუალოდ სპარსეთს დაუკავშირდა. 1868 წელს საექსპლუატაციოდ გადაეცა ხაზი თბილისი-ბაქო, თემერხან-შუმას განშტოებით. გრიგოლ ორბელიანის თანადგომით, საქართველოში სატელეგრაფო ხაზების მშენებლობაზე მიღებული კონტრაქტების გარდა, 1865 წელს ფირმას ასევე გადაეცა კონცერია (იჯარა) შირაქში ნავთობის დამუშავებაზე².

საქმეს ისეთი პირი უჩანდა, რომ ვალტერ სიმენსი კავკასიაში დიდი ხნით დარჩებოდა. მაგრამ 1868 წლის 8 ივნისს უბედურება მოხდა. სტუმრად მიმავალი ვალტერი ცხენიდან ჩამოვარდა და სასიკვდილოდ დაშავდა. 13 ივნისს თბილისის უმაღლესი წოდების წარმომადგენლებმა და უამრავმა ხალხმა ის უკანასკნელ გზაზე გააცილა. ნეკროლოგში, რომელიც გაზეთ „კავკასში“ გამოქვეყნდა, ვალტერ სიმენსზე საუბარი იყო როგორც „პიროვნებაზე, რომელიც ადამიანთა საერთო მასიდან გამოირჩეოდა თავისი ინდივიდუალობით“. თბილისი ვალტერს დასტიროდა არა მხოლოდ როგორც კონსულსა და მეწარმეს. არამედ, უწინარეს ყოვლისა, როგორც ადამიანს, რომელმაც პატივისცემა მოიპოვა თავისი საზოგადოებრივი და კერძო ქველმოქმედებით, რომელიც გამოირჩეოდა განსაკუთრებული, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი გულითადაობით³.

1867 წელს „სიმენსმა“ თავის ბერლინის, ლონდონისა და პეტერბურგის კომპანიებთან ერთად მუშაობა დაიწყო სატელეგრაფო ხაზზე ლონდონი-კალკუტა. ამასთან დაკავშირებით 1869 წელს საქართველოში ჩამოვიდა კარლ სიმენსი და ჩამოიტანა ტელეგრაფის შავ ზღვაში გასატარებელი წყალქვეშა კაბელი. აღსანიშნავია ისიც, რომ კარლმა ლონდონში დამზადებული მიწისქვეშა მოსკოვ-თბილისის კაბელის ნაწილიც ჩამოიტანა. სამუშაოები 1870 წელს დასრულდა, რითაც მსოფლიოში ყველაზე გრძელი სახმელეთო ხაზის, ეგრეთწოდებული „ინდოეთის ტელეგრაფის“ რომელიც კავკასიაში გადიოდა სოხუმი-ქუთაისი-თბილისი-ერევანი-ჯულფაზე, საზეიმო გახსნა გაიმართა. კარლ სიმენსმა თბილისში გამართა ბანკეტი 70 კაცზე. თუ ევროპიდან ინდოეთში წერილი საშუალოდ 42 დღეში ჩადიოდა, ტელეგრაფის საშუალებით დეპეშებს უკვე ნახევარ საათში იღებდნენ. ინდოევროპულმა ტელეგრაფმა 1931 წლამდე იარსება, თბილისის გავლით დეპეშები მსოფლიოს 34 ქვეყანაში მოგზაურობდნენ⁴.

რაც შეეხება კარლ სიმენსის აქტიურად ჩართვა კავკასიაში განაპირობა იმანაც რომ მისი მეუღლე მარია მძიმედ დაავადდა და ექიმებმა კლიმატის შეცვლა ურჩიეს. კარლ სიმენსის ოჯახი თბილისში 1867 – 1868 წლებში ცხოვრობდა.

1869 წელს საქართველოში ჩამოვიდა კიდევ ერთი ძმა უილიამ სიმენსი. მან ლონდონიდან სოხუმში ინდოევროპული ტელეგრაფისთვის სპეციალური კაბელი ჩამოიტანა, რომელიც შავი ზღვის ფსკერზე უნდა გაეყვანათ. უილიამმა ლონდონში დაამზადა ასევე მიწისქვეშა კაბელი სატელეგრაფო ხაზისთვის მოსკოვი-თბილისი. ეს ხაზი ხშირად ზიანდებოდა კობი-გუდაურის მონაკვეთზე თოვლის ზვავების გამო, ამიტომ 1879 წელს ამ მონაკვეთზე სატელეგრაფო ხაზი მიწისქვეშა გაიყვანეს⁵.

კარლ სიმენსს ჰყავდა უმცროსი ძმა ოტო. მან თავი გამოიჩინა აგრეთვე, როგორც ნიჭიერმა ინჟინერმა და ნავთობის საქმის ორგანიზატორმა. კერძოდ, მან შემოიღო ნავთობის მოსაპოვებ-

¹ ან. კარბელაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 19.

² ჟურ. „ისტორიული მემკვიდრეობა“, ძმები სიმენსები და საქართველო, თბ. 2015, №11 (63).

³ ბ. ფიფია, დასახ. ნაშრ., გვ. 271

⁴ ბ. ფიფია, დასახ. ნაშრ., გვ. 272

⁵ ბ. ფიფია, დასახ. ნაშრ., გვ. 272

ლად ჭაბურღილების ბურღვის მეთოდი, მანამდე არსებული რუტინული ხერხის ნაცვლად. როდესაც ნავთობის მოსაპოვებლად ჭებს თხრიდნენ. მანვე პირველად კავკასიაში, თბილისში და იწყო ქუჩებისა და ტროტუარების ასფალტით დაფარვა, რაც ნავთობის ნარჩენებისგან მზადდებოდა¹.

ოტო სიმენსმა ყველა ჩანაფიქრის განხორციელება ვერ შეძლო. 1871 წლის 23 სექტემბერს, ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ იგი გარდაიცვალა, როგორც ჩანს ქოლერისაგან, რომელიც მაშინ თბილისში მძვინვარებდა².

უმცროსი ძმები ვალტერი და ოტო თბილისში გარდაიცვალნენ და გვერდი-გვერდ არიან დაკრძალულნი, წერს ვერნერ სიმენსი თავის წიგნში „მოგონებანი ცხოვრების შესახებ“ - ვალტერი გარდაიცვალა ცხენიდან ცუდად ჩამოვარდნის შედეგად. იგი ლამაზი, ტანადი მამაკაცი იყო. სასიამოვნო მანერებით, რაც მის მიმართ ყველა ნაცნობს კეთილად განაწყობდა. ჩვენთან, ძმებთან ის ყოველთვის სათუთი გრძნობით იყო დაკავშირებული. ოტო რამდენიმე წლის შემდეგ გარდაიცვალა სუსტი ჯანმრთელობის გამო, რომელსაც დიდ ყურადღებას არ აქცევდა.

სიმენსების უფროსი ძმა და ფირმა „სიმენსის“ დამფუძნებელი ვერნერ სიმენსი საქართველოში სამჯერ იყო. პირველად იგი თბილისში 1865 წელს ჩამოვიდა, კავკასიის არმიის სარდალს, გენერალ-ადიუტანტს, პოეტ გრიგოლ ორბელიანს შეხვდა და მასთან ერთად ნავთობის მოპოვების საკითხები განიხილა. მეორედ ვერნერ სიმენსი თბილისში. 1868 წელს ჩამოვიდა ინდოევროპული ტელეგრაფის მშენებლობის დაწყებასთან დაკავშირებით, მესამედ - 1890 წელს თავის ძმა კარლთან ერთად. რათა სპილენძის მღარო დაეთვალიერებინათ. ვერნერი აღფრთოვანებული იყო საქართველოთი და ამჯერად თან ცოლი და ქალიშვილი ჩამოიყვანა.

საქართველოში და მთლიანად კავკასიაში მოგზაურობამ მის მენსიერებაში ღრმა კვალი დატოვა, რის შესახებაც ის მოგვიანებით დაწერს თავის „მოგონებებში ცხოვრების შესახებ“ - იუწყება ვერნერ სიმენსის ბიოგრაფი ზიგფრიდ ფონ ვეიხერი. შეიძლება დაბეჯითებით ვივარაუდოთ, რომ კავკასია, მისი ხელუხლებელი და შესანიშნავი ბუნებით, სიმენსში შინაგან სიმშვიდეს იწვევდა და ამით იყო მისთვის სასიამოვნო³.

როდესაც ვერნერ სიმენსი ფოთში ჩამოვიდა აქ მას დახვდა ძმა ვალტერი და ერთად განაგრძეს გზა ქუთაისისკენ. ისინი რიონით ჯერ ორპირში ავიდნენ გემით. (იყო ასეთი ქალაქი რიონზე სამტრედიასთან ახლოს. გ.ი.). აქედან ეტლით განაგრძეს გზა ქუთაისისკენ.

„რიონის ველის საზღვრების მშვენიერ გარემოცვაში მდებარეობს და მის თავზე აღმართულია უძველესი დროიდან განთქმული გელათის მონასტერი, რომელიც უკვე ძველი დროიდან წმინდად მიჩნეულ ადგილზე უნდა იყოს აგებული“.

თუმცა ცხენით ასვლა მონასტრამდე დამქანცველი აღმოჩნდა, მაგრამ დიდად ნასიამოვნები დარჩა ვერნერ სიმენსი მონასტრის დათვალიერებით.

„ეს ახლა უკვე უმეტესად ნანგრევებად ქცეული მონასტერი განსაკუთრებით განთქმულია თავისი პატარა ტაძრით, რომელიც ოთხ გრანიტის ბოძზეა დაყრდნობილი. ეს ტაძარი უძველეს პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს, როგორც საერთოდ ბევრ სამშენებლორელიქვიის ასაკს კავკასიაში, არა როგორც ევროპაში საუკუნეებით, არამედ ათასობით წლებით ანგარიშობენ: გერმანელი მეცნიერი დაწვრილებით აღგვიწერს ქუთაისს და მის ისტორიულ ძეგლებს⁴.

თბილისი, რომელსაც ღრმა მდინარე მტკვარი კვეთს, ციცაბო კლდის ძირში, მის ჩრდილოეთით მდებარეობს და ესაა მთავარი მიზეზი იმისა, რომ ზაფხულობით ქალაქში ისეთი აუტანელი სიცხეა... ტფილისი არსებითად ორი ქალაქისაგან შედგება: ზემო - ევროპული ქალაქისგან და ქვემო - აზიური ქალაქისაგან. ისინი მკვეთრად არის გამიჯნული ერთი მეორისაგან. ევროპუ-

¹ ბ. ფიფია, დასახ. ნაშრ., გვ. 272

² ბ. ფიფია, დასახ. ნაშრ., გვ. 272

³ ბ. ფიფია, დასახ. ნაშრ., გვ. 273

⁴ ა. კარბელაშვილი, „ვინ იყო ვერნერ სიმენსი?“ გაზ. „საბჭოთა აფხაზეთი“, სოხუმი, 1978 წელი 23 აგვისტო. გვ. 4

ლი ტფილისი სიამოვნებით და სიამაყით უწოდებს საკუთარ თავს აზიურ პარიზს, ყოველ შემთხვევაში, ამ ტიტულზე პრეტენზიას აცხადებს უშუალოდ კალკუტის შემდეგ...

სახლები ლამაზადაა განლაგებული პატარა კლდოვან ზღვის უბეში, მაღალი მთის მასივის ძირში.... მისი მიდამოები თვალწარმტაცია, განსაკუთრებით მწვანე საფარი, რომლის დიდებულეების წინაშე ყოველგვარი აღწერა უფერულდება. თავად ქალაქში გამაოცა ტირიფების გრძელმა ხეივანმა, რომელიც არაფრით ჩამოუვარდება ჩვენს ყველაზე მაღალ ტყის ხეებს, მათი ხშირფოთლებიანი ტოტები გუმბათისებური კენწეროებიდან ზედ მიწამდნა დაშვებული...

კავკასიაში ამ მოგზაურობას ჩემი ცხოვრების ყველაზე სასიამოვნო მოგონებებს მივაკუთნებ. „მეხილა კაცობრიობის აკვანი ყოველთვის იყო ჩემი სანუკვარი ოცნება“...¹

1890 წელს ვერნერ სიმენსი საქართველოში მესამედ ჩამოვიდა, როგორც ზიგფრიდ ფონ ვეიხერი თავის წიგნში „ვერნერ ფონ სიმენსი“ წერს „1840 წელს ამჯერად თავის ცოლთან ერთად, მან მესამედ და უკანასკნელად იმოგზაურა თავის საყვარელ კავკასიაში“.

ღიას გამოჩენილი გერმანელი მეცნიერი და გამოძგონებელი ვერნერ ფონ სიმენსი ნამდვილად შეყვარებული იყო საქართველოზე.

ვერნერ სიმენსი გარდაიცვალა 1892 წელს. სახელგანთქმულმა ამერიკელმა გამოძგონებელმა ა. ედისონმა მისი საფლავი გვირგვინით შეამკო, რომელსაც ასეთი წარწერა ჰქონდა: „ჩემს ძეგობარს ვ. სიმენსს“²

მისის გარდაცვალების შემდეგ ფირმა „სიმენსის“ საქმიანობა მისმა შთამომავლებმა გააგრძელეს.

ფირმა „სიმენსის“ დამფუძნებლები თბილისში სოლოლაკში, მაშინდელ სოლოვაიას (ახლანდელი ასათიანის ქუჩა) 30-ში ქირით ცხოვრობდნენ.

1998 წლის 25 ოქტომბერს ლალო ასათიანის ქუჩა 30 სახლის ფასადზე ვალტერ სიმენსის მემორიალური დაფის საზეიმო გახსნის ცერემონიალი ჩატარდა, რომელიც მისი გარდაცვალების 130 წლის იუბილეს მიეძღვნა.

დღეს გერმანიის ქალაქ მიუნხენში სიმენსის მუზეუმი, სადაც სათუთად ინახავენ მსოფლიოში ერთ-ერთ უძველეს ელექტრო ტექნიკური ფირმა „სიმენსის“ დამაარსებლის ხსოვნას და ისიც კარგად იციან, რომ ვერნერ სიმენსისთვის საქართველო ძალზედ ახლობელი და საყვარელი ქვეყანა იყო. უნდა ავღნიშნოთ რომ 8 ძმიდან 5 საქართველოში მოღვაწეობდა, მათგან კი ორი ვალტერი და ოტო თბილისშია არიან დაკრძალულნი. ძმებმა სიმენსებმა დიდი წვლილი შეიტანეს საქართველოში ტელეგრაფის განვითარების საქმეში და არა მარტო კავშირგაბმულობის საქმეში, ისინი ფლობდნენ და ამუშავებდნენ, როგორც ნავთობის ისე სპილენძის მალაროებს.

¹ ბ. ფიფია, დასახ. ნაშრ., გვ. 274.

² ა. კარბელაშვილი, „ვინ იყო ვერნერ სიმენსი“? გაზ. „საბჭოთა აფხაზეთი“, სოხუმი, 1978, 23 აგვისტო. გვ. 3

Giorgi Iobashvili
Akaki Tsereteli State University
BROTHERS SIMENS AND GEORGIA
RESUME

The Siemens company was founded in 1847 by the Siemens family, where eight brothers (Werner, Henry, Ferdinand, Wilham, Friedrich, Carl, Voltaire, and Otto) grew up, living in Lenthe, near Hanover. Five brothers - Walter, Carly, Werner, Otto and Williams - lived and worked in Georgia.

In 1858 the Siemens company sent the first telegraph to the Transcaucasus line in the Caucasus. In 1860, the firm, led by Walter Siemens, drew a telegraph line from Tbilisi to Kutaisi-Poti. In 1863 Walter Simmons completed the construction of the Moscow-Tbilisi telegraph line. In 1865, the firm Siemens was given a concession on oil refining in Shirak.

In 1867, Siemens, together with companies in Berlin, London and St. Petersburg, began the construction of the London-Calcutta telegraph line. Carl Simmens arrived in this regard and brought cables to the Black Sea. This work was completed in 1870, making it the longest telegraph line in the world.

It was technical progress in Georgia. Indo-European telegraph equipment provided transmission from Europe to India from 1871 to 1931 and vice versa (Tbilisi, Kutaisi, Zugdidi, via Sokhumi). In addition, Siemens has planted a lot of technical innovations in Georgia and has given a significant impetus to industrial progress in the Caucasus.

Werner Simmens, the founder of the firm, has visited Georgia three times. He has seen and experienced a description of it here in his book of memories, where he writes, "Seeing the cradle of human culture - it has always been my cherished dream."

Werner Simmons died in 1872. Today in Muchen there is a Siemens Museum where everything is exhibited, including exhibits that Siemens enjoyed in Georgia.

In 1998, a memorial plaque commemorating the 130th anniversary of his death was opened at the home of today's Lado Asatiani Street-30 in Tbilisi.

პატრონიმის გენეზისის საკითხები გივი ელიაგას ეთნოგრაფიულ მემკვიდრეობაში

გამოჩენილი ეთნოგრაფის, არქეოლოგის, ფოლკლორისტის, ლექსიკოგრაფის, მხარეთმცოდნის, ქართული სიძველეებისა და სამუზეუმო საქმის ცნობილი მოამაგის, მარტვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დამაარსებლისა და გარდაცვალებამდე მისი დირექტორის – გივი ელიაგას ცხოვრება ჩვენი ქვეყნის ერთგული და შთაგონებული მსახურების შესანიშნავი მაგალითია. მან თანამედროვეთა შორის მუხლჩაუხრელი, ფუტკარივით მოფუსფუსე მეცნიერისა და მოქალაქის სახელი დაიმკვიდრა.

მისი, როგორც დროის პირუთენელი მემატეიანის ნაფიქრ-ნაკალმევს მუდამ გამოარჩევდა სათქმელის სიახლე და ორიგინალობა. იგი არა მხოლოდ იკვლევდა, არამედ, როგორც მხარეთმცოდნე და სამეცნიერო მუშაობის ხელმძღვანელი, სამეცნიერო-კომპლექსური ექსპედიციებისა და ინდივიდუალური გასვლების გზით, თვითონ აგროვებდა მასალებს და აუნჯებდა მისივე დაარსებულ მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. უშუალო დაკვირვებით და ინფორმანტთა გამოკითხვით მოპოვებული ეთნოგრაფიული, ფოკლორული და ონომასტიკური მასალების, არსებული წერილობითი წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის მონაცემების ანალიზის საფუძველზე, გ. ელიაგა განიხილავდა ეთნიკური ისტორიის, საოჯახო თემის („თი“, „თური“, „დინო“), ტომობრივ-ტერიტორიული ლოკალიზაციის („სამოხიო“), განსახლების სტრუქტურის, სამეურნეო-ეკონომიკური ისტორიის, საოჯახო და საზოგადოებრივი ყოფის, წარმართული რწმენა-წარმოდგენებისა და ქრისტიანული რელიგიის ისტორიის, არქეოლოგიის, ფოლკლორის, ონომასტიკის, ლექსიკოგრაფიისა და ამპელოგრაფიის საკითხებს.

ღირსეული მამულიშვილის მრავალმხრივი, ფართო მასშტაბის სამეცნიერო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობიდან საგანგებოდ წარმოვაჩინოთ მის დამსახურებას პატრონიმის გენეზისის საკითხების კვლევის საქმეში.

ოჯახის ისტორიის მკვლევართა მიერ დასაბუთებულია, რომ ინდივიდუალური ოჯახის წინამორბედ სოციალურ ერთეულს წარმოადგენდა საოჯახო თემი, რომლის გადმონაშთური სახეობაა XIX ს-ის ბოლომდე შემორჩენილი დიდი ოჯახი. ამ ტიპის ოჯახს ყველგან შესაბამისი სახელწოდება გააჩნდა. გ. ელიაგას შესწავლილი აქვს დიდი ოჯახის ბუნების გამომხატველი სახელწოდებები სამეგრელოში. მკვლევრის შეხედულებით, ინდივიდუალური ოჯახის წინამორბედი საოჯახო თემის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულია **თი**, რაც დიდ ოჯახს, სახლს, სახლ-კარს აღნიშნავს. თი-დან ან პატრიარქალური ოჯახიდან გამოსული წვერი **თისიანია**, **თუისიანია**¹.

სამეგრელოში ოჯახის, სახლის, სახლ-კარის (სახლობის) აღმნიშვნელი სიტყვა **თი(ი)** დღესაც იხმარება ცოცხალ მეტყველებაში, განსაკუთრებით აბაშის, მარტვილის, სენაკისა და ჩხოროწყუს მუნიციპალიტეტების ტერიტორიაზე; ზოგან კი სიტყვის მნიშვნელობა (სემანტიკა) გაბუნდოვანებული ან მიჩქმალულია.

იოსებ ყიფშიძე **თი**-ს განმარტავს, როგორც სახლს, ოჯახს, გვარს, მეთაურს². -თი სუფიქსის შესახებ აკად. ს. ჯანაშია შენიშნავს: „აქ უნდა გვქონდეს ოდესღაც თავისთავად არსებული სიტყვა, რომელსაც თავისთავად დადებული ექნებოდა „ოჯახის“, „გვარის“ ცნება. სათანადო

¹ გ. ელიაგა, ალბომი პატრიარქატიდან მომდინარე გვართა (გვარ-სახელთა) ამოსავალი ძირებისა, პატრონიმის თანმიმდევრობით, სამეგრელოს მასალების შუქზე, ქუთ., 1998, გვ. 6

² Кипшидзе И., Грамматика Мингрельского (Иверьского) Языка, 1914, стр. 242

ძიების შედეგად ასეთი რამ მართლაც აღმოჩნდა. პროფესორი იოსებ ყიფშიძე თავის მეგრულ ლექსიკონში უჩვენებს **თი** სიტყვას¹.

მივმართოთ სალექსიკონო მასალებსაც. გ. ელიავას განმარტებით, **თი** იგივეა, რაც „ოჯახი, სახლი“. დამოწმებული აქვს საილუსტრაციო მასალაც: მიდართუ მუში თიშა „წავიდა თავის სახლში“². „მეგრულ სოციალურ-ეთნიკურ ტერმინთა კატალოგში“ მკვლევარი განმარტავს: **თი** – სახლი. დიდი გვაროვნული ოჯახი, პატრიარქალური ოჯახი³.

მკვლევრის მიერ 1998 წელს გამოცემულ ალბომს ერთვის მცირე განმარტებითი ლექსიკონი. მასში თი განმარტებულია როგორც „ოჯახი, პატრიარქალური დიდი ოჯახი, რომელსაც სათავეში უდგას ეპონიმი, პატერი“⁴.

ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში“ სიტყვა **თი (თის)** ასეა განმარტებული: „ოჯახი; სახლი, სახლ-კარი“⁵.

აღიო ქობალიას „მეგრულ ლექსიკონში“ **თი, თიი** სიტყვის რამდენიმე მნიშვნელობიდან ერთ-ერთია ოჯახი, სახლი, გვარის განაყარი; ოჯახის საცხოვრისი⁶.

როგორც აღვნიშნეთ, **თი** მეგრულში უძველესი ლექსიკური ერთეულია და თავდაპირველად ერთიანი ოჯახის, ერთი გაუყრელი სახლობის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო, მაგრამ დროთა განმავლობაში გვაროვნული, დიდი ოჯახების დაშლის შედეგად, პატარა ოჯახების, გვარის განაყოფთა ტერიტორიულ-ნათესაური მთლიანობის აღმნიშვნელი ტერმინი გახდა. „თი“ ამასთანავე სუფიქსიცაა, რომელიც ცვლის ტოპონიმებში სა-ო და ლე-ე კონფიქსებს. სწორედ ამ კონფიქსებით იწარმოება გვარისაგან დასახლებული ადგილის სახელწოდება⁷.

პ. ცხადაია, ანალიზებს რა **-თი** ბოლოკიდურიან მეგრულ ტოპონიმებს, შენიშნავს, რომ მსგავსი წარმოების მეგრულ ტოპონიმთა ნახევარზე მეტისათვის ამოსავალ ფუძეს პირის საკუთარი სახელი (ძირითადად) ან გვარი (იშვიათად) წარმოადგენს.

ამოსავალ ფუძეებად კოლხური საკუთარი სახელები ფიგურირებს ტოპონიმებში: გერია-თი გერია, გურ(ი)შია-თი გურიშია, გურა-თი გურა, ხუფა-თი ხუფა, კოკა-თი კოკა, ბობო-თი ბობო, ტურა-თი ტურა, ფუხუ-თი ფუხუ, ჩამა-თი ჩამა, გოჯი-თი გოჯი, ხახულია-თი ხახულია, მაჭვიტია-თი მაჭვიტია, იხლორე-თი იხლორე და სხვ. ამოსავალ ფუძეებად გვარები დასტურდება მკვლევრის მიერ დამოწმებულ ტოპონიმებში: შონია-თი//შონია, ბერია-თი//ბერია, თოლორდა-თი/-თოლორდა(ვა)⁸. „**თი**, თავდაპირველად, როგორც ჩანს, ერთ ოჯახად, ერთ სახლში ცხოვრობდა, – წერს პაატა ცხადაია, – გვაროვნული დიდი ოჯახების დაშლის შემდეგ გამონაყოფი დიდი ოჯახები შორს არ მიდიოდნენ, იქვე ახლოს სახლდებოდნენ, რის შედეგადაც უწინდელი **ოჯახურ-ნათესაური** ერთიანობის ნაცვლად ჩამოყალიბება იწყო გვარის განაყოფთა **ტერიტორიულ-ნათესაურმა** ერთიანობამ. თი ერთიანი ოჯახის, ერთი სახლობის აღმნიშვნელ ტერმინად იქცა, გვარის განაყოფთა წევრების ცალკეული ოჯახების, ნათესაური და ტერიტორიული მთლიანობის აღმნიშვნელ ტერმინად. ერთი თი-ს წარმომადგენლები უფრო ახლოს იყვნენ ერთმანეთთან და ერთმანეთს შორის მეტ სისხლხორცეულ კავშირსა და ნათესაობას გრძნობდნენ, ვიდრე ამავე გვარის სხვა თი-ს წარმომადგენლებთან, სოციალურადაც და რელიგიურადაც ერთ სამოხიო-ს („სამოს“) ქმნიდნენ. ზოგი თი რამდენიმე ათეულ ოჯახს აერთიანებდა“⁹.

¹ ს. ჯანაშია, მრავლობითი რიცხვის -თა/-თ სუფიქსის ეტიმოლოგიისათვის. შრომები, III, თბ., 1959, გვ. 152

² გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ.-ქუთ., 1997, გვ. 172

³ გ. ელიავა, ეთნოგრაფიული სამეგრელო, ალბომი. ქუთ., 1989, 92

⁴ გ. ელიავა, ალბომი პატრიარქატიდან მომდინარე გვართა (გვარ-სახელთა) ამოსავალი ძირებისა, პატრონიმის თანმიმდევრობით, სამეგრელოს მასალების შუქზე, 1998, გვ. 23

⁵ იხ. ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002, გვ. 46

⁶ ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, თბ., 2010, გვ. 315

⁷ ი. კეკელია, საოჯახო თემი ძველ სამეგრელოში (ტოპონიმური მასალების მიხედვით). კრ., ისტორიულ-ეთნოლოგიური ძიებანი, ტ. XI, თბ., 2009, გვ. 432

⁸ პ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია (ენათმეცნიერული ანალიზი), თბ., 1985, გვ. 87

⁹ იქვე, 89-90

თი ლექსიკური ერთეული „სახლის, ოჯახის“ მნიშვნელობით პირველად დაიმოწმა ი. ქობალიამ („ოში ანთასი ჩქიმი თის, აკა მეძობელიში თის“). სწორედ ამ ტექსტზე დაყრდნობით განმარტავდა იოსებ ყიფშიძე: „თი – СЕМЬЯ, ДВОР”¹.

თი-ს დანიშნულებაზე სამეგრელოს ტოპონიმიში ვრცელი და ამომწურავი მსჯელობა პირველად გვიქვამს წარმოადგინა თავის გამოკვლევებში. მსჯელობს რა მახათის ველზე 1960 წელს მიკვლეულ პირველყოფილ ადამიანთა სატომო საცხოვრისზე, გ. ელიავა იმოწმებს გადმოცემას ერთ-ერთი ციხე-კოშკის მეზობლის შესახებ, რომელიც ადგილობრივი დიდკაცი ყოფილა, – ჭის გვარისა. ყველა გვარის სახელწოდება, მართალია, გვარის უხუცესის სახელისგან როდი წარმოსდგება – ზოგი გვარს მნიშვნელოვან ისტორიულ მოვლენას უკავშირებდა, ზოგი ადამიანთა სამეურნეო საქმიანობას, მაგრამ გვარის სახელწოდება ძირითადად მაინც მისი მეთაურის სახელისგანაა წარმომდგარი. მეტად საყურადღებოა ჭის მრავალრიცხოვანი გვარეულობა, რომელიც, გ. ელიავას შეხედულებით, როგორც ჩანს, ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული გვარი ყოფილა და სამეგრელოს სხვადასხვა კუთხეში (ნახუნაო, კურზუ, ტყვირი) ესახლა². თვით სოფლის სახელწოდების შესახებ მკვლევარი იმოწმებს თომა ფონხუას ნაამბობს, რომ აქ ცხოვრობდა მახას გვარი. მათ უხუცესს მახა, მახარია რქმევია. იგი დიდი ოჯახის პატრონი ყოფილა. აქ მისი თი, მისი ოჯახი იყო³. სოფელში, ნაოჭკადურის დასავლეთით შემორჩენილია ციხის უმნიშვნელო ნაშთი ხელოვნურ მიწაყრილზე. ამ ადგილს **ჭითს** ეძახიან⁴.

დიდი ოჯახის საცხოვრისებს მიუთითებს გ. ელიავა მარტვილის მუნიციპალიტეტის სოფ. კურზუში. ჩაწერილია გადმოცემა ორი გვარის ცხოვრებასა და ურთიერთობაზე. ეს გვარები ორ მოპირდაპირე სერზე ესახლა. ერთზე **გაბიების თი** (სახლი) იყო, მეორეზე – **ჭილებისა**. ცალცალკე თი 18 მელოგინისაგან, ე. ი. 18 ცოლ-ქმრისაგან შედგებოდა (ზოგი გადმოცემის მიხედვით – 16). ჭილების გვარისკაცს შეურაცხყოფა მიუყენებია გაბიების ქალიშვილისათვის. ამ უკანასკნელს მომხდარის შესახებ ოჯახში დაუჩივლია, რასაც შედეგად მოჰყოლია გაბიების მიერ ჭილების ოჯახის წევრთა ამოწყვეტა. დახოცილთა საცხოვრებელი ადგილი ამიტომ იწოდება **ნაჭილუდ**. „ცხადია, – დასძენს გ. ელიავა, – აქ საქმე გვაქვს ორი პატრიარქის გაბისა და ჭილას დიდ გვაროვნულ სახლებთან (თი). **ჭილა** და **გაბი** ოჯახების (სახლების) მეთაურები, გვარის მამამთავრები, პატრიარქები უნდა იყვნენ და თურის, ე. ი. გვარის ფუძემდებლები. ამასთან, გადმოცემა მიუთითებს, რომ თითოეული „თი“, ოჯახი მრავალი მელოგინის, ანუ გამძრავლებელი წყვილისგან შედგებოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მაშინ ჯერ კიდევ წყვილადი ოჯახი იყო გაბატონებული და არა მონოგამია...

ამ გადმოცემას იმ მხრივაც აქვს მნიშვნელობა, რომ „თი“ და „თური“ ჩვენს ენობრივ საგანძურში იმ უძველესი დროიდან მომდინარეობს და დიდ გვაროვნულ ოჯახს (სახლს) და გვარს აღნიშნავს. ამასთან ადგილის სახელწოდებაც, რომელიც „თი“-თ ბოლოვდება, ასეთი გვაროვნული სახლის „ნოხორზე“ (ნასახლარზე) უნდა მიუთითებდეს. ის შემდგარი უნდა იყოს პატრიარქის სახელისა და „თი“-საგან, ე. ი. ამ პატრიარქის თი, ამ პირის ოხორი”⁵.

მოსაზრების ნათელსაყოფად გ. ელიავა ეხება აგრეთვე ტოპონიმების – **ბობოთისა** და **კვაუთის** ეტიმოლოგიას: ბობოთი **ბობოს** დიდი ოჯახის საცხოვრებელი ყოფილა, ხოლო იქ, სადაც დღეს სოფელი კვაუთი მდებარეობს, ოდესღაც ცნობილი კაცი, **კვაუ** სახლებულა, ე. ი. კვაუთი კვაუს ოჯახის საცხოვრისია⁶.

თი რომ ოჯახის, სახლის აღმნიშვნელი ტერმინია მეგრულში, გ. ელიავას ეს სადავოდ არ ეჩვენება. დღესაც იტყვიან: **სორე თიში თი** „სადაა მისი სახლი/ოჯახი; **მეუ სქანი თიშა** „წადი

¹ Кипшидзе И., Грамматика Мингрельского (Иверьского) Языка, с. 186

² გ. ელიავა, ჭყონდიდი-მარტვილი (ისტორიული მიმოხილვა), თბ., 1962, გვ. 51-53

³ გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977, 66

⁴ იქვე, გვ. 67

⁵ გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ., 1977, გვ. 10

⁶ იქვე, გვ. 111

შენს სახლში”. თი მეგრულში უბრალო დაბოლოება არაა, იგი სრული სიტყვაა, არსებითი სახელია და აღნიშნავს ოჯახს, სახლს, სახლობას, მეურნეობას და არა მხოლოდ ერთი ცოლქმრული კავშირით შექმნილ უჯრედს. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ თი სიტყვაში ი ბრუნვის ნიშანია და არა დამოუკიდებელი სიტყვის – თი-ს შემადგენელი ნაწილი. თუკი ი-ს სახელობითი ბრუნვის ნიშნად მივიჩნევთ, მაშინ გ. ელიავას აზრით, ტოპონიმი **ბობოთი** მიცემით ბრუნვაში უნდა წარმოგვიდგეს **ბობოთს** ფორმით, მაგრამ მეგრული ენის მიცემით ბრუნვაში აღნიშნული სახელწოდება წარმოგვიდგება ფუძისეულად, ი-ს კვეცის გარეშე. მიცემით ბრუნვაში გვაქვს **ბობოთი-ს** და არა **ბობოთ-ს**. კითხვაზე – მის გიაშქევს? „ვის დაარტყეს”, პასუხობენ: ბობოთის გიაშქევს „ბობოთს დაარტყეს”. ამდენად, ტოპონიმის ფუძე მიცემით ბრუნვაში უცვლელი რჩება და მხოლოდ ბრუნვის -ი ნიშანი ემატება¹.

მკვლევარი იქვე შენიშნავს, რომ მეგრული ენა მიცემით ბრუნვაში ყოველთვის როდი ინარჩუნებს ფუძისეულ -ი ნმოვანს. მაგალითად, **ჯოლორი** „ძალი” სიტყვის ფუძეა **ჯოლორ-**, ხოლო **-ი** სახელობითი ბრუნვის ნიშანია. აღნიშნული სიტყვა მხოლოდ სახ. ბრუნვაში ინარჩუნებს ამ ნმოვანს (ჯოლორ-ი), სხვა დანარჩენ შემთხვევაში ჯოლორ- ფუძე დაირთავს ბრუნვის ნიშნებს და ყველა ბრუნვაში წარმოგვიდგება არა ჯოლორი, არამედ ფუძისეული ჯოლორ- სახით. მაგალითად, სახელობითში გვაქვს: **ჯოლორ-ი მიკოკირუ** „ძალი აბია”, მაგრამ მოთხრობით და მიცემით ბრუნვებში სიტყვას ეკვეცება -ი ნმოვანი: **მუქ მუელალუ? ჯოლორქ მუელალუ** „რამ დაუყეფა? ძაღლმა დაუყეფა”; **მუს მათხოზეს? ჯოლორს მათხოზეს** „რას გამოეკიდნენ? ძაღლს გამოეკიდნენ.” სახელთა ბრუნების ამ წესს, აღნიშნავს მკვლევარი, ტოპონიმი „ბობოთი” არ ემორჩილება².

დამოუკიდებელი სიტყვის მნიშვნელობით აღჭურვილი თი სიტყვა მიუთითებდა ოჯახის, გვარის დასახლებას (ხორუას)... მაგალითად, **გეჯეთი** ნიშნავს **გეჯეს სახლს**... ასეთი თიები გვარის მამამთავრის, ფუძემდებლის სახელს ატარებდა. მაგალითად, ქუქითი ქუქის თი „ქუქის სახლი”. ასეთივე სახელწოდებანია: **კოკათი, უშაფათი, ცანათი** და სხვ. მკვლევრის დაკვირვებით, საყურადღებოა ის გარემოება, რომ გვარის მამამთავართა სახელები ბობო, ქუქი, კოკა, ქუთა, გეჯა და სხვ. წმინდა ქართული (მეგრული) სახელებია, რომელთაც დღესაც სწირად შევხვდებით ხოლმე.

ტოპონიმიკურ მასალებზე დაყრდნობით თის სოციალური შინაარსისა და განსახლების არეალის შესწავლის საფუძველზე გ. ელიავა აღნიშნავს, რომ თი რიგ შემთხვევაში დიდ ტერიტორიას ფლობდა. იგი არა მარტო დიდი ოჯახის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო, არამედ პატრონიმულ ერთეულსაც აღნიშნავდა, რამდენადაც პატრონიმული ორგანიზაციის შექმნა დიდი ოჯახის დაშლის შედეგს წარმოადგენდა. 24 საქორწინო წყვილისაგან შემდგარ ჭის ოჯახს ჭითში ერთი **ოხორი** „სახლი”, კერა, ერთი თი ჰქონდა, სადაც იმართებოდა საერთო საოჯახო პურობა, რასაც **ღიარა** უნდა რქმოდდა (ა. ქობალია: **ღიარა** ნადიმი, პურობა, ლხინი; **ღიარაფა** „ჭმევა, დაპურება”; შდრ. სვან. **ღიარ** „პური”)...

მას შემდეგ, რაც ჭითში ჭისა და გაბის ოჯახებს შორის მოხდა სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა, ჭის ოჯახი იძულებული გახდა თავდაპირველი საცხოვრისიდან განსახლებულიყო. იგი დაიდრა სამხრეთისაკენ და გაბითისაგან მოშორებით, მის სამხრეთ-დასავლეთით, ზეგანზე შექმნა ახალი საცხოვრისი. პატრიარქალური ოჯახი დაიშალა და ოჯახის წევრებმა ახალ საცხოვრისში, ერთმანეთთან ახლოს, ცალ-ცალკე დასახლებით თავთავისი ოჯახები შექმნეს, თუმცა გვარად დიდი მამის და პაპის სახელი გაიხადეს. ამ ახალ დასახლებას//საცხოვრისს **ეჭიე/ლეჭე/ლეჭიე** შეერქვა. ეს უკვე ჭიმ თი კი არ არის, არამედ **ჭიების** გვარის ტერიტორიული საცხოვრისია,

¹ იქვე, გვ. 111-112

² გ. ელიავა, აბაშისა და გეგეჭკორის რაიონების ტოპონიმიკა, თბ., 1977, გვ. 112

პატრონიმული სამეურნეო ერთეულია, რომლის სახელწოდება უკავშირდება წინაპრის საკუთარ სახელს¹.

სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ჩვენი კვლევისათვის საინტერესო საკითხთან დაკავშირებით ორი მკვეთრად განსხვავებული დებულება დომინირებს: 1. ფიქრობენ, რომ ძველ ქართულში გეოგრაფიული სახელწოდებების მაწარმოებელი **-ეთ** და მისი ვარიანტები: **-ათ, -ით, -ოთ, -უთ**, წარმოშობით მრავლობითობის, კრებითობის მაჩვენებელია².

მკვლევართა მეორე ჯგუფი (გ. ელიავა, პ. ცხადაია, ო. ქაჯაია, ა. ქობალია, ი. კეკელია, დ. კვარაცხელია, ნ. სულავა...) სამეგრელოს ტოპონიმიაში გამოყოფს დიდი ოჯახის, გვარის, შთამომავლობის ცნების შემცველ მეგრულ **თი** სიტყვას.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ „თი“ მეგრულში უძველესი ლექსიკური ერთეულია და თავდაპირველად ერთიანი, განუყოფელი ოჯახის, ერთი სახლობის აღმნიშვნელი იყო, მაგრამ დროთა განმავლობაში დიდი ოჯახების დაშლის შედეგად, ცალკეული პატარა ოჯახების, გვარის განაყოფთა ტერიტორიულ-ნათესაური მთლიანობის აღმნიშვნელი ტერმინი გახდა. „თი“ ამასთანავე სუფიქსიცაა, რაც ცვლის ტოპონიმებში სა-ო და ლე-ე კონფიქსებს. სწორედ ამ კონფიქსებით იწარმოება გვარისაგან დასახლებული ადგილის (სოფლის, უბნის) სახელწოდება³.

ოჯახის ცნების შემცველ ამ სიტყვას აკად. ს. ჯანაშიამ დაუკავშირა გეოგრაფიულ სახელებში დადასტურებული სუფიქსები: **-ათი, -ითი, -ოთი, -ეთი, -უთი**.

ახუ, ბაბკო(ჩი), გაღი, გერია, გურა, თამაზა, ლაკვიშია, მაჭვიტაია, შაშქია, წაკო, ხახულია და ა. შ., პირთა საკუთარი სახელებია. წინაპრის სახელზე **თი** ლექსიკური ერთეულის დართვით მიღებული გვარის განაყოფის (შტოგვარის) სახელები ტრანსონიმიზაციის გზით ტოპონიმებად იქცნენ (მაგ.: გურ(ი)შიათი, მაჭვიტაიათი, შაშქიათი, წაკოთი, პაპათი, ბაბკოთი, გაღითი, თამაზეთი). ადამიანთა სიმრავლის, კრებითობის აღმნიშვნელი სიტყვის ქცევა გეოგრაფიული ობიექტის სახელად იშვიათი მოვლენა როდია სამეგრელოში. -თი ბოლოკიდურიანი ტოპონიმები იმ ადგილებზე მიგვითითებს, სადაც ამა თუ იმ გვარის წარმომადგენლები კომპაქტურად სახლობდნენ, ერთ უბანს, მიკროუბანს თუ სოფელს ქმნიდნენ⁴.

და ბოლოს: გ. ელიავა არაერთ ნაშრომში დაბეჯითებით ამტკიცებს, რომ ტოპონიმები — ბოთოთი, კვაუთი, კოკათი, ქორეთი, ქუქათი, ქუქითი, ხორათი, ცანათი, სიგუათი და სხვ., პირთა სახელებისაგან წარმოსდგებიან. ეს პიროვნებანი გვარის მეთაურები, წინამძღოლები, ბელადები იყვნენ⁵. „აქ საქმე გვაქვს გვაროვნულ წყობილებასთან, კერძოდ, გვაროვნულ სახლთან, პატრიარქალურ ოჯახთან და მათი დასახლების ადგილებთან, რომელიც შემდეგში სოფლის ან დიდი დასახლებული ტერიტორიის საერთო სახელწოდებად განზოგადოვდა და მოაღწია დღემდე“⁶.

გვარს გვაროვნული წყობილების პირობებში სათავეში ედგა გვარის უფროსი, უხუცესი. ამ პიროვნების სახელით იწოდებოდა მთელი საგვარეულო. ეს ეთნიკური ძირები კოლხეთის ტერიტორიაზე უხსოვარი დროიდან არსებულან, გვაროვნული წყობილების პირობებში ჩასახულან, კოლხურ გვარტომთა შექმნას დასდებია საფუძვლად⁷. 1998 წელს გამოცემული ალბომის სა-

¹ გ. ელიავა, ალბომი პატრიარქატიდან მომდინარე გვართა (გვარ-სახელთა) ამოსავალი ძირებისა, პატრონიმიის თანმიმდევრობით, სამეგრელოს მასალების შუქზე, გვ. 7-9

² მსჯელობისათვის იხ. თ. ზურაბიშვილი, ვ. თოფურია, ვ. დონდუა, ი. მეგრელიძე, ლ. გვენეტაძე...

³ იხ. პ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, გვ. 90-91

⁴ ი. კეკელია, საოჯახო თემი ძველ სამეგრელოში, იემ, XI, გვ. 432-433

⁵ გ. ელიავა, სამეგრელოს ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილის ტოპონიმია (ქართულ და რუსულ ენებზე. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის II სამეცნიერო სესიის მასალები. ქუთ., გვ. 56-58

⁶ გ. ელიავა, ჭყონდიდი-მარტვილი (ისტორიული მიმოხილვა), 1962, გვ. 111

⁷ იხ. გ. ელიავა, სამეგრელოს აღმოსავლეთ ნაწილის მოსახლეობის ისტორიულ-ეთნიკური ჩამომავლობა და შედგენილობა ტოპონიმური მასალათა შუქზე. გეგეჭკორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის V სამეცნიერო სესია. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. თბ., 1965, გვ. 25, 27

თაურიც მოწმობს, რომ გ. ელიავას შეხედულებით, სამეგრელოში გვარები პატრიარქატიდან მომდინარეობენ¹.

თი ბოლოკიდურიანი ტოპონიმების ასეთი ხანდაზმულობის შესახებ მკვლევრის თვალსაზრისი საეჭვოდ მიგვაჩნია².

გვარსახელი, როგორც ენობრივი და სოციალური ფენომენი, ალ. ლლონტის მოსაზრებით, ქართველ ტომებში ადრინდელი ფეოდალიზმის ეპოქაში უნდა ჩასახულიყო. მისი ჩამოყალიბების პროცესი თითქმის დასრულებული ჩანს VII-VIII სს-ში³. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ადრინდელ ფეოდალიზმზე უფრო ადრეულ პერიოდში „ქართველთა შორის გვარსახელის არსებობის დასამტკიცებლად სათანადო მასალა არ მოგვეპოვება“⁴.

აქედან გამომდინარე, გივი ელიავას თვალსაზრისი, კოლხური გვარსახელების პატრიარქატის ეპოქიდან მომდინარეობის შესახებ საფუძველს მოკლებულია.

რა არის **თური**? გ. ელიავას მოსაზრებით, თური გვარია, გენია, სისხლით ნათესაური ერთობის უფრო წვრილი ერთეულის, შემდგომი გვარის სახელწოდებაა. თის დაშლას ცალკეულ ოჯახებად, მელოგინეთა წყვილებად, შედეგად მოჰყვა ახალი გვარის შექმნა. სწორედ ამ ახალი გვარის აღმნიშვნელია თური. შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული კაპიტალიზმის ეპოქამდე, გვარი/თური, მტკიცე სისხლითნათესაურ ერთობას წარმოადგენდა⁵.

მკვლევარი თავის სალექსიკონო მასალებში „თურის“ ასეთ განმარტებას იძლევა: „თური გვარი, სისხლით ნათესაობითი ერთობა. თინეფი **თურეფი** რენა „ისინი ერთი გვარისანი არიან“⁶.

უფრო ზუსტ განმარტებას გვთავაზობს ოთარ ქაჯაია: „თურ-ი (**თურს**) მოგვარე; სისხლით ნათესავი; ტომის, მოდგმის წარმომადგენელი“⁷.

თურ(ი)კოჩი, ო. ქაჯაიას „მეგრულ-ქართული ლექსიკონის“ მიხედვით, იგივეა, რაც „გვარკაცი; მოგვარე, ახლობელი, ნათესავი კაცი; ხოლო **თურკათა** ეწოდება „მოგვარეს, ახლობელს, ნათესავ ხალხს“⁸.

ა. ქობალიას განმარტებით, **თური** მეგრულში აღნიშნავს რჯულს, 5-6 კაცისაგან შემდგარ მოდგმას, გვარს, მოგვარეს, სახლეულს⁹.

თური სიტყვის მნიშვნელობით დაინტერესებულა ენათმეცნიერი პ. ცხადაია. მთიან სამეგრელოში, – შენიშნავს მკვლევარი, – მრავალრიცხოვანი გვარის თურებად დაყოფა ჩვეულებრივი მოვლენა ყოფილა. თური წარმოსდგება თი-ური-დან, მოიცავდა 5-6 თაობას და იყოფოდა უფრო წვრილ ერთეულებად – „გამნაყრებად“. ეს უკანასკნელი მხოლოდ ორ-სამ თაობას მოიცავდა. პ. ცხადაიას დამოწმებული აქვს ინფორმატორთა განმარტებებიც: „თური არის ძმების ნაყარი. ჩემი თური არის ჩემი ძველის ნაყარი. ჩემი ნაყარია ჩემი შვილები, შვილიშვილები და მათი შვილები. გამნარყი უფრო ვიწროა, თური უფრო ფართოა“; „თური არის ერთი სისხლი და ხორცი. ვისი შთამომავლებიც ვართ, იმისი თური გვქვია“; „მე ვარ გულაიათური. გულაიას შვილები ყოფილან კოჩია, ესაია, შაქარია. მე კოჩიას გამნარყი ვარ“.

პ. ცხადაიას ვარაუდით, „სისხლით ნათესავთა გარკვეული ჯგუფის აღმნიშვნელი თი ტერმინისაგან წარმომავლობის -ურ სუფიქსით წარმოქმნილია **თური**, რაც ნიშნავს თი-ს წამომადგე-

¹ გ. ელიავა, ალბომი პატრიარქატიდან მომდინარე გვართა (გვარ-სახელთა) ამოსავალი ძირებისა..., 1998

² მსჯელობისათვის იხ. პ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, გვ. 86-87

³ ა. ლლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები. ანთროპონიმთა ლექსიკონი. თბ., 1986, გვ. 48

⁴ იხ. პ. ცხადაია, გვარები და გვართა დასახლებანი სამეგრელოში, თბ., 2000, 9

⁵ გ. ელიავა, ეთნოგრაფიული სამეგრელო, ალბომი, გვ. 94

⁶ გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, გვ. 175

⁷ ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 2001, გვ. 67

⁸ იქვე

⁹ ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, გვ. 321

ნელს, შთამომავალს. მაგ., გულაიათი არის „გულაიას შტო. გულაიას შთამომავლობა“, ხოლო **გულაიათური** იქნება გულაიას შტოს წარმომადგენელი, გულაიას ერთ-ერთი შთამომავალი¹.

თუკი **თი** ოჯახურ-ნათესაურ ერთიანობას გულისხმობს, **თური** ტერიტორიულ-ნათესაური ერთიანობის აღმნიშვნელია.

თური „გვარის“ მნიშვნელობით ფიგურირებს გ. ელიავას მიერ მელენტი მხეიძისგან სოფ. კიწიაში ჩაწერილ ლექსში: **ჩქიმ თურ ხალხის აკოვკათანქ, გახარიაში თურ კათას**, ჩქიმ დინოს იშო ქუდუძახუქ, ჩქინ თურიში ირ ნაფალაც. „ჩემს გვარ ხალხს თავს მოვუყრი, გახარიას გვარის ხალხს, ჩემს დინოს იქით დავუძახებ, ჩემი გვარის ყველა ნაყარს“².

გ. ელიავა მის მიერ მოპოვებული ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული მასალების გაანალიზებით იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ **თური** ერთი სისხლით ნათესაური ერთობიდან – თი-დან წამოსული გემნარცია, გამონაყოფია. „დანაწევრებული **თური** – გვარი, კლანი, გენი ცალკეულ უჯრედად განსახლდა, – წერს იგი, – ერთი ტერიტორიული ერთობით შემოიფარგლა, მაგრამ დიდი ოჯახიდან ცალკე გამოიყო თავისი **მანრობით** – სახლ-კარით, ცალკე შემოისახლვრა თავისი დასახლებით“³. მაშასადამე, გ. ელიავას აზრით, თური საოჯახო თემის დაშლა-დანაწევრების შედეგად წარმოქმნილი გვაროვნულ-ტერიტორიული თემია. დიდი ოჯახის ცალკეულ თიებად დაშლით შეიქმნა გარკვეული დასახლებული ტერიტორიული სივრცე – სოფელი, სადაც ცხოვრობს და საქმიანობს **ართი თურკათა** ერთი გვარისკაცი“, თიდან „დიდი ოჯახიდან“ განსახლებული რამდენიმე სახლიკაცი.

მეგრულში მოყვარის, სისხლით ნათესავის, ტომის, მოდემის წარმომადგენლის აღმნიშვნელი **თური** სიტყვა, პროფ. ნომადი ბართაიას შეხედულებით, ბგერობრივად ემთხვევა ახალ სპარსულ ლექსემას – **თურ**. ამასთანავე, მეგრული თური და ახალი სპარსული თურ ერთსა და იმავე საგანს აღნიშნავენ. ახალ სპარსულში არის სიტყვა **تور** [ტურ] [თურ], **تیره** [თირე] შემდეგი მნიშვნელობებით: 1. გვარი, ტომი, ოჯახი; 2. ბოტ. ზოოლ.: გვარი; სახეობა; ოჯახი; 3. სახე, გვარი; ჯგუფი; კლასი. ამ სიტყვის ფალაური ფორმაა ტერაკ, ხოლო ავესტური – ტატრყა“. მკვლევარი ვარაუდობს, რომ თური ქართულში უნდა შემოსულიყო სპარსულიდან⁴.

გ. ელიავას საფუძვლიანად აქვს შესწავლილი ნათესაური ურთიერთობის კიდევ ერთი ფორმა, რაც **დინოს** სახელწოდებით არის ცნობილი. დინო, მკვლევრის შეხედულებით, თურის დაყოფის პროცესს აღნიშნავს, თურიდან გამოსული ცალკე შტოს, ნოყოს, ნაყარის სახელია. „ეს ტოტი „თურის“ შიგნით „დინოა“, „საჯიმალა“, „სამხუბია“ (სვ.)... გვხვდება ერთგვარი გაუბრალოება – დინოს ეძახიან ჩხოროწყუში, წალენჯიხაში და სხვაგან თურს“⁵.

1979 წელს ჩხოროწყუს მუზეუმის სამეცნიერო სესიაზე წაკითხულ მოხსენებაში, ეთნოისტორიულ მასალებზე დაკვირვების შედეგად, მკვლევარი ვარაუდობს, რომ დიდი ოჯახები პატრონიმის გვიან ეპოქაში დაიშალა სისხლითნათესაურ საძმოებად – დინოებად⁶.

სხვა ნაშრომში, ეხება რა ძირის „ოხვამურების“ (საგვარეულო სალოცავების) საკითხს, გ. ელიავა შენიშნავს, რომ ოხვამური აერთიანებდა ერთი წინაპრისაგან მომდინარე სისხლით მონათესავე რამდენიმე ოჯახს, ანუ დინოს... დროთა განმავლობაში დიდი ოჯახის დაშლას მოჰყვა

¹ პ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, გვ. 89

² იხ. გ. ელიავა, ხალხური ზეპირსიტყვიერი მასალები „თის“, „თურის“ და „დინოს“ შესახებ. გეგეჭკორის სარაიონთამორისო სამხარეთმცოდნეო მუზეუმის XXVII სამეცნიერო სესია. მასალები. გეგეჭკორი, 1982, გვ. 75; მისივე, ეთნოგრაფიული სამეგრელო. ალბომი, გვ. 92

³ გ. ელიავა, დინო, ნათესავი, სამოხიო სამეგრელოს წარსულის სოციალურ-ისტორიულ ყოფაში. ჩხოროწყუს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის II სამეცნიერო სესია. მასალები. თბ., 1979, გვ. 11-12

⁴ იხ. ნ. ბართაია, ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან (მეგრული მასალების მიხედვით): დინო, კუტა, თური, ქვირა, მალახია ჩაფარე. საერთაშორისო კონფერენცია „ქართულ-ირანული ურთიერთობანი“, ტ. II, ქუთ., 2005, გვ. 6

⁵ გ. ელიავა, ეთნოგრაფიული სამეგრელო, ალბომი, გვ. 88

⁶ გ. ელიავა, დინო, ნათესავი, სამოხიო სამეგრელოს წარსულის სოციალურ-ისტორიულ ყოფაში. ჩხოროწყუს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის II სამეცნიერო სესია. მასალები, გვ. 12-13

თურის და **დინოს**, ე. ი. ერთი დიდი პაპისაგან, დედო ოჯახიდან მომდინარე რამდენიმე ოჯახის წარმოქმნა. ამ ოჯახებმა ერთი დინო შეადგინა. დინო ერთი დიდი ოჯახის განაყოფია, თურის (გვარის) ცალკე შტოა... უნდა აღინიშნოს, რომ **თური** და **დინო** ერთმანეთს არ გამოირიცხავს, მაგრამ არც იდენტური ცნებებია. თურში შეიძლება რამდენიმე დინო იყოს და ერთ თურს ორი ან სამი **საოხვამურო** „სალოცავი“ ჰქონდეს... ყველა დინოს თავისი საოხვამურო აქვს¹.

„მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში“ გ. ელიავა **დინო** სიტყვის ასეთ განმარტებას წარმოგვიდგენს: „ერთი დიდპაპის შთამომავალი ერთ გვარში, თურის (გვარის) ერთი ნოყო. ერთი ტოტი, ერთი ნაყარი“².

დინო სიტყვის მნიშვნელობა, – დასძენს გ. ელიავა, – მიუთითებს შიდა სიახლოვეზე, უფრო ახლობლობაზე. გვარის/თურის შიგნით უფრო ახლო ნათესაობას, მახონობას „ახლობლობას“, ფუძის მეზობლობას დინო ჰქვია, ოღონდ სისხლით ნათესაურ მეზობლობას³. მაშასადამე, მკვლევარი დინოს გაიაზრებდა, როგორც **დინოხოლენს** „შინაურს, შიდას“.

მკვლევარი ნომადი ბართაია დაინტერესდა „დინო“ სიტყვის სემანტიკური თუ ბგერობრივი მიმართებით ინდოევროპულ და სემიტურ, საერთო ფუძის მქონე ლექსემებთან (სანსკრიტული, ფალაური, ახალი სპარსული, სომხური, თურქული). ოსურში ეს ტერმინი დასტურდება შემდეგი სახით – დინ, სომხურში – დენ, თურქულში – დინ. სამივე ენაში მისი საერთო მნიშვნელობა დაკონკრეტებულია და, რელიგიასთან ერთად, მაზდეანურ აღმსარებლობას აღნიშნავს, რაც ამ ტერმინის სომხურში ისლამის გავრცელებამდე დამკვიდრებას მიუთითებს. ამ ლექსემიდან უნდა იყოს მიღებული ბერძნული დინასტია, რომლის მნიშვნელობაა „ძალაუფლება, ბატონობა, თავისუფლება, ძლიერება. ბერძნული სიტყვა დინასტია ნიშნავს ერთი და იმავე გვარის მეფეებს, რომლებიც მემკვიდრეობით ადიან ტახტზე. ეს სიტყვა ქართულში სწორედ ბერძნულიდანაა შემოსული. თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ მეგრულში არსებული სიტყვა დინო ხმოვანზე ბოლოვდება, მაშინ, ნ. ბართაიას მოსაზრებით, იგი მეტ სიახლოვეს ავლენს ასევე ხმოვანზე დაბოლოებულ მის ავესტურ (დაენა – რელიგია), აქადურ (დენუ, დინუ – 1. დავის გადაწყვეტა არბიტრაჟის საშუალებით; 2. განაჩენის გამოტანა) და ასურულ (დინ, დინა 1. განაჩენი სასამართლოში, ვერდიქტი; 2. წესი, კანონი, ჩვეულება ან მანერა) ფორმებთან⁴. როგორც აღვნიშნეთ, **დინო** მეგრულში აღნიშნავს სახლეულს, ერთ გვარში დიდი პაპის შთამომავლობას, თურის შიდა განშტოებას.

გ. ელიავამ სპეციალურად შეისწავლა სამეგრელოში დღემდე შემორჩენილი სოციალური ტერმინის – **სამოხიოს** საკითხი. 1989 წელს გამოცემულ ეთნოგრაფიულ ალბომში მკვლევარი თავის შეხედულებას **სამოხიოსთან** დაკავშირებით ასე აყალიბებს: სამოხიო – სამახლობლო შინაც და გარეთაც. სამოხიო ტერიტორიულად უფრო ვრცელია და მოიცავს მთელ სოფელს, ან მის ერთ, ვრცელ, მეჭირისუფლე უბანს. მასში შედიან რამდენიმე გვარის სხვადასხვა დონის წარმომადგენლები. აქ მეზობლობაა უპირველესი პირობა და არა სისხლით ნათესაობა. წინათ, ძალიან შორეულ ეპოქაში, როცა თური არ იყო დაშლილი და ერთ ადგილზე სახლობდა, ქმნიდა ერთ სამოხიოს. როცა თური დინობად დაიშალა და განსახლდა, ერთი თურის სხვადასხვა დინოს მეზობლად სხვა თურის რამდენიმე დინო დასახლდა. ისინი დამეზობლდნენ და შეადგინეს სამახონი, სამახლობლონი, მეზობლობით საჭირისუფლო⁵. მაშასადამე, მკვლევრის დაკვირვებით, სამოხიო გულისხმობს ერთ ტერიტორიულ სივრცეში (სოფლის უბანი, კუთხე), ერთმანეთის

¹ გ. ელიავა, მხარეთმცოდნის თვალთ, თბ., 1978, გვ. 103-104

² გ. ელიავა, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, 1997, გვ. 123

³ გ. ელიავა, ეთნოგრაფიული სამეგრელო, ალბომი. გვ. 88-89

⁴ ნ. ბართაია, ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან (მეგრული მასალების მიხედვით): დინო, კუტა, თური, ქვირა, მალახია ჩაფარე. II, გვ. 3-4

⁵ გ. ელიავა, ეთნოგრაფიული სამეგრელო, ალბომი, გვ. 114

გვერდიგვერდ, სხვადასხვა გვარის წარმომადგენელთა თანაცხოვრებას. ე. ი. სამოხიო იგივეა, რაც მეზობელთა საახლობლო, სამეზობლო თემი¹.

ო. ქაჯაიას მიხედვით, **სამოხიო** იგივეა, რაც უბანი, რეგიონი; მრევლი². სამოხიო ა. ქობალიას „მეგრულ-ქართულ ლექსიკონში“ განმარტებულია როგორც „სამძო, სამახლობლო, საჭირისუფლო, ასაბია“³.

გაანალიზებული მასალა გვიჩვენებს, რომ გივი ელიავას მიერ აღწერილი და შესწავლილი სამეგრელოს პატრონიმიული ორგანიზაცია კულტურის ტრადიციული ფორმების გარკვეული სპეციფიკურობით მსგავსებას ამჟღავნებს კავკასიაში წარმოჩენილ სოციალურ ინსტიტუტთან. ერთი დიდი ოჯახის გაზრდისა და სეგმენტაციის შედეგად ჩნდებოდა ერთი რეალური წინაპრისაგან წარმოშობილი, ხუთი, ექვსი და მეტი თაობის აგნატური ჯგუფები.

რამდენადაც სამეგრელოში პატრონიმიას არ გააჩნდა საკუთრების საგვარო ფორმა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს სოციალური ორგანიზაციის გარკვეული ტიპი არსებობდა განვითარებულ კლასობრივ წყობაში. მაშასადამე, უნდა გამოირიცხოს გ. ელიავას მიერ შესწავლილი გვარების ამოსავალი ძირების, პატრონიმიის უშუალო კავშირი გვაროვნულ საზოგადოებასთან.

მეგრული „თის“, „თურის“, „დინოსა“ და „სამოხიოს“ შესწავლით დგინდება პატრონიმიული დასახლების სახე, საცხოვრებლის თავისებურება, ოჯახის წევრთა განლაგება სახლის შიგნით და მათი ქონებრივ-უფლებრივი მდგომარეობა.

Igor Kekelia

Akaki Tsereteli State University

ISSUES OF PATRONYMIC GENESIS IN GIVI ELIAVA'S ETHNOGRAPHIC HERITAGE RESUME

Givi Eliava was a follower of the tradition of Georgian historians who, while exploring the issues of Georgian history, employed archaeological, folklore, ethnographic and linguistic data together with written sources which were sometimes scarce or not present. The main subject of many years of fruitful work by the scholar was Megrelia and especially its eastern part. Eliava's scholarly and research activities were based on invaluable historical, ethnographic, archaeological, folkloristic materials which were displayed in the well-known Martvili Local Museum.

Givi Eliava devoted several studies to the understanding of the genesis of patronymics. Researchers of family history have argued that the predecessor of the individual family was the social unit, the family community, the remnant of which is a large, extended family that survived until the end of the XIX century. This type of family possessed an appropriate name everywhere. Eliava studied the names expressing the nature of a large family in Megrelia. According to the researcher, the antecedent of an individual, core family is the lexical unit „Ti“, denoting a large family unit, house or a household. However, it must also be mentioned that Givi Eliava's view concerning the origin of the patriarchate of the Colchian surnames is unfounded.

By analyzing the obtained folk-ethnographic materials, Eliava concluded that „Turi“ is a tribal-territorial community formed as a result of the disintegration of the family community. The disintegration of the large family into several „Ti“ (separate groups) created a populated territorial

¹ გ. ელიავა, აბაშისა და გვეეჭკორის რაიონების ტოპონიმიკა, გვ. 68

² ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002, გვ. 5-74

³ ა. ქობალია, მეგრული ლექსიკონი, გვ. 581; სამოხიოს შესახებ იხ. დ. ჭითანავა, სამეზობლო თემის ერთი სახეობის შესახებ სამეგრელოში („სამოხიო“). ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი, V, თბ., გვ. 2003

space – a village where several households separated from a large, extended family lived and worked.

G. Eliava thoroughly studied another form of kinship known as „Dino“. This lexical item, according to the researcher, marks the process of the division of „Turi“ and refers to a branch separated from it.

Concerning the question of ancestral shrines, G. Eliava notes that the „Okhvamuri „(shrine) united several families of blood relatives originating from one ancestor, or „Dino“. Over time, the breakup of a large family unit was followed by the formation of „Turi“ and „Dino“, i. e. formation of several families coming from one great grandfather, the initial family. These families formed one „Dino“. „Dino“ is a division of one big family; it is a separate branch of Turi (genus). It should be noted that „Turi“ and „Dino“ are not mutually exclusive, but neither are identical concepts. There may be several „Dinos“ in a „Turi“ and one „Turi“ may have two or three „Saokhvamuri“ (shrines). The researcher referred to the Dino as a „Dinokholen“, or „an in-group“.

According to the researcher, separate lines of a family form a blood relationship and a specific, populated area in the village. The union is called „Dino“ whereas the area was referred to as „Samokhio“. „Samokhio“ derives from „Makhoenef“ (being close); „Makholo Medzobeli“ is the nearest neighbour or a close relative. Initially, the neighbourhood was limited to the „Samokhio“. The researcher addresses the issue of „Samokhio“ in many other works authored by him. In the villages of Megrelia, in one territorial environment, there exists a social unity called „Samokhio“ (neighbourhood). Eliava suggests that the territorial settlement and proximity of the blood relatives, members of the „Dinos“, formed after the break-up of large families constituted „Samokhio“ (close units of people sharing everyday life).

Through a certain specificity of traditional forms of culture, the patronymic organization of Megrelia, described and studied by Eliava, bears a similarity to the social institution represented in the Caucasus. As a result of the growth and segmentation of one large family, agnatic groups of five, six, and more generations emerged from one ancestor.

Since patronymics in Megrelia did not reveal an ancestral form of ownership. It must be assumed that this type of social organization existed in a developed class structure. Therefore the direct connection of the origins of the surnames, patronymics, studied by Eliava with the tribal community, should be excluded. The study of Megrelian „Ti“, „Turi“, „Dino“ and „Samokhio“ determines the type of patronymic settlement, the peculiarity of the dwelling, the location of family members inside the household, their property status and rights.

როსტომ მეფე მემკვიდრეების ძიებაში და მათთან დაკავშირებული ისტორიები

ქართლის მეფე როსტომს (1633-1658) შვილი არ ჰყავდა. მთელი მისი მეფობის დროს გადაუწყვეტელ საკითხად იქცა ტახტის მემკვიდრის საკითხი, რაც მას და მის ერთგულ ქვეშევრდომებს დიდად აწუხებდათ. მათ სერიოზულად აფიქრებდათ, რომ მოსალოდნელ იყო ხანდაზმული მეფის ქმედითუუნარობის შემთხვევაში ქვეყანაში არეულობის დაწყება. მეფით უკმაყოფილო მსხვილ ფეოდალთა ერთი ნაწილი ცდილობდა მემკვიდრის საკითხის თვით მეფის წინააღმდეგ გამოყენებას. განსხვავებულ პოლიტიკური ინტერესებს შეეწირა როსტომ მეფის მემკვიდრეობის ოთხი კანდიდატი.

1. წყაროები არ მიუთითებენ, მაგრამ სავარაუდოა, როსტომ მეფე თავის მემკვიდრედ ამზადებდა მარიამ დედოფლის ვაჟს პირველი ქმრისაგან, სვიმონ გურიელისაგან¹, ოტიას, რომელიც როსტომ მეფეს უყვარდა და საკუთარი შვილივით ზრდიდა. ოტია ზაალ არაგვის ერისთავის სიძე იყო. ის გორში გაურკვეველ ვითარებაში გარდაიცვალა “შეიქმნა დიდი გლოვა, ტირილი თორმეტს დღეს. იქვე გორს იყო ზარით ტირილი“. ფარსადან გორგიჯანიძე საკმაოდ დეტალურად და ხატოვნად გადმოგვცემს ოტიას დატირებას და გლოვას. თორმეტი დღის შემდეგ ოტია გორიდან მცხეთას წაასვენეს და იქ დაკრძალეს.

ოტიას გარდაცვალებასთან დაკავშირებით და მისი სახელის უკვდავსაყოფად XVII საუკუნეში გორში გაჩნდა ან არსებულს ეწოდა ყოვლადწმინდას დასახლება. სავარაუდოა, დასახლება ამ სახელი მიიღო აშუამინდელი ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის შობის ტაძრის მოპირდაპირე სკვერში, ძველად, სასწვრის მოედანი რომ ერქვა, იქ, სადაც ჩვენს დროში ამენდა წმინდა მთავარანგელოზთა სახელობის ტაძარი. არსებული ცნობების მიხედვით, ამ ადგილას ქართლის დედოფალმა, როსტომ მეფის მეუღლე მარიამმა თავისი გარდაცვლილი ვაჟის სულისა და სახელის უკვდავსაყოფად ააგო ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია, რომელიც 1802 წლის გორის გეგმაზე აღნიშნულია მეორე სახელითაც – მთავარანგელოზის ეკლესია. მარიამ დედოფალი თავის 1664 წლის სიგელში გვამცნობს ამ ტაძრის აშენების დროსა და მიზეზსაც: “...შეწირულობისა წიგნი და სიგელი დაგიდევით და მოგართვი შენ, გორს ჩუენგან აშენებულს თავარანგელოზის საყდარსა მას ჟამსა ოდეს მეფემ როსტომ ქართლის დედოფლად მოგვიყვანა (1634 წ. – ე. მ.) თან ძე გურიელსა ჩუენი თვალის სინათლე შვილი ოტია და იმიზგან მოვპულდით ღ(მერ)ოსა და მიიცვალა ქვეყანასა ამასა ქართლისასა სანახებსა გორისასა და მისა საწოლსა ზედან ეკლესია აღვაშენეთ, დავახატვინეთ და შევაძკვეით...”² საფიქრალია, დასახლებული ტაძრის დიდი მნიშვნელობის გამო, ციხესა და ქალაქის გალავანს შორის დასახლებას, მისი სახელი დაერქვა.

¹ ლევან დადიანის წინააღმდეგ ძლიერი კოალიცია ჩამოყალიბდა სეტემან შარვაშიძის, სვიმონ გურიელის, მეფე გიორგი III-ის და ზოგიერთი მეგრული დიდებულის მონაწილეობით. მათ ოდიშის მთავრის მოკვლა და მისი ნახევარი ძმის იესეს გამთავრება განიზრახეს. შეთქმულება წარუმატებლად დამთავრდა, ლევან დადიანი მიგზავნილი აფხაზის მახვილს გადაურჩა. ამის შემდეგ დაიწყო შურისძიება შეთქმულებზე. ლევანმა ლანჩხუთთან ბრძოლაში დაამარცხა სვიმონ გურიელი, შეიპყრო, თვალები დათხარა და ბერად აღკვეცა, ხოლო მისი მეუღლე მარიამი – თავისი და, და მისი შვილი ოტია ოდიშში წაიყვანა. გურიის მთავარი გახდა პატრიარქი მალაქია (1625-1639). გურიის სამთავრო ლევან დადიანს დაემორჩილა და მას დადიან-გურიელადაც მოიხსენიებდნენ. სვიმონი იერუსალიმში წავიდა და ბერად შედგა, იცოცხლა ღრმად მოხუცებულობამდე და თითქმის ნახევარი საუკუნის შემდეგაც, 1672 წელს, კიდევ ჰქონდა მიწერ-მოწერა თავის ნაცოლარ მარიამთან. ბროსე მ. საქართველოს ისტორია, II, 1900, 188.

² გორის სახელმწიფო ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმი, №184.

მარიამმა თავისი შვილის ქონების ნაწილი იერუსალიმს გაგზავნა, ზოგი საყდრებსა და მონასტრებს შესწირა, “შვილის საფლავი მოაფენინა, სომხითში დარბაზის სოფელი სვეტიცხოველს შესწირა, მის გა(მ)დელი თავისის მხლებლებით შვილის საფლავზე დააყენა და სარჩო გაუჩინა“¹.

2. ფარსადან გორგიჯანიძის გადმოცემით, იმერეთისა და ქართლის თავადები შეითქვენ, რომ როსტომი მოეკლათ და ქართლის ტახტზე იმერეთის ბატონიშვილი მამუკა, გიორგი მეფის შვილი აეყვანათ. მამუკას ბეჟან ჩხეიძის ქალი ჰყავდა ცოლად, ამისდა მიუხედავად, ლევან დადიანს უნდოდა მისთვის შეერთო თავისი ქალი. მაგრამ, რადგან მამუკა ვერ დაიყოლია, დადიანმა ის, ჩხეიძეები მათ ახლობლებთან და მრავალ თავადიშვილთან ერთად იმერეთიდან გააძევა. ლტოლვილებმა ჩხეიძეების სიძესთან ერთად ახალციხის ფაშა საფართან შეაფარეს თავი. “ქართლის თავადნი მეფეს როსტომს შემოეხვეწნენ და მოციქული მიუგზავნეს: “ამისთვის საქართველო არ წყნარდებისო, რომ შვილი, ძმა და ახლო ნათესავნი არ გყვანანო და თქვენს საბოლოს ვერა ეღვენო. ამისთვის მალე აიშლებიან და სხვას ბატონს ეძებენო. მამუკა ბატონიშვილის სიკეთე თქვენც მოგხსენებია, თავად ბაგრატიონი და მერმე მეფის შვილი და თქვენი ნათესავი არისო, ახალციხით ჩამოაყვანინეთო იშვილეთო და თქვენც მოისვენეთ და საქართველოც მოასვენეთო და ქვეყანა დაწყნარდებო. თუ ღმერთმა თქვენ ყმაწვილი მოგცესო, ეს თავის სამკვიდროზე გააბატონეთო. თუ თქვენ შვილი არ გაგიჩნდეს, სიღამდისინ ბრძანდებოდეთო, სურამის შესავალი საბატონიშვილო უბოძეთო, იმერეთიც ზედ აბიო და იქიდამენც ხელს მოიმართავსო და თქვენად შვილად აკურთხეთო და ღმერთმან დიდ ხანს გაცოცხლოსო, თქვენ უკან მაგას ვიბატონებთო“².

ფარსადან გორგიჯანიძის გადმოცემით, ასე მოატყუეს ქართლის თავადებმა მეფე როსტომი და მამუკა ბატონიშვილი ჩამოიყვანეს თავის ჯარით. როსტომმა ყველა ძალიან კარგად მიიღო. მიუხედავად ამისა მათ შეიმუშავეს მეფის მოკვლის და მამუკას გამეფების გეგმა. როსტომი უნდა მოეკლათ სასახლის აბაზანაში (აბაზანაში) იქ ჩასაფრებული მოღალატეების საშუალებით. შეთქმულებმა შეცდომით, ღამის სიბნელეში მერიქიფეთა უხუცესის ყმა დასჭრეს. მის ყვირილზე მიხვდნენ, რომ ის მეფე არ იყო და შეცდომით სხვა დაჭრეს, მას თავი მიანებეს და გაიქცნენ.

როსტომისათვის ცხადი იყო, რაც მოხდა, მაგრამ არ შეიმჩნია. რამდენიმე ხნის შემდეგ მამუკას 10 ათასი მარჩილი გაუგზავნა და შეუთვალა, რომ ყაენისა მერიდება, ვაითუ თავის კარზე გიხმოსო და მე კი უარის თქმა არ შემიძლიაო, ისევე ახალციხეში დაბრუნდი და თუ საჭირო იქნება აქედან დაგეხმარებიო. ბატონიშვილი მიხვდა, რომ როსტომმა ყველფერი იცოდა, დატოვა ქართლი და ისევე გადავიდა ახალციხეში საფარ-ფაშასთან. ასე დამთავრდა იმერელი ბატონიშვილის ქართლის ტახტზე აყვანის საქმე.

საბოლოოდ, მამუკა ლევან II დადიანის ტყვეობაში აღმოჩნდა, დააბრმავეს და წამებით აღმონადეს სული. ამ გარემოებას დიდად შეუწუხებია იმერ-ამერის საზოგადოება, როგორც ლევან დადიანის მტრები, ისე კეთილისმდომნი. როდესაც მისი ლევან დადიანის თავს დატრიალებული ტრაგედია მაშინდელი ფეოდალური საზოგადოების მიერ აღქმული იქნა, როგორც ლევან დადიანის მიერ ჩადენილი მრავალი დანაშაულის, განსაკუთრებით კი მამუკა ბატონიშვილისადმი სასტიკი მოპყრობისათვის, ღმერთის მიერ მოვლენილი სასჯელი. “აბა აქ გაშინჯეთ, – წერს ფარსადან გორგიჯანიძე, – მართალი მდთისა, რომ მაგიერ ლევან დადიანს შვილი მოუკვდა და მამამ შვილის ტირილში ლახტი თავს გარდიკრა და შვილს ზედ დაკვდა დაუმარხავს... ყველამ ასრე თქვეს: ლევან დადიანის უშვილოდ გარდავლენა მამუკა ბატონიშვილის უსამართლომ მოსთხარა, სახლიან შვილიან გარდავლინდა. აბა ეს ნიშნათ ყველას გვეყოფა, აბა აქ გათავდება იესოს ქრისტეს ნაბრძანები სიტყვანი: რომლისათ საწყაოთ მიგიწყავსო, იმავე საწყავით მოგიწყვენო. აბა სამართალი აქ გათავდება და ნაძალადევი არვის შერჩების“³.

¹ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია. ს. კაკაბაძის გამოცემა. /საისტორიო მოამბე, 252.

² იქვე, 262.

³ იქვე, 261.

მარიამ დეოფალმა, როდესაც თავისი ძმის, ლევან II დადიანის უღირსი საქციელი შეიტყო, “ვითაც თავის შვილს ოტიაზედ, ისრევე თმა გაშლით და მკლავ ჩახდით გულ მწუხარის ცრემლის ფრქვევითა მამუკა ბატონიშვილი მრავლის ქებით ტირილშიგან მოსთქვა და შავის ჩაცმით იგლოვა და სრულ ქართველნი თავადნი და დედანი და მანდილოსანნი, ვითაც საყვარელს შვილებსზედა, ისრე გულმწუხრათ გამოიტირეს. ნამეტნავად მრავლის სათანჯვის წამებისათვის ამას სტიროდეს და ლევან დადიანს სწყევლიდეს. მეფემ როსტომ ქართველთა და ჯახთ ჯარით, მკარ ჩახდითა და თავსცემით, გულმწუხრათ გამოიტირეს, დადიანს სძრახვიდენ¹.”

3. 1642 წელს როსტომ მეფემ შვილად და მემკვიდრედ აიყვანა ირანში აღზრდილი და გასპარსებული, ლუარსაბ I-ის შვილიშვილის შვილი ლუარსაბი. ლუარსაბი დაოჯახებული იყო. მას ცოლად ჰყავდა როსტომის დისშვილის, ადამ სულთან ანდრონიკაშვილის (გავიხსენოთ, რომ შაჰს ამის დასმა უნდოდა კახეთში თეიმურაზ I-ის მაგიერ) ასული. მეფის ამ მოქმედებამ ქართლის თავადების უკმაყოფილება გამოიწვია. ისინი ამბობდნენ: “ჩვენი მეფე ბერი და უშვილო არისო და ლუარსაბ ბატონიშვილით თავისთვის შვილად და ჩვენად საბატონოთ მოიყვანაო და საქართველოს თავადებსაო ყველას მაგისის პაპის ვახტანგის მამული გვიჭირავსო და რა გაბატონდებაო, ყველას წაგვართვამსო და თავის შვილს საბატონიშვილოთ მისცემსო, ამას მოუგვაროთ რამეო. როსტომ მეფე ბერიკაცი არისო, დიდს არას გამოეკიდებისო. რა ცოცხალია, ვემსახურებითო და რა მიიცვალოსო, რომელიც ბატონათ გვინდოდესო, ყაენსა ვსთხოვოთო. ეს ფიცი და პირი მალვით შეჰკრეს და შეიფიცნენ².”

შეთქმულებმა განზრახულის განხორციელება შესძლეს 1652 წელს, როდესაც როსტომ მეფე განჯის გზაზე თაღოვან ხიდს, სოფელსა და ქარავანსარაის აშენებდა. მშენებლობის დასათვალიერებლად მეფე-დედოფალი და თავადაზნაურობა ჩავიდა. თავადიშვილებმა ბატონიშვილ ლუარსაბს ურჩიეს, რომ ის ექვსი დღე, რომელიც იქ უნდა ყოფილიყო, ნადირობაში გაეტარებინა. ლუარსაბმა მეფეს სთხოვა სანადიროდ წასვლის ნება მიეცა, მაგრამ უარი მიიღო. როდესაც მან თხოვნა გაუმორა, როსტომმა ნება დართო. ღორზე ნადირობისას, გაურკვეველ ვითარებაში ლუარსაბს “ხელის თოფი ეცა (“ბატონიშვილს ლუარსაბს ძუძუსთან თოფი ჰკრეს და ზურგში გააგდებინეს³)” და სასიკვდილოდ დაიჭრა. მეფემ გარდაიცვლებაძღე მოინახულა ლუარსაბი. როდესაც მან უმწეო ბატონიშვილი ნახა “შექმნა თავს ცემა და ტირილი და ბატონიშვილს გვერც მიუჯდა და გამოჰკითხა, თუ თოფი სითკენ გეცაო, ან იქით ვინ და ვინ იდგნენო და ან გაიგნეთო, თუ ვისი თოფი გეცაო. ბატონიშვილმან ასრე მოახსენა: თუ მოვრჩებიო, ჩემდ მკვრელს მე ვიპოვნო და თუ მოვკვდებიო, თქვენ კარგად იყვენითო, რომელიც გიჯობდეთ ისრე ჰქენითო“. ლუარსაბმა კიდევ ერთი დღე იცოცხლა და გარდაიცვალა. ფარსადანის თქმით, ყველა ტიროდა, განსაკუთრებით ის, ვისაც უხაროდა.

ცხედარი ავლაბრის გზით თბილისში ბატონიშვილის სასახლეში მიასვენეს. როსტომ მეფე და მარიამ დედოფალი “სწორამდისინ ბატონიშვილის სასახლეში ჭირისუფლათ ისხდენ... ჭამა, აღაბი, გაცემა თათრისა და ქართველთ წესისა გარდინადეს და მკვდარი არდაველს შაჰ სეფის საფლავში მიასვენეს... და დიდის პატივით მოასვენეს და შეიხ სეფის საფლავს ახლო მიწას მიიღეს“. მაშინ არსებული პოლიტიკური ვითარებისა (ავღანეთში ყანდაჰარზე ლაშქრობის) და “თემის აშლილობის“, ე.ი. დამნაშავეების როსტომის წინააღმდეგ გამოსვლის შიშით, ლუარსაბის მკვლელობის გამოძიება ვეღარ გაგრძელდა. სიაოშ ბარათაშვილმა ბაინდურ თუმანისშვილს “დასწამა და ასრე უთხრა: შენი ნასროლი თოფის ფინდიხი ეცაო, – ამისთვის ისინი სამართალსზედ შეაბეს⁴“. მნიშვნელოვან განსხვავებას ვნახულობთ “პარიზის ქრონიკაში“, რომლის თანახ-

¹ იქვე, 261.

² იქვე, 262.

³ პარიზის ქრონიკა ანუ ცხოვრება საქართველო სა და დიდი მოურავის ამბები, გადმოხეჭილი უკლებლივ 1829 წ. პარიზში აკადემიკოს ბროსეს-მიერ გამოცემულის დედნიად. მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისაგან, თბილისი, 1903, 58.

⁴ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, 263-264.

მადაც ნათელი ხდება, რომ ლუარსაბი შეთქმულების და არა შემთხვევითობის მსხვერპლი გახდა¹: “ალარას გამოეკიდნენ ამის მეტსა, რომ ბარათაშვილს შიოშა ათქმევინეს გზის დასაკარგავათ თუ (ე.ი. დამნაშავეის კვალის დასაფარად – ე.მ.) სითკენაც თუმანისშვილი ბაინდური იყო, ბატონისშვილს თოფი იქითა ჰკრეს“². იმის შესახებ, რომ უბედური შემთხვევის მოწმე აღმოჩნდა დაუყოვნებლივ აცნობეს როსტომ მეფეს.

ამგვარად, ლუარსაბის უნებური სიკვდილისა თუ მკვლელობის გამო და დამნაშავეის გამო-სავლენად, გატარებული იქნა ისეთი ღონისძიება, რომლის ანალოგი, გარდა ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებისა, არ იცის ქართულმა საისტორიო მწერლობამ. ვითარებას ართულებდა ისიც, რომ მკვლელის დადგენის საკითხმა ეთნიკური, ქართველებისა და სომხების, დაპირისპირების საშიშროება წარმოშვა. როგორც ფარსადან გორგიჯანიძე ამბობდა: “ქართლში ქართველნი მრავალნი და ძრიელნი არიან და სომეხნი ცოტანი და უღონონი და მათგან (სომხებისაგან – ე.მ.) ამ რიგის საქმის თქმაც ძნელია, თორა და ქნა და ქართველთ უნდოდა ეს სისხლი სომეხთაზედ დაეტეხა“³. სომხების უღონობა იმაში მდგომარეობდა, რომ ფიცით ეს საქმე არ გადაწყდებოდა, ამიტომ სიანთ ბარათაშვილმა თქვა, რომ ბაინდურ თუმანიშვილმა ესროლა თოფი ლუარსაბ ბატონისშვილსო. ბაინდურმა უარყო ბრალდება. გადაწყდა სასამართლოზე შებოძდნენ ერთმანეთს სიანთი და ბაინდური და ღმერთის შეწევნით, გაიმარჯვებდა მართალი.

იმის გამო, რომ სამეფო სასამართლომ დამნაშავეის დადგენა ვერ შეძლო, გადაწყვიტა ისეთი საშუალებისთვის მიემართა, რომელიც “სინათლეს მოჰფენდა“ მკვლელის ვინაობას. ქართულმა სამართალმა არ იცოდა ბრალდებულის წამებით გამოტყუება³, განსხვავებით სხვა ქვეყნების სამართლებისაგან.

მეფემ ბრძანა ბრალმდებელი და ბრალდებული სასამართლოში დაეპირისპირებინათ. მართლაც გაიმართა სასამართლო, რომელიც საინტერესოა და ძლიერ ჰგავს შუა საუკუნეებში ევროპელი რაინდების მიერ თავიანთი სიმართლის დასამტკიცებლად გამართულ შერკინებას. ფარსადან გორგიჯანიძე საკმაოდ დაწვრილებით აღწერს ორთაბრძოლა-დუელის მომზადებას და მის მსვლელობას. ისტორიკოსის მიერ აღწერილი ორთაბრძოლა არ შეიძლება ობიექტური იყოს, რადგან თვით ფარსადანი, როსტომ მეფე (საინტერესოა, რომ “პარიზის ქრონიკაში“ ბაინდურ თუმანიშვილის გულშემატკივართა შორის დასახელებული არ არის მეფე როსტომი⁴) და ყიზილბაშები სომხების და, შესაბამისად ბაინდურ თუმანიშვილის გულშემატკივარი იყვნენ, მარიამ დედოფალი და ქართველები კი სიანთ ბარათაშვილს უჭერდნენ მხარს.

ვფიქრობ, მკითხველისათვის საინტერესო იქნება ფარსადანის თხზულების ის პასაჟი, სადაც გადმოცემულია ქართული “სასამართლოს“ მსვლელობა და მისი შედეგი. სამართლისა და ტრადიციის მცოდნე ქართველებმა და სომხებმა ერთობლივად “მეფეს მოახსენეს: ამ რიგი საქმენიო უხმლოთ არ გარდასწყდებისო“. ჩანს, რომ ისეთი მძიმე დანაშაულის ბრალდება, რომელსაც ცილისწამებად აღიქვამს ბრალდებული, ქართული სამართლის მიხედვით, ბრალმდებლისა და ბრალდებულის ორთაბრძოლით უნდა გარკვეულიყო – ვინ იყო მართალი და ვინ დამნაშავე. როსტომ მეფემ, რომელიც ნაკლებად იცნობდა ქართულ სამართალს, ბრძანა: თავიანთ რჯულში (ქართულ და სომხურში – ე.მ.) “როგორც მართებულად იყო მიჩნეული ისე გარდინადონო“. ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რაც ორთაბრძოლის დაწყების წინ ხდებოდა: სიანთმა და ბაინდურმა ერთმანეთს შეუთანხმეს ორთაბრძოლის გამართვის ადგილი და ამის შემდეგ ისინი უნდა მისულიყვნენ მეფის კარზე ერთმანეთთან საბრძოლველად. “მეფის ბძანება გათავეს, გაენდვნენ და ინანეს და თობა და თობა აუთქვეს, ანდერძები გაათავეს და ეზიარნენ და ავის ნაქმარნი

¹ პარიზის ქრონიკა, 59.

² ბიჭიკაშვილი ი. თავად თუმანიშვილების საგვარეულოს ისტორიული ნარკვევი // https://issuu.com/archivesgeorgia/docs/istoria-bibliografia_tumanishvilebi.5-6

³ ჯავახიშვილი ივ. ქართული სამართლის ისტორია, წ. II // თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 1984, 353-354.

⁴ პარიზის ქრონიკა, 59.

ინანეს და ვისთვისა შეცოდებინა, შეეხვეწნენ და შენდობა იშოვნეს და ვისაც რამე ემართა, გარდუხადეს. თავიანთი საყდრები დაიარეს და შესაწირავი მიართვეს და რაც შეეძლოთ გლახათა და უღონოთ მისცეს“.

ბაინდური და სიაუში თბილისში მივიდნენ და მეფის სასახლის პირდაპირ მტკვარს გაღმა, სადაც მათ საომარი ადგილი მიუჩინეს, იქ დადგნენ. ისეთი ადგილი იყო შერჩეული, რომლის ჭვრეტა ყველა მხრიდან შეიძლებოდა. ორივე იარაღით აღიჭურვნენ, ცხენებზე შესხდენ და მტკვრის გაღმა გავიდნენ. მეფემ მათ ექვსი იასაული სეკუნდანტებად მიუჩინა, რათა დაცული ყოფილიყო ბრძოლის წესები. ციხის კარები დაკეტეს, რომ აღარავინ შესულიყო და გასულიყო. მებრძოლები ერთმანეთის მოშორებით ამხედრებულნი იდგნენ. გამოლმოდან დაუძახეს – “ომისა და შეტევის დრო არისო“. უწინ ცხენ ჭენებით სიაოშ მიეჭრა ბაინდურს და “შუბი შემოსცა და ზედ შეამტვრია, ჯაჭვი გაუტეხა და გვერდში გასჩარა, შუბის პირი შიგ შეარჩინა. ამას უკან ბაინდურ მიუხდა და შუბი შესცა და ბარკალშიგ შეამტვრია და გასცილდა. აწ სიაოშ წაეწია და ლახტი სცა და გასცილდა. აწ კიდევ ბაინდურ მიეწია და ლახტი სცა, მაგრა ვითაც თავისის სისხლით ხელი სოველი ჰქონდა, ლახტი გასხლტა და ცხენმან თავგამზიდვარობა უყო და სიაოშ ლახტის ცემით მისდევდა, ბაინდურ მალს ხელი წაიკრა და უკან უკუ ქნია და სიაოშს საცხვირეში მოახვედრა და ფიცხლავ ცხენით გადმოვარდა და თათართა და სომეხთაგან შეიქმნა ჯმა მალლა – ალაჰ ალაჰ – ძახილი. ბაინდურ მოსაკლავად სიაოშს მიუხდა, იასაულებმან არ დაანებეს, მაგრა ცხენი მაშინაც მოუკლა“. მეფის ბრძანებით, მძიმედ დაჭრილი სიაუში მეციხოვნეებს მიაბარეს. შედარებით მსუბუქად დაჭრილი ბაინდური თავისივე ცხენ-იარაღით გამოლმა გამოვიდა და მეფეს თაყვანისცა და ასრე მოახსენა: „მტერს უნდოდა შევბოლოთო ორნივე უბრალონი ტყვილად შევიხოცენითო და თავის სადგომს წავიდა“.¹

ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულებიდან მოხმობილი ორთაბრძოლის განსხვავებული ნიუანსებით გადმოცემულია სომხურიდან ქართულად ნათარგმნ სიგელში, რომელიც გამოაქვეყნა თედო ჟორდანიამ. სიგელის ავტორი ტენდეციურად აშუქებს ინციდენტს და მას ანტისომხურ ელფერს აძლევს. ჩნდება ეჭვი, რომ აღნიშნული სიგელით ისარგებლა ფარსადან გორგიჯანიძემ, ამიტომ აქვს მას სომხებისადმი თანაგრძნობის ტენდენცია და ზოგიერთი ისტორიული ფაქტიც არ არის სწორად გადმოცემული.

ნადირობისას მოკლული ტახტის მემკვიდრე ლუარსაბი, სიგელის ავტორს როსტომისა და მარიამის ბიოლოგიურ შვილად მიაჩნია², რაც სიმართლეს არ შეეფერება, თუმცა ზოგიერთი ქართული ქრონიკაც ასეთ ინფორმაციას შეიცავს.³ როსტომმა „ჰქმნა გამოძიება მომკვლელთა შვილისა თვისისათა და ვერ შეუძლეს გამოცნობად. და შემდგომად დაბჭეს ორსა კაცსა ზელა – ერთსა სახელად ბაადურსა სომეხსა, ნათესავით მამიკონელსა, რომელნი ითქმის თუმანიანად, და მეორესა სახელად შიოშ ქართველსა, ნათესავით ბარათიანსა“. რადგან დასახელებული პირები ახლოს იყვნენ იმ ადგლას სადაც მოკლეს ტახტის მემკვიდრე, ამიტომ დააბრალებს, რომ მათ ჩაიდინეს მკვლელობა ან იციან დამნაშავე და არ ამხელენ. დაიწყო მითქმა-მოთქმა: სომეხები ამბობდნენ “ქართველს მოუკლავს“, ქართველები გაიძახოდნენ “სომეხს მოუკლავსო“. რადგან სიმართლე ვერ გაირკვა, ამიტომ მოითხოვეს “სამართალიო“, იგულისხმებოდა “სამართლით მართო ბრძოლობა; და რომელიც იძლიოს მას მოუკლავს ძე მეფისა მის“. გაიმარჯვა ბაადურმა. მეფემ ბრძანა: “რათა განთიად გამოიყვანონ შიოშ და ნაწევარ-ნაწევარ დასჭრან იგი და მიუყარონ ძაღლთა“. შიოში გადაარჩინა მისმა ძმამ, მარიამ დედოფლის მოძღვარმა, მღვდელ-მონაზონმა ქრისტეფორემ. ის ეახლა დედოფალს „და ევედრა მის გამოხსნისათვის ძმისა მის თვისისა, და დედოფალი იგი ევედრა მეუღლესა თვისსა, და აღარ მოკლეს იგი“. შიოშის მთელი ქონება გადაეცა ბაადურს. „და ამის შემდგომად ქართველნი მცირედრე დამდაბლდნენ მზგაობრობათაგან თვის-

¹ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, 264-265.

² ჟორდანიას ქრონიკები, II, 458.

³ 1645 წლის ქართულ ქრონიკაში ვკითხულობთ: „ქს :ტლგ: მეფე როსტომ-მარიამ და ძე მათი პირშო ლუარსაბ (?) სწირავენ მცხეთას...“ ჟორდანიას ქრონიკები, II, 456-457; იქვე, 466.

თა, ვინაიდან ჰაოსიანთა სიმღერანი საყვედრებელნი შეაწყენეს ენასა მათსა¹ ზედა და ყოველისა ტაეპისა დასრულისა იტყოდნენ: “შიოს წადი ბაადურ მოვიდა“ რომელ არს: “შიომ გაიქეც – ბაადურ მოდის“. სიმღერასა ამასზედა ჰაოსიანთაგან ქართველთა ერცხვინებოდათ“. ასეთი სიმა-
მაცისათვის, როგორც სიგელის ავტორი წერს, შაჰ აბას II-მ ბაადური მიიწვია თავისთან და
“მისცა მას მთავრობა დიდი ტფილისის ქალაქისა“.² ზემოთ გადმოცემული ამბავი დათარიღებუ-
ლია 1650 წლით (სხვა წყაროს მიხედვით, 1652 წელს).

4. როსტომ მეფემ განიზრახა მოკლული ლუარსაბის ძმა, თავისი ბიძის ვახტანგის შვი-
ლის, თეიმურაზ მირზის შვილის შვილი ვახტანგი ეთხოვა თავის შვილათ. “ბძანა: ბატონიშვილს
ლუარსაბსაო ძმა ჰყავს, ვახტანგ სახელათ ურქვიანო, იმას ჩემად შვილად მოვიყვანებო და
ბატონისშვილის ჯალაბს იმას შევრთავო, თათართ წესით ერგებისო, რადგან ორნივე მუსურმანი
არიანო“. უკვე ითქვა, რომ ბატონიშვილ ლუარსაბს ცოლად ჰყავდა ადამ სულთან ანდრონიკაშ-
ვილის ასული, რომელიც როსტომ მეფის დისშვილი იყო. ამგარად, ვახტანგი და ლუარსაბის
ქვრივი ახლო ნათესავები იყვნენ.

ვახტანგი ყაზვინის მოურავი იყო. შაჰ აბას II მაზანდარანში იმყოფებოდა, როდესაც მას
როსტომ მეფის წერილებით ეახლა ვინმე თურმანი, და როსტომ მეფის თხოვნა გადასცა. ამ
დროს ვახტანგი ყაზვინში იმყოფებოდა. შაჰმა ვახტანგს რაყამი გაუგზავნა: “როსტომ მეფეს შვი-
ლად უთხოვნხარო, თურმან მანდ ვიახლებისო, შენი საქმე კარგად გაირიგეთო და ჩვენს კარზე
მოდითო³ და ფეხს გვაკოცეო და აქილამე წადიო“.⁴

ვახტანგის დედამ თქვა: როსტომმა უფროსი შვილი წამგვარა და მამიკლესო, ახლა შენც,
რომ წაგიყვანოს მე ვილა დამრჩება, მე შენს მეტი არავინ გამაჩნია, მე შენ არსად გაგიშვებ
არც არვის მოვაკვლევინებ შენს თავს, ყანთან წავალ და მოვთხოვ, რომ ვიდრე როსტომი
ცოცხალია ქართლი შენ მოგცეს, ან ქართლის სიახლოვეს “ერთი საბატონო“ მოგცეს, რათა
“როსტომ მეფის ხელის შემხსნედავი არ იყოთო და ან როსტომ მეფეს უკან გაგისტუმროსო“.⁵

როგორც ჩანს, ვახტანგ ბატონიშვილს ჭკუაში დაუჯდა დედის ნათქვამი და შუაკაცად გაგ-
ზავნა ყანთან, თურმანი კი საქართველოში გამოუშვა იმ პირობით, რომ როდესაც წამოსვლას
დავაპირებ, გაგაგებინებო. ვახტანგმა თურმანს შესაფერისი პატივი არ სცა, არც დაასაჩუქრა,
ისე გამოისტუმრა. ნაწყენმა თურმანმა როსტომ მეფეს მოახსენა: „თქვენ შვილად მოგყავსო და
ის ძმის მოკვლას თქვენ გაბრალბსო, მესისხლეს გეძახისო“. განრისხებულმა მეფემ ბრძანა:
“შვილათ მინდოდაო, თუ ღმერთს ჩემთვის შვილი სდომებოდაო, ის მამცემდაო, ახლა სილამდი-
სინ ცოცხალი ვარო, თვითან ვიბატონებო, ჩემს უკან ვისაც უნდა, მისცენო“⁶ (ქართლი – ე.მ.).

ვახტანგ ბატონიშვილის დედამ ყანისგან ასეთი პასუხი მიიღო: „თუ შენს შვილს წასვლა
არ უნდა, ნუ წავაო“. ამის შემდეგ ბატონიშვილი ვახტანგის ქართლის ტახტის მემკვიდრედ
დანიშნის საკითხი მოიხსნა და მალეც გარდაიცვალა. დამატებით ინფორმაციას ვიღებთ “პარი-
ჟის ქრონიკიდან“: როსტომ მეფეს მუხრანის ბატონი ბახუტა ბეგი (ვახტანგი) გაუგზავნია ის-
პაანში და ბატონიშვილი ვახტანგის წამოყვანა უბრძანებია. მუხრანბატონი ისპაანში ჩავიდა, ყა-
ენმა კარგად მიიღო, მაგრამ დავალება ვერ აღასრულა, ბატონიშვილი ვახტანგ გარდაცვლილიყო.
როდესაც ეს ამბავი შეიტყო როსტომ მეფემ, ხოსია ბარათაშვილი გაგზავნა ყანთან და ვახ-
ტანგ მუხრანბატონი ითხოვა თავის მემკვიდრედ. შაჰმა ჯანიშინობა უბოძა ვახტანგს და მრავა-
ლი წყალობით გამოისტუმრა.

5. ბოლოს, როსტომის მემკვიდრე და ფრიად სანტერესო მეფე იყო ბაგრატიონების გვერ-
დითი შტოს, მუხრანბატონების წარმომადგენელი, ვახტანგ V შაჰნავაზი (1658-1675).

¹ იქვე, 459.

² იქვე.

³ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, 265.

⁴ პარიჟის ქრონიკა, 60.

⁵ იქვე.

⁶ იქვე.

Eldar Mamistvalishvili

Gori State Teaching University

**ROSTOM KING IN SEARCH OF HEIRS AND STORIES RELATED TO THEM
RESUME**

King of Kartli Rostom (1633-1658) had no children. Throughout his reign, the question of the heir to the throne remained unresolved, which worried him and his subordinates. They seriously thought that it was expected that if the senior king was incapacitated, chaos would erupt in the country. One part of the large feudal lords, dissatisfied with the king, tried to use the issue of the heir against the king himself. Four candidates for the succession of King Rostom were sacrificed to different political interests. The article presents short stories about each candidate.

მძოვრეთის საქალაქო ცხოვრების ისტორიიდან

ანოტაცია

ნაქალაქარი მძოვრეთის ისტორია დღემდე შეუსწავლელია. ნაშრომში დღემდე გამოუქვეყნებელ საისტორიო მასალაზე დაყრდნობით შევძელით აღგვედგინა მძოვრეთის საქალაქო ცხოვრების ფრაგმენტები. ქრონოლოგიურ-ფაქტობრივი მასალით ნაჩვენებია XVIII ს. 90-იან წლებში საქალაქო ცხოვრების დასუსტების და დაცემის რეალური ისტორია.

ჩვენამდე არ მოუღწევია არც ერთ საქალაქო ცხოვრების აღწერის დავთარს, მათ შორის მძოვრეთის, რაც ერთგვარად აძნელებს მძოვრეთის სავაჭრო-სამეურნეო და სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის სრულყოფილი სურათის წარდგენას.

მძოვრეთის სავაჭრო-საქარავნო გზაზე მდებარეობა განაპირობებდა ქარვასლების არსებობას, სადაც მუდამ მზად იყვნენ მგზავრთა გამასპინძლებისა და დაბინავებისათვის. სერგი მაკალათიას ხეობაში ექსპედიციისას შეუმჩნეველი არ დარჩენია ნაქულბაქევთა ნანგრევების ნაკვალევი, რომლის შესახებ დღიურში საინტერესო ჩანაწერიც დაუტოვებია.¹ 1679 წლის ნასყიდობის წიგნით ფარსადანი ვინმე შერმაზანას შვილისგან ქულბაქებს იძენს „დამეჭირა და ჩემი მამისეული კვიდრი ალალი მამული ორი ქულბაქი და და ქულბაქს ქვეშ სახლის გასყიდვა მოვიწოდეთ, მოვედით ჩვენ... ჩვენის ნებაწადილობითა თქვენთანა და თქვენზედ მოგყიდეთ და გამოგართვით თქვენგან ღირებული ფასი...“²

ვაჭრობა ძირითადად დუქნებში იყო კონცენტრირებული. ქარვასლებთან ტრადიციულად გამართული სახელოსნო და სასურსათო დუქნებს შორის მოვიაზრებთ ზაზა ფანასკერტელის სამკურნალო წიგნით დამზადებული სამედიცინო მედიკამენტების „საჰაქიმო“ დუქანს. ფანასკერტელ-ციციშვილებს დუქნები იჯარით გაცემული ჰქონდათ სხვადასხვა დარგის ხელოსანზე და მათგან დუქანში ვაჭრობის უფლებისათვის ქირას იღებდნენ, დუქნის შემოსავლიანობა გადამწყვეტ როლს ასრულებდა ქირის რაოდენობაზე. ჩვეულებრივ დუქანში, სადაც პროდუქცია მზადდებოდა, შეიძლებოდა გაყიდულიყო მასში მყოფი ყმა ვაჭარ-ხელოსნით და იქვე მცხოვრები მისი ოჯახით. მედუქნის სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსი არ იცვლებოდა. მართალია ქირის რაოდენობასა და მძოვრეთის დუქნების შემოსავლიანობაზე ცნობებს ჩვენამდე არ მოუღწევია, თუმცა თბილისში ციციშვილთა დუქნების ქირის ფასების შესახებ ცნობები შემოგვინანა დოკუმენტურმა წყაროებმა.³ 1673 წლის მამულის გაცვლის ერთადერთი წიგნის მიხედვით შესაძლებელი ხდება საჯინიბოსა და ქულბაქის სიდიდის დადგენა. შემოსავლიანი სავაჭრო-დუქნების ადგილის გაფართოების და კეთილმოწყობის მიზანი, საკმაოდ საინტერესოაა ახსნილი დოკუმენტში: „ესე წიგნი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩუენ ხარატასშვილმან ელიზბარამა და ჩემა ძმამ შერმაზანამა ... თქუენ, ქალაქის მოურავს მანუჩარს და თქუენს შვილს სუფრაჩის იმამყულის და პატაბეგს. ასე და ამა პირსა ზედა, რომე მამასახლისისაგან ნასყიდი მამული გუაქონდა ... ის თქუენ მოგეცით და თქუენ იმ სახლების სანაცულოდ ჩუენს დერეფანში რომ თქუენი საჯინიბო იყო. ის მოგუეცით...“ verso-ზე ვკითხულობთ: „მერმე არის ამ საჯინიბოს გუერდი ორი თქუენი ქულბაქის უკანა კედელი და საჯინიბოს სიგრძე რვა ადლი და განი ექუსი ადლი და ნახევარი.“⁴

¹ გსიემ-7463 / 13-17;

² საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ.1450, დავთარი 18 ს.16, საბ. №67; ფ.1450, დავთარი 19, ს.160;

³ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Hd-13032; სცსსა, ფ. 1449 ს. 1126;

⁴ ხეც. Hd – 1785.

XVII-XVIII სს. მეღუქნე-ხელოსანი იმავე დროს ვაჭარიც იყო. ვაჭარ-ხელოსანთა ფენის წარმომადგენლები გაერთიანებულნი იყვნენ საგანგებო საწარმოო და სავაჭრო ორგანიზაციებში. დოკუმენტური მასალის მიხედვით გვიანი შუასაუკუნეების ქალაქებში, ამქარში გაერთიანება ხდებოდა პროფესიული ნიშნის მიხედვით და როგორც ჩანს ამავე ნიშნით შეიქმნა სპეციალიზებული სახელოსნო და სავაჭრო უბნები, რომელთა არსებობას ადასტურებს მძოვრეთის უბნების სახელწოდებანი. პირველწყაროთა მონაცემებით და ჩვენეული ინტერპრეტაციით კომპაქტურად დასახლება ქალაქის ტერიტორიის გარკვეულ ნაწილში ხელსაყრელი იქნებოდა ამქარის წევრებისათვის, როგორც პროფესიული ასევე ვაჭრობის თვალსაზრისითაც. მძოვრელი ვაჭრების სიმრავლეზე მიუთითებს 1658 წლის საბუთში დაცული ცნობა, საიდანაც ცნობილი ხდება, რომ მარტო ციცი ციციშვილს 25 ვაჭარი 12 ურია ჰყავდა.¹

გვიანფეოდალურ ხანაში მტკვარი კვლავ სანაოსნო მდინარედ რჩებოდა. ძამის ხეობიდან ტივებით ეზიდებოდნენ სოფლის მეურნეობის, ხელოსნური ნაწარმის სავაჭრო საქონელს და საშენ მასალას, რომლის ტრანსპორტირება საციციანოსთვის მეტად იაფი და მოხერხებული იყო. დედაქალაქის ბაზრის მზარდი მოთხოვნილებით და რეალიზაციით მიღებული მოგებით აიხსნება ციციშვილების გაზრდილი ინტერესი, ზოვრეთსა და დედაქალაქში აქტიურად ყოფილიყვნენ ჩართულნი სავაჭრო ურთიერთობებში. გიულდენშტეტს შეუმჩნეველი არ დარჩენია აღნიშნული სამდინარო ტრანსპორტის მნიშვნელობა.² მდ. მტკვარით ჩამოსულ ტივებზე ქალაქებს მძოვრეთს, ურბნისს, გორს ეღვა გამოსაღები, ე.წ. „სალბაში“. „დასტურლამალის“ განმარტებით „რაც ტივი მოვა, ერთს უკეთეს ხეს საბატონოდ აიღებენ-ო“.³ მეფე გიორგის და ბატონიშვილ თეიმურაზის ტივით სტუმრობაზე საუბრობს პლატონ იოსელიანი.⁴ 1766 წლის მეფის განკარგულებით საციციანოს სარდალს ავალებენ ფიჭვის ტივებს სასახლის მშენებლობისათვის: „... სასახლისთვის ფიჭვის ხეები გუნდა. ქართლში ფასი ყველას უთხარით, ოთხი ტივი თქვენს ყმათ უნდა გაგზავნონ. კაი ფიჭვის ხე ოთხი ტივისა მოაჭრევენეთ და მტკვრის პირს ჩამოატანეთ, როგორც გინდა ისე ღირებულს, ფასს მივცემთ, უფასოთ ერთი ხე არ გვინდა ...“⁵

დოკუმენტური მასალების მიხედვით ციციშვილები ფლობდნენ სასახლეებს, დუქნებს, საჯინიბოებს,⁶ საბაზიეროებს, სამღებროებს, წისქვილებს, ქარვასლებს, სახელოსნოებს არა მარტო მძოვრეთში, არამედ თბილისში. 1781 წლის თბილისის მოსახლეობის აღწერის დაეთარის სტატისტიკური ცნობების მიხედვით⁷ დავით ციციშვილს, სარდალ-მოურავს (სჭ) 208 კომლი ყმა ჰყავდა, რომელიც ბევრად აღემატებოდა ბატონიშვილების ყმების რაოდენობას.

დომენტი კათალიკოსმა თბილისში ციციშვილების სადავო მიწები თავის დისწულებს მიაკუთვნა დავის გადაწყვეტილების წიგნით⁸ და იქვე საყდრის კურთხევის დასტურიც მისცა. მეფე ვახტანგ V-ის სარდალ-სახლთუხუცეს ზაზას „აუტიქათ სტეფანასაგან სამოცდათორმეტი და ნახევარი ადლი სავაჭრო ადგილი აუღია ქულბაქებისათვის.“⁹ რაც მიანიშნებს ხელოსნობასა და სავაჭრო საქმიანობაში მის აქტიურ მონაწილეობაზე. სასახლეებს ფლობდნენ: დედაქალაქის მო-

¹ ხეც. Hd – 10381.

² გიულდენშტეტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი, ქართული თარგმანითურთ გამოსცა გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 93.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო ი. სურგულაძემ, თბ., 1970, გვ. 83.

⁴ პ. იოსელიანი, ცხოვრება მეფისა გიორგი მეცამეტისა, რედაქტორი, ა. გაწერელია, თბ., 1978, გვ. 83.

⁵ სცსსა, ფ. 1450 ს. დავთ. 52, საბ. №15.

⁶ ხეც. Hd – 1785.

⁷ ს. კაკაბაძე, ქ. ტფილისის მოსახლეობის აღწერის ნუსხა, 1780-1781წლ. ახლო დროისა, საისტორიო მოამბე, წიგნი 1, ტფ., 1925, გვ. 227-231.

⁸ ხეც. AD - 1337.

⁹ სცსსა, ფ. 1450, დავთ. 21 ს. 10.

ურავი მანუჩარ ციციშვილი¹, ზაზა ციციშვილი,² უთრუთი,³ მდივანბეგი ფარსადანი,⁴ ნაზირი ზაალი,⁵ ქალაქის სარდალ-მოურავი დავითი და სხვ.

მოძიებული დოკუმენტები მიანიშნებს, რომ ციციშვილები არა მარტო ამუშავებდნენ საკუთარ წისქვილებს, ზოვრეთსა და დედაქალაქში, არამედ ყიდდნენ კიდევ საწისქვილე ადგილებს. ვინმე მეფურნიშვილის 1732 წლის ნასყიდობის წიგნში ვკითხულობთ: „ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩვენ ნოდარიშვილმა ფარსადან და ბიძა ჩემა სეხნიაშ და ძმამა ჩემა ალექსანდრემა ... ასე რომე დაგვჭირდა და მოგყიდეთ ... ვერაზე ერთი საწისქვილო სათავე ... ბოლო წყნეთურის ბაგების ბოლოს წყალი რომ ჩამოდის, იქამდინ საცა გინდა ერთი წისქვილი დააბრუნე ...“⁶

მეფე ერეკლეს სიძე, ქალაქის სარდალ-მოურავი დავით ციციშვილი⁷ მეფის დავალებით ხელმძღვანელობდა სავაჭრო დუქნებისთვის ადგილების გამოყოფა-განაწილებას და მათ მშენებლობებს. ცხადია, თავადაც ფლობდა დუქნებს მძოვრეთსა და დედაქალაქში. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „... სარდალ სახლთუხუცესო დავით! მერმე თავის დუქნების მასალა რაც იყოს, მოაცემინე. და ახლა, რომ დუქნებს აშენებენ, იქ ერთი დუქნის ალაგი მოეცით, დუქანი ააშენოს. და რაც იმ დუქნის ალაგის ქირა იყოს, ის ჩვენს სარქარში უნდა აძლიოს ხოლმე.“⁸ ეს ის დროა, როცა თბილისში ყოველდღე შემოდოდნენ ქარავნები შემახიდან, ერეგნიდან, თავრიზიდან, არზრუმიდან და „ოსეთის გზით“.

1750-იან წლებში საფრანგეთში ჩნდება ახალი პროექტი ფრანგული სავაჭრო კაპიტალის სპარსეთის მიმართულებით ახალი გზის გაკაფვის მიზნით, არა კასპიის ზღვით, სადაც ინგლისს ჰქონდა ვაჭრობა კასპიის ზღვის სანაპირო ქვეყნებთან, არამედ შავი ზღვით საქართველოზე გავლით. საფრანგეთის კონსული ყირიმში, პეისონელი თავისი საყურადღებო პროექტის განხორციელებით, ოსმალეთთან ვაჭრობის საწარმოებლად, სავაჭრო სახლს და საწყობების დაარსებას ვარაუდობდა თბილისში, ახალციხესა და ქუთაისში, სადაც ბაზრებზე საქონელს პირდაპირ გამოყიდვებისგანაც შეიძენდნენ.⁹ აღნიშნული პროექტი საკმაოდ დიდი პერსპექტივის მომტანი იქნებოდა ქვეყნის ეკონომიკური წინსვლისთვის. იმავდროულად „გალმა მხარის“ სავაჭრო სტრატეგიული გზის აღდგენა-გამოცოცხლებას და მძოვრეთის საქალაქო ცხოვრების აღმავლობას საკმაოდ პერსპექტიულ გზას უსახავდა. სამწუხაროდ დარიალის სავაჭრო გზის გახსნის შემდეგ 1750 წ. სამეფო კარისგან უფრო რეალური და მხარდაჭერილი აღმოჩნდა რუსეთზე ორიენტაცია .

მძოვრეთში, როგორც ქართლის სამეფოს სასაზღვრო ქალაქში თავდაცვას, შეუვალობას და სიძლიერეს მოლაშქრეთა შეიარაღება, ე. ი მეაზვრეთა საქმიანობა განსაზღვრავდა. 1483 წლის არადეთის ბრძოლა¹⁰ და XVIII. მეორე ნახევრის საამილახვროს მოლაშქრეთა დავთარმა¹

¹ სცსსა, ფ. 1450, დავთ. №34, ს. №74.

² სცსსა, ფ. 1450, დავთ. 10, ს. №98.

³ სცსსა, ფ. 1450, დავთ. №10, ს. №98.

⁴ ხეც. Sd – 1313.

⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები, ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1985, გვ. 859.

⁶ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამოცემა, რედაქტორი ექვთ. თაყაიშვილი, თბ., 1909, დოკ. 249, გვ. 303.

⁷ საქართველოს სიძველენი, ტ. III, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების გამოცემა, რედაქტორი ექვთ. თაყაიშვილი, თბ., 1910, დოკ. №19, გვ. 18-20.

⁸ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, სასამართლო არზა-ოქმები, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1981, გვ. 296;

⁹ ს. კაკაბაძე, საფრანგეთის სავაჭრო კაპიტალი საქართველოს მიმართ მე-18 საუკუნეში, ს. კაკაბაძე ქუთაისის სახელმწიფო ინსტიტუტის შრომები, ტფ., 1940, 1, გვ. 117-122.

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, ტ. II; ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ თბ., 1959, გვ. 347.

მა¹ შემოგვინახა საინტერესო ცნობები მეზრდოლთა საომარ აღჭურვილობასა და საბრძოლო შეიარაღებაზე. მათ შორის ურბნისა და დეფოფლის მინდორზე არქეოლოგიური გათხრებით აღმოჩენილი² ჯაჭვის პერანგის ფრაგმენტები, რაც მძოვრეთში მისი წარმოების უძველეს ტრადიციას უნდა მიანიშნებდეს. ამ პერიოდის საკმაოდ ძლიერ საციციანოს ვფიქრობ, საამილახვროზე ბევრად ნაკლები რაოდენობის მოლაშქრე არ უნდა ჰყოლოდა და შეიარაღებაც დაახლოებით ასეთივე უნდა ყოფილიყო. ზოვრეთის ციხის რესტავრაციისას, სადაც დღეს მამათა მონასტერია მნახველებს შეუმჩნეველი არ რჩებათ ქვის სხვადასხვა ზომის ჭურვების სიმრავლე, რაც ციხის დაცვისთვის ლოდსატყორცნი მანქანების გამოყენებაზე მიუთითებს. დოკუმენტები ნათლად მიუთითებენ ციციშვილების ზრუნვას შეგირდებისათვის მჭედლობის ხელობის სწავლაზე, რაც მასზე მოთხოვნის განუწყვეტელ ზრდასა და სამჭედლოების სოფლებში სიმრავლეზეც მიგვანიშნებს. მძოვრელი ციციშვილი ამილახვრის სათხოვარ დოკუმენტში ვკითხულობთ: „აზრუმელი ალავერდა გახლავს მჭედელი, ცოლი შევრთე ... ორი-სამი ბიჭი აბარია, მჭედლობას სწავლობენ. სანამ ის ბიჭები ხელობას ისწავლიდნენ, წყალობას ვითხოვ ის კაცი მე მეზაროს. მერე თქვენი ყმა ისევ თქვენ მიირთვით. რადგან სოფელეთათვის მჭედლის ყოლა სახმარი არის.“³

1737 წლის პირობის წიგნით ხელობის სწავლის სათხოვრით მისულ გიორგი მატიას-შვილს, უფლებას აძლევს ფარსადანი დედაქალაქში დარჩენილიყო მხოლოდ ხელსაყრელი გარემოებით: „ესე წიგნი მოგართვით ... ბატონს ჩვენს, სარდარის შვილს, ფარსადანს. ასე რომე მე ქალაქში გავიზარდე. ხელობა ვისწავლე ... თქვენ შემოგეხვეწებით. ამიტომ რომ ქალაქში სახელო და უქალაქოდ ვერ დავრჩებოდი და ვერც სახელოს გავუშვებდი. თქვენც წყალობა გვიყავით და ქალაქიდან აღარ აგვყარეთ და ეს სამსახური დავიდევ თქვენი, რომე უნდა წელიწადში რვა მინალთუნი და სამი კოდი პური გემსახუროთ და გაძლიო.“⁴

მძოვრეთში ხელოსნური წარმოების ცალკეული დარგების განვითარებაზე წარმოდგენას გვაძლევს ჩვენს მიერ ეროვნულ არქივში მიკვლეული საციციანოს აღწერის დავთარი.⁵ მძოვრეთსა და მის გარეუბნებში აღწერილ მცხოვრებთა შორის არიან ხელოსნები: ნალბანდი მურადა, მეწისქვილე შიო, მკერვალი მამუკა და მისი უმცროსი ძმები, დალაქი ბერი, დალაქი პაპუნა, მეკურტნე, მეფურნე, ხაბაზი, ღურგალი, მჭედელი, მღებარი გოდერძა. მართალია, ხელოსნებს შეგირდებიც ჰყავდათ, მაგრამ დავთარში ჩამოთვლილი ხელოსნები, ცხადია მძოვრეთში ხელოსნური წარმოების სრულყოფილ განვითარებაზე სრულ წარმოდგენას ვერ მოგვცემს.

XVII-XVIII სს. საქალაქო ცხოვრების საინტერესო წეს-ჩვეულება, „ჩირაღდნით გაბრწყინება“ შემოგვინახა ქართულმა საისტორიო მწერლობამ. სადღესასწაულო დღეებში ქალაქის მცხოვრებლებს ბაზრის მორთვა, „ჩირაღდნით გაბრწყინება“ ჰქონიათ წესად.⁶ ვფიქრობთ, საციციანოს რეზიდენციაში საპატრიო სტუმრის დახვედრისას, ტრადიციულ სადღესასწაულო დღეებსა და სასიხარულო ამბებს გაჩირაღდნებულ მძოვრეთში ზემოდახედნენ. მძოვრეთის მოქალაქეთა სიმრავლეზე მიგვანიშნებს გაყრის წიგნები და განჩინებანი სადავო ყმა-მამულების შესახებ.⁷ 1701 - 1703წწ. ძმებს, ედიშერ და პაპუნა ციციშვილებს გაყრის განჩინების მიხედვით მარტო მძოვ-

¹ ს.კაკაბაძე საამილახვროს დავთარი, მე17ს-ნის მეორე ნახევრისა, ტფ.1925, გვ.1-28; თავნაკლული ტექსტი სრულყოფილი სახით, (20-21 მოლაშქრის დამატებით) გამოცემული იქნა ი. დოლიძის მიერ. ი. დოლიძე, საამილახვროს მოლაშქრეთა დავთარი 1656-1696წწ. მაცნე, ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1976, №3. გვ. 92-117.

² ლ. ჭილაშვილი ნაქალაქარი ურბნისი, ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა, თბ., 1964, გვ. 96.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები, ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1985, გვ. 729.

⁴ ხეც. Sd, ს. №1313.

⁵ სცსსა.ფ.1448, საქმე 5041.

⁶ ორბელიანი პ., ამბავი ქართლისანი, ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა, თბ.,1981, გვ. 82, 104, 188.

⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1972, გვ. 128-132.

რეთში 105 კომლი ყმა ჰყოლიათ, მათ შორის ებრაელი და სომეხი ხელოსნები.¹ თუ გავითვალისწინებთ, რომ ელიშერიისა და პაპუნას გარდა, ცხოვრობდნენ საგვარაულო სხვა შტოები, სამეფო კარის, ეკლესიის და სხვა საგვარეულოთა ყმები. მაგ. 1632-1658 წლებით დათარიღებულ საარქივო მასალაში უცნობი პირის კუთვნილი 30 კომლიდან, მძოვრეთში მცხოვრებ 10 კომლ ყმა-გლეხს ასახელებს.² ე. ი. გამოდის მართლაც ხმაურიანი და მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით გამორჩეული რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო.

მძოვრეთში სამღებროები ფანასკერტელ-ციციშვილებს ოდითგანვე ჰქონიათ. სამღებრო საქმიანობა ციციშვილთა საგვარეულოს საკმაოდ შემოსავლიან წყაროს წარმოადგენდა. ღებვის წესები, სამღებრო მცენარეთა შერჩევა, ფერთა მრავალფეროვნება ერთგვარ საგვარეულო საიდუმლოებას წარმოადგენდა, რაც მემკვიდრეობით გადადიოდა თაობიდან თაობაში. შალის ქსოვილების ღებვის ტექნოლოგიის გაუმჯობესებაზე მიგვანიშნებს ჩვენამდე მოღწეული XIX ს. დამღევის შალის ძაფის ღებვის რეცეპტები.³

საექსპორტო ნედლეულიდან განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ენდროთი ვაჭრობა, მისი სიუხვით ყოველთვის გამოირჩეოდა მძოვრეთის ბაზარი. ტურნეფორის ცნობით ტფილისიდან და ქართლ-კახეთიდან ყოველწლიურად გადიოდა არზრუმისაკენ 2 ათასი საპალნე ენდრო, საღებავ მასალად დიურბეკის ქარხნებში, სადაც ამზადდებდნენ ტილოებს პოლონეთისათვის. ენდრო ქართლ-კახეთიდან გადიოდა ინდოეთშიც, რაზეც ხაზგასმით მიანიშნებდა ტურნეფორი.⁴ ფართო სატრანსპორტო გზების უქონლობის გამო 1736 წ. ბაჟის ნუსხის მიხედვით ხარების საპალნით გადაჰქონდათ. ენდროზე ბაჟს რომ საკმაოდ შემოსავალი მოჰქონდა მძოვრეთისთვის, ამაზე წარმოდგენას გვაძლევს ს.კაკაბაძე,⁵ რომლის კვლევით „ტფილისის საბაჟოს შემოსავლის ერთი მეხუთედი - 600 მანეთი“ სწორედ ენდროზე მოდიოდა.

ნ. ბერძენიშვილი სამღებრო საქმიანობას სარფიან მალაღანაზღაურებად საქმედ სთვლიდა, სადაც ერთი საკაბეს შეღებვა ხუთი აბაზი ღირებულა.⁶ ამ შემოსავლიან საქმიანობაზე იმდენად დიდი მოთხოვნა ჩანს ოსეთის გზის გახსნის შემდეგ, რომ ციციშვილებსაც დაუწყიათ ნაწარმის გატანა რუსეთში. დავით ციციშვილი მზადაა ვინც მეტ საიჯარო ფასს გადიხდის, დაწესებული პირობებით მასზე გასცეს იჯარით ბიძაშვილის სამღებრო, რომელიც „რუსეთს მივა და ხელი მაგ სამღებროთი უნდა მოიმართოს“. დოკუმენტების მიხედვით ქარელის სამღებროს იჯარა 5-6 თუმანი ყოფილა, მასში კკითხულობთ: „დავით სარდალ-მოურავის იმედო, თენდო მღებარო! მერე ჩემი ბიძაშვილი გოგია რუსეთს მივა. ხელი მაგ სამღებროთი უნდა მოიმართოს. ორი წლის ვადით აგირავებს. თუ გინდა, ისევ შენ დაიგირავე, თუ არა, დაანებე ეგ სამღებრო. ვისაც უნდა, დაუგირავებს. ეგ ქვევრები რომ დაგივლეჯია და სამღებროს სახლი დაგიქცევია, თუ გინდა ერთი თუმანი მიეც. წრეულს რომ ოთხ თუმნად აგიღია, დაგიშავებია. ხუთ თუმნად უნდა შეუთავო, თუ არა, სახლი და ქვევრები დაანებე ... სამართლიანის გზით თუ გინდა შენ აიღე, თუ გინდა, დაანებე ორი წლით.“⁷ დოკუმენტური წყაროების მიხედვით ციციშვილთა საგვარეულოს სამღებროები ძირითადად საიჯარო წესით აქვთ გაცემული. 1784 წელს სამღებროს იჯარით გასცემს გოგია ციციშვილი: „ესე წიგნი მოგართვი შენ, გოგიას ციციშვილსა, ასე რომა შენი სამღებრო

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, სასამართლო განჩინებანი (XVIII-XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1977, გვ. 622-625.

² სცსსა, ფ. 1448, საქმე 2318.

³ მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, წიგნი III (აღმშენებლობა, სახელმწიფო ეკონომიკა, ქონება) მასალები შეარჩია და გამოსაცემად მოამზადა ნ. ბერძენიშვილმა, თბ., 1955, გვ. 556; ხეც. Hd-3624, Hd-3863.

⁴ ჟოზეფ პიტონ დე ტურნეფორი მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა, თბ., 1988, გვ. 32, 66;

⁵ ს. კაკაბაძე, საქართველოს ეკონომიური ვითარების შესახებ მე-18 საუკუნეში, მნათობი 1924 წ. №2 გვ. 228.

⁶ ნ. ბერძენიშვილი, სამღებროთა შესახებ XVIII ს. საქართველოში, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბ., 1937, ნაკვ. VI, გვ. 435.

⁷ სცსსა, 1448, საქმე 1162.

მიბოძე ექვს თუმნათ და ორ მინალთუნათ. ასე უნდა იჯარა მოგართვა, რომა ექვსის თვის თავს მოგართვა და ექვსი თვე, რომ გამოვიდეს, იმას გარდა რამთენი თვე გამოვიდეს, თვის და თვის თავს მოგართვა ხო[ლ]ქმე ხუთ-ხუთი მინალთუნი.“¹ სამღებროდან შემოსავლის შესახებ საინტერესო ცნობა შემოგვინახა გიორგი ციციშვილის არზამ პავლე ციციანოვისადმი: „... ჩვენის სახელის სიგელი ... თქვენს ბრწყინვალეობას ახლავს ... გვებრძანა შენი შემოსავალი არზით მომახსენიო. სადღეოფლოს სამღებროდან წელიწადში რვა თუმანი გვებოძებოდა, ამას გარდა კოდის პურიდამ შვდი ურემი მებოძებოდა და კულუხიდამაც ერთი ურემი, აბრეშუმიდამ ერთი ლიტრა. საკომლოს ფული საკლა(ვი)ს ფასათ. ორიჯ აბაზი, ის ბატონისა იყო, აქედამ ამისათ(ვი)ს მერგებოდა ერთი თუმანი...“²

ქართული სამართლის მიხედვით სამღებროები სადღეოფლო მონოპოლია იყო.³ რაც შეეხება მძოვრეთის სამღებროს, თავიდანვე ფანასკერტელ-ციციშვილთა საგვარეულოს საკუთრება უნდა ყოფილიყო. ჩვენამდე მოღწეული დოკუმენტების სიმრავლის მიხედვით ნაზარალიხანის დროიდან ქალაქის არსებობამდე სამღებრო წარმოება ციციშვილთა ხელში ჩანს.⁴ პაატა ციციშვილის 1769 წლის არზაში, მძოვრეთის სამღებროს წყალობის თაობაზე, თავგამოდებით ცდილობდა მძოვრეთის სამღებროს შენარჩუნებას მოდავე სახლისკაცებისაგან და ამასთან ითხოვდა დედოფლის სამღებროს იჯარით აღებას ქარელში: „... მძოვრეთის სამღებრო უბოძებიათ მამის ჩემისათვის. ამას ვევედრებით მათს სიმაღლეს: ქარელში რომ სამღებრო არის, იმის იჯარას წყალობა მიეყო. როგორც ბატონის პაპის თქვენის წყალობის წიგნი მქონდეს, ნურც თქვენ მამიშლით.“ მეფეს დაუკმაყოფილება ითხოვნა „... ბატონს პაპას ჩვენს და ბიძას ჩვენს მძოვრეთის სამღებრო თქვენთვის უბოძებია. ჩვენ იმათს წყალობას არ მოგიშლით-ო“.⁵ 1777წ. პაატა ციციშვილის სამღებროდან წილის მოთხოვით დაუწყია დავა კიკოლა ნოდარისშვილს, „საერთო არისო სამღებრო და წილს არ მიდებსო.“⁶ 1782წ. არზის მიხედვით პაატა ციციშვილისთვის დავა სამღებროზე ამჯერად ბიძაშვილ ივანე ციციშვილს წამოუწყია: „...ახლა ჩემი ბიძაშვილი ივანე მედავება. რამდენჯელ წამედავნენ ჩვენი განაყოფები და სახლის კაცები, ყოველთვინ წყალობის წიგნები მიბოძეთ. ახლაც ერთი ოქმის წყალობას ვითხოვო...“⁷ დავა 1783წ. სამეფო კარზე კვლავ გაგრძელებულა და პაატა ციციშვილს საბოლოოდ დარეჯან დედოფლის ოქმით მიუღია წყალობა.⁸

ციციშვილები დოკუმენტური წყაროების მიხედვით სამღებრო საქმიანობას ეწეოდნენ გორსა და სურამში. ნოდარ ციციშვილსგან გორში იჯარით აღებული სამღებროს ხარჯების გასწორების თაობაზე მირმან მირიმანიშვილი ამცნობს, რომ „ჩვენს სარქარზედ თოთხმეტი თუმანი და შვიდი მინალთუნი დარჩენილიყო.“⁹ სახლთუხუცეს ზაქარაიას ბეთალმანი მამულები ჰქონდა მღებრიშვილისაგან ნასყიდი სურამში, სადაც სამღებრო საქმიანობასაც ეწეოდა.¹⁰ შემოსავლიანი საქმიანობის გამო საგვარეულოში დავა სამღებრობის წილის თაობაზე თითქმის სათავადოს გაუქმებამდე გრძელდებოდა.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები, ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1985, დოკ. № 933, გვ. 914.

² სცსსა, ფ. 1448, აღწ. 1, ს. 9093.

³ ქ. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. 3, თბ., 1910, გვ. 298.

⁴ ხეც. Hd-7349; Hd-8080; Hd-8052; Hd-13660;

⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, სასამართლო არზა-ოქმები, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1981, დოკ. 153, გვ. 157;

⁶ იქვე, დოკ. 386, გვ. 170.

⁷ იქვე, დოკ. №566, გვ. 535.

⁸ იქვე, დოკ. №620, გვ. 587.

⁹ სცსსა, ფ. 1448, საქმე 1162.

¹⁰ სცსსა, ფ. 1450ს. საქმე 36, №244.

სამღებროთა სიმრავლე მძოვრეთსა და ქარელში¹ მიგვანიშნებს მზარდ საფეიქრო წარმოებაზე, რომელიც დაკავშირებული იყო ხეობაში მეცხვარეობის განვითარების მაღალ დონესთან. ხელოსნობის ნაწარმი ნართი, ტილო, ტანსაცმელი, ხალიჩები, ფარდაგები, ნოხები, ხურჯინები, ტომრები, შალეები, ტყავის ნაწარმი და სხვ. მზადდებოდა არა მარტო ადგილობრივი ბაზრის მოთხოვნილებისათვის, არამედ საგარეო ბაზარზე გასატანადაც. 1803 წლის შემოსავლების აღწერის დავთრის მიხედვით ივანე და დავით ციციშვილები სოფ. ქარელის სამღებროდან ერთ ბათმანზე ერთი რუბლს იხდიდნენ. წლის განმავლობაში ამოღებულ იქნა თითოეულისაგან 67 რუბლი. სამომავლოდ კაპიტან ისპრავნიკი იმედოვნებს სამღებროდან მეტი შემოსავლის ამოღებას.²

ციციშვილები გამოირჩეოდნენ საბაზიერო საქმიანობითაც, როგორც დედაქალაქში ასევე მძოვრეთში. 1684წ. ნასყიდობის წიგნი სწორედ საბაზიერო საქმიანობას ეხება: „საბოლოო ნასყიდობის წიგნი მოგეც მე, ციციშვილმა ბატონმა ზაალ და მომავალთა სახლისა ჩემისათა თქუენ, ორბელიშვილს მდივანბევს ბატონს ორბელს ... ასე და ამა პირსა ზედა რომე, მოვინებეთ და მოგყიდეთ ქალაქს ჩვენი საბაზიერო გურგენის ნაქონი, აქათ აჯიშამფურას ყმის აღუას სახლამდისი, უკან გურგენას დარბაზის მიდგომდის, დასავლეთით ნაზირი ზაალის სახლის კელამდი და წინ შარამდის.³ ნადირობა-გართობის ტრადიციას დასტურლამალის ცალკე თავი ეთმობა. შევარდნისა [და ქორის] ბუდეების შესახებ[კარი 61.] მოქმედი კანონი მოითხოვდა პასუხისმგებლობას ციციშვილებისგან: „კრკონის ბუდე -კრკონელთა შეინახონ. აბუხალოს ბუდე და გილიკის ბუდე-გვეძინელთ ებაროს. თრელვის ბუდე-თრელველთა და ერთობით ხველურელთ შეინახონ..“ ავალებს „კარგად გაუფრთხილდენ“ წინააღმდეგ შემთხვევაში „ბუდის თავს ყოველ წელიწადს ამ სოფლებს ოროლს მთავარს შავარდენს ვასყიდვინებთ, იცოდენ, არას გზით არ ვაპატივებთ-ო.“⁴ აღნიშნული გადასახადები რაოდენ მძიმე იყო სათავადოს მამულებისთვის, კარგად ჩანს „აქტებში“ დაცულ დოკუმენტში.⁵

საბაჟო გვიანფეოდალური საქართველოს ყოველ დიდსა და მცირე ქალაქში არსებობდა. მძოვრეთზე გამავალ სატრანზიტო - სავაჭრო გზასა და ალებული ბაჟის განკარგვაზე საინტერესო ცნობა შემოგვინახა 1662წ. შაჰნავაზის შეწირულების წიგნმა.⁶ სათავადოს სახლვარზე შემოსულ სავაჭრო საქონელს არსებულ საბაჟოზე კონტროლს უწევდა სათავადოს მეთაური და სავარეულო სახლი. XVIIIს. სავაჭრო-საქარავნო და სამიმოსვლო გზების დაცვა სამეფო კარის და იმ სათავადო სახლების მოვალეობად იქცა, რომელ სათავადოს ტერიტორიაზეც გადიოდა. ბაჟის ნუსხები, დასტურლამალის მიხედვით განსაზღვრული თრიალეთური ბაჟის ალების წესი და ცნობები სავაჭრო საქონლის საბაჟო ტარიფების შესახებ⁷ წარმოდგენას იძლევიან მძოვრეთის ბაჟიდან მიღებული შემოსავლის სარგოზე.

მძოვრეთის ბაჟის საიჯარო ხელშეკრულებით გაცემის ცნობა შემოგვინახა 1729 წლის დოკუმენტმა: „ესე წიგნი მოგართვით ჩვენ ფირალიშვილმა გაბრიელამ, თქვენ ბატონს ბაგრატს, ასე რომ მძოვრეთის ბაჟი ბედნიერის ვეზირის ბრძანებით და ბეირუთით ჩემის ნებაყოფლობით მომეცით ამ იანვრის დამდეგიდამ იმ იანვრამდის. ექვსი თუმანი თეთრი უნდა მოგართვა ...“⁸

¹ ხეც. Hd- 8090; Hd-13660.

² Акты собранные Кавказскою археографическою комиссиею, т. II ч. I, с. 72.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VIII, სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები, ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1985, გვ. 859.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო ი. სურგულაძემ, თბ., 1970, გვ. 693-694.

⁵ Акты собранные Кавказскою археографическою комиссиею, т. I, с. 31.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ; თბ., 1959, გვ. 224.

⁷ ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო ი. სურგულაძემ, თბ., 1970, გვ. 619.

⁸ მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის, წიგნი II, მასალები შეარჩიდა გამოსაცემად მოამზადა ნ. ბერძენიშვილმა, თბ., 1955, გვ. 241.

შემოსავლიანი საბაჟო საქმიანობა, სავაჭრო და საქალაქო ცხოვრების აღმავლობა როგორც ჩანს საჭიროებდა სათანადო მფარველობას და წყალობას მეეტლის, მეკურტნისა და მეუნაგრის-თვის. ციცი ციციშვილის 1658 წლის წყალობის წიგნში მეუნაგრე ბაბანასადმი, ვკითხულობთ: „...წიგნი და ნიშანი დაგიწერეთ და მოგეცით ჩუენ ფანასკერტელმან ბატონმა ციციშვილმა ციცი-მან თქვენ, ჩვენს ნამსახურს მეუნაგრეს ბაბანას, შვილთა თქუენტა ... რადგან ჩუენი ნამსახური იყავ და ფეშქაშიც მოგუართუი, ავდეგ და მეც ერთი კომლი ყმა მოგეც...“¹

XVIII ს. 20-იან წლებამდე საინტერესო ცნობა, მძოვრეთის სტრატეგიულ მდებარეებაზე ბუნებრივ სიძლიდრეზე, სამეწარმეო საქმიანობასა და შესაშურ შემოსავლებზე, რომელზეც სამე-ფო კარის მოხელეებსაც კი არ მიუწვდებოდათ ხელი, შემოგვინახა 1722 წლის „ღმრთაების გუჯარმა.“² მძოვრეთის ვაჭარ-ხელოსანთა, მოქალაქეთა საცხოვრებელ პირობებზე ცნობებს ვერ მივაკვლიეთ. ძამის ხეობაში მცხოვრებ ებრაელთა ცხოვრების პირობებზე, წარმოდგენას გვიქმნის პროფ. ე. ძამისთვალისშვილის მონოგრაფია.³ XIX-XXსს. მიჯნაზე ქარელში მცხოვრები ებრაელი მოსახლეობის ცხოვრების პირობებით და ეკონომიური მდგომარეობით ი. ჩორნი ფრიალ კმაყოფი-ლი დარჩენილა, „ცხოვრობდნენ ისე როგორც ევროპულ ოჯახებში ყოფილა მიღებული.“⁴

საქართველოში ჩამოსული ბერძენი პატრიარქის, დოსითეოსისთვის ქართული მონასტრების გამოსასყიდი ვალის გადახდის დეტალური აღწერით ნათელი ეფინება ამ პერიოდის საერთაშო-რისო სავაჭრო გზებს და ვაჭრობით მიღებული შემოსავლებით ვალის გადახდის შესაძლებლო-ბას, რაშიც აქტიურად ჩართულნი ჩანან სამეფო კარზე დაწინაურებული ციციშვილებიც: „... ქართლისა კათალიკოზმა ნიკოლოზ ... ამილახორმა გივმა და პაპუნა-ბეგ და დიანბეგმა ვახტანგ ... და დარბაისელთა დიდმა და ცოტამ. რადგან ინება ღმერთმან ... ჩვენის მონასტრის დახსნა ... მოგართვით სამოცი ათასი მარჩილი და გაგვზავნეთ ჩუბნი კაცები გილანს, აბრეშუმი უნდა იყი-დონ და ცხრას თვეში უნდა იზმირს მივიდნენ და როდისაც გაყიდონ აბრეშუმი, ფასი ბატონმა პატრიარქმა უნდა გამოართვას თურამეტი ათასი ოთხასი და ორმოცი და კიდევ აქუს პაპუნასა იზმირს ცამეტი ათასი ასლანი; როდისაც ბატონი პატრიარქი მიბრძანდეს, ან ბურსას და ან სტამბოლს უნდა უნდა მიართოს პაპუნამ ... აღებული რაც იყო, პატრიარქმა წაიღო ... ამისი ან-გარიშით სულ სამოცი ათასი მარჩილი ქართლიდამე ... რაც ვალები იყოს და რაც ან გილანს გაგვიგზავნია, ან იზმირს არის ეს ყველა უკლებლივ უნდა ბატონს პატრიარქს მიებაროს ამ ჩუბნის კაცებისაგან ... სტამბოლს ჩუწნ რომ დავაბარეთ, თუ იმ ფასად არ გაუყიდეს, რომე-ლიც დაკლდეს ... პატრიარქმა წიგნი მოგუწეროს ...“⁵

საგარეო ვაჭრობაში ციციშვილთა საქმიანობის შესახებ მასალების სიმწირე სამწუხაროდ არ იძლევა ამ საკითხის დეტალურად გაშუქების საშუალებას. ამ მხრივ საინტერესოა დოკუმენ-ტი, რომელმაც შემოგვინახა ცნობა საციციანოდან 1750წ. ე. წ. „ოსეთის სავაჭრო გზის“ – (მძოვრეთი-რაჭა- ოსეთი-რუსეთი), მოკლე მონაკვეთის სავაჭროდ გამოყენების თაობაზე. 1729 წელს მირველ თუმანიშვილის მიერ გადაწერილი დასტურლამალის მინაწერით, ხელნაწერი ცი-ციშვილების აზნაურის პროტოპოპი გიორგი მალრაძის საკუთრებაა. იგი რაჭის გზით 1783 წელს წასულა რუსეთში. მოუვლია „ყირიმი, პოლშა, ნოვა[როსია] ელისაბედის ქალაქი, ეკატი-რინესლავი, კლემენჩუკი, კიავი, ალექსანდრია, ნიჟნა დუბნა, ხარკოვი, ბელაგოროთი, ცარიცინი ვორონიში, ნახჩივანი, ჩერქეზ ქირმანი, სტავროპოლი, ასტრახანი, ყიზლარი, მოსდოვი და ხევზე მოვედით ქართლში მშვიდობით და უვნებლად“ (1786წ.). ვ. გაბაშვილის მოსაზრებით 1773-76 წლებში ირანის ქალაქ შირაზში, ქერიმ-ხან ზენდის კარზე შეიძლებოდა ყოფილიყო

¹ ხეც. Hd - 9653.

² ქართული სამართლის ძეგლები ტ. II; საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1966, გვ. 364-365.

³ ე. ძამისთვალისშვილი, ქართველ ებრაელთა ისტორია, თბ., 1995, გვ. 118-124; 127; დავიდი, ი. იეჭუდა ჩორნი და მისი ცნობები, ქუთაისი 1996, განთიადი №3-4.

⁴ დავიდი, ი. იეჭუდა ჩორნი და მისი ცნობები, ქუთაისი 1996, განთიადი №3-4.

⁵ Акты собранные Кавказскою археографическою комиссиею т. I, с. 26-27.

წარგზავნილი.¹ საგანგებო დავალების შემდგომ ირანიდან დაბრუნებული ჯეკდასმულ იქნა მთავარდიაკვნად 1777 წელს და არ უნდა იყოს შემთხვევითი მისი მეორედ გამგზავრება რუსეთში. შესაძლოა მეფე ერეკლეს დავალებით 1783 წლის ტრაქტატის დადებას უკავშირდებოდეს. მოუვლია ყირიმი, პოლონეთი და სამხრეთ რუსეთის მთავარი ქალაქები. სავარაუდოდ, მოგზაურობისას ეწეოდა კომერციულ საქმიანობასაც. 1786 წელს უცხოეთიდან დაბრუნებულს ციციშვილთა ყმობიდან გამოსასყიდი თანხით თავი დაუხსნია და ყმა-მამული შეუქმნია.

ამდენად, ისტორიული მასალების მიხედვით მძოვრეთში XVIII ს. 30-იანი წლებიდან XVIII სს. „ოსმალის“ პერიოდამდე სამეურნეო ხასიათის წინსვლა, ვაჭრობის გამოცოცხლება და საქალაქო ცხოვრების აღმავლობის ტემპები აშკარად შეიმჩნევა, მაგრამ დოკუმენტების მიხედვით ციციშვილების სავაჭრო ურთიერთობა ძირითადად უფრო სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის და ხელოსნური ნაწარმის ადგილობრივ ბაზარზე რეალიზაციით შემოიფარგლება. ვითარება რადიკალურად იცვლება XVIII ს მეორე მეოთხედიდან.

„ოსმალის“ პერიოდის 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარის² მიხედვით საციციანოს ნაპიეში „მცირე“ ქალაქის, მძოვრეთის უბნები ცალკე სოფლებად შეუტანიათ. ძამაში -7 კაცი; სოფელი გორაზინა(ზღუდერი)- 56 კაცი, მის სიახლოვეს ჩანაბეთში (ორთუბანი)-53 კაცი; ცალკე გამოყოფილია აქ მცხოვრები თავადები-28 კაცი. მინიშნებულია, რომ დასახლება ებრაელების მოდგმისანი არიან, ხსენებულ სოფელს მიწა არა აქვს, თუმცა იხდიან გადასახადებს მარცვლეულზე, ვენახზე, ღორზე, ხილზე. ამას მოსდევს ებრაელთა დასახლება გადამხდელუნარიანი მინიშნებულია 112 კაცი. დავთარში მინიშნებულია დასახლებაში - 15 დუქანი, სამღებროები, წისქვილები, რომელთაგან ნაწილი ციციშვილების საკუთრებაა. ვენახის მფლობელებად ძირითადად დასახლებული არიან ციციშვილები, სოფ. სუქითი (ჩვენი კვლევით სუქანანთ უბანი მ.მ.)-45 კაცი. რამოდენიმე ჩანს სხვა საგვარეულოდან - კათალიკოსის ყმები და ოსმალ მოხელენი, რომელთა რაოდენობა დაუდგენელია. სულ მძოვრეთში გადამხდელუნარიანი -302 კომლია და იხდიან 114960 ახჩას.

ოსმალების დაწესებული მძიმე ხარკის გადახდაზე პასუხისმგებელი მეზატონე ფანასკერტელ-ციციშვილების მოვალეობა, ხარკის გადამხდელებზე არანაკლებ ტანჯვად იქცა, რადგან ოსმალ მოხელენი შეწერილ ხარკს უკლებლივ ითხოვდნენ. მაშინ როცა სილატაკესა და უმწეობაში ჩავარდნილი ყმები გარბოდნენ მშობლიური ადგილებიდან. მძიმე გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფი ციციშვილები მამა-პაპულ მამულებს ჩალის ფასად ჰყიდნენ, ან მამულებს ავირავებდნენ უცხოტომელებზე, რომლებიც ცდას არ აკლებდნენ მამულები თავად დაესაკუთრებინათ. 1733წ. დოკუმენტურმა წყარომ საინტერესო ცნობები შემოგვინახა ახალციხიდან გადმოსულ ჰასან აბდულ-ლაჰის ძის მიერ მძოვრეთში მცხოვრები ფარსადან ზაზას ძე ციციშვილისაგან მამულის დავირავების ვადის გასვლის შემდეგ როგორ ცდილობდა ამ მამულის დასაკუთრებას.³ ვალებში ჩავარდნილი, სამემკვიდრეო ყმა-მამულ დაკარგული ციციშვილები შემორჩენილ ყმათა ნაწილს თავად ჰყიდნენ, „ლეკობდნენ“ კიდევ და ამ სამარცხვინო საქმიანობას აღარც თაკილობდნენ. ამის შესახებ მოგვითხრობს ქართლის ქალანთარის, მერალიბე ციციშვილის 1747 წ. არზა: „ოთარა ვახტანგის შვილმა ლეკი მოიყვანა და მძოვრეთის ციხეს სულ ყათლანი უყო ... ალექსანდრემ მითხრა: წავიდეთო, ჩვენს ქვეყანას ერთი გზა მივცეთო ... პაპუნას შვილი დავითი და პატა იმერეთიდან გადმოვიდნენ ... შევრიგდით ... ნათლობითა და შერიგებითა მამატყუილეს ... ძამის ციხეს უღალატეს ... სულ ყველას მოუსვა ხელი და თათრებს მიჰყიდა ... დასახოცი დახო-

¹ ვ. გაბაშვილი, დასტურლამალის 1729 წ. ხელნაწერი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 57, 86-87.

² 1728 წლის თბილისის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წ. I, ოსმალური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, გამოკვლევით და ფაქსიმილეებით გამოსაცემად მოამზადეს, ს. ჯიქიამ და ნ. შენგელიამ, თბ., 2009, გვ. 166, 204-211.

³ ს. ჯიქია, ოსმალური იურიდიული დოკუმენტები XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის ქართლში, აღმოსავლური ფილოლოგია, თბ., 1969, გვ. 185-186.

ცეს, გასაყიდი გაყიდეს; ნახევარი ოსმალოს მიჰყიდეს და ნახევარი იმერლებსა.¹ დოკუმენტს დაერთვის ძამის ციხეში მყოფი იმ აზნაურიშვილთა და გლეხთა დავთარი, რომელიც ამოწვიტეს და ტყვეებად გაყიდეს დავით და პაატა ციციშვილებმა. „ოსმალობა-ყიზილბაშობის“ პერიოდის კიდევ უფრო დასუსტდა და „დაყრუვდა“ მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს სავაჭრო-სატრანზიტო გზის მნიშვნელობა. სამცხიდან ქართლში შემომავალი გზა ძირითადად კი ტყვეთა გაყვანის სარფიან გზად გადაიქცა. „ოსმალობის“ უმძიმეს ხანას დაემატა „ლეკიანობა“. დავეთანხმები მკვლევარებს, მართლაც ლეკებზე სასტიკი და ვერაგი მტერი თითქმის არ ჰყოლია საქართველოს. ლეკების თავდასხმები ქართლში 1717 წლიდან იწყება.² თუ XVIII ს. 30-იანი წლებიდან დაღესტნელთა შემოტევები ეპიზოდურ ხასიათს ატარებდა. XVIII ს. 50-იანი წლებიდან ოსმალებისგან წაქეზებული და მხარდაჭერილი „ლეკების“ თავდასხმები საკმაოდ ორგანიზებული და დამანგრეველი გახდა. დაიწყო იერიშები ციხე-გალავნებში თავშეფარებულ მოსახლეობაზე. 1751 წ. მეფე თეიმურაზი „დარბაზ ბატონ“ დიმიტრი ციციშვილს ... მოთარეშე ლეკების გასადევნად ზომების მისაღებად წერდა : ჩვენს : დიდ : იმედს ... არაოდეს : არ დასავიწყარს : დარბაზ : ბატონს ... მაგ : საციციანოს : მხარეს : რომ ლეკი : არის : და ზემო : ქართლს : არბევს : ამილახორის შვლებს : და ზემო ქართლელებს : მივწერ. მანდეთ : წამოვლენ : ერთათ : შეიყარენით : და : ლუთით : თამაშ : უყავით. თავდასხმით : იყოს : თუ ისე : იჯობინოთ : შებმა : როგორც : ამჯობინოთ.“³

პირველწყაროები საინტერესოდ გადმოგვცემს საბრძოლო ეპიზოდებს საციციანოში: „1754 წელს შეეპარნენ სამწვერის ციხეს, ნახევარი აიღეს, ნახევარი გაუმაგრდა, შემოადგნენ ციხესა ... გამოწვეს შიგნით კოშკი ცეცხლითა ... ტინისხიდი წაახდინა ლეკს ჯარმა, შემოადგნენ დირბს, მიეშველნენ მეფენი ... სძლიეს ლეკთა ... შემოადგნენ წალკის ციხეს და აიღეს, აქედან იწყეს საციციანოზე თავდასხმა და აკლება ქართლისა. 1755 წელს მიუხდნენ კვალად ღამე სამწვერისის ციხეს გადავიდნენ კიბეებით შიგ შუუტყეს ადრე ციხოსანთა...“⁴ პაპუნა ორბელიანის ცნობით, შეიკრა გზები მტრისაგან, რომ მგზავრი აღარ გაატარეს, აღარც ზემო ქართლიდან ჩამოუშვეს და აღარც ახალციხისა ქვეყნიდამ ქარავანი“ იმარცხებოდა საციციანოს სოფლები, ტყვედ ერეკებოდნენ მოსახლეობას, იტაცებდნენ საქონელსა და ცხვრის ფარას, მეფემ საგანგებო ბრძანებაც გამოსცა დაცვის შესახებ.⁵

„ლეკიანობის“ შიშით ციციშვილებმა დაიწყეს მძოვრეთის მიტოვება და მტკვრის მარცხენა ნაპირას მდებარე სოფ. ქარელში დასახლება. იმ იმედით, რომ „მშვიდობიანობის“ დადგომისთანავე კვლავ დაუბრუნდებოდნენ რეზიდენციას. ქარელში მათი გადასახლების პირველ ფაქტს ადასტურებს 1763 წლის მორიგების წიგნი დიმიტრი ნაზირისა ალექსანდრე სარდლისადმი: „ავი დროსაგან და მტრისაგან ქარელში დასახლება მოგვიხდა. მინდვრის მიწას შორს რომ იყო, ვეღარ მიუღეჭით ... საძოვარს, ჭალებს ზენა დავუწყევით, ქარელის და აფნისის ... ავღეჭით ბატონს მეფეს მოვანსენეთ ... ასე გაგვარიგეს ... სანამდი ან ჩვენ წავიდეთ ჩვენ სასახლეშია და მამულშია, ან ჩვენი ყმა მოვიდეს თავის ... მამულზე, და ნახონ ... ღმერთმან ხელი მოგვიმართოს ... დავცალთ ქარელი ... ქარელთ და აფნელთ ... ისევ დაიჭირონ საძოვრათ ჩემს ყმათაც და თქვენ ყმათაც“⁶. მტკვრის მარჯვენა სანაპიროს სოფლებში ლეკიანობის მძიმე შედეგებზე მიანიშნებს ქართლ-კახეთის 1770 წლის 5 აპრილის ნუსხა. ვ. გამრეკელის⁷ მოსაზრებით ნუსხა ეფუძ-

¹ სცსსა, ფ.1448, საქმე, 5048 ა.

² ს.კაკაბაძე, საქართველოს ისტორია. ახალი საუკუნეების ეპოქა (1500-1810), ტფ.,1922, გვ.139.

³ სცსსა, ფ. 1449, საქმე 3085.

⁴ სცსსა, ფ. 1 446, საქმე 703. პაპუნა ორბელიანი - <https://wikisource.org/wiki/>

⁵ სცსსა, ფ. 1448, საქმე 679.

⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1972, გვ. 491, დოკ. №395.

⁷ ვ.გამრეკელი, ზ. ცქიტიშვილი, 1770 წლის 5 აპრილის დემოგრაფიული ნუსხა, მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბ., 1973 №1, გვ. 150.

ნებოდა 1767 წ. აღწერას, რომლის არსებობა დასტურდება დოკუმენტურად.¹ ნუსხა ნამდვილად არ არის სრულყოფილი მნიშვნელოვანი ხარვეზების და უზუსტობების გამო, სადაც ვკითხულობთ: „არს აოხრებული და უმკვიდრო ქმნილი თრიალეთი ... არს აოხრებული ტაშირი, გუჯარეთი და სომხითი ... არს საბარათისშვილო ქვეყანა დიდი, ასისგან ერთი დარჩენილა. ხიზნათ არიან. ეს სომხითი და საბარათიანო არის ქვემო ქართლი ...“² სამწუხაროდ ქალაქებსა და პროვინციათა შორის არ სახელდება ისტორიული „გაღმა მხარი“ და მძოვრეთი. მოსახლეობის კომპლობრივი და სულადობრივი გამოთვლისას მკვლევარებიც არ ახსენებენ ისტორიულ „გაღმა მხარეს“ და მძოვრეთს.³ ცხადია, გაუკაცრიელებული და მოსახლეობისაგან დაცლილი რომ ყოფილიყო ამ დოკუმენტში უთუოდ აისახებოდა, რადგან 1770 წ. ნუსხა ერეკლე მეფის განკარგულებით შეუდგენიან და გადაუციათ რუსეთის ხელისუფლების რწმუნებულ ანტონ მოურავოვისათვის (თარხნიშვილი). ამის შესახებ არც გიულდენშტედტი მიახიშნებს, რომელმაც 1772 წელს იმოგზაურა ძამის ხეობაში და მისივე თქმით ანტონ კათალიკოსისგანაც იღებდა საჭირო ინფორმაციას. მეფისთვის ცხადი გახდა, ამიერიდან ლეკების უფრო თავისუფლად შემოღწევა ძამის ხეობაში და ორგანიზებული პერმანენტული თავდასხმების მოსალოდნელი საფრთხე, მას შემდეგ, რაც „აოხრებულ და უმკვიდრო იქნა“ თრიალეთი და გუჯარეთი. ფაქტია, მწვავე რეალობად იქცა XVIII ს. მეორე ნახევრიდან „ლეკიანობის“ მიზანი, ქართლ-კახეთის ტერიტორიების სამემკვიდროდ დაჭერა. მეფეს ძამის ხეობასა და მძოვრეთში შექმნილი საგანგებო ვითარებიდან გამოსავლის საკმაოდ საინტერესო, გასაიდუმლოებული გეგმა შეუძუმავებია, რომელიც გენერალ ტოტლებენს ჩაუშლია. პანინისადმი 1770 წ. მიწერილ წერილში ვკითხულობთ: „...მრავალ გზის დაღისტნელნი ლეკნი შემორიგებულნი გუყოლიან რომელისამე მიზეზებითა-ზოგი ჩვენის ქვეყნის დაცვისათვის და ზოგი მტერზედ მოხმარებისათვის, და ერთი ამისთანა შემძლებელი კაცი მყვანდა შემორიგებული, რომლისაც მიზეზით დაღესტნელნი მრავალნი კაცნი ჩვენთან შემორიგებულნი იყუნენ, და ამათ ოსმანთ ქვეყნის ნატყვენავი და საქონელი ჰყუნდათ, რომ ოსმანთ ქვეყანას არბევდნენ, - ამისთანას ჩვენთან შემორიგებულს კაცს და ჩვენის ქვეყნის შესამატს კაცს მიუხდა სოფელსა ქარელს და ამოსწყვიტა იმ სოფლის კაცნი: ევედრნენ ამ საქმის ესრეთ არ ყოფასა, მაგრა არც მოისმინა მათი ვედრება და არც დაიშალა, და ამ მიზეზით იმდენი კაცი აგვიშალა და მშვიდობილად დაგვიკარგა, და მტრად გაგვიხადა...“⁴ ამდენად ავთენტური წყარო სათანადო დასკვნების გამოტანის შესაძლებლობას იძლევა: 1. მოსყიდული და გადმობრებული მეფის მომხრე ძამის ხეობაში ჩასახლებული დაღესტნელი ლეკების ოსმალთა საზღვარზე ხშირი, მოულოდნელი თავდასხმებით და ძარცვით, ფიქრობდნენ საბოლოოდ მტრობა და განხეთქილება ჩამოეგდოთ „ძველ მოკავშირეებს“ შორის. 2. მიელოთ ორივე მხრიდან სანდო ინფორმაცია ქართლ-კახეთში ლეკთა რაზმების თავდასხმების და ერთობლივი საბრძოლო გეგმების შესახებ, 3. რაც მისცემდა სამეფო კარს შესაძლებლობას „გაღმა მხარის“ დაცვისა და საზღვრისპირა სატრანზიტო გზის გაკონტროლების. ტოტლებენის დალატმა იმდენად გადაამტერა და გაახშირა „ლეკების“ და ოსმალების შეთანხმებული თავდასხმები. რომ 1774 წელს გამოიცა მეფე ერეკლეს განკარგულება „ოსმალის მხრისკენ“ წასვლის აკრძალვის შესახებ.⁵ ახალციხისაკენ მიმავალ გზაზე გახშირებულ ლეკთა თავდასხმებზე საუბრობს 1770 წ. საქართველოში მყოფი კაპიტანი იაზიკოვი ჩანაწერებში.⁶ 1780 წ. მეფე ერეკლეს წერილში კავკასიის ხაზის მთავარსარდალ პოტიომკინისადმი, აღწერილია თავად ახალციხის ფაშას მიერ ქართველი ვაჭრე-

¹ სცსსა, ფ. 1448, ს. 4533, 1377.

² ქართული სამართლის ძეგლები ტ. II, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1966, გვ. 421.

³ ვ. ჯაოშვილი, საქართველოს მოსახლეობა XVIII-XX საუკუნეებში, გვ.34-37.

⁴ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии т. II. вып. I. (1768-1801г.) под редакцией А. А. Цагарели, 1898г., стр.32.

⁵ სცსსა, ფ.1448 საქმე 392.

⁶ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии т. I (1768-1774 г.) под редакцией А.А.Цагарели, 1898г., стр.186.

ბის გაძარცვის ფაქტები.¹ ამდენად, 80-იანი წლებიდან “ლეკებმა დაიღეს“ ერთ-ერთი ყველაზე მარჯვე და მოხერხებული გზა ოსმალეთისკენ ტყვეთა გასაყვანად, საიდანაც ტყვეები გაჰყავდათ ეგვიპტეში, ალჟირში, არაბეთსა და სხვა ქვეყნებში.

ბურნაშოვი არ არის ტენდენციური როცა წერდა: „გზებზე მიმოსვლა საშიშია, ვაჭრობა მთლიანად შეწყდა, სოფლები დაცარიელებულია ... მის უმაღლესობას არ შეუძლია შეგროვილი ჯარის დიდხანს შენახვა, რადგან ფული არ აქვს. მისი შემოსავალი თითქმის გაქრა.“ ლეკების ტყვეობის მძიმე ხვედრს ვერ გადაურჩნენ ციხე-სიმაგრეებში, კომპებსა თუ გალავანს თავშეფარებული მოსახლეობა, ციციშვილებმაც თავად იწვინეს ტყვეობის მძიმე ხვედრი.²

90-იან წლებში ფაქტიურად მოსახლეობისაგან დაიცალა ისტორიული „გალმა მხარი“, 1789 წლის დოკუმენტის მიხედვით სამეფო კარი მხოლოდ გამოღმა მხარის დაცვასდა ცდილობს.³

1794 წლის სტატისტიკურ ცნობაში, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებით 1794 წლის ხალხის აღწერის დავთრების ცნობებს ემყარებოდა გადამწერს მხოლოდ სასოფლო გადასახადების გადამხდელი სრულფუძიანი კომლები მკვიდრი მოსახლეობა (მემკვიდრეები) და ხიზანი აღურიცხავს. დავთარში მძოვრეთი სოფლებს შორის აღარ მოიხსენიება, ქარელი 106 კომლიანი დიდი სოფელია, სამწევრისის მკვიდრი -3 კომლი და 12 ხიზანია.⁴

იოანე ბატონიშვილის აღწერის მიხედვით ძამის ხეობის სოფლები,⁵ მართალია ვახუშტისეული ნუსხის იდენტურია, მაგრამ განსხვავდება საინტერესო მინიშნებით-სახლობდნენ თუ არა მოსახლენი აღნიშნულ სოფლებში. აღწერის მიხედვით ძამის ხეობაში მოსახლენი მხოლოდ ქარელსა და სამწევრისშია, ხვედურეთის ხეობაში მხოლოდ სოფ. ხვედურეთში. მოსახლეობისაგან დაცლილია გვერდისძირის სოფლები და გუჯარეთის ხეობა. „გალმა მხარის“ გაპარტახება-გაუკაცრიელების საფრთხეს გადარჩენილი თითო-ოროლა მოსახლის ადგილზე დამაგრებას ისახავდა მიზნად 1794 წ. ერეკლე მეორის ბრძანება კარის მოხელეებისადმი ციციშვილების ყმების ოთხი წლით გადასახადებისაგან გათავისუფლების შესახებ.⁶

შევეცადეთ მძოვრეთი 1802-1806 წწ. კამერალურ აღწერებში მოგვეძიებინა. ჩამოთვლილ სოფლებში (ქარელი, ურბნისი, ყინწვისი, ბრეთი, დირბი, არადეთი სასირეთი, ბრეძა, აბანო, წნისი) მძოვრეთი არ მოიხსენიება.⁷ საქართველოს მთავარმართებლის კოვალენსკის ბრძანების 1802წ. თანახმად აღწერილი იქნა ქალაქებში (სიღნაღი, თელავი, გორი, დუშეთი) სავაჭრო სახლები, დუქნები, სავაჭრო ადგილები და სხვ. სადაც მძოვრეთის შესახებ ინფორმაცია არ ჩანს.⁸ ცნობილია რა კამერალური აღწერების შედგენის განსხვავებული მეთოდები და ინტერესები, კანცელარიის საქმისადმი ზერელე დამოკიდებულება, სერიოზული ნაკლოვანება ზუსტი სტატისტიკური ვითარების დასადგენად, გავაგრძელებთ შემდგომი პერიოდის კამერალური აღწერებში სოფ. მძოვრეთის მოკვლევა. კამერალური აღწერების ეკონომიკურ ნაწილში⁹ და 1814-1818 წლების კამერალურ აღწერებშიც¹⁰ სოფლებს შორის მძოვრეთი აღარსად მოიხსენიება.

¹ В. Гамрекли Межкавказские политические и торговые связи восточной Грузии, Тб., I, 1980 док. №59.

² Бурнашев С. Картина Грузии или описание политического состояния царств Карталинского, Тиф. 1896 стр, 31.

³ სცსსა, ფ. 1448, საქმე 1987.

⁴ ივ.ჯავახიშვილი საქართველოს ეკონომიური ისტორია, I თბ., 1930, გვ. 42.

⁵ იოანე ბატონიშვილი, ქართლ-კახეთის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედოშვილმა, თბ., 1986, გვ.32.

⁶ სცსსა, ფ. 1450, დავთ. 24 ს.№34.

⁷ სცსსა, ფ. 254, აღწ. №1 საქმე, 70; ფ.254, აღწ. №1, საქმე, 76; საქმე 80, გვ.26-28.

⁸ სცსსა, ფ. 16, ს. 51.

⁹ სცსსა, ფ. 254, ს. 402.

¹⁰ სცსსა, ფ. 254, აღწ. 1, საქმე, 540, 542, 543, 545.

ამდენად, ჩვენს მიერ მოკვლეულ პირველწყაროთა შედარებითი ანალიზი მიგვანიშნებს, რომ XVIII ს. 90-იან წლებში მძოვრეთში საქალაქო ცხოვრების მაჯისცემა საბოლოოდ შეწყდა. სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის ავბედითმა ჟამმა კი საბოლოოდ დავიწყებას მისცა ისტორიული ქალაქის არსებობა. ვფიქრობთ, ნაშრომი მოკრძალებულ წვლილს შეიტანს ნაქალაქარი მძოვრეთის ისტორიის შემდგომ კვლევაში.

Manana Michitashvili
Gori State Teaching University
**FROM THE HISTORY OF LIFE OF MDZOVRETI TOWN
RESUME**

The history of old town of Mdzovreti is still not explored in the Georgian historiography. None of the books or records describing life of Mdzovreti Town reached us. This complicates recovery of comprehensive picture of Mdzovreti's socio-economic state or the trading and agricultural activities.

On the bases of historical material that is not yet published, the paper presents the fragments of life of Mdzovreti town that are as follow: the customs place, the falcon aviary, the dyeing facility, the trading activities and various crafts production. The paper describes life of the town in the 18th century through the analysis of chronological and factual material. It also clarifies the reasons of weakening and collapse of the town in the 90th of the 18th century. When the independence of the country was lost due to an ominous time, Mdzovreti town eventually effaced.

ერთი ბრიტანული წყარო საქართველოს შესახებ

საქართველოს ისტორია, თანადროული ყოფა და მრავალფეროვანი ბუნება სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩვენთან სტუმრად მყოფ პიროვნებათა მხრიდან ყოველთვის წარმოადგენდა განსაკუთრებული ინტერესის საგანს. ამის დასტურად ის ფაქტიც შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ჩვენს ქვეყანაში ჩამოსულ მოგზაურთა უმეტესობა არა მარტო დიდი ქალაქების ნახვით კმაყოფილდებოდა, არამედ ცდილობდა საქართველოს ცალკეული კუთხეებიც დაეთვალიერებინა.

ნათქვამის ნათელსაყოფად ამჯერად განსაკუთრებული ყურადღება მინდა მივაქციო იმ ცნობებს, რომელთაც საქართველოს შესახებ გვაწვდის ბრიტანელი დიპლომატი - აუგუსტუს ჰენრი მოუნსი (Augustus Henry Mounsey, 1834–1882). მან თავისი დიპლომატიური კარიერა 1857 წელს ლისაბონში დაიწყო, საიდანაც 1861 წელს ჰანოვერში გადაიყვანეს სამუშაოდ, 1862 წელს კი ვენაში განაგრძო მუშაობა.¹

ა. ჰ. მოუნსის დიპლომატიურ კარიერაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ორ მოვლენას. მათგან პირველ რიგში აუცილებლად უნდა გავიხსენოთ 1867 წლის მაისში ირანის ქალაქ ბალფორუშში (დღევანდელი ქ. ბაბოლი) განვითარებული ტრაგიკული მოვლენები, რასაც ებრაელთა თემის ბევრი წარმომადგენელი ემსხვერპლა. აუგუსტ ჰენრი მოუნსი, „ბრიტანელ მინისტრ ჩარლზ ალისონთან ერთად, იმ დროისათვის თეირანში იმყოფებოდა და პირადად იყო ჩართული დაზარალებულთათვის საკომპენსაციო თანხის გაზრდის საქმეში, რისი ოდენობაც თავდაპირველად, ნასირ ალ-დინ შაჰის (ირანის შაჰი 1848-1896 წლებში - ო. ნ.) გადაწყვეტილებით, 16 ათასი თუმანი ყოფილა. ეს თანხაც, სხვადასხვა მინისტრთა და ოფიციალურ პირთა მიერ ფულის არამიზნობრივად ხარჯვის გამო 3800 თუმნამდე შემცირებულა“.²

ა. ჰ. მოუნსი კიდევ ერთი, ასევე ძალზე მნიშვნელოვანი, მოვლენის მომსწრე გამხდარა იაპონიაში მოღვაწეობის დროსაც. როგორც ცნობილია, 1876 წელს მან ამ ქვეყანაში დაიწყო დიპლომატიური საქმიანობა. 1877 წლის 29 იანვარს, ამ ქვეყანაში მისი მუშაობის დროს, კუნძულ კიუსიუზე იფეთქა საცუმას აჯანყებამ, რომელიც თითქმის რვა თვის განმავლობაში გძელდებოდა. ა. ჰ. მოუნსის იმდროინდელი მოღვაწეობა საინტერესო იმ მხრივაცაა, რომ იგი აღნიშნული მოვლენის შესახებაც გვთავაზობს უაღრესად მნიშვნელოვან ცნობებს იმ წიგნით, რომელიც მან, როგორც ყოველივე ამის თვითმხილველმა პიროვნებამ, დაწერა და გამოცა 1879 წელს.

1878 წელს ა. ჰ. მოუნსი დიპლომატიური მისიით ჯერ ათენში გადაიყვანეს სამუშაოდ იქ არსებული ბრიტანული ლეგაციის მდივნად, 1881 წლის 16 აპრილს კი დედოფლის (საუბარია, 1837-1901 წლებში ბრიტანეთის დედოფალ ვიქტორიაზე - ო. ნ.) მიერ გენერალურ კონსულად და რეზიდენტ მინისტრად იქნა დანიშნული კოლუმბიის შეერთებულ შტატებში.³

ა. ჰ. მოუნსი საქართველოში, კერძოდ კი ფოთში, 1865 წლის დეკემბერში შემოვიდა კონსტანტინოპოლიდან. აქედან იგი თბილისში გაემართა. 1866 წლის იანვრის შუა რიცხვებში კი ჯერ ერევანში, იქიდან კი სპარსეთში გაემგზავრა.

უკან იგი 3 ივლისს გაემართა და ჯერ ბაქოში ჩავიდა, იქიდან ვოლგის სანაოსნო გზით ნიჟნი ნოვგოროდს ესტუმრა, შემდეგ კი მატარებლით ინგლისში დაბრუნდა (ჩროსს 2014, 242-

¹ <https://www.revolvy.com/page/Augustus-Henry-Mounsey>

² David Yeroushalmi. The Jews of Iran in the Nineteenth Century: Aspects of History, Community and Culture, Brill's Series in Jews Studies, Vol. XL. Leiden and Boston, 2009, pp. 288.

³ Newspaper "The London Gazette", May 6, 1881, pp. 2342.

243). სწორედ მისი იმდროინდელი მოგზაურული შთაბეჭდილებებია აღწერილი 1872 წელს ლონდონში გამოცემულ მის წიგნში - „მოგზაურობა კავკასიასა და სპარსეთში“ (A Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia).

ხსენებული ნაშრომისადმი ინტერესს განსაკუთრებით ზრდის ის გარემოება, რომ იგი დღემდე შეუსწავლელ საისტორიო წყაროს წარმოადგენს ქართველ მკვლევართა მხრიდან.

მიუხედავად იმისა, რომ ა. ჰ. მოუნსის განსახილველ წიგნში ქართლის, როგორც ჩვენი ქვეყნის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი რეგიონისა და მის შემადგენლობაში შემავალი ქალაქების დეტალურად დახასიათება მოცემული არ არის და ავტორი მათ შესახებ ცნობებს მხოლოდ სხვადასხვა სიტუაციური ეპიზოდების მოთხრობის შედეგად გვაწვდის, ხსენებული ნაშრომი მაინც უნდა მივიჩნიოთ აღნიშნული თვალსაზრისით საგულისხმო ერთ-ერთ წერილობით დოკუმენტად.

თუმცა ობიექტურობა მოითხოვს, აქვე ისიც ითქვას, რომ ჩვენს ქვეყანასთან დაკავშირებით ავტორის მიერ გამოთქმული მოსაზრებები ყოველთვის არ შეესაბამება რეალობას და ბრიტანელი დიპლომატის შეფასებებში საკმაოდ ბევრი ფაქტობრივი შეცდომაა დაშვებული, რაც, ჩემი აზრით, იმჟამინდელი ცარისტული პოლიტიკის გავლენის შედეგად უნდა მივიჩნიოთ.

სწორედ ამის ნათელ დადასტურებად უნდა მივიჩნიოთ თუნდაც ის ფაქტი, რომ ა. ჰ. მოუნსი, რუსული კოლონიალიზმის მიერ დამკვიდრებული სტანდარტის გავლენით, ტერმინ საქართველოში ჩვენი ქვეყნის მხოლოდ აღმოსავლეთ ნაწილს მოიაზრებს და არა მთლიანად ქართულ სახელმწიფოებრივ სივრცეს. ნათქვამის დასტურად დავიმოწმებ შესაბამის ციტატას ტექსტიდან:

„სურამის ქედი ქმნის საზღვარს ორ პროვინციას - იმერეთსა და საქართველოს შორის, რომლებიც თავიანთი ბუნებრივი მახასიათებლებით, დღე-ღამესავით განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. აქ ჩვენ დამშვიდობება მოგვიხდება ტყეებთან და მდიდარ ბუნებასთან, რათა ასეულობით მილით მოგზაურობა განგვეგრძო უნაყოფო მთებითა და მოშიშვლებული მწვერვალებით გარშემორტყმული ხრიოკი ველების გასწვრივ იქ, სადაც ბუნებას სძინავს...“

უფერულ და არასტუმართმოყვარე რეგიონში ხუთ-ექვს საათიანი, თანმიმდევრული მოგზაურობის შემდეგ, ჩვენ პირველ ქართულ ქალაქ გორს მივალწიეთ, რომელიც ლამაზად არის შეფენილი მაღლობზე და გადმოჰყურებს მდინარე მტკვრის ვრცელ ველებს. აქედან სრულად იშლება დიდებული კავკასიონისა და დიადი იალბუზის მწვერვალი... ტალახის კედლები და თავდაცვითი კოშკები ჯერ კიდევ აკრავს ქალაქს გარს, რაც იმის მანიშნებელია, რომ ქალაქი ადრე უფრო ნაკლებად იყო დაცული, ვიდრე ახლა, ამჟამინდელ მმართველთა ხელში...

კავკასიაში, მაღალმთიან ადგილებში, ყოველი თოთხმეტი, თხუთმეტი მილის ინტერვალში სადგურებია განთავსებული, იქ მყოფებს კი სოფლის ცხენოსანი მცველებიც შეიძლება ეწოდოთ. ისინი, მსგავსად სპარსი კურიერისა, ჩაფარის სახელით არიან ცნობილნი. მათ მოვალეობაში არა მხოლოდ წესრიგის შენარჩუნება შედის, არამედ უსაფრთხოების მიზნით მოგზაურთა გაცილებაც. ჩემი აზრით, ყველა ისინი წარმოადგენენ ადგილობრივ მცხოვრებლებს, რომლებიც თვითნაკეთი შამხანებით არიან შეიარაღებულნი... ისინი აგრეთვე ატარებენ კაზაკთა ტანისამოსს და აქვთ გრძელი დანა... მე არასოდეს მქონია შესაძლებლობა მათი გმირობა გამომეცადა, თუმცა გამიგონია, რომ თავდასხმის დროს, რიცხობრივ უმცირესობაში ყოფნის შემთხვევაში, ჩაფრები ნაკლებ ეფექტურები არიან, ეტლითა და ცხენით მგზავრობისას ინციდენტის დროს კი, პირიქით, უაღრესად სასარგებლონი.

პირადად ჩვენ მგზავრობის დროს წვრილ თავადაზნაურთა ექვსი წარმომადგენელი გვახლდა, რომელთაგანაც ორი უმაღლვე გაიქცა უახლოეს სოფელში დახმარების სათხოვნელად და მალე ისინი ოცდაათ გლეხთან ერთად დაბრუნდნენ. მათ შეძლეს ჩვენი ცხენებისა და ეტლების იქამდე მითრევა, სანამ ჩვეულებრივი გზა დაიწყებოდა“.¹

¹ Augustus Mounsey. A Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia, London, 1872, pp. 33-35.

გარდა მოგზაურობასთან დაკავშირებული ამბების მოთხრობისა, ა. ჰ. მონსის ხსენებული წიგნი სხვა მხრივაც წარმოადგენს უაღრესად მნიშვნელოვან ნაშრომს. კერძოდ, მასში ძალზე საინტერესოა წარმოჩენილი არა მხოლოდ საქართველოს, არამედ ზოგადად რუსეთის იმპერიის ყოფით ცხოვრებაში იმხანად არსებული მდგომარეობა. მეტი სიცხადისათვის მოვიყვან შესაბამის ადგილს წიგნიდან:

„საფოსტო გადაზიდვებისათვის კავკასიაში ტელეგრაფი გამოიყენება. იგი შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც მართკუთხედის ფორმის ყველაზე უხეში ხის ყუთი, რომელიც ოთხ ბორბალზე შედგმული და მხოლოდ ერთ მგზავრს იტევს და სამგზავროდ უაღრესად არაკომფორტულია. იგი კარგ გზებზეც კი ჯაყყაყებს და ყოველგვარ ფუფუნებას არის მოკლებული... ერთხელ, ჩემმა მეგობარმა მსგავსი ტრანსპორტით თბილისიდან სანკტ-პეტერბურგამდე იმგზავრა; ცხრა დღე-ღამის მოგზაურობის შემდეგ, დანიშნულების ადგილზე მისვლისას, იგი ცოცხალ-მკვდარი გადმოვიდა ტელეგრიდან... მსგავსი ტრანსპორტით სამოც-სამოცდაათსაათიანი მოგზაურობა რუსეთში ჩვეულებრივ მოვლენად ითვლება.

უკეთეს შემთხვევაში არსებობს მგზავრთა ოთახები, რომლებიც ხის საწოლით, ბუხრით, ან ლუმელით, გამონაკლის შემთხვევაში კი მაგიდითაც და სკამებითაც არის კეთილმოწყობილი. ფანჯრებს აქვს ჩარჩო, რომლებშიც ხანდახან მინაც არის ჩასმული. ფოსტის მოხელე ვალდებულია ერთჯერადად მოიტანოს შეშა და გაახუროს ლუმელი, მაგრამ თუკი ამის საჭიროება კიდევ შეიქნა, მაშინ დამატებითი თანხა იქნება გადასახდელი. იგი ასევე ვალდებულია შემოგთავაზოთ სამოვარი, რომელიც ნახშირით თბება და წარმოადგენს საუკეთესო მოგონებას წყლის სწრაფად გასაცხელებლად. ფუფუნების ყველა ამ საგნით მგზავრი, რომლისთვისაც მოგზაურობის იდეა მჭიდროდ არის დაკავშირებული პირველი კლასის სალონის მქონე კუპესთან და ფეშენებელურ სასტუმროსთან, აუცილებლად იგრძნობს თავს ისე, როგორც საკუთარ სახლში და გაატარებს საოცარ ღამეს...

ქვეყნის მმართველის ადიუტანტთან (A. D. C. of the Governor of the country) ერთად მგზავრობის შედეგად მე ზემოთ აღნიშნული არაერთი დისკომფორტი ავიცილე თავიდან. თუმცა, მიუხედავად ამ სასიამოვნო გარემოებისა, ჩვენი მგზავრობა დაუბრკოლებლად მაინც არ წარმართულა. ქუთაისის დატოვება 27-ში (დეკემბერს - ო. ნ.) თოვლსა და ქარბუქში მოგვიწია, რის გამოც გზის პირველი მონაკვეთის გავლას ოთხი საათი მოვანდომეთ.

მეორე დღეს ქარი ჩადგა და წინ გადაიშალა მშვენიერი ქვეყანა. ჩვენ ავუყვებით რიონის ქარიან ნაპირებსა და მთებს, რომლებიც ყვავილებთან ერთად დაფარული იყო ციხე-კოშკებისა და ეკლესიების ნანგრევებით. ერთი მონაკვეთი ძალიან ცუდი შეგვხვდა... თვით ჩემი მეგობრის კომფორტულ ვაგონშიც კი იგრძნობოდა ძალზე ძლიერი რყევა. სწორედ ამის შემდეგ დავიწყეთ ასვლა 3000 ფუტის სიმაღლეზე მდებარე სურამის ქედზე“¹

დასასრულ კიდევ ერთხელ აღვნიშნავ, რომ ა. ჰ. მონსის ხსენებული წიგნი უდავოდ წარმოადგენს ერთ-ერთ საინტერესო წერილობით დოკუმენტს შესაბამისი პერიოდის საქართველოში არსებული მდგომარეობის შესასწავლად. მიუხედავად იმისა, რომ ბრიტანელი დიპლომატი კონკრეტული ქალაქისა და რეგიონის დეტალურ აღწერასა და შეფასებას იშვიათად ახდენს, მის მიერ მოწოდებული ცნობები გარკვეულწილად მაინც წარმოადგენს მეტ-ნაკლებად ფასეულ მასალას შესაბამისი პერიოდის ჩვენი ქვეყნის ისტორიის შესასწავლად.

¹ Augustus Mounsey. A Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia, London, 1872, pp. 28-31.

Otar Nikoleishvili
Akaki Tsereteli State University
ONE BRITISH MATERIAL ABOUT GEORGIA
RESUME

Georgia, because of its strategic location and importance, have always been under the special interests of the foreign visitors. One of those persons was a British diplomat and traveler Augustus Henry Mounsey (1834–1882). During his career, Augustus Henry Mounsey served as a diplomat in Portugal, Germany, Austria and Japan.

He visited our country in the winter of 1865-1866. He described impressions of this journey in his book “A Journey Through the Caucasus and the Interior of Persia, which was published in London in 1872. Besides this, that he traveled around almost whole Georgia, he didn’t give us the detailed information about cities and regions of our country.

As it known, Augustus Henry Mounsey’s above-mentioned book is not widely-studied for the researchers of the history of Georgia. That’s why, we can say, that the author’s description and opinions are very valuable for the study of the history of that period of our country.

გორის არქივში დაცული ივანე ჯავახიშვილის ერთი უცნობი წერილის შესახებ

1921 წლიდან, საქართველოს ოკუპაციის შემდეგ ქვეყანა ბოლშევიკურმა ტერორმა მოიცვა. საბჭოთა ხელისუფლების რეპრესიები თავს დაატყდა საზოგადოების ყველა ფენას. ძალადობრივი გზით დამყარებული რეჟიმის სუსტი იგრძნეს მწერლებმა, მეცნიერებმა სასულიერო მოღვაწეებმა.¹ ბოლშევიკები ფიზიკურად უსწორდებოდნენ განსხვავებული პოლიტიკური შეხედულების მქონე ადამიანებს. ქონებას ართმევდნენ შეძლებულ გლეხებს. რომელთაც საარჩევნო ხმის უფლებაც ეკრძალებოდათ.² სოფლის კრების მიერ გამოტანილი განაჩენი ხშირად ხელისუფლებისათვის არასაიმედო ადამიანების გადასახლების მიზეზი ხდებოდა.³ ბოლშევიკური ტერორი თავს განსაკუთრებით თავად-აზნაურებს დაატყდათ. წარჩინებულ საგვარეულოთა წარმომადგენლები საზოგადოებისათვის მავნე პირებად იყვნენ მიჩნეულნი. ამ პერიოდის დოკუმენტებში, რომლებიც რეპრესირებულ თავად-აზნაურებს ეხება, ქონებაჩამორთმეული ადამიანების დასჯის მთავარ მიზეზად აღნიშნულია: “როგორც თავადი და დაუძინებელი მტერი მშრომელებისა”, “როგორც თავადი და ხალხის მოუსვენარი მტერი და არა მუშა”, ან “მსხვილი მემამულე, ხალხის მტერი და თვით არა მუშა”, “როგორც მავნე პირები საზოგადოებისათვის“.

საზოგადოებისათვის მავნეობად გამოცხადებულ ადამიანებს ართმევდნენ მიწას, საცხოვრებელ სახლს, უძრავ-მოძრავ ქონებას, პირუტყვს.⁴ გასაბჭოების შემდეგ რეპრესიების მძიმე დარტყმა მიიღო ქართულმა ინტელიგენციამ. ბოლშევიკური ხელისუფლება ქონებას ართმევდა: მწერლებს, მეცნიერებს, საზოგადო მოღვაწეებს. “არასაიმედო“ ინტელექტუალური ელიტის არაერთი წარმომადგენელი სწორედ ასეთი ტერორის მსხვერპლი გახდა. გამონაკლისი ამ მხრივ, არც ქართული საისტორიო მეცნიერების ფუძემდებლის, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დამაარსებლის ივანე ჯავახიშვილის ოჯახი აღმოჩნდა. გორის რაიონულ არქივში დაცული დოკუმენტები ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის იმ მძიმე წნეხის შესახებ, რომელშიც დიდი მეცნიერი იყო მოქცეული. როგორც ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტებიდან ჩანს, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორის ქონების რეკვიზიცია, ჯერ კიდევ მენშევიკური ხელისუფლების დროს განუხორციელებიათ.* სოფელ ხოვლეში ივანე ჯავახიშვილის კუთვნილ სახლში მენშევიკებმა სკოლა გახსნეს, ხოლო ბოლშევიკური ხელისუფლების დამყარების შემდეგ სკოლასთან ერთად ჯავახიშვილების საცხოვრებელში ბინა დაიდო ადგილობრივმა რევეკომმა. სახლის დაბრუ-

¹ გ. სოსიაშვილი, საბჭოთა ხელისუფლების ანტირელიგიური პოლიტიკა შიდა ქართლში, (XX საუკუნის 20-იანი წლები), დოკუმენტები გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო პროფ. გიორგი სოსიაშვილმა, თბ., 2013, გვ. 455.

² გ. სოსიაშვილი, დივის ისტორია, თბ., 2011, გვ. 49.

³ იქვე, გვ. 43.

⁴ გ. სოსიაშვილი, XX საუკუნის I მეოთხედის უცნობი დოკუმენტები ივანე ჯავახიშვილის ცხოვრების შესახებ, "ანალები" № 9, 2013, გვ. 76. გ. სოსიაშვილი, შიდა ქართლის ისტორიის საკითხები, თბ., 2011, გვ. 9.

* საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში 1918-1921 წ.წ რა დროს ჩამოართვეს ხოვლეში არსებული საცხოვრებელი სახლი ივანე ჯავახიშვილის უცნობია. დიდი მეცნიერი პირველი რესპუბლიკის დროს აქტიურ საზოგადოებრივ საქმიანობას ეწეოდა, მან მონაწილეობა მიიღო ეროვნული დროშისა და სახელმწიფო გერბის შემუშავებაში, ჩართული იყო განათლების რეფორმასა და სამუზეუმო საქმის განვითარებაში, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობამ ივანე ჯავახიშვილი 1919 წელს პარიზის საზავო კონფერენციაზე გასაგზავნი დელეგაციის წევრადაც შეარჩია. თუმცა, აღნიშნულ კონფერენციაზე მისი გამგზავრება ვერ მოხერხდა. ო. ჯანელიძე, ივანე ჯავახიშვილის კვალდაკვალ, თბ., 2018, 27-31.

ნების შესახებ 1922 წლის 15 აგვისტოს ივანე ჯავახიშვილმა თხოვნით მიმართა შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარს. წერილში ვკითხულობთ:

“შინაგან საქმეთა კომისარს ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორის პროფ. ივ. ა. ჯავახიშვილის

განცხადება

გორის მაზრის სოფ. ხოვლეში მაქვს სახლი თავის კარმიდამოთი, რომელშიც სოფლის სკოლა მოათავსეს და რეკომიცი არის ჩამდგარი. ღობე ალებულია და დამწვარი. აქ-იქ მოაჯირის ნაწილებიც შემად დაუწვავთ, ფანჯრებითგანაც მინები ამოულიათ. ერთი სიტყვით სახლი ძთლად გაცარცული და განადგურებულია. რადგან სახლი მე მჭირდება მაგის მეტი არა მქონდა რა, ამიტომ გთხოვთ განკარგულება გასცეთ, რომ ჩემი სახლი დაუყოვნებლივ განათავისუფლოს რეკომმა და სკოლამ. სკოლისათვის სხვა შენობა იყო ნაყიდი და ფული ჰქონდათ მიღებული შენობის ასაგებად, თუ ფული დახარჯეს და სახლი არ ააშენეს, ეს მათი ბრალია და არა ჩემი. ამას გარდა ვითხოვ იმ აუნაზღაურებელ ზარალის მაგიერ საშუალება მომეცეს ჩემი წინათ საუცხოვოდ და ყოველისფრით მოწყობილი სახლი, აწ გაცარცულ-განადგურებული იმდენად მაინც აღ... (ამ ადგილზე დოკუმენტი დაზიანებულია და სიტყვა არ იკითხება, სავარაუდოდ უნდა ეწეროს “აღდგეს“-გ. ს) რომ შიგ დგომა და ცხოვრება შეიძლებოდეს. ხორკლიანი მავთულით და ძეძვით იყო გაკეთებული (დოკუმენტი ამ ადგილზეც დაზიანებულია და სიტყვა ბოლომდე ვერ იკითხება--გ. ს) ეხლა უბრალო ფიჩხის ღობე მაინც იქმნეს შემოვლებული. მხოლოდ სამეცნიერო და საზოგადოებრივ ასპარეზზე მომუშავეს ჩემი სოფელში მყოფი სახლი ერთადერთი საზაფხულო მყუდრო კუთხე მქონდა და სადაც მუშაობით დაღლილსა და ქალაქის ჰაერით მობეზრებულს ორი-სამი თვის განმავლობაში დასვენება შეემძლო. ოთხი ზაფხული შესრულდა, მეხუთე მიდის, რაც არ დამისვენნია. გთხოვთ, სათანადო განკარგულებას, რომ ჩემი სახლი დამიბრუნდეს.

სახელ. უნივერსიტეტის რექტორი პროფ. ივ. ჯავახიშვილი 1922. 15. VIII¹

ივანე ჯავახიშვილის მიერ ხელისუფლებისადმი გაგზავნილ წერილს რეზოლუციის სახით მიწერილი აქვს: "კომუნალურს დაჩქ. (კომუნალურს დაჩქარებით). 16. VIII. როგორც ჩანს, შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატმა დიდი მეცნიერის წერილი განსახლილველად კომუნალურ განყოფილებას გადასცა. კომუნალურმა განყოფილებამ ივანე ჯავახიშვილის თხოვნა დადებითად გადაწყვიტა და, სავარაუდოდ, შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატს სპეციალური სამსახურებრივი ბარათიც წარუდგინა. ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატისაგან გორის აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარის სახელზე 1922 წლის 31 აგვისტოს გაგზავნილი წერილი:

“გორის აღმასრულებელ კომიტეტის თავმჯდომარეს.

გიგზავნით რა ამასთანავე ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორის პროფესორ ივანე ჯავახიშვილი განცხადებას განკარგულებისათვის, გთხოვთ მიიღოთ მხედველობაში ხსენებული ჯავახიშვილის ერთი მხრივ უანგარო საზოგადოებრივ მოღვაწეობა სამეცნიერო დარგში და მეორეს მხრივ მისი ქონებრივი შევიწროება, რომელიც ამ ჟამად გართულებულია, მისი ავადობიდაც, და ამოვწურთ ყოველი საშუალება, რათა ამ განცხადებაში აღნიშნული სახლი თავის კარმიდამოთი დაებრუნოს მას სრულ განკარგულებაში, და შედეგი ამისა მაცნობოთ, რაც შეიძლება დაჩქარებით.

შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარი შალვა ტალახაძე

საქმეთა მმართველი (გაურკვეველად არის ხელმოწერა, სავარაუდოდ უნდა იყოს ცინცაძე)

კომუნალური განყ. გამგე პ. კიზირია.¹ ვიდრე შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატისაგან გან გამოგზავნილი წერილი გორის აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე განი-

¹ საქართველოს ეროვნული არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი, № 3, საქმე №11, აღწერა №2, გვ. 29-30.

ხილებოდა გორის აღმასრულებელი კომიტეტის თამეჯდომარეს აღნიშნულ წერილზე რეზოლუციის სახით მიუწერია:

“ერთი რომ სახლი მენშევიკების ყოფილი მთავრობის დროს იყო ჩამორთმეული მეორე რომ ადგილობრივ გლეხებს შორის გამოიწვევს დიდ აღელვებას და მესამე ერთად ერთი სახლია სადაც სკოლა არის მოთავსებული და სხვა სახლი იქ არ არის სკოლისათვის. პრეზიდენტის სხდომაზე ქურდაძე. ”² აღნიშნული მინაწერიდან უნდა დავასკვნათ, რომ გორის აღმასრულებელი კომიტეტის თამეჯდომარემ ქურდაძემ ივანე ჯავახიშვილის ქონების საკითხი განსახილველად ადგილობრივ პრეზიდენტს გადასცა. გორის აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდენტის სხდომა, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილის ქონებასთან დაკავშირებით შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარი-ათიდან გამოგზავნილი წერილი უნდა განეხილა 1922 წლის 12 სექტემბერს ჩატარდა. სხდომას თავმჯდომარეობდა მოწონელიძე. თამეჯდომარის გარდა სხდომას ესწრებოდა ხუთი წევრი, გიორგაძე, ქურდაძე, ბუხნიკაშვილი, იანოვიჩი, ყანჩელი. აქედან სხდომის მდივანი იყო-გრიგოლ ყანჩელი.

გორის სამაზრო აღმასკომის პრეზიდენტის სხდომის ოქმის: “ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორის პროფესორ ჯავახიშვილის სახლის დაბრუნების შესახებ”, დადგენილების ნაწილში ვკითხულობთ: “დადგინეს: ვინაიდან პროფესორ ივანე ჯავახიშვილის სახლი ჯერ კიდევ ყოფილ მენშევიკების მთავრობის მიერ ყოფილა რეკვიზიციით ჩამორთმეული და მის უკან დაბრუნებით ადგილობრივ გლეხებს შორის გამოიწვევს დიდ აურზაურს და უკმაყოფილებას და მესამე სახლში მოთავსებულია შრომის სკოლა და მისი დახურვა შეუძლებელია, რადგან სხვა შესაფერისი შენობა სკოლისათვის სოფ. ხოვლეში არ მოიპოვება, ამიტომ სახლის დაბრუნებაზე უარი ეთქვას”.³ გორის აღმასრულებელ კომიტეტს პრეზიდენტის დადგენილების ასლი შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარისთვის გაუგზავნია:

“შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარს

თქვენს ა/წ აგვისტოს 31 № 8806 მოწერილობაზე ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორ ივანე ჯავახიშვილისათვის სახლის დაბრუნების შესახებ გიდგენთ გორის სამაზრო აღმასკომის პრეზიდენტის დადგენილების ასლს მოგახსენებთ, რომ აღმასკომს შეუძლებლად მიაჩნია სახლის უკან დაბრუნება. აღმასკომის თავმჯდომარე:

მდივანი:⁴ (აღნიშნული ტექსტი ფანქრით არის ნაწერი, სადაც არ არის მითითებული არც აღმასკომის თავმჯდომარის და არც მდივნის ვინაობა. როგორც ჩანს, ეს დოკუმენტი შინაგან საქმეთა კომისართან გასაგზავნი წერილი პროექტია. გაგზავნილი ვარიანტი ჯერ მიკვლეული არ არის. არ გამოვრიცხავთ, რომ ცენტრალური ხელისუფლება ოფიციალური წერილებით (ივანე ჯავახიშვილის დასარწმუნებლად) გორის აღმასკომს ავალებდა დიდი მეცნიერის სახლის დაბრუნების საკითხის განხილვას და დადებითად გადაწყვეტას, ხოლო ირიბად ის ქონების დაბრუნებას ძალით აჭიანურებდა. გორის რაიონულ არქივში კიდევ ერთი დოკუმენტია დაცული, რომელიც ახალქალაქის თემის აღმასკომის პრეზიდენტის სხდომის ოქმის ამონაწერს წარმოადგენს. როგორც ირკვევა, სხდომა 1923 წლის 3 მარტს ჩატარებულა.

“ამონაწერი ახალქალაქის თემის აღმასკომის პრეზიდენტის ოქმიდან 1923 წ. 3 მარტის კრებისა. ივანე და გიორგი ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილის სახლის ჩამორთმევის შესახებ. მოისმინეს: ხოვლის სასწავლებლის შენობა, რომელიც ეკუთვნოდა ივანე და გიორგი ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილებს, რომელი შენობაც გამოირკვა, რომ სოფ. ხოვლისათვის დიდ საჭიროებას წარმოადგენს, დაადგინეს: ჩამორთმეული იქნას ჯავახიშვილების სახლი და გადაეცეს ხოვლის

¹ საქართველოს არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი, № 3, საქმე №11, აღწერა №2, გვ. 28.

² იქვე, გვ. 28.

³ იქვე, ფონდი №3; ანაწერი 1, არქივი 12; ოქმი №29, გვ. 47-49.

⁴ საქართველოს არქივის ტერიტორიული ორგანო, გორის რაიონული არქივი, ფონდი, №3, საქმე №11, აღწერა № 2, გვ. 27.

სასწავლებელს აღმასკომის განკარგულებაში”. დოკუმენტს ხელს აწერს აღმასკომის თავმჯდომარე ჩიტიაშვილი და მდივანი მეზურნოვი. პრეზიდიუმის სხდომა, როგორც აღვნიშნეთ ჩატარდა 1923 წლის 3 მარტს, ხოლო სხდომის ოქმის ამონაწერი შედგენილია 1924 წლის 15 აპრილს.¹ იმ მიზნით, რომ ივანე ჯავახიშვილს საცხოვრებელი სახლი არ დაბრუნებოდა, ცენტრალური ხელისუფლების მითითებით ადგილობრივმა თემის აღმასრულებელმა კომიტეტმა კიდევ უფრო გაართულა ქონების გადაცემის საქმე. ახალქალაქის თემის აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის გადაწყვეტილებას ადასტურებს ერთი დოკუმენტიც, რომელიც ახალქალაქის თემში ქონებაჩამორთმეული მემამულეების ნუსხაა. აღნიშნულ ნუსხაში მითითებული არიან ივანე და გიორგი ჯავახიშვილები, რომელთაც აღმასკომის 1923. III, №14 გადაწყვეტილებით საცხოვრებელი სახლი ჩამოერთვათ. შენიშვნაში აღნიშნულია, რომ მათი სახლი დანგრეული იყო. ეს ერთგვარი ხრიკი იყო, იმისათვის, რომ ხელისუფლებას მთავრობის ერთ-ერთი დადგენილების თანახმად ჯავახიშვილების საცხოვრებლის ჩამორთმევა და მისი სახელმწიფო საკუთრებაში გადაცემისათვის გამართლება მოეძებნა.² არსებობს კიდევ ერთი დოკუმენტი, საიდანაც ჩანს, რომ ჯავახიშვილების საცხოვრებელი ხელისუფლებამ ხოვლეს სკოლას გადასცა, საბუთს აწერია: “გორის რაიაღმასკომების გამგებლობაში მყოფი როგორც სახელმწიფო, ისე ჩამორთმეული ყველა ქონება”. აღნიშნულ ნუსხაში დასახელებულია ხოვლეში მცხოვრები გიორგი ჯავახიშვილი (ივ. ჯავახიშვილის უმცროსი ძმა), რომელსაც მიწის რეკომის №14 გადაწყვეტილებით ჩამოერთვა სახლი (სწორედ ის საცხოვრებელი, რომელსაც ეხება ზემოთ წარმოდგენილი დოკუმენტები) 2 წისკელი, ვერძორელის აპარატი 1 ცალი, დოკუმენტს ახლავს შენიშვნები, სადაც აღნიშნულია, რომ ჯავახიშვილების საცხოვრებელი გადაეცა ხოვლეს სკოლას.³ დოკუმენტი 1924 წლით თარიღდება. ივ. ჯავახიშვილის ცხოვრების და შემოქმედების მკვლევარი ს. ჯორბენაძე, იმ პერიოდში არსებული პოლიტიკური კონიუქტურის პირობებიდან გამომდინარე გვერდს უვლის იმ წინეხზე საუბარს, სადაც დიდ მეცნიერს უხდებოდა მოღვაწეობა. ს. ჯორბენაძე წერს: “საბჭოთა ხელისუფლება საქართველოში ვ.ი. ლენინის პირდაპირი მითითებით ახორციელებდა ფროტხილ, ფაქიზ დამოკიდებულებას ქართველი ინტელიგენციისადმი და, გასაგებია, მისი ყველაზე დიდი კერის – თბილისის უნივერსიტეტისადმი”.⁴ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი შეხვდა მთავრობის წარმომადგენლებს და როგორც ს. ჯორბენაძე აღნიშნავს, ხელისუფლებისაგან გარკვეული გარანტიები მიიღო. მამია ორახელაშვილმა ივ. ჯავახიშვილს სრული ხელშეუხებლობა აღუთქვა.⁵ თუმცა, ხელისუფლებასა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტს შორის ურთიერთობა მალე შეიცვალა. ს. ჯორბენაძე ურთიერთობის დაძაბვის მიზეზად განათლების სახალხო კომისარიატის მიერ წამოწყებულ რეფორმას მიიჩნევს, რაც უმაღლესი სასწავლებლების მოწყობის თვალსაზრისით ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებებს ეწინააღმდეგებოდა. სწორედ ეს გახდა იმის საფუძველი, რომ ივანე ჯავახიშვილმა 1923 წლის 26 იანვარს რექტორის თანამდებობა დატოვა. თუმცა, უნივერსიტეტის პროფესურის დიდი მონდომებით და განათლების სახალხო კომისრის დ. კანდელაკის ჩარევის შემდეგ ივანე ჯავახიშვილი 1923 წლის 30 მარტს კვლავ რექტორი გახდა. ივანე ჯავახიშვილის პროტესტი მარტოოდენ განათლების სისტემაში დაწყებული რეფორმით არ იყო განპირობებული. ბოლშევიკური ხელისუფლება დაუფარავად დევნიდა მეცნიერს, რისი საფუძველიც დიდი მამულიშვილის მკაფიოდ გამოხატული ეროვნული პოზიცია და შეუვალი პრინციპები იყო. სახალხო განათლების კომისრის თხოვნა ივანესადმი დათანხმებულიყო რექტორად არჩევას, განპირობებული იყო ქართველი ინტელიგენციის განწყობის გათვალისწინებით, ხელისუფლება მოერიდა უნივერსიტეტში თავმოყრილი ინტელექტუალური

¹ გორის სახელმწიფო არქივი, ფონდი №3; საქ. №25, აღწერა №1, გვ. 21.

² გ. სოსიაშვილი, XX საუკუნის I მეოთხედის უცნობი დოკუმენტები ივანე ჯავახიშვილის ცხოვრების შესახებ, გვ. 79.

³ გორის სახელმწიფო არქივი, ფონდი №3; საქ. №101. აღწერა №1, გვ. 9.

⁴ ჯორბენაძე ს., ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა თბ., 1984, გვ. 276.

⁵ ჯორბენაძე ს., ცხოვრება და ღვაწლი ივანე ჯავახიშვილისა თბ., 1984, გვ. 276.

ელიტის წინააღმდეგ ღია მოქმედებას, ეს კომპრომისი გარკვეული ტაქტიკით იყო ნაკარნახევი. დიდი მეცნიერის წინააღმდეგ ბოლშევიკურმა ხელისუფლების მიერ წამოწყებულმა კამპანიამ პიკს 30-იან წლებში მიაღწია.¹ სწორედ ამ დროს მიმდინარეობდა ივ. ჯავახიშვილის “მხილება”, რასაც მისი უნივერსიტეტიდან გაძევება მოჰყვა.

Giorgi Sosiashvili
Gori State Teaching University
**ABOUT ONE UNKNOWN LETTER BY IVANE JAVAKHISHVILI
PRESERVED IN GORI ARCHIVES
RESUME**

Georgia had been the subject to repression since the 25th of February in 1921 after its occupation. The Bolshevics started persecuting of the people having different political opinions. Repressions were especially severe towards the people belonging to noble families. The great Georgian historian Ivane Javakhishvili could not avoid of the Bolshevics' terror as well. Certain documents protected at Gori Region Archive confirm that the own house of the founder of Tbilisi State University was given to the school in the village of Khovle.

¹ გურული ვ., ივანე ჯავახიშვილის, უნივერსიტეტისა და საქართველოს ტრავედია 1930-1936 (დოკუმენტები და მასალები) კრებულში: „პოეტური სულის მეცნიერი, გიორგი ნადირაძე 80“, თბ., 2012, გვ. 127-148.

ზოგიერთი საკითხი გრიგოლ გველესიანის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური წახნაგებიდან

თვალსაჩინო პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე გრიგოლ ივანეს ძე გველესიანი (1870-1926 წწ.) მთელი სიცოცხლის მანძილზე მეტად ნაყოფიერ შემოქმედებით საქმიანობას ეწეოდა. თავისი მრავალრიცხოვანი პუბლიცისტური წერილებით, კულტურულ-საგანმანათლებლო და სხვადასხვა საზოგადოებრივი საქმიანობით, იგი მაშინდელი ცხოვრების პირუთვნელ მემკვიდრედ წარმოგვიდგება. არ დარჩენილა მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი და აქტუალური საკითხი, რასაც გრიგოლ გველესიანი თავის პუბლიცისტურ წერილებში არ შეხებია.

აი, როგორ შეფასებას აძლევდა მის საქმიანობას პუბლიცისტი გ. მებუკე: „ გრიგოლ გველესიანის ჟურნალისტური მოღვაწეობა იყო უმწიკვლო და უანგარო, საზოგადოებრივი ინტერესების და საზოგადო საქმისადმი ერთგულებით ნაკარნახევი. მან პირველმა წამოჭრა მთელი რიგი საკითხები, რომლებიც იმ დროისათვის პროგრესულ სულისკვეთებას ამჟღავნებდნენ. მისი პუბლიცისტური წერილები, ეკონომიკური და უფლებრივი ნარკვევები დიდი ერუდიციით იყო დაწერილი და მათ ფართო გამოხმაურება ქონდა. გრიგოლ გველესიანს აინტერესებდა ჩვენი ცხოვრებისა და კულტურის ყოველი მხარე. იგი მთელი ათეული წელი ჩვენი მაშინდელი ცხოვრების მემკვიდრე იყო. მან იცოდა საინტერესო წერილების წერა და საჭირობო საკითხებზე ყურადღების გამახვილება, რაც მაშინდელი ქართული საზოგადოების დიდ ნაწილს გულში ხვდებოდა... გრიგოლ გველესიანი იმდროინდელ ქართულ მწერლობაში თითქმის ერთადერთი პუბლიცისტი იყო, რომელიც მოწინააღმდეგის მიმართ ლანძვარ-გინებას არ მიმართავდა, დინჯი და პატივისცემით აღსავსე კილო ჰქონდა“.¹

1918 წლის 22 აპრილს ამიერკავკასიის სეიმის მიერ ახალი სახელმწიფოს – ამიერკავკასიის დემოკრატიული ფედერაციული რესპუბლიკის (საქართველო, აზერბაიჯანი, სომხეთი) – შექმნას გრ. გველესიანი გაზეთ „ხალხის მეგობარში“ ვრცელი წერილით „ამიერ-კავკასიის დამოუკიდებლობა“ გამოეხმაურა².

გრ. გველესიანი აღნიშნავდა, რომ ამიერკავკასიის ნორჩი სახელმწიფოს დამოუკიდებლობის მტრად სოციალ-დემოკრატია ვერ მივიჩნევდით, მაგრამ თვით პარტიის პოლიტიკურ ტაქტიკას ქვეყანა დაღუპვის კარამდე მიჰყავდა. ასეთი ტაქტიკის მატარებელი ქართული სოციალ-დემოკრატია ვერ გახდებოდა ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის დაცვის გარანტი, რადგან იგი რუსეთის ცენტრალურ წეს-წყობილებას მიიჩნევდა ყველაზე საუკეთესო და ერთადერთ გზად დემოკრატიის გაერთიანებისა და მისი ინტერესების დაცვისა. პუბლიცისტის თქმით, მარქსისტების ერთი ჯგუფის შეხედულებით, ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის აღიარება „აუცილებლობის იძულებამ“ განაპირობა და ფიქრობდა, რომ იძულების ზეგავლენით მოპოვებული დამოუკიდებლობა „არც ისე დიდი უბედურებას“ წარმოადგენდა.

გრ. გველესიანი აკრიტიკებდა ყველა იმ ადამიანს, ვისაც რუსეთის გარეშე პოლიტიკური არსებობა შეუძლებლად მიაჩნდა. მისი აზრით, ასეთ ხალხს მონობის შხამი ისე გასჯდომია ძვალ-რბილში, რომ მათთვის ყოველივე ახალი უცხო და მიუღებელი იყო. ავტორის თქმით, პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი კვლავ დღის წესრიგში რომ დამდგარიყო, ქართველი სოციალ-დემოკრატები, პირს კვლავ რუსეთისკენ იბრუნებდნენ, რადგან პუბლიცისტის განმარტებით, ქართველი სოციალ-დემოკრატები დღიდან თავისი გაჩენისა ებრძოდნენ დამოუკიდებლობას,

¹ მებუკე გ., რევოლუციამდელი ქუთაისის საზოგადო მოღვაწეები, გაზ. „ქუთაისი“, N74, 14 აპრილი. 1962

² იხ. გაზ. „ხალხის მეგობარი“, N153, N154, N156, 1918

ამიტომ მათ ვერ დავისახავდით ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის მტკიცე და ერთგულ დამცველად. გრ. გველესიანის შეხედულებით, ქვეყნის დამოუკიდებლობა არც იძულებითი პროცესი და, მით უფრო, არც უბედურება იყო. მისთვის მიუღებელია სოციალ-დემოკრატი პოზიცია, რომ თუ აუცილებლობა არა, დამოუკიდებლობა ჩვენ გვაწყენდა. დამოუკიდებლობას თავისთავად დიდი ღირებულება აქვს, ვინაიდან ეს იგივე თავისუფლებაა; თავისუფლება კი დემოკრატიის, მთელი ერის განვითარების საუკეთესო პირობა და საწინდარია. დამოუკიდებლობა შეუძლებელია ფედერაციის შემაფერხებელი იყოს. მართალია დღეს ცალკე ვართ, მაგრამ ეს ხელის შემშლელი სულაც არ იყო, რომ ხვალ რუსეთს და მთელ მსოფლიოს შევეკრათ თავისუფალი კავშირით. ეს დროისა და გარემოების საქმეა. ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა რუსეთის დიდი რევოლუციის შედეგია. ამ გზით მოპოვებულ თავისუფლებას, როგორც ნორჩ მცენარეს, მოვლა-პატრონობა სჭირდება. ეს საქმე კი, შენიშნავს გრ. გველესიანი, ისეთ საიმედო ხელში უნდა იყოს, „რომელშიც მერყეობის ფსინიკას არ დაუსადგურებია ამ საკითხის მიმართ, რომელსაც უნარი შესწევს მედგარად შეებრძოლოს ყოველ შინაურს თუ გარეშე მტერს ამ დამოუკიდებლობისას. ყოველ შემთხვევაში, ასეთი მედგარი მებრძოლი ის ვერ იქნება, ვისაც რუსეთის ორიენტაცია თავის ურყევ მრწამსათ გარდუქცევია, ვინაიდან ყოველი სხვა ორიენტაცია, გარდა საკუთარი თავის ორიენტაციისა, დამოუკიდებლობის მომსაპობია“¹.

ამიერკავკასიის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის ერთ-ერთ უდიდეს მტრად პუბლიცისტი რუსულ ნაციონალიზმს მიიჩნევდა, რომელიც ვერ ეგუებოდა სხვა ერების მიერ დაწყებულ ბრძოლას თავისუფლებისათვის. არსებითად ველიკორუსული ნაციონალიზმი ვერ ურიგდებოდა დაჩაგრულ ერთა ეროვნულ მეობას და მათ ტერიტორიას თავისი „საკულტურო მისიის“ სათარეშოდ თვლიდა².

აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ბევრია ისეთი, ვინც რუსეთზე ლოცულობს და რუსეთის გარეშე ხსნას ვერსად პოულობს. ისეთ კონსერვატორს, რომელსაც შეჩვეული ჭირი ურჩევნია შეუჩვეველ ლხინს, რომ ჰკითხოთ, თუ რატომ არ მოსწონს დამოუკიდებელი სახელმწიფო ცხოვრება, მყისვე გიპასუხებთ – ჩვენ მათრახის გარეშე, უმფარველოდ ცხოვრება არ შეგვიძლია, რადგან რუსეთმა მოგვცა მყუდრო ცხოვრებაო. დიახ, რუსეთმა მისცა მას მყუდრო ცხოვრება, მაგრამ მანვე მოჰკლა მასში ადამიანი და ამას ვეღარ გრძნობს მონურ ცხოვრებაში ხანგრძლივად მყოფი მონა. თავისუფლების ინსტინქტი, გრ. გველესიანის შეხედულებით, ადამიანის ბუნების თანდაყოლილი თვისებაა, მაგრამ თუკი ამ ინსტინქტს ვარჯიში აკლია, ის თანდათან სუსტდება და ჩლუნგდება. ქართველ ერსაც ასე დაემართა. რუსეთის დესპოტური რეჟიმი მასში სისტემატურად კლავდა თავისუფლების ინსტინქტს.

გრიგოლ გველესიანი სამართლიან გულისწყრომას გამოხატავს თანამედროვე ქართველის მიმართ და წერს: „ჩვენ, ცოტა არ იყოს, უცნაურობის წინაშე ვდგევართ: ქართველი კაცი, რომელიც ომის შორეულ ასპარეზზე დიდს სიმამაცეს იჩენდა, დღეს იგი - სულით დაძაბუნებული, თითქოს გარეშე პასიური მაყურებელია სამშობლოს უბედურებისა“³.

მისი აზრით, საკუთარი ერის მიმართ ასეთი განწყობით ყოფილა გამსჭვალული ქართველ სოციალ-დემოკრატი სოციალურ-პოლიტიკური მოძღვრება, რომლებიც სამშობლოს აღმაცერად უცქერენ. მათ ანტიქართული პროპაგანდით შეძლეს, რომ დღეს ქართველებს მამულიშვილური ინსტინქტები მოუდუნეს. პუბლიცისტის განმარტებით, ქვეყნის სიყვარული იმდენად განელებულა, რომ წმინდა მოქალაქეობრივ მოვალეობად აღარავინ მიიჩნევდა, ერის დაცვას იმ ცეცხლისგან, რომელიც თითქოს ლამობდა მის ერთიანად განადგურებას.

გრ. გველესიანი აღნიშნავს, რომ ამიერკავკასიამ უარყო რუსული ორიენტაცია, ცეცხლით და მახვილით გაბატონებული იქაური ბოლშევიკური მთავრობა და თვითგამორკვევის გზას დაადგა. ეს საკმარისი იყო ბოლშევიკებისა თუ მობოლშევიკო ჯგუფისთვის, რომ განგაში აეტეხათ.

¹ იხ. გაზ. „ხალხის მეგობარი“, N153, 1918, გვ. 1-2

² იხ. გაზ. „ხალხის მეგობარი“, N156, 1918, გვ. 1-2

³ იხ. გაზ. „ხალხის მეგობარი“, N154, 1918, გვ. 2-3

სახალხო კომისართა საბჭომ პროტესტით მიმართა ამიერკავკასიის სეიმს – როგორ გაბედეთ ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების უკუგდება, დამოუკიდებლობის გამოცხადება და საზავო მოლაპარაკების ცალკე დაწყება¹. ბოლშევიკები იმუქრებიან და მუქარა სისრულეში მოჰყავთ კიდევ, ორ განაპირა ქალაქს – ბაქოს და სოხუმს უკვე მოადგნენ და ცდილობენ მთელი ამიერკავკასიის დაპყრობას და ბოლშევიკური მთავრობის ხელისუფლებაში მოყვანას. „ამას ეძახიან ისინი თვითგამორკვევას – ჯერ, გინდა-არ გინდა, მე მიცანით და შემდეგ გეძლევათ ნება თვითგამორკვევისაო...“².

როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაშია აღნიშნული, საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის პოლიტიკურმა ძალებმა, მართალია, შეძლეს საბჭოთა რუსეთისგან ჩამოცილება, თუმცა ამიერკავკასიაში დამოუკიდებელი სახელმწიფო არ შექმნილა და საერთაშორისო ასპარეზზე ამიერკავკასია (სამხრეთ კავკასია) კვლავ რუსეთის ტერიტორიად განიხილებოდა³.

პუბლიცისტი გულისტკივილს გამოხატავს იმ გარემოებაზე, რომ საქართველოში რუსეთის ბოლშევიკური მთავრობის შემოსევას დიდი სიხარულით ეგებებიან დამოუკიდებლობის მტრები. ავტორს არც სომხეთში გამოცხადებული დამოუკიდებლობა ავიწყდება და დასძენს, რომ დამოუკიდებლობის გამოცხადებით სომხობაშიც დიდი მერყეობას ქონდა ადგილი. მას, როგორც ოსმალეთის საუკუნოვან მტერს, არა სწამს ამ უკანასკნელის მიერ ნაკარნახევი დამოუკიდებლობისა, თუმცა აქვე შენიშნავს – დამოუკიდებლობის გამოცხადება უოსმალეთოდაც მოხდებოდა, თუკი სომეხი საზოგადო მოღვაწენი სომხეთის საკითხის გადაწყვეტას საერთაშორისო მფარველობას ანდობდნენ. უკანასკნელ პერიოდში რუსეთისა და ოსმალეთის სომხებმა რუსეთისკენ დაიწყეს ცქერა, რადგან ხსნას მისგან მოელოდნენ. ავტორის აზრით, რუსეთის მიმართ ასეთი განწყობა ტრადიციულად დღესაც გრძელდება, იმის მიუხედავად, რომ დიდი რუსეთი, როგორც საფრთხე ოსმალეთისა, უკვე აღარსად არის. „მათ ავიწყდებათ, რომ პოლიტიკურად და ეკონომიურად ერთიანად დამხობილ-დაწეწილი რუსეთი თვით საჭიროებს შველას და არავისათვის საშიშროებას ვეღარ წარმოადგენს. მათ ავიწყდებათ, რომ პოლიტიკური დამოუკიდებლობა, განმტკიცებული და გამაგრებული სხვადასხვა გარანტიებით, თავისთავად დიდი ღირებულებაა და უკეთესი პირობაა ერის კეთილდღეობისა“⁴. გარეშე მფარველს ყოველთვის სჯობს შინაური ზავი და სოლიდარობა

¹ ბრესტ-ლიტოვსკის 1918 წლის 3 მარტის საზავო ხელშეკრულებაში აისახა რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირება საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის მიმართ I მსოფლიო ომისა (1914-1918) და ომისშემდგომ პერიოდში. I მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ (1914) სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო დიდი პოლიტიკის ყურადღების ცენტრშია. ამ დროისთვის რუსეთი ანტანტის სამხედრო-პოლიტიკური ბლოკის, ხოლო ოსმალეთი სამთა კავშირის წევრი იყო. სამხრეთ კავკასია და, მათ შორის, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ფრონტისპირა რეგიონს წარმოადგენდა. ოსმალეთის არმია შეეცადა თბილისისა და ბათუმის დაკავებას, მაგრამ რუსეთის არმიის წინააღმდეგობის გამო აღნიშნული ჩანაფიქრი ვერ განახორციელა. შესაძლებელი გახდა საკუთრივ ოსმალეთის ტერიტორიის ნაწილის, კერძოდ, აღმოსავლეთ ანატოლიის დაკავება (მსჯელობისთვის იხ. საქართველოს ისტორია, XX საუკუნე, პროფ. ვ. გურულის რედაქციით, თბ., 2003, გვ. 43). რუსეთის 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ ქვეყანას დროებითი მთავრობა მართავდა, რომელმაც მარტ-ოქტომბერში შეძლო სამხრეთ კავკასიაში თავისი იურისდიქციის შენარჩუნება, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ბოლშევიკებმა დროებითი მთავრობა დაამხეს (1917 წლის 24-25 ოქტომბერი), ხელისუფლების სათავეში მოსული საბჭოთა რუსეთის მთავრობა უუნარო აღმოჩნდა და ვეღარ შეძლო ამიერკავკასიაში იურისდიქციის შენარჩუნება. საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის პოლიტიკურმა ძალებმა საბჭოთა რუსეთთან ყოველგვარი კავშირი გაწყვიტეს. ასე შეიქმნა 1917 წლის 15 ნოემბერს სამხარეო ხელისუფლების ორგანო ამიერკავკასიის კომისარიატის სახით, რომლის თავმჯდომარეც ევგენი გეგეჭკორი იყო (იხ. Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии, Тифлис. 1919, 7-8; ვ. გურული, საქართველოს საზღვრები საერთაშორისო ხელშეკრულებებში (1918-1921), თბ., 2013, გვ. 6-7). საბჭოთა რუსეთის მიერ ბრესტ-ლიტოვსკში გერმანიასა და მის მოკავშირეებთან (ავსტრია-უნგრეთი, ოსმალეთი და ბულგარეთი) სეპარატული ზავის დადებას განაპირობებდა ის, რომ საბჭოთა რუსეთი, როგორც პოლიტიკურად, ისე ეკონომიურად მძიმე მდგომარეობაში იყო, ომის გავრძელება აღარ შეეძლო და ვ. ლენინი ხელისუფლების დაკარგვის რეალური საფრთხის წინაშე იდგა.

² იხ. გაზ. „ხალხის მეგობარი“, N156, 1918, გვ. 2

³ გურული ვ., საქართველოს საზღვრები საერთაშორისო ხელშეკრულებებში (1918-1921), თბ., 2013, გვ. 7

⁴ გაზ. „ხალხის მეგობარი“, N156, 1918, გვ. 2

მეზობლებთან. გრ. გველესიანი შეუწყნარებლად მიიჩნევს ოსმალებსა და სომხებს შორის ჩამოვარდნილ სიძულვილს და საკითხისადმი ასეთ დამოკიდებულებას შემდეგნაირად ხსნის: „ერთი საქმეა ბრძოლა დესპოტიურ მთავრობასთან და მეორე საქმეა ხალხი, რომელზედაც არ შეიძლება ვსთქვათ – ეს ცუდია, ის კი კარგია“¹.

რაც შეეხება ამიერკავკასიის მუსლიმებს, იგი დღესდღეობით დამოუკიდებლობას იცავს იმდენად, რამდენადაც ეს მის ერთმორწმუნე ოსმალეთს მოუხდება და რომლისადმი ერთგულებაც მან უკვე საკმაოდ დაამტკიცა. დამოუკიდებლობის უპირატესობას მას უკარნახებს მისი პირდაპირი ეკონომიკური ინტერესები, რომელნიც განვითარების შესაფერ პირობებს მოკლებულნი იქნებოდნენ ოსმალეთში, როგორც კულტურულად და ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყანაში. ავტორის თქმით, ძველი რეჟიმის დროს, რუსეთი მუსლიმებისათვის დედინაცვალად იყო და თითქმის ასეთად დარჩა დღემდე, ვინაიდან შესამჩნევი ცვლილებები მათ ცხოვრებაში ამ უკანასკნელმა ვერ შეიტანა. რუსულმა ბოლშევიკურმა ტალღამ კავკასიის მუსლიმები ისეთ დღეში ჩააგდო, რომ კიდევ დიდი ხანია საჭირო, რათა რუსეთზე გული ოდნავ მაინც მოუბრუნდეს.

გრ. გველესიანი ყურადღებას ამახვილებდა და საფუძვლიანად მსჯელობდა ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის დაცვის გარანტიებზე და ასეთად მიიჩნევდა პოლიტიკურ ნეიტრალიტეტს, ანუ კოლექტიურ გარანტიას სახელმწიფოთა მუდმივი ხელშეუხებლობის შესახებ და სახელმწიფოთა რომელიმე კავშირში შესვლას. პუბლიცისტი ერთსაც და მეორესაც შესაძლებლად მიიჩნევს. ყოველი ზომა უნდა იქნას მიღებული იმისათვის, რომ ბათუმის საზავო კონფერენციაზე ან მომავალ კონგრესზე გაფორმდეს ნეიტრალიზაცია ამიერკავკასიისა და თუკი ეს არ მოხერხდა, მაშინ ჩვენი შესვლა რომელიმე კოალიციაში აუცილებელია. ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის დამოუკიდებლობის დაცვის მიზნით გრ. გველესიანს აუცილებლობად მიიჩნევდა მთელი ენერჯია და ფიქრი მუდმივი ჯარის შექმნისკენ მიემართა².

ავტორი ამიერკავკასიისთვის დამოუკიდებლობის მინიჭებასა და შენარჩუნებაში ხედავდა ფედერაციის გზით პოლიტიკური ავტონომიის მოპოვებას. მისი განმარტებით, სრული დამოუკიდებლობა და ავტონომია ერთნაირი ღირებულება იყო. იგი აკრიტიკებდა სოციალ-დემოკრატ ცენტრალისტებს, რომლებიც აცხადებდნენ: უკიდურესობამ გვაიძულა, თორემ დამოუკიდებლობას როგორ გამოვაცხადებდითო, თითქოს დამოუკიდებლობა ისეთი მავნე და საშინელი რამ ყოფილიყო, რომელსაც ყოველი ჭკუათმყოფელი უნდა ერიდებოდეს. გრ. გველესიანის აზრით, ქვეყანას დამოუკიდებლობის მოპოვება იმიტომ უხარია, რომ ამ გზით და ასეთ პირობებში ადვილია საკუთარი პოლიტიკური იდეალების განხორციელება. ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის სიმტკიცეს, ავტორის შეხედულებით, იქ მობინადრე ერთა კრიტიკულ სიტუაციაში საჭირო ერთსულოვნება, სოლიდარობა, შეგნებულად ერთად მოქმედება და ერთად ყოფნა განაპირობებდა. საჭიროა „სასტიკი ბრძოლა ყოველივე ისეთ მოვლენასთან, რაიც შეთანხმებით მოქმედებას შეუძლებელ ჰყოფს. ესეც ერთი საწინდარია ჩვენი ნორჩი სახელმწიფოს სიმკვიდრისა!“³.

გრიგოლ გველესიანს სამწუხაროდ მიჩნდა ის ფაქტი, ამიერკავკასიის მოსახლეობა მოკლებული იყო, ერთსულოვნებას, აზრისა და მოქმედების მთლიანობას, რაც ხელს უშლიდა ახალი პოლიტიკური რეჟიმის განმტკიცებას. ერთა შორის შუღლისა და განხეთქილების გაღვივებას, განსაკუთრებით თვითმპყრობელობითი რეჟიმის ქვეყნებში, ბევრი რამ უწყობდა ხელს. ავტორის თქმით, დემოკრატიული წეს-წყობილების პირობებში ხელისუფლების მთავარი მიზანი უნდა ყოფილიყო ისეთი პოლიტიკის გატარება, რაც გამოიწვევდა ერთა შორის გამთიშველ ძალთა წინააღმდეგ სასტიკი ბრძოლას მათ სრულ დამარცხებამდე.

ასეთია გრიგოლ გველესიანის ვრცელი წერილის ძირითადი არსი ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის საკითხებზე. უნდა ითქვას, რომ მეცნიერების, განათლებისა და კულტურის სადარაჯოზე მყოფი პუბლიცისტი მამულიშვილური პოზიციებიდან აფასებდა საზოგადოებისათვის სა-

¹ იქვე

² გაზ. „ხალხის მეგობარი“, N158, 1918, გვ. 2-3; გურული ვ., დასახ. ნაშრ., გვ. 10

³ იქვე

ჭირბოროტო საკითხებს და ცდილობდა, რომ სამშობლოს აღორძინების საქმეში თავისი წვლილი შეეტანა¹.

სამწუხაროდ, ამ ღრმად მოაზროვნე პუბლიცისტის შემოქმედებითი მემკვიდრეობა სათანადოდ შესწავლილი და შეფასებული არ არის, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რამდენიმე მცირე ზომის გამოკვლევას და საგაზეთო სტატიას². ცალკე კრებულად უნდა გამოიცეს გრიგოლ გველესიანის საგაზეთო სტატიები და ხელნაწერები. ქართველი მკითხველი ელის მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ობიექტურად შემფასებელ მკვლევარს.

Kakhaber Kebuladze, Igor Kekelia

Akaki Tsereteli State University

**SOME OF THE QUESTION FROM GRIGOL GVELESIANI'S PUBLIC-POLITICAL
INCITEMENT
RESUME**

Among the most renowned Georgians of the first decades of the 20th century, Grigol Gvelesiani's (1870-1926) role as a publicist is remarkable. He was an individual who always cared for the Georgian literature. He was in the center of Georgian intellectual and political circles.

Dedication to the society was the main motive of the activities of a distinguished public figure and publicist Grigol Gvelesiani. Among his multitude of articles he published exactly a century ago (1918) in the newspaper the “Khalkhis Megobari (People's Friend)” attracts our attention in terms of his views about the issues of Transcaucasian Federation. The work presents the analysis of Grigol Gvelesiani's political thinking based on the article.

Grigol Gvelesiani spent most of his life in the city of Kutaisi, from where he closely followed Georgian intellectual life. He dedicated numerous outstanding works to various actual problems that the society faced. He was particularly passionate about national problems. This question along with the issues of the Georgian political life is discussed in this following work.

Gvelesiani as one of the leaders of the Socialist-Federalist Party, actively supported national-territorial autonomy of Georgia and specifically, establishment of Transcaucasia Federation. Later on, he was one of the supporters of the 1918 Georgian Declaration of Independence. Grigol Gvelesiani's letter titled “Independence of Transcaucasian Federation,” which was published exactly 100 years ago on local newspaper “People's Friend” is the most vivid manifestation of Gvelesiani's national spirit.

¹ გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, N64, 1991, გვ. 3-4

² იხ. გაზ. „ქუთაისი“, N74, 1962:3; N217, 1970, გვ. 3-4; ზარნაძე მ., გრიგოლ გველესიანი – პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე, ქუთაისის მუზეუმის მასალები, კრ. IX-X, ქუთ., 1998, გვ. 46-54

ჯონ ტერლო - დაზვერვის დიდოსტატი

დაზვერვას საუკუნეების ისტორია აქვს. მას ხშირად იყენებდნენ და საკმაოდ ეფექტურადაც ჯერ კიდევ ჩვენს ერამდე.¹ საინტერესოა აღინიშნოს, რომ დიდი მეფის დავით აღმაშენებლის დროს დაზვერვამ, იგივე მსტოვართა სისტემამ, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საქართველოს აღორძინების, მნიშვნელოვანი გამარჯვებების და გაერთიანების ისტორიაში.² ეს სისტემა ეფექტურად რომ მოქმედებდა, ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ აღმაშენებლის ოცდათექვსმეტწლიანი მეფობის ხანგრძლივ პერიოდში, შეთქმულებას მეფის წინააღმდეგ ადგილი არ ჰქონია.

XVII საუკუნის შუა ხანების ინგლისის ბურჟუაზიული რევოლუცია წარმატებით დამთავრდა. მეფე ჩარლზ I სიკვდილით დასაჯეს და ინგლისი რესპუბლიკად გამოცხადდა. მოვლენათა მსვლელობამ ინგლისი ოლივერ კრომველის დიქტატურამდე მიიყვანა, როდესაც 1653 წლის დეკემბერში ის გახდა ინგლისის ლორდ-პროტექტორი. მონარქიის დამხობის შემდეგ, ინგლისში მმართველობის ასეთი ფორმის შემოღება, რა თქმა უნდა, ხელოვნური იყო. ის ეყრდნობოდა არმიის ერთგულებას და თვითონ კრომველის ავტორიტეტს და გავლენას. თავისთავად, მმართველობის ასეთი ფორმა, ახალი ხელისუფლების ძლიერებაზე მეტყველებდა, მაგრამ იმავე დროს, შეიცავდა არსებით საფრთხეს. პირველ რიგში, ეს იყო ფაქტორი, რომ მთელი სახელმწიფო სისტემა ერთ ადამიანზე იყო გათვლილი; მეორე მხრივ, მთელი საგარეო და საშინაო პოლიტიკა, ე. ი. სახელმწიფოს ბედი დამოკიდებული იყო ერთი ადამიანის სიცოცხლეზე. აქედან გამომდინარე, მარტივი დასკვნის გაკეთებაც შეიძლება: ოლივერ კრომველის მოულოდნელ ავადმყოფობას ან გარდაცვალებას შეეძლო წაეშალა ინგლისის ბურჟუაზიული რევოლუციის ყველა მიღწევა და შედეგი, რომლისთვისაც თავგამოდებით იბრძოდნენ ინგლისის ბურჟუაზია და ჯენტრი.

ბუნებრივია, პროტექტორატის, როგორც მმართველობის ფორმის, ეს ხარვეზი კარგად ესმოდათ არა მარტო თვითონ კრომველს და მის მომხრეებს, არამედ მის მოწინააღმდეგეებსაც და პირველ რიგში - როიალისტებს. ჩარლზ II-ის მომხრეები ცდილობდნენ დაებრუნებინათ სამეფო ხელისუფლება და კანონიერი მონარქი, რომელიც აღადგენდა მათ პრივილეგიებს და დაუბრუნებდა რევოლუციონერების მიერ წართმეულ მიწებს. თავისი მიზნების მიღწევას, როიალისტები იმ შემთხვევაში შეძლებდნენ, თუ მოახერხებდნენ ლორდ-პროტექტორის მოკვლას. აქედან გამომდინარე, როიალისტები ქმნიდნენ საიდუმლო საზოგადოებებს, გეგმავდნენ სხვადასხვა ხასიათის შეთქმულებებს თუ თავდასხმებს ლორდ-პროტექტორის წინააღმდეგ³, რათა ეხსნათ ინგლისი საძულველი მმართველისგან. ასეთ პირობებში, დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა დაზვერვის საქმიანობას. საინტერესოა, რომ "კრომველმა პირადად შეიმუშავა თავისი დაზვერვითი სამსახურის აგების ზოგიერთი პრინციპი, მაგალითად, შემოიღო წესი, რომ არც ერთ აგენტს არაფერი არ უნდა სცოდნოდა იმაზე მეტი, რაც მას მოქმედებისათვის სჭირდებოდა და მეტადრე სხვა აგენტების მუშაობა, თუ ამას უკიდურესი საჭიროება არ მოითხოვდა"⁴. აქვე უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად დიდი ძალისხმევისა, როიალისტების ყველა მცდელობა წარუმატებლად დასრულდა. არცერთ შეთქმულებას, არცერთ თავდასხმას ლორდ-პროტექტორის წინააღმდეგ სერიოზული გართულებაც კი არ გამოუწვევია. კრომველის არა მარტო სიცოცხლე, არამედ ძალაუფლებაც სრულად იყო დაცული. ბუნებრივად იბადება კითხვა, რამ განაპირობა ასეთი შედეგი? პასუხი

¹ ა. სონდულაშვილი. დაზვერვის ისტორიიდან. თბ., 2008.

² იქვე, გვ. 17-19.

³ ე. ჩერნიაკი. ხუთასწლიანი ფარული ომი. თბ., 1969, გვ. 173.

⁴ იქვე.

ერთმნიშვნელოვანია, ამაში დიდი წვლილი მიუძღოდა კრომველის თანამებრძოლს, ძალიან ჭკვიან და ეშმაკ პოლიტიკოსს ჯონ ტერლოს. სწორედ ის აღმოჩნდა კრომველის გვერდით, მისთვის ყველაზე საჭირო და მნიშვნელოვან დროს.

ჯონ ტერლო იყო უბრალო სამრევლო მღვდლის შვილი. ინგლისში, სამოქალაქო ომის დროს, ტერლოს არაფრით არ გამოუჩენია თავი. თავისი კარიერა დაიწყო იმით, რომ დანიშნეს ოლივერ სენტ-ჯონის მდივანად, როდესაც ის გააგზავნეს 1651 წლის მარტში დიპლომატიური მისიით ნიდერლანდებში¹. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს დიპლომატიური მისია მთლიანად წარუმატებელი და უაზრო აღმოჩნდა, რამაც გარკვეულწილად განაპირობა ოლივერ სენტ-ჯონის წასვლა პოლიტიკური ასპარეზიდან, მიუხედავად იმისა, რომ ის იყო ოლივერ კრომველის ცნობილი თანამებრძოლი.

უდავოდ საინტერესოა, შექმნილ ვითარებაში, როგორ შეძლო უბრალო მღვდლის შვილმა მიეღწია ისეთი მაღალი მდგომარეობისათვის საზოგადოებაში, რომ გახდა ლორდ-პროტექტორის ყველაზე მნიშვნელოვანი მრჩეველი. ამაში დიდი როლი შეასრულა იმ ფაქტმა, რომ ჯონ ტერლოს თავიდანვე არ სჯეროდა სენტ-ჯონის დიპლომატიური მისიის წარმატებისა და დაუფრავად ლაპარაკობდა, რომ კრომველისა და სენტ-ჯონის გეგმა დაეღოთ კავშირი ჰოლანდიასთან, ვერ განხორციელდებოდა. ტერლო იყო ერთადერთი, ვინც ამას ამბობდა და ამით საკუთარ კარიერას საფრთხეს უქმნიდა. ამის მიუხედავად, ის რეალურად აფასებდა სიტუაციას და გაბედულად მოქმედებდა. მან მრავალჯერ აცნობა ჰოლანდიიდან სახელმწიფო მდივან უოლტერ ფროსტს, რომ ინგლისის მთავრობის მიზანი გადაექცია ჰოლანდიელებთან გაერთიანება და კავშირი მუდმივ ლიგად, რომელიც დაიცავდა მათი ქვეყნების ინტერესებს, ვერ განხორციელდებოდა, რადგან ჰოლანდიისათვის ამას არაფერი მოჰქონდა. აქედან გამომდინარე, ჰოლანდია უპირატესობას ანიჭებდა არა კავშირს, არამედ ხელსაყრელ პირობებს ვაჭრობასა და ზღვაოსნობაში. ტერლო რეალურად აფასებდა სიტუაციას და ეს დაადასტურა სენტ-ჯონის დიპლომატიური მისიის წარუმატებლობამ.

ოლივერ კრომველი ჭკვიანი ადამიანი იყო და გარდა იმისა, რომ თავის გარემოცვაზე ზრუნავდა, გონიერი ადამიანების შერჩევასაც ახერხებდა. როგორც ჩანს, კრომველი იცნობდა ტერლოს სამართლიან და ზუსტ შეფასებას დიპლომატიური მისიის თაობაზე და საჭიროდ ჩათვალა მისი დაწინაურება. 1652 წლის 29 მარტს ტერლო დანიშნეს სახელმწიფო საბჭოს მდივანად, მალე კი - 1652 წლის დეკემბერში, პარალელურად ხდება საგარეო საქმეთა კომიტეტის მდივანი². ბუნებრივია, ორივე ეს თანამდებობა საშუალებას აძლევდა ტერლოს უფრო საფუძვლიანად გაცნობოდა სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო საქმეებს. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, ერთი შეხედვით, ტერლოს უცნაური მდგომარეობა - ის თითქოს არ არის დაინტერესებული ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრებით და პრაქტიკულად არ მონაწილეობს მასში, მიუხედავად იმისა, რომ მნიშვნელოვანი სახელმწიფო პოსტები ჰქონდა დაკავებული. როგორც ჩანს, ტერლო შეგნებულად იქცეოდა ასე, არ სურდა ზედმეტი ყურადღების მიქცევა. სინამდვილეში, ის ყურადღებით აკვირდება ყველაფერს, რაც ქვეყანაში ხდება, თუმცა ჩუმად არის და ლოღინის ტაქტიკა აქვს არჩეული. ასეთმა ვითარებამ კიდევ უფრო გააკვირვა ოლივერ კრომველის გარემოცვის წევრები - პოლიტიკოსები და ცნობილი ოფიცრები, რომლებიც არავითარ ყურადღებას არ აქცევენ ტერლოს და მის დანიშვნას მნიშვნელოვან თანამდებობებზე თვითონ კრომველის სრულიად გაუგებარი კაპრიზებით ხსნიდნენ.

ამასობაში, მიიწურა 1653 წელიც და დეკემბერში კრომველი ხდება ლორდ - პროტექტორი. გადის ცოტა ხანი და 1654 წლის ივლისში, მისი ბრძანებით, ჯონ ტერლო ინიშნება ინგლისის დაზვერვისა და საჯამუშო ქსელის უფროსად³. უნდა ვივარაუდოთ, რომ კრომველი ძალიან კარგად იცნობდა ტერლოს და დარწმუნებული იყო მის პოტენციურ შესაძლებლობებში და

¹ Английская буржуазная революция XVII в., Под ред. Акад. Е. А. Косминского. М., 1954, т. I, с. 460.

² Дж. Эйлмер. Восстание или революция? СПб., 2004, с. 158.

³ The writings and speeches of Oliver Cromwell. Ed. Abbott W. C. Cambridge, 1937-1947, vol. 3, p. 78.

რაც მთავარია, მის ერთგულებაში. ამის შესახებ მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ 1653 წლის 3 მაისიდან ტერლო ხელმძღვანელობს საფოსტო სამსახურსაც¹. თავისი სპეციფიკით, ეს სამსახური მნიშვნელოვან სტრუქტურას წარმოადგენდა დაზვერვის სამსახურისათვის. ამდენად, ტერლოს ხელში აღმოჩნდა დიდი ძალაუფლება და მის წარმატებულ საქმიანობაზე მნიშვნელოვნად იყო დამოკიდებული თვითონ ქვეყნის პრესტიჟი და მდგომარეობა. ტერლოს საქმიანობა წარმატებული რომ იყო იქიდანაც ჩანს, რომ კრომველის ინიციატივით 1655 წლის 5 სექტემბერს, სახელმწიფო საბჭოს ბრძანებით ქვეყანაში რაიმე ახალი ამბების დაბეჭდვა მხოლოდ ჯონ ტერლოს თანხმობით იქნებოდა შესაძლებელი².

ამ პერიოდიდან მოყოლებული, ტერლო შეიძლება ჩაითვალოს ინგლისის ერთ-ერთ ყოველგვარ შემდეგ პიროვნებად. თანდათანობით, ფარდა ეხდება იმ საიდუმლოს, როდესაც ტერლო თითქოსდა გარიყული იყო პოლიტიკური ცხოვრებიდან, თუმცა ეკავა მნიშვნელოვანი თანამდებობები როგორც სახელმწიფო საბჭოში, ისე საგარეო საქმეთა უწყებაში. როგორც აღმოჩნდა, ამ პერიოდში ის არა მხოლოდ მოლოდინის რეჟიმში იყო, არამედ ბევრს მუშაობდა და სულ რაღაც წელიწადნახევარში შეძლო შეექმნა კარგად განშტოებული და საკმაოდ დაბალანსებული საჯარო-სამხარეთო ქსელი. ტერლოს ძალისხმევით შექმნილმა სტრუქტურებმა მოიცვა არა მხოლოდ საკუთარი სახელმწიფო - ინგლისი, არამედ იმ დროისათვის მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვანი ევროპული სახელმწიფოები. თავისი მრავალრიცხოვანი ჯაშუშების მეშვეობით ტერლოს შესაძლებლობა ჰქონდა საქმის კურსში ჩაეყენებინა ლორდ-პროტექტორი, უცხოეთის მონარქების თუ პოლიტიკოსების საქმიანობისა და განზრახვის შესახებ: "ის თავის ქამარში ატარებდა ევროპის ყველა ხელმწიფოს საიდუმლოებებს"³. იმის წყალობით, რომ ტერლო პირადად აკონტროლებდა დაზვერვასაც და მილიციასაც, ერთდროულად, როიალისტების არცერთი შეთქმულება წარმატებით არ დასრულებულა და ასე იყო მანამდე, ვიდრე ტერლო ხელისუფლებაში იყო.

ტერლოს მიერ შექმნილი საჯარო-სამხარეთო ქსელი იმდენად ეფექტურად მუშაობდა, რომ "დაკითხვებზე გამოძიებები ავლენდნენ ისეთ ცოდნას კონსპირაციული ჩანაფიქრების წრილმან დეტალებზეც კი, რომ დამნაშავენი ჩინში ექცეოდნენ და ამას ჯადოქრობით ხსნიდნენ"⁴. ტერლოს თავისი ინფორმატორები ჰყავდა ჩარლზ II-ის გარემოცვაშიც. ასეთი იყო ჯოზეფ ბემფილდი, რომელსაც როიალისტები ენდობოდნენ და საიდუმლო ოპერაციებსაც ანდობდნენ. ამიტომ გასაკვირი არ იყო, რომ ტერლო საქმის კურსში იყო, რასაც როიალისტები გეგმავდნენ.

რაც შეეხებოდა ფოსტისადმი კონტროლს, ის საშუალებას აძლევდა ტერლოს შეთქმულთა მთელი მიმოწერა კონტროლის ქვეშ ჰქონოდა. ჯაშუშები ტერლოს სანდო ინფორმაციით ამარაგებდნენ როიალისტთა გადაადგილების შესახებ და თვითონ ტერლოს სიფხიზლემ და ყურადღებამ ბევრჯერ იხსნა კრომველი თავდასხმისგან. ერთი ასეთი შემთხვევა მოხდა 1654 წლის ზაფხულში, როდესაც ორმა როიალისტმა, ჩარლზ მეორის თანხმობით, სცადა კრომველის მოკვლა. მათი გეგმა იმაში მდგომარეობდა, რომ პროტექტორი ყოველთვის ერთი და იმავე გზით დადიოდა ჰემპტონ-კორტში და არასოდეს არ ცვლიდა თავის ამ ჩვევას. თავდასხმის დღეს, ტერლოს რჩევით, პროტექტორმა ნავით ისარგებლა და ქალაქგარე სასახლეში მდინარით მივიდა. ამასობაში, შეთქმულები დააპატიმრეს⁵.

1655 წლის მარტში სოლსბერიში მოხდა როიალისტური ამბოხება, მაგრამ მან ვერ მიიღო ფართო მასშტაბი და სხვა როიალისტების დიდი მხარდაჭერა. ამაში დიდი იყო ტერლოს როლი, რომელმაც დიდი ხნით ადრე გაიგო შეთქმულთა გეგმები და ხელი შეუშალა ამბოხების ლიდერებს ერთმანეთთან შეეთანხმებინათ ამბოხების კონკრეტული თარიღი. ამ შემთხვევაში, ტერლოს

¹ Ibidem.

² Ibidem, p. 82.

³ А. Т. Павлова. Кромвель. М., 1980, с. 298.

⁴ Ст. Вольский. Кромвель. М., 2002, с. 227.

⁵ Дж. Эйлер, указ. Соч., с. 165.

ინფორმირებულობამ ჩაშალა ამბოხებულთა გეგმები¹. საქმე იმაში იყო, რომ ვინმე მანინგი, ტერლოსთან მუდმივ მიმოწერაში იყო და იმავე დროს, ჩარლზ მეორის გარემოცვაში ტრიალებდა. ამასთანავე, ის როიალისტების ერთ-ერთ აშკარა მომხრედ იყო მიჩნეული². 1655 წლის დამდეგს მანინგი გერმანიის ქალაქ კიოლნში ჩავიდა როიალისტების იატაკქვეშეთის ყალბი რწმუნებებით. იგი მრავალ საჭირო ცნობას იღებდა ბევრი როიალისტისგან, მათ შორის გრაფ როჩესტერისგან და დაუყოვნებლივ უგზავნიდა ტერლოს. მანინგი ძვირადღირებული აგენტი იყო. ტერლო მას, იმ დროისთვის უზარმაზარ თანხას უხდიდა, რომელიც შეადგენდა 1200 გირვანქა სტერლინგს წელიწადში³.

თავისი საქმიანობით, ტერლო გახდა კრომველის ყველაზე უფრო საიმედო და ერთგული თანამებრძოლი, პროტექტორატის ყველაზე მტკიცე და მყარი დასაყრდენი. მისი სიფრთხილე, სიმშვიდე, თადარიგაანობა და უნარი ბრწყინვალედ გამოეყენებინა მიღებული ინფორმაცია, ხშირად ეხმარებოდა პროტექტორს საგარეო პოლიტიკის სფეროშიც. ამიტომ არ არის შემთხვევითი, რომ ბევრი ისტორიკოსი ტერლოს მიიჩნევდა არა მარტო მზვერავად, არამედ დიპლომატად⁴. ამ მხრივ, საინტერესოა ჯონ ტერლოს რჩევები, რომელმაც დაარწმუნა კრომველი, რომ დაემტკიცებინა ცნობილი სანავიგაციო აქტი (ძირითადად სენტ-ჯონის შედგენილი), რომელიც ძირითადი საბაზი გახდა ჰოლანდიასთან ომისა 1652-1654 წლებში.

ტერლოს მზვერავი ქალებიც ჰყავდა სამსახურში. ერთ-ერთი მათგანი იყო ლამაზი ახალგაზრდა ქალი დაიანა ჯენინგსი. „იგი მოხერხებულად ასაღებდა თავს სულ ახლახან დუელში მოკლული როიალისტის გრაფ დერბის ამ ქვეყნად არარსებული ბიძაშვილის ქვრივად“⁵. დაიანა ჯენინგსი დაუახლოვდა პოლკოვნიკ რობერტ ფელიპსს და მიგან გაიგო კრომველზე თავდასხმის დეტალები. ჯენინგსი დიუნკერკიდან სწრაფად გაემგზავრა ინგლისში და ტერლოს აცნობა შეთქმულთა გვარები და მათი მიმოწერის საიდუმლო.

ეჭვს გარეშეა, რომ ტერლოს საქმიანობა მის სტრუქტურებთან ერთად, ლორდ-პროტექტორს საკმაოდ ძვირი უჯდებოდა, მაგრამ ამაში დახარჯული ფული მრავალჯერადად იყო ანაზღაურებული. სხვადასხვა შეფასებით, ისტორიკოსები ასახელებენ სხვადასხვა ციფრს: მაგალითად, ანტონია ფრეიზერი ასახელებს ხუთი ათას ფუნტ სტერლინგს წელიწადში⁶, რაც საკმაოდ უმნიშვნელო თანხად გამოიყურება. ა. პავლოვა 70 ათას ფუნტ სტერლინგს მიუთითებს წელიწადში⁷, რაც ასევე არ მოჩანს დიდ თანხად იმ დიდი სამუშაოს დასაფინანსებლად, რასაც ეწეოდა ტერლო თავის სამსახურთან ერთად. ბუნებრივია, კრომველს არ ენანებოდა თანხები და არ ითვლიდა ტერლოს საქმიანობაზე დახარჯულ ფულს. ეს გამომდინარეობდა იმ რეალობიდან, რომ ტერლოს სამსახურის ეფექტური საქმიანობის შედეგად, კრომველის ხელისუფლება მყარად იდგა და წარმატებით ფუნქციონირებდა. ტერლოს ერთგულების წყალობით, ლორდ-პროტექტორი მშვიდად ასრულებდა თავის სიცოცხლეს და ავადმყოფობის გამო გარდაიცვალა 1658 წლის 3 სექტემბერს და არა შემთხვევითი თავდასხმისა თუ შეთქმულების შედეგად.

ჯონ ტერლო ჭეშმარიტი პროფესიონალი და უზარმაზარი ინფორმაციის მფლობელი იყო. ალბათ ეს იყო მიზეზი, რომ ინგლისში მონარქიის რესტავრაციის შემდეგ, ახალი მეფე ჩარლზ მეორე, ზოგჯერ რჩევის მიზნით მიმართავდა ხოლმე ტერლოს⁸. კრომველის გარდაცვალების შემდეგ, 1659 წელს ტერლო გადააყენეს დაკავებული თანამდებობიდან და საიდუმლო სამსახურის უფროსად თომას სკოტი დანიშნეს.

¹ ე. ჩერნიაკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 175.

² Д. Юм. Англия под властью Стюартов. СПб., 2001, т. 2, с. 64-65.

³ ე. ჩერნიაკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 175.

⁴ Английская буржуазная революция ..., указ. Соч., т. II, с. 45.

⁵ ე. ჩერნიაკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 176.

⁶ An. Fraser. Cromwell: our chief of man. London, 1975, p. 485.

⁷ А. Т. Павлова, указ. Соч., с. 298.

⁸ ე. ჩერნიაკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 178.

Vazha Chochia
Gori State Teaching University
JHON TERLO – INTELLIGENCE GRANDMASTER
RESUME

After the victory of the English bourgeois revolution, in 1653 in England established a protectorate regime, which was significantly dependent on the Lord-Protector Oliver Cromwell. Monarchists tried to restore the monarchy and the return of the lost privileges, which posed a threat to the new regime. Cromwell took care of safety and was able to select a reliable and professional people. Such was Jhon Terlo, who in July 1654 was appointed as the Head of intelligence and spy network. Jhon Terlo's great creative talent displayed in this arena and soon was able to create a wide network of intelligence, who worked effectively and in the information collected.

Intelligence had its informants Charles II's entourage, therefore no wonder then, that Cromwell was aware of the activities of the monarchists. Terlo's contribution was to prevent an attack on Cromwell and monarchists possible uprisings broke down. Terlo was not only a good spy, but also he was an excellent diplomat. Cromwell often enjoyed his counsel and trusted him infinitely. Terlo sustained their position until Cromwell's death.

ზუტნერები და ქუთაისი

მეუღლესთან - ცნობილ მწერალთან არტურ გენდაკარ ზუტნერთან (1850-1902 წწ.) ერთად, XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედის ქუთაისში, რამდენიმე წელიწადი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა სახელგანთქმული ავსტრიელი მწერალი და ჟურნალისტი, მშვიდობის დარგში, ნობელის პრემიის ლაურეატი (1905 წ.) ბერტა ფონ ზუტნერი (1843-1914 წწ., სწორედ ასე მოიხსენიება იგი დაქორწინების შემდეგ. მისი ნამდვილი გვარ-სახელი ბერტა ზოფია ფელიციტა კინსკი იყო). ისინი 1876 წელს საქორწინო მოგზაურობით ეწვივნენ საქართველოს და ცოლ-ქმარს ჩვენი ქვეყანა ისე მოეწონა, რომ ცხრა წელიწადი (1876-1885) დარჩნენ აქ და ამ ხნის განმავლობაში ჯერ გორდში ცხოვრობდნენ, შემდეგ ქუთაისში, ბოლოს კი თბილისსა და ზუგდიდში¹.

საქართველოში ცხოვრების დროს მიღებული შთაბეჭდილებები და მოგონებები ბერტა ფონ ზუტნერს აღწერილი აქვს 1909 წელს შტუტგარტში გამოცემულ “მემუარებში”, რომელიც პროფესორმა ნოდარ კაკაბაძემ ქართულად თარგმნა და კომენტარებით გამოსცა ეს წიგნი (ბ. ზუტნერი, 1999). როგორც ირკვევა მიუხედავად იმისა, რომ ბერტა ზუტნერმა სამწერლობო მოღვაწეობა საქართველოში დაიწყო, ქართულ თემატიკაზე მას სხვა არაფერი აქვს დაწერილი, გარდა მოგონებებისა. მისი მეუღლის მხატვრული და პუბლიცისტური თხზულებების უმეტესობა კი საქართველოს და კავკასიის თემას ეძღვნება. ესენია რომანები: “დარეჯანი, მეგრულ ზნეთა სურათი”, “აზნაური”, “შამილი”, “აჭარლები”, “იბერიელი”, წერილების ციკლი “ვეფხისტყაოსანზე” და სხვ.²

ბერტა 1843 წლის 9 ივნისს დაიბადა პრალაში კინსკების საგვარეულო სასახლეში. მამა გრაფი ფრანც იოზეფ კონსკი გახლდათ ავსტრიის იმპერიის ფელდმარშალ-ლეიტენანტი. ბერტას დაბადებისას მოხუცი გრაფი ახალი გარდაცვლილი იყო.

ბერტას დედა ზოფია ვილჰელმინე კიორნერი, გაღარიბებული აზნაურის ქალიშვილი გახლდათ. 20 წლისა სიმდიდრის გამო ცოლად გაჰყვა 50 წლით უფროსს გრაფ კინსკის. დაქორწინებიდან მოხუცი გრაფი მალე გარდაიცვალა. ბერტას დედამ ვერ შეაღწია ვენის სასახლეში, რადგან ავსტრიელი არისტოკრატია ამ ქორწინებას თანაბრად არ თვლიდა. ის ფული, რომელიც მოხუცი გრაფისგან დარჩა, ზოფიამ (ბერტას დედამ - ვ.წ.) წაავიო კაზინოებში პომპურად, ბადენ-ბადენში და ვისბადენში³.

ბერტას მეუღლე ბარონი არტურ გენდაკარ ზუტნერი ცოლზე 7 წლით უმცროსი იყო. იგი ერთ დროს მდიდარი და არისტოკრატიული წარმოშობის ბარონ კარლ ზუტნერის უმცროსი ვაჟიშვილი გახლდათ (კარლ და კაროლინე ზუტნერებს ჰყავდათ 4 ქალიშვილი და 3 ვაჟიშვილი), ჰქონდათ ვენაში სასახლე და საგვარეულო მამული სასახლითა და კოშკით, ვენიდან ასე 80 კმ-ში სოფელ პარმონსდორფში.

¹ ნიკოლეიშვილი ავ., ნიკოლეიშვილი ოთ., ევროპელი ავტორები ქუთაისის შესახებ (XV-XIX სს), ქუთ., 2012, გვ., 196

² ყიფიანი ირ., სვანიძე რ., ევროპული ავტორები ქუთაისის შესახებ: ბერტა ფონ ზუტნერი, აწსუ, ჰუმან. მეცნ. ფაკულ., საერთ. კონფ. მასალები. III, ქუთ., 2017

³ ზუტნერი ბ., ქართველებთან და საქართველოში, წიგნი შეადგინა, მოგონებების ფრაგმენტი თარგმანი და შესავალი დაურთო ნოდარ კაკაბაძემ. თბ. 1999, გვ. 7

ბერტა ფონ ზუტნერს შტეფან ცვაიგმა საგანგებო - ესე მიუძღვნა, ხოლო თავისი მემუარების წიგნში “გუშინდელი ქვეყანა” მას “ჩვენი დროის დიდებული, სულგრძელი კასანდრა და პაციფიზმის ფუძემდებელი უწოდა”¹.

გერმანელმა კინორეჟისორმა პაროლდ ბრაუნმა, 1952 წელს გადაიღო ბერტა ზუტნერის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი ფილმი “მსოფლიოს გული”.

ბერტა ფონ ზუტნერზე დიდძალი ლიტერატურაა შექმნილი. აღვნიშნავთ მხოლოდ რამდენიმეს - 1959 წელს გერმანიაში გამოქვეყნდა იოზეფ შტოლრაიტერის წიგნი “ბერტა ფონ ზუტნერი - მშვიდობისთვის მებრძოლი ქალის ცხოვრება”. ვენაში დაიბეჭდა ოსკარ იან ტაუშინსკის რომანი “კაცთმოყვარენი ყველაზე ძლიერნი არიან”, რომელიც ბერტა ზუტნერის ცხოვრებას ეხება. ბერტა ზუტნერის ასევე სრული ბიოგრაფია ეკუთვნის ვენელ ბრიგიტე ჰამანს, რომელიც პირველად დაიბეჭდა 1986 წელს. ბერტა ზუტნერზე გამოკვლევები და სტატიები მრავალია, რომელთა ჩამოთვლას აქ აღარ შევუდგებით.

რაც შეეხება ბერტა ზუტნერის და მისი მეუღლის არტურ გენდაკარ ფონ ზუტნერის შესახებ ცნობებს, საზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, განსვენებული მკვლევარის, სოლომონ ცაიშვილის ღვაწლს საქართველოში ზუტნერების მოღვაწეობის შესწავლის საქმეში, მან საინტერესო ნარკვევები გამოაქვეყნა, ქართული კულტურის წინაშე, მათი დამსახურების შესახებ². ზუტნერების მოღვაწეობა სრულყოფილად გამოიკვლია პროფესორმა ნოდარ კაკაბაძემ, რომელმაც არაერთი საინტერესო სტატია მიუძღვნა მათ, და ბოლოს, 1999 წელს გამოაქვეყნა ბერტა ზუტნერის მოგონებები საქართველოზე თავისი თარგმნითა და კომენტარებით.

როგორც აღვნიშნეთ, ბერტას თავად უწევდა საარსებო საშუალებების მოპოვება, რადგან დედამ მამისაგან დატოვებული ქონება გაფლანგა. მან მუშაობა დაიწყო ზუტნერების ოჯახში მომვლელად (გუვერნიორად). აქ იგი შეუყვარდა ბარონის 25 წლის ვაჟს არტურს, რომელსაც ქალმაც თანაუგრძნო, მაგრამ ქორწინების წინააღმდეგ წავიდნენ ვაჟის მშობლები. შეყვარებულები მალულად დაქორწინდნენ და საქართველოსაკენ გამოსწიეს³. აქ მათ ეგულებოდათ გულკეთილი მეგობრები - სამეგრელოს დედოფალი ეკატერინე და მისი ასული სალომე დადიანი-მიურატისა.

ეკატერინე დადიანი ერთხანს პარიზში ცხოვრობდა (1861-1868 წწ), მისი ოჯახი შედგებოდა ორი ვაჟისა და ერთი ასულისაგან. უფროსი ვაჟი ნიკო, მაშინ 17 წლისა, ქალიშვილი სალომე 16, ხოლო უმცროსი ვაჟი ანდრე - 14 წლისა იყო. ეკატერინე ჭკავკავაძე-დადიანისა თავისი შვილებითურთ ბინადრობდა ვეკერლინის სახლის პირველ სართულზე⁴.

ეკატერინე დადიანის ოჯახში ბერტას ყველა კონტენსინას ეძახდა. პირველად ასე უწოდა დადიანის ოჯახის მეგობარმა, იტალიელმა მარკიზმა ალმორინიმ და ეს სახელწოდება შერჩა ბოლომდე. სულ მოკლე დროში ბერტა გახდა ინტიმური მეგობარი ეკატერინე დადიანისა. მათ შორის დაფარული თითქმის არა იყო რა. ერთხელ ეკატერინე გამოუტყდა ბერტას: ამას წინათ კინალამ ხელმეორედ გავთხოვდიო. წარსულ ზაფხულში ბიარეცაში, ესპანეთის უდიდეს და უმდიდრეს არისტოკრატს ჰერცოგ ოსუნას მისი ხელი უთხოვია. მაგრამ დედოფალს უარყვია ესპანეთის უდიდესი არისტოკრატის წინადადება: ის ხომ თავისი ბავშვების მომავლისათვის ცხოვრობდა და აქ უმთავრესად, და, გარდა ამისა, ეკატერინეს საოცრად ენატრებოდა თავისი სამშობლო⁵. ეკატერინე დადიანს ბერტასთვის წარუდგენია ერეკლე მეორის შვილიშვილი ირაკლი ბაგრატიონი (ალექსანდრე ბატონიშვილის ვაჟი), მათ შორის დამყარებულა მეგობრული ურთიერთობა.

1868 წლის მაისის პირველ რიცხვებში აშილ მიურატი და სალომე დადიანი დაქორწინდნენ. სალომე დადიანს, როგორც თავისი უახლოესი მეგობარი ბერტაც ჰყოლია ქორწილში მიწ-

¹ კაკაბაძე ნ., რუხაძე ნ., კავკასია და საქართველო გერმანულ ლიტერატურაში. თბ., 1963, გვ. 8

² იხ. „დროშა“, 1955, №5, 1957, №7

³ ცაიშვილი ს., ორი ავსტრიელი მწერალი საქართველოს შესახებ. ჟურ. „მნათობი“, №7, 1963, გვ. 153

⁴ კაკაბაძე ნ., რუხაძე ნ., დას. ნაშრ. გვ. 34

⁵ იქვე, გვ. 38

ვეული და მასთან შემდგომშიც აგრძელებდა მეგობრობას. ისინი ერთმანეთს წერილებით უკავშირდებოდნენ, რადგან აშვილ მიურატი, როგორც საფრანგეთის არმიის ოფიცერი ალჟირში იყო მივლინებული¹.

ბერტა თავის ქართველ მეგობართან არ წყვეტდა წერილობით ურთიერთობას. საქართველოში დაბრუნებულმა ეკატერინემ ბერტა მეუღლესთან ერთად მიიპატიჟა ზუგდიდში.

1874 წლის გაზაფხულზე ეკატერინე დადიანმა ბერტას შეატყობინა, ნიკომ შეიყვარა რუსეთის მეფის ალექსანდრე II-ს ახლო მეგობრის, გრაფ ადლებერგის ქალიშვილი. შემდგომ წერილში კი წერდა, რომ ქორწილი მალე იქნებაო. მესამე წერილში კი ბერტას წერდა, თუ როგორ გადაიხადეს ქორწილი პეტერბურგში.

1876 წლამდე ბერტამ და არტურმა ვერ მოახერხეს საქართველოში ჩამოსვლა. ისინი ოდესიდან ჩამოვიდნენ ახლად შეუღლებულ ნიკო დადიანსა და მარია (მერი) ადლებერგთან ერთად ფოთში, შემდეგ კი ქუთაისში. ქუთაისში ცოლ-ქმარს დახვდა ეკატერინე ჭავჭავაძის გაგზავნილი მსახური, რომელმაც ცოტაოდენი ფრანგული იცოდა. მან ცოლ-ქმარი მოათავსა ქუთაისის საუკეთესო სასტუმროში, რომელიც ფოთის სასტუმროსთან შედარებით, ფეშენებელურ შთაბეჭდილებას ტოვებდა. ბერტა თავის მოგონებებში იხსენებს, რომ იმ დროს ძალზე ცხელოდა და ის და მისი მეუღლე აივანზე იმყოფებოდნენ, აქვე საუზმობდნენ, სადილობდნენ და ვახშობდნენ².

ქუთაისში ცოლ-ქმარ ზუტნერებს შეხვდა დადიანების ოჯახის მეგობარი საფრანგეთიდან გრაფი როსმორდიუკი (როზმორდიუკი), რომელსაც ჰყავდა მეგრელი მეუღლე და ქართულადაც შესანიშნავად საუბრობდა. გრაფი 25 წელი საქართველოში ცხოვრობდა. სწორედ ეს პიროვნება გამხდარა ზუტნერების თარჯიმანი. მას წარუდგენია ქუთაისის საზოგადოებისათვის, მათ შორის, გენერალ ნესტორ წერეთლისათვის. მან ცოლ-ქმარი ზუტნერები გენერალ ნესტორ წერეთელთან (1830-1883 წწ.) წაიყვანა ოჯახში, სადაც დიდებული სალამო გაიმართა.

ბერტა ზუტნერი თავისი მოგონებების წიგნში იხსენებს ქუთაისში, ნესტორ წერეთელთან გატარებულ სალამოს, იხსენებს წერეთელის შესანიშნავ ასულს, ნინოს, და იქ მოწყობილ სალამოზე მიღებულ ღრმა შთაბეჭდილებებს. იგი მოუხიბლავს ქართულ ცეკვას და თამადას. სტუმრებს შორის ფრანგული ენის მცოდნენი საკმაოდ ყოფილან... იმ სალამოს ფორტეპიანოზე ბარონი ზუტნერი თურმე საკუთარ ვალსს უკრავდა³. მეორე დღეს არტური და ბერტა გორდში ავიდნენ, სადაც მათ ეკატერინე დედოფალი ელოდებოდა. ისინი აქ თითქმის ერთი წელი დარჩნენ, შემდეგ კი ქუთაისში დაბინავდნენ და არსებობისათვის აუცილებელი საქმეც გამონახეს. არტური ქუთაისელ გოგონებს გერმანულ ენას, ხოლო ბერტა სიმღერასა და მუსიკას ასწავლიდა⁴.

1877 წელს, როცა გამოცხადდა რუსეთ-თურქეთის ომი, ცოლ-ქმარმა ზუტნერებმა გადაწყვიტეს ფრონტის წინა ხაზზე წასლიყვნენ. ამისთვის მათ გენერალ-გუბერნატორ დიმიტრი ივანეს ძე სვიატოპოლკ-მირსკის (1825-1899 წწ.) განცხადებით მიმართეს ბრძოლის ველზე სანიტრებად ვიმუშავებთო, მაგრამ სარდლობისაგან უარი მიიღეს⁵.

საყურადღებოა, რომ არტურ ზუტნერი ერთადერთი პირველი უცხოელი კორესპოდენტია, რომელიც რუსეთ-თურქეთის ომის ამბებს გერმანულ ენაზე აქვეყნებდა. ცნობილ ეუე ფრეირე რესსე-ში. გულხელდაკრეფილი არც ბერტა დარჩა. ის აქტიურად მონაწილეობდა ომით დაზარალებულთა სასარგებლოდ ქუთაისელი მანდილოსნების მიერ გამართულ სალამოებსა და წარმოდგენებში⁶.

¹ წვერავა ვ., თავბერიძე ე., ზუტნერები ქუთაისში. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქუთაისის სამეცნიერო ცენტრის შრომები. XVIII, თბ., 2006, გვ. 107

² კარბელაშვილი ა., ბერტა ფონ ზუტნერი. თბ., 1990, გვ. 5

³ კარბელაშვილი ა., დასახ. ნაშრ. გვ. 5

⁴ სურმანიძე რ., ქართულ-გერმანული ურთიერთობათა ისტორიიდან. ბათ., 2017, გვ. 84

⁵ სურმანიძე რ., დასახ. ნაშრ. გვ. 85

⁶ იქვე

მალე არტური წერილებს წერს საქართველოსა და ქართველების შესახებ და გზავნის სამშობლოში, სადაც სიამოვნებით ბეჭდავენ. ამას მისი პატარა მოთხრობებიც მოჰყვა. ამგვარად, სტუმარი, რომელსაც ადრე თითქმის არაფერი დაეწერა, საქართველოში მწერლად ჩამოყალიბდა და რომანების წერასაც მიჰყო ხელი. ანალოგიური ბედი ერგო ბერტასაც, რომელიც როგორც მწერალი საქართველოში დაიბადა და გერმანული ჟურნალის საავტორო ეგზემპლარი და ჰონორარიც პირველად სწორედ აქ აიღო¹.

რაკი ბერტას მეუღლე ვახსენეთ, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მის შესახებ 1884 წელს ასე წერდა გაზეთი “დროება” (№279) „ეს რამდენიმე წელიწადია, რაც ჩვენში ცხოვრობს ერთი ავსტრიელი, რომლის სახელით ხშირად იყო ნახსენები. ჩვენს გაზეთში და რომლის წერილებსაც “ვეფხისტყაოსანზე”, “დროების” მკითხველები უეჭველია, წაიკითხავდნენ. ეს ლიტერატორი დროგამოშვებით ჰბეჭდავს თავის ფელეტონებს ვენის ერთ გავლენიან გაზეთში, რომელიც სამინისტროს ორგანოდ ითვლება. ერთი ამ ფელეტონთაგანი ეხლა წინ გვიდევს და იქნება საყურადღებო იყოს მისი წაკითხვა ჩვენის მკითხველისათვის... ავტორი ლაპარაკობს იმ შთაბეჭდილებებზე, რომელიც მას გამოუტანია ერთის საღამოდან და განაგრძობს: “ახლა შევედით მეორე ყრილობაზე დასასწრებლად. ერთი მოქალაქის სახლში, სადაც შედარებით შესანიშნავს საქმეზე იქნება ლაპარაკი, სახელდობრ, რუსთაველის გამოჩენილი პოემის “ვეფხისტყაოსნის” მდიდრულ გამოცემაზედ სურათებით. ერთის, თავის ქვეყნის ნამდვილის შვილის ბ. ქართველიშვილის მეოხებით აიწყო ეს საქმე და შესრულებაც მალე ეღირსება, რადგან მან ამ საგნისათვის უხვად ათას თუმანზედ ფული გადასდო... ბაასი გაიმართა ფრიად პატივცემული პოეტის თავადი ილია ჭავჭავაძის თავჯდომარეობით და დიდხანს არ გასტანა. უმთავრეს მუხლებზედ მალე შესთანხმდნენ და ეხლა იჩინა თავი ძველმა ქართულმა ჩვეულებამ, ენა ყველას ადვილად გაეხსნა და ლაპარაკი, ასე გაჩაღდა, როგორც ცეცხლის ალი მხიარულ ბუხარში”².

1882 წელს, ეკატერინე ჭავჭავაძის გარდაცვალების შემდეგ, ზუტნერები საცხოვრებლად გორდიდან გადადიან თბილისში. არტურმა მუშაობა დაიწყო. ავეჯის ფაბრიკაში მხატვარ გამფორმებლად. ბერტა კი უცხო ენისა და მუსიკის გაკვეთილების მიცემას განაგრძობდა. თბილისში ცხოვრების ოთხი წლის განმავლობაში ისინი გაეცნენ ქართულ მწერლობას, იმდროინდელ მოღვაწეებსა და მწერლებს³.

როგორც ცნობილია “ვეფხისტყაოსნის” საორგანიზაციო კომიტეტმა “ვეფხისტყაოსნის” თარგმნა სთხოვა იონა მეუნარგიას, როგორც ფრანგულის საუკეთესო მცოდნეს. რათა იგი წაეკითხა მხატვარ ზიჩის, რომელიც გამოცემის ილუსტრირებას კისრულობდა. 1884 წლის 16 დეკემბერს პეტერბურგში მყოფ ნიკო ნიკოლაძეს, იონა მეუნარგია ატყობინებდა, რომ მან ცოლ-ქმარი ზუტნერები სამეგრელოში, თავის სოფელ ცაიშში წაიყვანა, რათა იქ კიდევ ერთხელ ბეჯითად წაეკითხათ და გაესწორებინათ მისეული ფრანგული თარგმანი⁴. რედაქტირება ხდება ფრანგულად და გერმანულად და როცა ის დასრულდა, ილია ჭავჭავაძის მითითებით დაუყოვნებლივ გადაეცა ზიჩის. მანაც, ამ ტექსტის მიხედვით შექმნა ილუსტრაციები, რომლებიც “ვეფხისტყაოსნის” 1888 წლის მდიდრულ გამოცემაში მოთავსდა.

ამრიგად, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ პირველად ისინი “ვეფხისტყაოსანს” ფრანგული თარგმნით გაეცნენ. პოემით აღფრთოვანებული ბერტა შემდგომში წერდა: „იმ შორეულ მხარეში ჩვენს წინაშე გადაიშლა მივიწყებული სამყარო, სამყარო XIII საუკუნისა”. არტურ ზუტნერმა სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა “ვეფხისტყაოსანს”⁵.

ილიასეული “ივერია” (№229) 1886 წელს იუწყებოდა: “ბარონ სუტნერს (ზუტნერს - ვ.წ.), რომელმაც ისეთი მშვენიერი წერილი დასწერა ჩვენს “ვეფხისტყაოსანზე და რომელმაც

¹ იქვე

² კარბელაშვილი ა., დასახ. ნაშრ. გვ. 5

³ ცაიშვილი ს., ორი ავსტრიელი მწერალი საქართველოს შესახებ. ჟურ. „მნათობი“, №7, 1963, გვ. 154

⁴ ჩიქინიძე ი., საქართველო ზუტნერების თვალთ, ჟურ. „საქართველო ვეროპა-ამერიკა“, №1, თბ., 1997, გვ. 129

⁵ ტაბალუა ი., საქართველო საერთაშორისო არენაზე XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი. თბ. 1978, გვ. 40

იცის საქართველოს ცხოვრება, განსაკუთრებით სამეგრელოს, დაუწერია ნემეცურს ენაზე ახალი რომანი, სახელად “აზნაური”. ბარონ სუტნერს (ზუტნერს - ვ.წ.) აქვს დაწერილი საქართველოს ცხოვრებიდანვე რომანი კიდევ დარეჯანი, მაგრამ სამწუხაროდ, ეს რომანი ჩვენში (საქართველოში - ვ.წ.) არ მოიპოვება”¹.

თავის წიგნში (მემუარები) ბერტა ფონ ზუტნერი იხსენებდა ქუთაისის ზოგიერთი მაშინდელ ამბავს, თუნდაც იმას, რომ ქუთაისში და მის მახლობლად ბევრი კამეჩები ყოფილა და მათ არამართო ტვირთს აზიდვინებდნენ, არამედ წველიდნენ კიდევ. რომ ქუთაისის სასტუმრო ძალზედ კარგად იყო მოწყობილი, ყოველ ოთახში პირსაბანი იდგა. ქვეშაგები სუფთა იყო, რომ აქ იხილეს ლამაზი შენობები, განსხვავებული ტიპის პიროვნებები, კარგი ჩაცმულობა. ბერტა აღნიშნავს, რომ წერეთლების სახლი ერთ-ერთი საუკეთესო იყო ქუთაისში.

საინტერესოა ის, რომ ბერტა საქართველოში დაიბადა, როგორც მწერალი, განსაკუთრებით კი ქუთაისში, სადაც მან პირველად დაწერა თავისი ლიტერატურული ნაწარმოები “მარაო და წინსაფარი”, ბერტას სიხარულის საზღვარი არ ჰქონდა, როცა მან ამ ნაწარმოებში “ჰონორარი” აიღო. ომის შემდეგ ბერტა სისტემატურად წერდა და კალამი ხელიდან არ გაუგდია. ბერტა თავის ლიტერატურულ მოღვაწეობას თბილისსა და ზუგდიდშიც აგრძელებდა.

ბერტა ზუტნერი თავის მემუარებში შენიშნავს: მართალია, ჩვენ საქართველოში ყოფნისას სიმდიდრე და ქონება არ შეგვიძენია, მაგრამ აქ ჩამოვყალიბდით ლიტერატორებად და მწერლებად. კრიტიკა გვაქებდა. რედაქტორები სულ ახალ, ახალ ნაწარმოებებს გვიკვეთავდნენ და გამოცემლები უყოყმანოდ ბეჭდავდნენ ნაშრომებს. არტურ ზუტნერის კავკასიურ ნოველებს და რომანებს ევროპაში, ბერტას თქმით, საკმაო პოპულარობა მოუპოვებია.

ბერტას დედის გარდაცვალების შემდეგ ცოლ-ქმარი ზუტნერები ცხრაწლიანი ცხოვრების შემდეგ საქართველოდან მიემგზავრებიან და თან მიაქვთ სიყვარული და თბილი მოგონებები საქართველოსა და ქართველებზე. საინტერესო დეტალებია, თუ როგორ ჩავიდნენ ავსტრიაში და მოინახულეს ბერტას დედის საფლავი. ასევე როგორ შეხვდნენ მათ არტურის ოჯახში ამდენხნიანი განშორების შემდეგ². ცოლ-ქმარი ზუტნერები ევროპაში აგრძელებენ აქტიურ საზოგადოებრივ და ლიტერატურულ საქმიანობას. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შტეფან ცვაიგმა ბერტას სპეციალური ესე მიუძღვნა და თავის მემუარებში - ჩვენი დროის დიდებული, სულგრძელი “კასანდრა” და პაციფიზმის ფუძემდებელი უწოდა.

ცოლ-ქმარმა ზუტნერებმა მონაწილეობა მიიღეს პაავის სამშვიდობო კონგრესის მუშაობაში, სადაც ავტორიტეტული სიტყვა თქვეს ომის წინააღმდეგ³.

ბერტა ზუტნერი მშვიდობისთვის ბრძოლის თავისებურ სიმბოლოდ იქცა. მისი რომანი „ძირს იარაღი“ დიდი შემოქმედებითი ტილოა. მთელ მსოფლიოში გახმაურებული ეს რომანი, რომელიც თავის დროზე ევროპის ყველა ენაზე ითარგმნა, მშვიდობისმოყვარეთა მასებში პოპულარობით სარგებლობდა⁴. სწორედ ამის გამო, მას, 1905 წელს, ნობელის პრემია მიენიჭა. იგი იყო მთავარი ინიციატორი არა მართო ავსტრიის მშვიდობის საზოგადოების შექმნის და შემდეგ ამ საზოგადოების პრეზიდენტი, არამედ მან აგრეთვე დიდი ამაგი დასდო გერმანიის მშვიდობის ასოციაციის დაარსებასაც. იგი იყო მონაწილე თითქმის ყველა საერთაშორისო სამშვიდობო კონგრესისა და კონფერენციისა, რომელზედაც გამოდიოდა მგზნებარე, ანტიმილიტარისტული სიტყვებითა და მოხსენებებით. მისი დაჟინებული თხოვნითა და გავლენით ჩაება სამშვიდობო მოძრაობაში ალფრედ ნობელი. ბერტა წერილობით მიმართავდა მსოფლიოში გამოჩენილ ადამიანებს, მოუწოდებდა და თხოვდა მათ ჩაბმულიყვნენ სამშვიდობო მოძრაობაში⁵.

¹ კარბელაშვილი ა., დასახ. ნაშრ. გვ. 5

² ზუტნერი ბ., დასახ. ნაშრ., გვ. 81-83

³ ერემიშვილი ირ., ზუტნერები და ქუთაისი. გაზ. „ახალი ქუთაისი“, 15 ნოემბ., ქუთ., 1996, გვ. 5

⁴ ჩიქვინიძე ი., საქართველო ზუტნერების თვალთ, ჟურ. „საქართველო ევროპა-ამერიკა“, №1, თბ., 1997, გვ. 132

⁵ კაკაბაძე ნ., რუხაძე ნ., კავკასია და საქართველო გერმანულ ლიტერატურაში. თბ., 1963, გვ. 74

ბერტა ზუტნერის უკანასკნელი ვრცელი ნაწარმოებია მისი მემუარები, რომელიც მან 1909 წელს გამოსცა შტუტგარტში. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1999 წელს პროფ. ნ. კაკაბაძემ თარგმნა ეს წიგნი ქართულად და კომენტარებით გამოსცა. მასში ავტორს მოთხრობილი აქვს თავისი შინაარსიანი და საინტერესო თავგადასავალი. აქ საგრძნობი ადგილი უკავია მის ცხოვრებას საქართველოში. მას ერთი თავი დათმობილი აქვს ქუთაისის შესახებ.

არტურ გუნდაკარ ზუტნერი გარდაიცვალა 1902 წელს, ხოლო ბერტა 1914 წელს. გარდაცვალებას გამოეხმაურა ქართული პრესა. გაზეთმა “ცნობის ფურცელმა” (№2016, 14 დეკ. 1902 წ. გვ. 2), ამასთან დაკავშირებით მცირე ნეკროლოგიც გამოაქვეყნა¹. ასევე გაზეთები “სახალხო გაზეთი”, “იმერეთი”, “თემი” და სხვ.².

ამრიგად, ცოლ-ქმარმა ზუტნერებმა, რომლებმაც საქართველოში თითქმის 10 წელი დაჰყვეს, ბევრი საგულისხმო ნაშრომი შექმნეს. მათი ლიტერატურული მემკვიდრეობა, ბელეტრისტულ-პუბლიცისტური და კრიტიკულ-ისტორიული ნარკვევები უდაოდ მრავალ საგულისხმო, საინტერესო ცნობებს შეიცავს საქართველოს ცხოვრებისა და ქართულ ლიტერატურაზე, იმდროინდელ ქართველ მწერლებსა და მოღვაწეებზე, მათთან მეგობრულ და საქმიან ურთიერთობებზე.

რაც შეეხება ბერტა ზუტნერისა და მისი მეუღლის მოღვაწეობას ქუთაისში, სადაც ისინი მწერლებად ჩამოყალიბდნენ, რადგან თავის მემუარებში ბერტა იხსენებს, რომ პირველი მოთხრობა აქ დაწერა ქუთაისში “მარაო და წინსაფარი”, დღეს სადაც ისინი ცხოვრობდნენ, 1877-1878 წწ., მემორიალური დაფაა გაკეთებული, ესაა თამარ მეფის №13. დიდია აკაკი წერეთლის უნივერსიტეტის პროფესორის ქ-ნ ირმა ყიფიანის ძალისხმევა მემორიალური დაფის შექმნაში, რათა ის სათანადო ადგილას ყოფილიყო გაკრული.

ბერტა და არტურ ზუტნერები საქართველოს ჭეშმარიტი მეგობრები, ქართული კულტურისა და ისტორიის დიდი დამფასებლები არიან, ამიტომ ვალდებულნი ვართ, ისინი დავაყენოთ იმ უცხოელ სწავლულთა გვერდით, ვისი სახელიც საქართველოში დიდებით არის მოხილი.

Vladimer Tsverava
Akaki Tsereteli State University
THE SUTNERS AND KUTAISI
RESUME

The first woman Nobel Prize winner, Bertha Sutner lived in Tbilisi, with her husband Arthur, for almost ten years (1876-1886). In Paris she had got acquainted with the Queen of Megrelia, Ekaterine Dadiani, and her family. They became very good friends. After that, they used to write to each other. Soon, Bertha married to Arthur Von Sutner. Ekaterine Dadiani invited them to Megrelia. The Sutners arrived there and settled in Gordi. They were greeted warmly there. The Sutners were impressed with the Georgian's hospitality; they started to give lessons in foreign languages and music to Georgian children in Kutaisi. As a writer Bertha was born in Kutaisi. They lived in Kutaisi. Tamar Mepe Street N13. The house has a memorial plaque with the inscription: “In 1877-1878, Austrian writer and pacifist, Bertha von Sutner lived here”.

After Ekaterine Dadiani died, they moved to Tbilisi, and were greatly supported by Georgian public activities. In 1886, the Sutners went to Europe and proceeded their literary and public activities. Bertha Sutner wrote the novel “Down with Arms”, the book contains some interesting information about the peace and she was awarded with the Nobel Prize. In 1909, she published the book about the life in Georgia and Georgian literature, about Georgian writers and public figures and about the Sutner's friendly and business relationships with them.

¹ სურმანიძე რ., დასახ. ნაშრ. გვ. 92

² ტაბაღუა ი., საქართველო საერთაშორისო არენაზე XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი. თბ. 1978, გვ. 43

ბაღვაშები და ატენის „ქუეყანა“

საქართველოს X-XI საუკუნეების ისტორიაში უაღრესად მნიშვნელოვანი როლი უკავია ბაღვაშების ერთ-ერთ უძლიერეს ფეოდალურ სახლს - როგორც დადებითი (კულტურულ-აღმშენებლობითი და საგანმანათლებლო), ასევე უარყოფითი (პოლიტიკური) თვალსაზრისით.

ამავე პერიოდში ატენის „ქუეყანამ“ განსაკუთრებული დატვირთვა შეიძინა, განსაკუთრებით, მას შემდეგ, რაც ქვემო ქართლი საქართველოს სამეფოს ერთიან სივრცეში შემოვიდა და სტრატეგიული და უმოკლესი გზისა და საბაჟო შემოსავლების ზრდის მიზნით, ბაგრატ IV-მ აქ ქალაქი დაარსა.

მშენებლობის ფართო მასშტაბებზე მიუთითებს ატენის სიონის არაერთი წარწერა, სადაც გიორგისა და დამიანეს მიერ „ზღუდის შექმნაზე“, ატენის სარქალის მიერ „ზღუდეების ქმნაზე“, ბაგრატის მიერ „კალაპოტის შექმნაზე“¹ და სხვა სამუშაოებზეა საუბარი.

ჯერ კიდევ VIII-IX საუკუნეებში ატენის „ქუეყანა“ ადგილობრივი მმართველების - მამფლების სამემკვიდრეო დომენი იყო, ხოლო ატენის სიონი მათ საძვალეს წარმოადგენდა.

კლდეკარის საერისთავო ლიპარიტ ბაღვაშმა IX საუკუნის შუა ხანებში, ან ცოტა მოგვიანებით დაარსა, რომელიც თავის სამემკვიდრეო არგვეთის მაშულიდან (კაცხიდან) გადმოვიდა და თრიალეთის მხარეში დამკვიდრდა. ა. ბაქრაძის მოსაზრებით, ბაღვაშთა აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსვლა და ახალი საერისთავოს დაარსება განპირობებული იყო აფხაზთა სამეფოს გაძლიერებით. ამ გარემოებამ აიძულა ლიპარიტი ქართლში დამკვიდრებულიყო, სადაც აფხაზთა მეფის ხელი ვერ მისწვდებოდა. ამავსე თვალსაზრისით, მან იპატრონა არა გუარამ მამფალი, რომლის სამფლობელოშიც შედიოდა ეს ტერიტორია, არამედ დავით ბაგრატის ძე (876-881 წწ.)². ამ უკანასკნელის სამფლობელო შედარებით შორს იყო და ამის გამო, მისი ყმობაც ნომინალური იქნებოდა³.

როგორც ცნობილია, არაბთა ბატონობის გადავარდნისთანავე დაიწყო ბრძოლა „ქართლსა ზედა“, რომელშიც აქტიურად ჩაერთვნენ: „ქართველთა მეფე“ ადარნასე, აფხაზთა (ეგრისის) მეფე კონსტანტინე და სომხეთის მეფე სუმბატ ტიეზიკარელი. ამ დაპირისპირებაში, ქართლი, საბოლოოდ, კონსტანტინეს დარჩა⁴.

კონსტანტინეს მემკვიდრე გიორგი II (922-957 წწ.) და მისი ძე ლეონ III (957-967 წწ.), შიდა ქართლს მთლიანად ფლობენ და სადგომად ატენი გაუხდიათ: „გამოილაშქრა გიორგი აფხაზთა მეფემან, ჩავიდა კახეთად, მოსწვა და ასწყვდა, და წარვიდა თვსადვე. ქვეყნად. კუალად დადგა ატენს და ძე მისი ლეონ იყო ერისთავად ქართლისა“⁵.

¹ ლაპიდარული წარწერები I, (აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო, V-X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980, გვ. 205-208

² ცნობილია, რომ ამ ამბავს აშოტ კურაპალატის მომდევნო ვაჟის და ატენის „ქუეყნის“ მფლობელის - გუარამ მამფლისა და მისი ძის ნასრის დავითთან დაპირისპირება მოჰყვა. ამ კონფლიქტს შეეწირა დავით კურაპალატი (+881 წ.), მაგრამ ასევე ამოწყდა მამფალთა შთამომავლობაც

³ ბაქრაძე ა. თრიალეთისა და ატენის ეპიგრაფიკული ძეგლები, როგორც ისტორიული წყარო, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XX-ბ, თბ., 1959, გვ. 55.

⁴ იოანე დრასხანაკერტელი. სომხეთის ისტორია. სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევიდა და საძიებლებით გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა. თბ., 1965. გვ. 110-111.

⁵ ქართლის ცხოვრება I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955., გვ. 268.

მოგვიანებით, აფხაზთა მეფეები შიდა ქართლის გაღმამხარს¹ კარგავენ და იგი ადგილობრივ ფეოდალთა ხელში გადადის, რომელთა შორის ტბელთა ფეოდალური გვარი დაწინაურდა და მათ შორის უფროსი „ქართლის უფლად“ იწოდებოდა.

მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე წარმოიშვა ერთი ისტორიული „ქვეყანა“ ცენტრით უფლისციხეში, ხოლო მტკვრის მარჯვენა სანაპიროზე მეორე „ქვეყანა“ - რატი ბაღვაშის საერისთავოს სახით, ცენტრით ატენში².

ატენის მფლობელ ბაღვაშთაგან, პირველი მიქაელია, რომელმაც ეს ქვეყანა 940 წელს მიიღო სიგელით ბაგრატ I-საგან (937-945 წწ.) და 945 წელს თავისი დაფინანსებით ატენის ტაძარს ზღუდე აუშენა. მისი ქტიტორული გამოსახულება ატენის სიონის სამხრეთ ფასადზე ორფიგურაან ქტიტორულ რელიეფზეა დაცული³.

მალე აფხაზეთში ლეონ III-ის მემკვიდრეებს: დიმიტრისა და თეოდოსს შორის დაპირისპირება დაიწყო, ამიტომ ისინი ქართლისათვის ვეღარ იცლიან. დიმიტრემ ძმას დაასწრო, ღალატით „თვალეები დასწვა“ და ციხეში გამოკეტა, მაგრამ დემეტრე თავად უძეო იყო და მისი სიკვდილის (+975 წ.) შემდეგ „ალარა დარჩა მკვდრი აფხაზეთისა და ქართლისა“⁴. ასეთ შემთხვევაში დასავლეთ საქართველოს მესვეურნი იძულებულნი გახდნენ ტახტზე ისევ უსინათლო თეოდოსი აეყვანათ (975-978 წწ.)

დასავლეთ საქართველოში არეულობით კახელებმა ისარგებლეს და ქართლის პოლიტიკური ცენტრი უფლისციხე დაიკავეს.

ქვეყნის შინააშლილობის ჟამს გამოჩნდნენ პროგრესული ძალებიც, რომელთა მთავარი მიზანს ქვეყნის გაერთიანება წარმოადგენდა. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნება იყო „კაცი ძლიერი და ერმრავალი“ იოანე მარუშისძე⁵, რომელმაც ტაოს მმართველს დავით III კურაპალატს შესთავა-

¹ „გაღმა მხარში“ შედიოდა შიდა ქართლში, მტკვრის მარჯვენა ნაპირის გვიანდელი სათავადოები: სათარხნო, საჯავახიანო და საციციანო (იხ: ნიკო ბერძენიშვილი. ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში (დოკუმენტები კრიტიკული წერილით), *მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის*, ნაკვ. I, თბ., 1937, გვ. 68, საბ. № 1242, შენიშვნა 3)

² დავით მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, ტ. II, თბ., 1980., გვ. 222.

³ ელენე კავლეიშვილი. დიმიტრი მეღვინეთხუცესიშვილი და ვერეს ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიის წარწერები, *გორის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის ისტორიისა და არქეოლოგიის ცენტრის შრომათა კრებული* № 13; თბ., 2016, გვ. 66-67.

⁴ მატთანე ქართლისაჲ, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 272

⁵ სამწუხაროდ, „მატიანე ქართლისაჲს“ ავტორი, ამ უადრესად საინტერესო პიროვნების დასახასიათებლად მხოლოდ ორიოდ სიტყვას „იმეტებს“ - „კაცი ძლიერი და ერმრავალი“. იოანე მარუშის ძე ნაშრომში სულ სამჯერ ჩნდება და სამჯერვე ძალზე მნიშვნელოვანი ფუნქციით. რა უნდა იყოს მემატანის სიტყვაძუნწობის მიზეზი, პიროვნული ანტიპათია, რაც შეიძლება მარუშისძის ქვეყანაში უსაზღვრო გავლენით იყო გამოწვეული, თუ სხვა რამ? თუმცა, მემატანის „უთქმელობის“ მიუხედავად, ფაქტია, რომ ქვეყანაში ბევრი რამ მარუშისძის „კითხულია“. დავაკვირდეთ, ჯერ კიდევ ცოცხალნი და საღ-სალამათნი არიან ქართლის კანონიერი მფლობელები - ბაგრატის მამა გურგენი (+1008 წ.) და პაპა - ბაგრატ II „რეგენი“ (+994 წ.), მაგრამ არა მათი, არამედ აფხაზთა მეფის მიერ ქართლის ერისთავად დადგენილი მარუშისძის წინადადებით გადმოჰყავს დავით III კურაპალატს ბაგრატი თავისი მშობლებით ქართლში 975 წელს და აღმოსავლეთ საქართველოს მესვეურთ ბაგრატის მორჩილებას უბრძანებს. პროფ. ზურაბ პაპასჭირი კითხვას სვამს: „რამდენადმე გაუგებარია, თუ ბაგრატი ქართლს იღებდა, როგორც აფხაზეთის სამეფო გვარის წარმომადგენელი - აფხაზთა მეფე გიორგი II-ის შვილიშვილი (უთუოდ ეს ასეც იყო), და დასავლეთ საქართველოს სამეფო კარის სანქციით, მაშინ რატომ უნდა გამხდარიყო საჭირო ბაგრატის გამზრდელის (და არა მამის ან თუნდაც პაპის „ქართველთა მეფის“) ასეთი აქტიური ჩარევა ამ ამბებში“ (ზ. პაპასჭირი. *ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი*, თბ., 1990, გვ. 24, სქოლიო).

მეორე და, კიდევ უფრო საგულისხმო ფაქტი, დავით კურაპალატს ქვეყნის მთავარი ციტადელის უფლისციხის კლიტე-გასაღებნი, არა ბაგრატის მამა-პაპამ, არამედ იოანე მარუშის ძემ ჩააბარა. აქაც ბაგრატ II-სა და გურგენის როლი უფლისციხის დაკავებაში უმნიშვნელოა.

და, მესამეც, ისევ იოანე მარუშის ძის ნება-წინადადებით („ამანვე ივანე მარუშის ძემან ინება, რათა მოიყვანოს ბაგრატ მეფედ აფხაზეთისა“) და დავით III კურაპალატის ნება-დართვით დაიდგა ბაგრატ III-მ აფხაზთა მეფის გვირგვინი, რითაც საფუძველი ჩაეყარა საქართველოს ერთიანი სამეფოს ჩამოყალიბებას.

ზა, ან თვითონ დაეჭირა ქართლი, ან მისი შვილობილისათვის - ბაგრატიისათვის ებოძა: „ძესა გურგენისსა, ასულის წულსა გიორგი აფხაზთა მეფისასა, რომელსა ეყოდა დედულად აფხაზეთი და ქართლი“¹.

975 წელს დავით III დიდი ჯარით გამოემართა ატენის ხეობით და ქვახვრელს დადგა. ამ ცნობისთანავე კახელები „ვითარცა მეოტნი“ აიყარნენ და ქართლს გაეცალნენ. დავით კურაპალატს ქვახვრელთან იოანე მარუშის ძე მიეგება და უფლისციხე გადასცა. ტაოს მეფემ ქართლებს ბაგრატიის მორჩილება უბრძანა, მისი მცირეწლოვანების გამო „თანაგამგებლად“ მამამისი გურგენი დაუნიშნა, აქ „დღენი მცირედნი დაყვნა“ და უკან გაბრუნდა.

ქართლებმა დიდებულებმა ახალი ბატონი არ ინებეს და „იწყეს კუალად მედგრობად ზაკულებით“², კახეთიდან ლაშქარი მოიწვიეს, უფლისციხეში მყოფი ბაგრატი და მისი მშობლები შეიპყრეს და კახეთს გაგზავნეს.

ამ ამბის შეტყობისთანავე დავით კურაპალატი თრიალეთის გზით დიდი ჯარით კახეთს გადავიდა, კახელებმა ზავი არჩიეს, გურგენი, გურანდუხტი და ბაგრატი უკან გამოუშვეს და უფლისციხეც დათმეს, მაგრამ წირქოლისა და გრუას ციხეები თავისად დაიჭირეს.

ბაგრატი მალევე იძულებული გახდა ქართლიდან აფხაზეთს გამგზავრებულიყო, რადგან მისი ბიძის, უსინათლო და უმემკვიდრეო თეოდოსის წყალობით „ქვეყანა განირყუნა და შეიცვალა ყოველი წესი და განგება, პირველთა მეფეთა განწესებული“³.

საქმეში ისევ იოანე მარუშისძე ჩაერია, დავით კურაპალატს ბაგრატიის აფხაზეთში გამეფება სთხოვა და კიდევ მიიღო თანხმობა. ბიძის გარდაცვალების შემდეგ, 978 წელს ბაგრატ III აფხაზთა მეფედ ეკურთხა და ქვეყანაში წესრიგის დამყარება ენერგიულად დაიწყო.

წასვლამდე მან უფლისციხეში გურანდუხტი დატოვა და ადგილობრივებს დედის მორჩილება უბრძანა. ქართლის დიდბაზრები ფორმალურად გურანდუხტს მართლაც ემორჩილებოდნენ, თუმცა, „თითეულად განაგებდეს საქმესა ქართლისასა“, ამიტომ ბაგრატს ხელახლა მოუხდა

რა რჯიდა იოანე მარუშის ძეს ბაგრატიის ქართლში გამეფებით? წესით, „დე ფაქტო“ მდგომარეობა მისთვის მისაღები უნდა ყოფილიყო. მას აფხაზთა მეფისაგან ჰქონდა მიღებული ქართლის ერისთავობა და გავლენა ისედაც არ აკლდა. ქართლის დიდებულებიც „თუთეულად განაგებდნენ“ საკუთარ ქვეყნებს. სწორედ გარე და შიდა საფრთხეების სწორი ანალიზი და დროული გააზრება უნდა ყოფილიყო ის მიზეზი, რამაც უბიძგა სახელმწიფოებრივად მოაზროვნე მარუშის ძეს, გადაედგა ესოდენ მნიშვნელოვანი ნაბიჯი და ქვეყნის მტკიცე ხელის ქვეშ გაერთიანების აუცილებლობა დაენახა.

აღსანიშნავია, რომ ქვეყნის პოლიტიკურ გაერთიანებას წინ უსწრებდა საეკლესიო გაერთიანება. დასავლეთ საქართველო საუკუნეების განმავლობაში კონსტანტინოპოლის საპატრიარქოს ექვემდებარებოდა და სწორედ X ს. შუა ხანებში შეუერთდა მცხეთის დედა-ეკლესიას (*მეტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, მეორე გამოცემა, თბ., 2009, გვ. 565*). არ არის გამორიცხული, იოანე მარუშის ძეს აქაც შეეტანა თავისი წვლილი.

სამწუხაროდ, თითქმის არაფერი ვიცით იოანე მარუშის ძის შემდგომი ბედის შესახებ. მემატანე ამ შემთხვევაშიც დუმს. ცნობილია, რომ მარუშიანები სვანეთის საერისთავოს, კერძოდ, დალის ხეობის მფლობელები იყვნენ მემკვიდრეობით. მათ საპატრიარქო ადგილი ეკავათ აფხაზთა სამეფო კარზე და მეფედ კურთხევის დროს მათი მოვალეობა მეფისათვის ხმლის შებმა შეადგენდა (*როზეტა გუჯეჯიანი. დალის სვანეთის (კოდორის ხეობის/ზემო აფხაზეთის) ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა, კრებულში: „საქართველოში არსებული კონფლიქტები და მშვიდობის პერსპექტივები“, თბ., 2009, გვ. 15*). მარუშიანთა კიდევ ერთი ცნობილი წარმომადგენელი იყო ზვიად მარუშიანი, რომელიც კუმურდოს ტაძრის 864 წლის სამშენებლო წარწერაშია მოხსენიებული.

შემდგომში მარუშიანებისაგან წარმოსდგნენ დასავლეთ საქართველოს დიდი საგვარეულოები - ვარდანისძეები და დადიანები (*მიხეილ ბახტაძე. დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან (XI-XIII საუკუნეები), თბ., 2008, გვ. II; 26*).

¹ მატანე ქართლისაჲ, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 272.

² სულხან-საბას მიხედვით, „ზაკკაჲ“ არის „პირით სიყვარულს ინიმებდეს და გულით ბოროტი დაიმარხოს“, (*იხ: სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ტ. I, თბ., 1991, გვ. 275*).

³ მატანე ქართლისაჲ, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 275.

ქართლში გადმოსვლა. ეს ფაქტი მიუღებელი აღმოჩნდა დიდებულთათვის. მათ ქავთარ ტბელი იწინამძღვრეს და მოღრისთან დაუხვდნენ აფხაზთა მეფეს, მაგრამ დამარცხდნენ.

ბუნებრივია, ქართლელ დიდაზნაურებს ენერგიული და „მტკიცე ხელის“ ბაგრატის მორჩილებას ისევ გურანდუხტის „ხელქვეითობა“ ერჩიათ, ამიტომ დედა-შვილს შორის უთანხმოების ჩამოგდება სცადეს, და, როგორც ჩანს, მიაღწიეს კიდეც, რადგან ამ პერიოდისათვის ბაგრატსა და დედამისს შორის მთლად იდეალური ურთიერთობა არ ჩანს. მხედველობაში გვაქვს „მატიანე ქართლისა-ს“ ავტორის „დიპლომატიურად“ ნათქვამი ფრაზა: „მოვიდა უფლისციხეს (ბაგრატ III - ი. ა.) და აღილო ციხე დედისაგან თ-სისა“². ჩვეულებრივ შემთხვევაში, ალბათ მემატიანე იტყოდა: დედამ „მიუბოძა“, ან „გადასცა ციხე თ-სიო“ - და არა „დედისაგან აღილო“.

როგორც ზაზა ალექსიძე წერს, „მატიანე ქართლისაის“ ავტორი რატომღაც ცდილობს მკითხველს ისეთი შთაბეჭდილება შეუქმნას, თითქოს გურანდუხტის ნების გარეშე მოხდა ეს კონფლიქტი, სინამდვილეში ძნელი არაა იმის მიხვედრა, რომ ქართლის აზნაურობა და გურანდუხტი ერთ ბანაკში არიან“³.

ბაგრატისა და დედამისის ურთიერთობას ნათელს ჰყენს ატენის სიონის გერჯიუმ ერჰასანის ძის სომხური წარწერა, რომელიც ატენის სიონის დასავლეთის ფასადის ცენტრალურ წახნაგზეა ამოკვეთილი და სადაც ნათქვამია, რომ ბაგრატმა აიძულა ქართველთა დედოფალი უფლისციხე დაეთმო⁴. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ გერჯიუმში აღწერილი მოვლენის თანამედროვე და თვითმხილველია.

პარუირ მურადიანი დედა-შვილის დაპირისპირებას 980-988 წლებს შორის ათავსებს⁵ (ანუ, ბაგრატის მიერ აფხაზეთის დაკავებიდან - ბაგრატისა და დავით კურაპალატის დაპირისპირებამდე).

ზემოთ მოტანილი წარწერიდან ირკვევა, რომ ბაგრატისადმი ქართლის აზნაურთა წინააღმდეგობა, გურანდუხტ დედოფლის მიერ ამ უკანასკნელთა მხარდაჭერის გარეშე არ მომხდარა. ნიშანდობლივია, რომ დიდებულთა დამარცხებისა და უფლისციხის დაბრუნების შემდეგ, ბაგრატმა დედას ქართლის „გამგეობა გამოართვა“, თვითონ დაიჭირა⁶, საქმეები მოაწესრიგა და ამჯერად, დედასთან ერთად, ისევ აფხაზეთს გაემშურა, რითაც დედოფალს მოუსპო დამოუკიდებელი, სეპარატიული პოლიტიკის გატარებისა და დიდაზნაურთა მხარდაჭერის საშუალება⁷.

ისიც საგულისხმოა, რომ წარწერაში გურანდუხტი მოხსენიებულია, არა როგორც „დედოფალი“ ზოგადად, არამედ როგორც „ქართველთა დედოფალი“. „სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო ქართლის აზნაურთა პოლიტიკური იდეალი - ჰყლოლდათ თავიანთი ადგილობრივი ხელისუფალი.

¹ ტბელთა ფეოდალური სახლი შიდა ქართლში დიდ გავლენას ჯერ კიდევ X ს. დასაწყისიდან ფლობდა. ერედვის (914 წ.), დოღოთის (914 წ. ახლო) და ტბეთის ბორცვისჯვარის (X ს. შუა წლები) წარწერებიდან ასევე ცნობილია ტბელთა რამდენიმე თაობა: ივანე ტბელი, მისი ძე ქავთარი, ქავთარის ძეები: პატრიკი, ოქროპირი და ქავთარი (იხ: ვიორგი ოთხმეზური. შიდა ქართლის მთიანეთის ეპიგრაფიკა, წიგნში: „ოსთა საკითხი“, აკაკი ბაქრაძისა და ომარ ჩუბინიძის რედ., გორი-თბილისი 1996, გვ. 135-137.

² მატიანე ქართლისაჲ, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 276.

³ ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის სომხური წარწერები, თბ., 1978, გვ. 56.

⁴ პ. მურადიანის მიხედვით, წარწერა შემდეგი შინაარსისაა: „მე [დავწერე] გერჯიუმ ერჰასანის ძემ, ვინც წაიკითხავს ამას, იმ ზაფხულს, როდესაც აფხაზთა მეფე ბაგრატმა აიძულა ქართველთა დედოფალი დაეთმო, ხოლო მომდევნო წელს დაიკავა უფლისციხე, რათა...». („Сие [написал] я Герджиум сын Ерзасана - Кто прочитает это, в то лето, когда царь абхазов Баграт заставил царицу грузинскую отстать [от сговора], и в следующий год занял Уплисцихе дабы») (П. Мурадян. Армянская эпиграфика Грузии, Ереван, 1985, გვ. 107). ოღნავ განსხვავებულად კითხულობს წარწერას ზაზა ალექსიძე: „ეს მე გვეგომ ერჰასანის ძე, ვინც ამას კითხულობს, ღმრთის მქანდაკებელი (მოიხსენიეთ). ბაგრატ აფხაზთა მეფე როცა დედოფალს ქართველთა შეედავა და (სატახტო) უფლისციხე დაიკავა“ ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის სომხური წარწერები, თბ., 1978, გვ. 52.

⁵ П. Мурадян. Армянская эпиграфика Грузии, Ереван, 1985, გვ. 107-108.

⁶ ივანე ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1983, გვ. 126

⁷ დავით მინდორაშვილი. უფლისციხე შუა საუკუნეებში, თბ., 2008, გვ. 23.

ერთი სიტყვით, ქართლში შექმნილია განვითარებული ფეოდალიზმისათვის დამახასიათებელი სოციალურ-პოლიტიკური სიტუაცია, როდესაც ფეოდალურ არისტოკრატიას ძლიერი ცენტრალიზებული სახელმწიფო ხელისუფლების ნაცვლად სურს ჰყავდეს ადგილობრივი მარიონეტული მთავრობა, რათა „ითიოეულად განაგებდეს საქმეთა ქართლისათა“ - აღნიშნავს ზურაბ პაპასქირი¹.

ქართლის დიდებულები ბაგრატ III-ის „მტკიცე ხელს“ იოლად არ შეეგუენენ. კლდეკარის ერისთავმა რატი ბაღვაში ატენის ციხე გაამაგრა, ეკლესიაც ააგო² და იქიდან დაუწყო ბრძოლა ქვეყნის გამაერთიანებელ მეფეს.

თავდაპირველად ბაგრატმა მშვიდობიანად სცადა კონფლიქტის მოგვარება და რატი ბაღვაში კლდეკარის ერისთავად შეიწყნარა, მაგრამ გაძლიერებული მთავარი „არა მორჩილებდა კეთილად ბაგრატ მეფესა“³. როგორც ნ. ბერძენიშვილი წერს: „საქმე, უეჭველია, იმაში იყო, რომ „კეთილად მორჩილობა“ სულ სხვადასხვანაირად ესმოდათ ბაგრატ მეფესა და ლიპარიტ ბაღვაშს ...თრიალეთი და ატენი ბაღვაშს წყალობად არ მოუღია ბაგრატისაგან ...ბაღვაშთა წინაპარმა „ქვეყნანნი თრიალეთისანი“ შეიპყრნა და პატრონიც თვითონ შეარჩია. ასე რომ ის თავს მოხელე ერისთავად, დიდებულ მოსაკარგავედ კი არ გრძნობდა, არამედ ყმადნაფიცად და მხოლოდ ამ პირზე ეწადა „მორჩილება“ - ბაგრატი კი მთავრებს, ყმადნაფიცებს არ ითმენდა და მხოლოდ „მოსწრაფედ მორჩილებას“ ერისთავ-მოსაკარგავეებს სცნობდა. ეს იყო ახალი, რაც ბაგრატს შემოჰქონდა“⁴.

მართლაც, ბაგრატ III ჯარის შეკრებას შეუდგა თავგასული ფეოდალის წინააღმდეგ, მაგრამ მისმა მოწინააღმდეგეებმა დავით III კურაპალატი დაარწმუნეს, „ბაგრატს შენი მოკვლა სწადიაო“ და შვილობილის წინააღმდეგ აამხედრეს. შინაურ დაპირისპირებაში შვილის მხარეს დადგა გურგენი, სამაგიეროდ, ბაგრატის პაპა ამავე სახელით - „რეგვენად“ წოდებული, დავით კურაპალატს მიემხრო, რადგან „ეშინოდა ძისა თვისისა გურგენისაგან წაღებასა მეფობისასა“.

როგორც ჩანს, დავით კურაპალატს თავისი მხედრობა ეცოტავა და „უცმო ყოველთა მეფეთა სომხითისასა“⁵. გურგენსა და დავით კურაპალატს შორის ბრძოლა მოხდა „გარდათხრილთა თავსა შავშეთისასა“, გურგენი იძლია და წეფთის ციხეს შეაფარა თავი.

კრიტიკულ მომენტში ბაგრატ III-მ დიპლომატიურად გადაწყვიტა კონფლიქტი. იგი მართლმართო ეახლა დავით კურაპალატს, „შენდობა“ სთხოვა და აუწყა: „ვითარმედ სხუასა არა რომლისა თვს მოვიდე, გარნა არა მორჩილებისათვს რატისაო“.

დავით კურაპალატმა შვილობილს შეცოდება აპატია და რატი ბაღვაშის დამორჩილებაზე დასტური მისცა: „მითავისუფლებიხარ რატი ს ზედა, დაიმორჩილე ვითარცა სახედ გწადიანო“⁶.

ამის შემდეგ, მეორე წელს (989 წ.) ზამთარშივე, ბაგრატ III „ყოვლითა ძალითა თვისითა უგრძნეულად“ შემოადგა კლდეკარს. რატი ბაღვაში „გამოვიდა გარე და გამოიტანა შვილი მისი

¹ ზურაბ პაპასქირი. ერთიანი ქართული ფეოდალური სახელმწიფოს წარმოქმნა და საქართველოს საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1990, გვ. 69

² წარწერის მიხედვით, ეკლესიის მშენებლობა რატი ლიპარიტისძე ბაღვაშს უწარმოებია: „ქრისტე აღიდე ორსავე ცხოვრებასა აქა ხორციელებერ და წინაშე შენისა სულიერებერ რატ ერისთავი ძე იგი ლიპარიტ ერისთავისაი, რომელმან აღაშენა ესე სახლი ღმრთისაი და ბჭე ცათაი წმინდაი ეკლესია სალოცველათ სულთა მათისა“. წარწერა დათარიღებულია 982-989 წლებით (*ლაპიდარული წარწერები I, გვ. 202-203*). არის თვალსაზრისი, რომ რატი ბაღვაშმა ეკლესია კი არ ააშენა, არამედ განაახლა (*იხ: საქართველოს ისტორიისა და ხუროთმოძღვრების ძეგლთა აღწერილობა, ტ. V, თბ., 1990, გვ. 60*).

³ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 276.

⁴ ნიკო ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, თბ., 1975, გვ. 319.

⁵ მატიანე ქართლისაჲ, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 277. სომხების (ანისისა და ყარსის მმართველების) დავით კურაპალატისადმი მორჩილება დასტურდება ასოლიკის ცნობითაც (*იხ: Всеобщая история Стефаноса Таронского, Асохика про прозванию, пер. Н. О. Эмина, Москва 1864, გვ. 131*).

⁶ მატიანე ქართლისაჲ, ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 277.

ლიპარიტ თანა, შევედრა ბაგრატ აფხაზთა მეფესა და მისცა ციხე თჳსი (ატენის - ი. ა.) ბაგრატს და თჳთ დაჲდა მამულსა თჳსთა არგუეთს¹.

ბაგრატის მიერ რატი ბაღვაშის დამორჩილების „ნებადართვის“ დავით კურაპალატიისეული ფორმა ერთობ საინტერესოა. როგორც ჩანს, დიდი ფეოდალის მეფისადმი მორჩილების ფორმა იმ დროისათვის სხვადასხვა სახის იყო. ეს ჩანს მემათიანის მინიშნებაშიც - რატი „არა მორჩილებდა კეთილად ბაგრატ მეფესაო“. ბაგრატის მიერ რატი ბაღვაშის დამარცხების შემდეგ მეფე-ფეოდალს შორის მორიგება შედგა: ერისთავთერისთავმა მეფეს ატენის ციხე დაუთმო, შვილი ლიპარიტიც „პატრონს შეავედრა“, სამაგიეროდ, თავისი სამკვიდრო მამული - არგვეთი უკლებლივ შეინარჩუნა. როგორც ნიკო ბერძენიშვილი წერს: „ამ გამოთქმაში „შევედრა“ მთელი მოვლენა იგულისხმება. ჩანს პატრონი და ვასალი ისე მორიგდნენ, რომ რატი ხელს აიღებდა თრიალეთზე, მაგრამ ისე, რომ კლდეკარსა და თრიალეთს პატრონი რატის შვილს ლიპარიტს უწყალობებდა. ასე რომ ლიპარიტს საერისთავო კლდეკარ-თრიალეთი ამიერიდან მამისაგან მემკვიდრეობით მიღებული კი აღარ ჰქონდა, არამედ მეფისაგან ნაწყალობევი. გარდა ამისა, ბაგრატ მეფეს ამ თავისი ერისთავთერისთავისათვის საერისთავო ქვეყანა შეუმცირებია. მაინც და მაინც მტკვრის სამხრეთი ქართლი ატენის ციხით XI საუკუნეში კლდეკარის ერისთავს კი აღარ ეპყრა, არამედ საკუთრივ სამეფო იყო“².

სწორედ ბაღვაშთა მფლობელობის დროს უნდა მოეწვიათ ატენის სიონის სარესტავრაციო სამუშაოების საწარმოებლად თოდოსაკის მეთაურობით სომეხ-ქართველი კირით-ხურონი, რაც, სათანადოდ აისახა სიონის წარწერებში³.

საინტერესოა, რატომ უნდა აერჩია რატი ბაღვაშს თავის სამფლობელოს უმთავრესი ტაძრის, ატენის სიონის შესაკეთებლად თოდოსაკის არცთუ ძლიერი პროფესიონალთა ჯგუფი, რო-

¹ ბაღვაშთა საგვარეულოდან ცნობილია ლიპარიტ I (კლდეკარის საერისთავოს პირველი მფლობელი), ბაგრატ III-სთან მებრძოლი რატი ბაღვაშის მამა (ლიპარიტ II) და ძე (ლიპარიტ III), ბაგრატ IV-ის მოწინააღმდეგე და ბაღვაშთა ყველაზე ცნობილი წარმომადგენელი - ლიპარიტ IV და დავით აღმაშენებლის თანამედროვე ლიპარიტ V. რატის სახელით ორი ბაღვაშთა ცნობილი: ატენის ღვთისმშობლის ეკლესიაში მოხსენიებული (დაახლ. 980-989 წწ), რომელიც 1021 წელს მოიკლა შირიმნის ომში და დავით IV-ის თანამედროვე, რომლის გარდაცვალებით დასრულდა ბაღვაშთა საგვარეულოს ისტორია, რადგან, დავით აღმაშენებლის მემათიანეს ცნობით, „აღარავინ დაშთა საყოფელად მათთა მკვიდრი“. ხსენებული საგვარეულოდან სხვადასხვა დროს ასევე იხსენიებიან ნიანია და ივანე ბაღვაშებიც. ვრცლად, რატი ბაღვაშის შთამომავლებისა და შემდგომი ბედის შესახებ, იხ: *მიხეილ ბახტაძე. დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან (XI-XIII საუკუნეები)*, თბ., 2008, გვ. 32-35. მისივე: „ბაღვაშთა და ორბელთა ნათესაობის შესახებ“, „საისტორიო კრებული“ (წელიწადეული), ტ. II, თბ., 2012, გვ. 13-25; ა. ბაქრაძე *თრიალეთისა და ატენის ეპიგრაფიკული ძეგლები, როგორც ისტორიული წყარო, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე*, ტ. XX-ბ, თბ., 1959, გვ. 55-78.

² ნიკო ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VII, თბ., 1974, გვ. 319.

³ ერთ-ერთი ასეთი ცნობილი წარწერა ეკუთვნის სიონის სომეხ რესტავრატორს თოდოსაკს („მე თოდოსაკ მაშენებელი ამ წმინდა ეკლესიისა“), რაც გახდა XIX საუკუნეში საქართველოში მყოფი ზოგიერთი ევროპელი და რუსი მოგზაურის (დიუბუა დე მონპერე, მარი ბროსე, გრაფინია უვაროვა) სიონის ტაძრის შეცდომით დათარიღების საფუძველი. ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერემ ატენის სიონი X-XI საუკუნეებით დაათარიღა, შესაბამისად, თოდოსაკიც ამ პერიოდის რესტავრატორად მიიჩნია და ჩათვალა, რომ ატენის სიონი VII საუკუნის სომხური არქიტექტურის რიფსიმეს ტაძრის პროტოტიპის წარმოდგენს (*Fr. Dubois de montpereux. Voyage autor du Caucaze, chez les Tcherkesses et les Abkases, en Colchide, en Georgie en Armenie et en Crimee, III, 1839-1843, p. 212-214*). მონპერეს ცნობაზე დაყრდნობით, მარი ბროსემ და გრაფინია უვაროვამ ატენის სიონი ბაგრატ IV-ის მიერ აშენებულად, და, თოდოსაკიც ამ პერიოდის ხუროთმოძღვრად მიიჩნიეს (*M. Brosset, Rapports sur un voyage archeologicue dans la Georgie et dans l' Armenie, exsecute en 1847-1848 SPB 1849, VI. p. 21-25; Христианские памятники графинии Уваровой, Материалы по археологии Кавказа, вып. IV, Москва 1894, гв. 148*). თამარ მესხი თოდოსაკს სულაც ბიზანტიელ (ბერძენ) ხუროთმოძღვრად, ხოლო მის თანამემწვეს გრიგოლი დაპსს ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის წარმომადგენლად მიიჩნევს (*თამარ მესხი. ბერძნული ელემენტი ატენის ხეობის ტოპონიმშიკაში და ატენის სიონი*, გვ. 47, 52). მოგვიანებით, ატენის სიონში აღმოჩენილმა VIII-IX საუკუნეების წარწერებმა (*იხ: გურამ აბრამიშვილი. ატენის სიონის სამი გრაფიტი, „მნათობი“*, 1984, № 9, გვ. 164-168) საბოლოოდ გააბათილა სომეხი ხუროთმოძღვრის მიერ სიონის თავდაპირველი აშენების ვერსიის უსუსურობა.

დესაც იმ დროისათვის ტაო-კლარჯეთსა თუ იმერეთ-აფხაზეთში მშენებელთა ასეთი არაერთი ჯგუფი და „გალატოზთა ზედამდევი“ იყო?

გიორგი გაგოშიძე თვლის, რომ რატი ბაღვაშს დაზიანებული სიონის აღსადგენად თავის სამეფოში მოღვაწე მშენებელ-მოქანდაკეები ტაშირ-ძორაკეთის მეფე გურგენმა გამოუგზავნა. ამ შემთხვევაში ქტიტორი რატი ბაღვაში ტაშირ-ძორაკეთის მეფის რეკომენდაციებს ითვალისწინებდა და ოსტატთა კონფესიური კუთვნილება მისთვის მეორე რიგის საკითხი იყო¹.

მისივე აზრით, შესაძლოა, კლდეკარის ერისთავს და ატენის პატრონს მაღალპროფესიონალი მშენებლების მოწვევის საშუალება არ ჰქონდა, რადგან ასეთი ოსტატების საქმიანობას სამეფო ხელისუფლება აკონტროლებდა და მათ დაკვეთებს ასრულებდნენ. თუ გავითვალისწინებთ, რატი ბაღვაშის დაპირისპირებას ბაგრატ III-სთან, ნათელი გახდება, თუ რატომ მოიწვია დიდმა ფეოდალმა ქვემო ქართლში მოქმედი თოდოსაკის ამქარი და არა ტაო-კლარჯეთიდან წამოსული ოსტატები².

ოლონდ, აქ საკითხავი ის არის, თუ X ს. 80-იან წლებში თოდოსაკი და მისი ჯგუფი მართლაც რატი ბაღვაშმა ჩამოიყვანა ატენში, როგორ მოხდა, რომ კლდეკარის ამბიციური და ზვიადი ერისთავთერისთავი ატენის ღვთისმშობლის შედარებით მცირე ეკლესიის წარწერაში ღვთისადმი მოკრძალებულია და შენდობას ითხოვს (იხ: შენიშვნა № 20), ხოლო მის მიერ მოწვეული გადამთიელი თოდოსაკი მთავარი ტაძრის ერთ-ერთ ცენტრალურ ადგილას გამორჩეული ზომისა და ფერის ასოებით³ მის ამშენებლად აცხადებს თავს და ქტიტორის სახელს არ ახსენებს (იხ: შენიშვნა № 27)? თუ ატენის სიონის ტაძრის აღდგენას მართლაც X ს. 80-იანი წლების დასაწყისში ჰქონდა ადგილი რატი ბაღვაშის ინიციატივით, რატომ არ აისახა მისი სახელი სიონის მთავარი ტაძრის წარწერებში? ამ პერიოდში (975-989 წწ.) ბაგრატ III-ის გავლენა ატენსა და ქართლზე ჯერ კიდევ სუსტია და მისი მოუხსენიებლობა სიონის ტაძრის წარწერებში გასაგებია, მაგრამ რატი და ლიპარიტ ბაღვაშები როგორ შეეგუვნენ ამ ამბავს? ხომ არ შეეღობა მეფესთან დაპირისპირებული კლდეკარის ერისთავთერისთავი თოდოსაკის ამბიციებს ტაძრის აღდგენის, ან სხვა წყალობის სანაცვლოდ?

გიორგი I-ის (1014-1027 წწ.) მთავარ საზრუნავს ტაოს მიწების შენარჩუნება და ბასილი „ბულგართმშუსვრელთან“ ომი წარმოადგენდა, ამიტომ ატენის საკითხმა დროებით უკანა პლანზე გადაიწია. ბაღვაშებმა მეფესთანაც დაათბეს ურთიერთობა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც რატი ბაღვაში შირიმნის ომში (1021 წ.) დაიღუპა, ხოლო ზვიად ლიპარიტის ძემ ფანასკერტის ციხეში გარდაცვლილი ბაგრატ III-ის ნეშტი ბედიის მონასტერში გადმოსვენა და დაკრძალა. შესაძლოა, ამ დამსახურების გამო მიიღო გიორგი I-სგან ზვიად ბაღვაშმა ამირსპასალარის სახელო.⁴

თუმცა, ბაღვაშებმა სამეფო კართან მშვიდობიანი ურთიერთობა დიდხანს ვერ შეინარჩუნეს და ატენისათვის ბრძოლა ბაგრატ IV-სთან ლიპარიტ ლიპარიტის ძემ განაახლა. იგი ბაგრატის ნახევარძმას (გიორგი I-ის აღდგენის ქორწინებით) დემეტრეს შეეკრა, ბიზანტიის იმპერატორის ბასილი II-ის დახმარებითაც ისარგებლა, „მიერთნეს სხვანიცა ვინმე დიდებულნი და აზნაურნი“

¹ გიორგი გაგოშიძე. ატენის სიონის აღდგენითი სამუშაო X საუკუნის მიწურულს (თოდოსაკი და მისი ამქარი), „საქართველოს სიძველენი“, № 21, თბ., 2018, გვ. 129. გიორგი გაგოშიძე თოდოსაკის მშენებელთა ჯგუფის აღსანიშნავად ხმარობს ტერმინს „ამქარს“. „ამქარი“ („ჰამქარი“) სპარსული სიტყვაა და თანამოსაქმეს, ხელობით ამხანაგს ნიშნავს. შოთა მესხიას ვარაუდით, ეს ტერმინი ქართულში მხოლოდ XVII-XVIII საუკუნეებში შემოვიდა და X ს. მოვლენებთან მისი ხმარება ანაქრონიზმია (შოთა მესხია. საისტორიო ძიებანი, II, გვ. 509-519). მისივე გადმოცემით, „ამქრის“ შესატყვისად, ძველ ქართულში ტერმინი „ოფიკალი“ იხმარებოდა (იქვე, გვ. 518-519)

² გიორგი გაგოშიძე. ატენის სიონის აღდგენითი სამუშაო X საუკუნის მიწურულს, გვ. 130.

³ მართლაც ყურადღებას იქცევს თოდოსაკის წარწერაში ასოების ზომა და ფერი. ასოების მოყვანილობა სიმაღლეში 11,5-12 სმ-ს აღწევს, ხოლო სიგანე 4-5 და 8-9 სმ და წითელი ფერითაა შეღებილი.

⁴ ალინა ბაღიშვილი. ბაღვაშები, ჟურნ. „აია“, № 2, თბ., 1998, გვ. 53.

და ატენის ციხის აღება სცადა, მაგრამ ვერ აიღო, „რამეთუ ციხეთა-უფალნი კაცნი მტკიცე იყვნეს ერთგულობასა ზედა ბაგრატიასა“¹.

გარკვეული წინააღმდეგობების შემდეგ, სულა კალმახელმა და მესხმა დიდებულებმა 1057² წელს ლიპარიტი და მისი ძე ივანე შეიპყრეს და ბაგრატ IV-ს მიჰგვარეს, ხოლო მეორე ვაჟმა ნიანიამ გაასწრო. ლიპარიტმა შვილი ბაგრატს შეაგვდრა, თვითონ ბერად აღიკვეცა³ და საბერძნეთში წავიდა. მცირე ხნის გასვლისას, მასთან ჩავიდა ივანეც⁴.

ბაღვაშთა „ექსორიით“ ისარგებლა ბაგრატ IV-მ და ატენში ფართო მასშტაბის სამშენებლო სამუშაოები წამოიწყო მირიან თარხონის ძისა და გორგანელ ციხისთავის მეთაურობით „სამეფო ზვრისა“ და ამჟამინდელი ატენის დედათა მონასტრის ტერიტორიაზე, რის შემდეგ, ბაღვაშების ყოფილი მამულები ორბელებს უბოძა და ყმებიანად დაასახლა.

ამჟამინდელი ატენის დედათა მონასტერი, საუკუნეების განმავლობაში ორბელიანების სასახლეს წარმოადგენდა. ციხესაც ორბელთა ციხეს უწოდებენ. ორბელიანები კი ქვემო ქართლელი დიდებულები იყვნენ. მეტიც, ქართულ და სომხურ ისტორიოგრაფიაში გაზიარებულია თვალსაზრისი, რომ ორბელები ბაღვაშთა განაყრებს წარმოადგენდნენ⁵. XII საუკუნიდან ორბელთა საგვარეულო საძვალე უკვე ბეთანია ჩანს⁶. არ გამოვრიცხავთ, რომ „ატენის ქალაქის“ ფუძემდებელი მირიან თარხონის ძე, ორბელთა საგვარეულოს წარმომადგენელი, ატენში ყმებიანად გადმოსახლებულიყო. ბაგრატ IV-ს, ატენის სიონის რესტავრაციისა და ქალაქის მშენებლობის საფასურად, მათთვის „სასახლენი ადგილნი და საქულბაქენი“ შეეთავაზებინა კუთვნილ „სამეფო ზვარში“.

მირიან თარხონის ძისა და ლიპარიტის მეტოქეობას ხელავს სარა ბარნაველიც, რადგან მას უჭირავს იგივე ადგილები, რაც კლდეკარის ერისთავებს ეჭირათ ბაგრატ III-ის დროს. მეტიც, იგი თვლის, რომ „მატიანე ქართლისაჲს“ ზემოთ მოტანილ მინიშნებას - ლიპარიტის ამოღების შესახებ ატენის ციხის აღების თაობაზე, „რამეთუ ციხეთა-უფალნი კაცნი მტკიცე იყვნეს ერთგულობასა ზედა ბაგრატიასა“, ბაგრატ IV-ის ერთგულ ადამიანებში, სწორედ მირიან თარხონის ძესა და გორგანელ ციხისთავს მიიჩნევს⁷.

ბაღვაშებსა და ორბელებს შორის შორის კიდევ იყო განსხვავება: მართალია ბაღვაშები ერისთავები იყვნენ, აქედან გამომდინარე, მათი მიწა სახელმწიფო საკუთრებად ითვლებოდა და მხოლოდ მისი დროებითი განმკარგავები იყვნენ, მაგრამ ატენის ხეობასა და კლდეკარში მათ მიწები ბაგრატიის წინაპრებიდან მიიღეს დაახლ. 100 წლის წინათ და თანდათანობით მკვიდრ მამულად აქციეს, ორბელები კი მეფისაგან იღებდნენ წყალობის სახით, ანუ პირობით მიწისმფლობელებად და „მოსაკარგავედ“ გამოდიოდნენ, რაც ერთგული სამსახურის საფუძველზე დამყარე-

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. I, გვ. 298.

² თედო ჟორდანი ლიპარიტისა და ივანეს დატყვევებას ბაგრატიის მიერ 1055 წლით ათარიღებს (*იხ: ქრონიკები, I, გვ. 200*), რადგან საქართველოდან გადახვეწილი ნიანია გარდაიცვალა ანისში 1055 წლის ახლო ხანებში (*ქართლის ცხოვრება I, გვ. 228*).

³ ლიპარიტ ლიპარიტის ძე ბერად აღიკვეცა ანტონის სახელით და ეხმარებოდა ათონის ივერთა მონასტერს. მას, მონასტრის წინამძღვრის თეოდორესათვის, ღვთისმშობლის ეკლესიის აღორძინების მიზნით, 100 დრაჰკანი შეუწირავს, ხოლო 56 დრაჰკანი - მონასტრის მშობისათვის, რის გამოც მონასტრის სააღაპე წიგნში შეუტანიათ. იგი გარდაიცვალა 1064 წელს კონსტანტინეპოლში, გადმოსვენეს და დაკრძალეს ბაღვაშების საგვარეულო საძვალეში კაცხის მონასტერში. რაც შეეხება ივანე ლიპარიტის ძეს, ისიც იხსენიება ათონის ივერთა მონასტრის აღაპებში. მას მონასტრისათვის ორი ცხენი „ტაიჭნი კარგნი“ შეუწირავს. გარდაიცვალა, მამის მსგავსად, საბერძნეთში „ექსორიაში“ მყოფი (*ელენე მეტრეველი. ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპე წიგნი, თბ., 1998, ტაბულა 34, 55, გვ. 142-143, 211-212*).

⁴ ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი, ტ. II, გვ. 150

⁵ მიხეილ ბახტაძე. ბაღვაშთა და ორბელთა ნათესაობის შესახებ, საისტორიო კრებული (წელიწდეული), ტ. II, თბ., 2012, გვ. 13-25

⁶ ვალერი სილოგავა. ბეთანიის წარწერები, „მაცნე“, 1993, № 1, გვ. 91-150

⁷ სარა ბარნაველი. ატენის ახალი წარწერები, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, VII, № 1-2, 1946. გვ. 88.

ბული სამართლებრივი ურთიერთობა იყო¹. ამით მეფე ორ საქმეს აკეთებდა, ბაღვაშების ძლიერ და ოპოზიციურ ძალას ასუსტებდა, მათ მაგიერ ნათესავ ორბელებს იერთვულებდა და ვაჭრობის აღორძინების საქმესაც ხელს უწყობდა ატენის სტრატეგიულ ხეობაში.. ამით მეფე ორ საქმეს აკეთებდა, ბაღვაშების ძლიერ და ოპოზიციურ ძალას ასუსტებდა, მათ მაგიერ ნათესავ ორბელებს იერთვულებდა და ვაჭრობის აღორძინების საქმესაც ხელს უწყობდა ატენის სტრატეგიულ ხეობაში. ქართველ მეფეთა ეკონომიკური ინტერესი სომხების საქართველოში გადმოსახლებისას, შემდგომშიც არაერთხელ დაფიქსირებულა. მაგ., ცოტა მოგვიანებით, იგივე გააკეთა გორის ქალაქად ქცევისას დავით IV აღმაშენებელმა.

ატენმა კიდევ უფრო დიდი ფუნქცია შეიძინა დავით IV აღმაშენებლის დროს. 1094 წელს მეფემ საბოლოოდ მოუღო ბოლო ბაღვაშთა ბატონობას კლდეკარსა და ატენში და ისინი სამეფო დომენად გამოაცხადა. აქვე განათავსა სამეფო საჭურჭლე, სადაც არა მარტო ადგილობრივ მოჭრილი, არამედ ევროპულ მიმოქცევაში არსებული მონეტები: დუკატი და ბოტინატიც ინახებოდა². დიდი მეფე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ იგი საკუთარი სისხლით მოგებულა და თავის მემკვიდრეს - დემეტრეს ანდერძს უტოვებს, ფასეულობიდან გამომდინარე, თუ ამ განძს შეეღლიოს, დავითისათვის უახლოეს ადამიანს - მის მოძღვარს უბოძოს სრულად („ხოლო დუკატი და პოტინატი ატენისა საჭურჭლისა, იგიცა ჩემის სისხლითა მოგებული, თუ ელეოდეს მეფე დიმიტრი, ყოველი მისცეს მოძღუარსა ჩემსა“)³.

გარდა პოლიტიკურ-ეკონომიკურისა, X-XII საუკუნეებში ატენი ქვეყნის კულტურის ერთ-ერთ მძლავრ და მნიშვნელოვან ცენტრადაც იქცა. აქ იმართებოდა მწიგნობართა, მეცნიერთა და მგოსანთა თავყრილობები, მსჯელობები, პაექრობები და სხვ., რომელთა დამადასტურებელი წარწერები ატენის სიონმა მრავლად შემოგვინახა⁴.

¹ მარიამ ლორთქიფანიძე. მიწისმფლობელობის ფორმების საკითხისათვის X-XI სს. საქართველოში, მსკი, ნაკვ. 34, 1962, გვ. 9.

² ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. შუკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თედო ჟორდანიას მიერ. წიგნი II (1213 წლიდან 1700 წლებამდე). თბ., 2018, გვ. 52; ქართლის ცხოვრების ტოპოარქეოლოგიური ლექსიკონი, გელა გამყრელიძის რედ., თბ., 2013, გვ. 63.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, საერო საკანონმდებლო ძეგლები X-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ისიდორე დოლიძემ. თბ., 1965, გვ. 20, დოკ. 8). ცნობილია, რომ „ბოტინატი“ ბიზანტიის იმპერატორ ნიკიფორე III ბოტანიატის (1078-1081 წწ.) დროიდან იჭრებოდა ბიზანტიაში და საქართველოში გადახდის ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენდა, ხოლო ოქროს დუკატი პირველად კონსტანტინე X-სა (1059-1067) და მიხეილ VII დუკას (1071-1078) მიერ იქნა მოჭრილი (იხ: რევაზ ქებულაძე. საქართველოში ვენეციური ოქროს დუკატების მიმოქცევის საკითხისათვის (XI-XIX სს) საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, თბ., 1965, № 4, გვ. 86-87). არ გამოვიცხავთ, რომ ორივე ევროპული მონეტა დავითის მამიდის მართამის დროს გაჩენილიყო საქართველოში, რადგან იგი ორგზის იყო ბიზანტიის დედოფალი (მიხეილ VII-ის და ნიკიფორე III-ის მეუღლე) (იხ: ანა კომნენე, გიორგი კოლინე, იოანე სკილიცეს გამგრძელებელი, „ეკოვრგია“ ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. VI, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1966, გვ. 64-71, 156, 163-165). ატენის სიონის ფრესკულ წარწერებში ქტიტორთა რიგში გამოსახულ სუმბატ აშოტის ძის შესაწირავში დასახელებულია ბოტანიატიც. სუმბატ აშოტის ძე ბაგრატიონთა რიგის წარმომადგენელი და ატენის ქვეყნის ძირძველი მემკვიდრეა, რომელსაც დავით IV-ის ზეობაში დაუბრუნებია თავისი სამემკვიდრეო დომენი, ხოლო მისი გამოსახვა ატენის სიონში 1094-1096 წლებით თარიღდება (ფრესკული წარწერები I, ატენის სიონი, გვ. 31) დასაშვებია, რომ მონეტები დავით აღმაშენებელს მოეჭრა ადგილობრივ ზარაფხანაში. როგორც ცნობილია, იგი თავად ჰყრიდა ქართულ-ბიზანტიური ვერცხლის მონეტებს (იხ: ირაკლი ფაღავა. შუასაუკუნოვან საქართველოში ნუმიზმატიკური ევოლუციის ანალიზი (VIII-XIII სს.), საღისურტაციო ნაშრომი ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის მეცნიერებისა და ხელოვნების ფაკულტეტზე ისტორიის დოქტორის აკადემიური ზარისხის მოსაპოვებლად, თბ., 2015, გვ. 173), თუმცა, ანდერძში დავით IV გარკვევით მიუთითებს „დუკატი და პოტინატი ატენისა საჭურჭლისა, იგიცა ჩემის სისხლითა მოგებული“, ანუ, ამ საქმეში სხვის მონაწილეობას გამორიცხავს. ზემონათქვამიდან გამომდინარე, დუკატისა და ბოტინატის არსებობა დავით აღმაშენებლის დროინდელ საქართველოში ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

⁴ მაგ., თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაზიარებულია თვალსაზრისი, რომ სწორედ ატენის სიონში მხედრული დამწერლობის ერთ-ერთი პირველი ნიმუში და ქართული ანბანის რიგი ა-ნიდან მ-მდე, რომელიც არაუგვიანეს X საუკუნის მიწურულით თარიღდება (ფრესკული წარწერები I, ატენის სიონი, გვ. 50-55). იგივე

ატენი და ტანას ხეობა ამის შემდეგაც ყოველთვის იყო ბაგრატიონთა სამეფო კარის ყურადღებისა და ზრუნვის საგანი.

მონღოლთა ბატონობის დროს ატენი კვლავ მნიშვნელოვან პუნქტს წარმოადგენს. ჟამთააღმწერელი, აბალა ყაენის მიერ დავით ულუსადმი მამულის წყალობის მითითებისას, ატენს გამოჩენულად მოიხსენიებს („ყაენმან აბალა მრავალნი ნიჭნი და ძლუნნი წარავლინა მეფესა დავითს წინა და ქართლს მრავალნი სოფელნი და ატენი მისცა“)¹.

1249 წელს მონღოლთა მიერ საქართველოში გამოგზავნილი დავით რუსუდანის ძე და დავით ლაშას ძე, თავდაპირველად თბილისში ერთად შეუდგნენ მეფობას, მაგრამ, აჯანყების შემდეგ, დავით ნარინი იძულებული გახდა ქუთაისში გადასულიყო. მალევე მასთან აღმოჩნდა დავით ულუს.

მამიდაშვილმა კარგად მიიღო ბიძაშვილი, მაგრამ, მათ შორის სიმშვიდე დიდხანს ვერ შენარჩუნდა. აღმოჩნდა, რომ „ორი მეფე ზედმეტი იყო“² ქვეყნისათვის. ადგილობრივი დიდებულებიც ორ ნაწილად გაიყვნენ. რაჭის ერისთავმა კახაბერ კახაბერის ძემ დავით ულუს გამეფებას დაუჭირა მხარი. ბედიან ჯოანშერის ძე დავით ნარინის მხარეს დადგა.

შეთქმულება ჩავარდა, რის გამოც, უფროსი დავითი იძულებული გახდა მონღოლებს შერიგებოდა და აღმოსავლეთ საქართველოში დაბრუნებულიყო. მას თან გამოჰყვა კახაბერ კახაბერის ძე, რომელსაც იმერეთში აღარ დაედგომებოდა. ერთგულების სანაცვლოდ, დავით ლაშას ძემ რაჭის ერისთავს ატენის ხეობა უბოძა³ და მისი ასული გვანცა (დემეტრე II თავდადებულის დედა, რომელიც მონღოლებმა ხერხემალში გადაამტვრიეს) ცოლადაც შეირთო⁴.

თუმცა, კახაბერ კახაბერის ძემ დავით ნარინის ორგულობა არ მოიშალა. მასავით გამყიდველ ღალღურთან ერთად, აბალა ყაენს ირანში ეახლა, 30 ათასიანი ჯარი გამოსთხოვა საკუთარი მეფის წინააღმდეგ, თრიალეთი გადაიარა და მოულოდნელად თავს დაეცა აბანოში მყოფ მეფეს, მაგრამ მისი ხელში ჩაგდება ვერ მოახერხა. გაწბილებულ რაჭის ერისთავს და მის თანამზრახველებს ისლა დარჩენოდათ, ისევ თავისი ქვეყნის „ცარცვა-გლეჯით მოეოხებინათ გული“⁵ და აბალა ყაენთან ხელცარიელნი დაბრუნებულიყვნენ.

ამის შემდეგ რაჭის ერისთავი აბალა ყაენისათვისაც „ზედმეტი“ აღმოჩნდა. იგი იძულებული გახდა საქართველოში დაბრუნებულიყო და ყველასაგან მოძულეებულს ატენში დაელო ბინა, მაგრამ მას, მამისაგან განსხვავებით, აღარც დავით ულუს შემკვიდრე დემეტრე II სწყალობდა („აჲრა პატივ ეპყრა არცა ყაენისა და არცა დიმიტრი მეფისაგან ორგულობისათჳს მეფეთასა“)⁶.

შეიძლება ითქვას, ტაძრის ინტერიერში გამოვლენილი ერთ-ერთი პირველი ქართული ლექსის, წმინდა წერილიდან და ძველი აღთქმიდან მოტანილი არაერთი ციტატის შესახებაც (*ფრესკული წარწერები I, ატენის სიონი, გვ. 56-72*). თამარ მესხი სავსებით სწორად მიანიშნებს, რომ ბაღვაშები, რომლებიც მფარველობდნენ საზღვარგარეთის ქართულ სავანეებს: იერუსალიმის ჯვრისა და სინას მონასტრებს და არაერთ ალაპსა თუ სულთა მატთანში იხსენიებიან, მათი დაკვეთით იწერებოდა იოანე ოქროპირის ხელნაწერები, მოიჭედა არაერთი ხატი, შეუძლებელია, მათ სამკვიდრო მამულში - ატენში გულხელდაკრეფილნი მსხდარიყვნენ და არ გამორიცხავს, რომ იმდროინდელი ხელნაწერები და საეკლესიო სიწმინდეები (მათ შორის, მიქაელ, ივანე, რატი ლიპარიტ ბაღვაშების შეწირულობები), ბაღვაშებთან დაპირისპირების გამო, საქართველოს სამეფო კარის ინიციატივით, ატენის სიონიდან შედარებით დაცულ გელათის მონასტერში გადაეტანათ და დღეისათვის გელათის საგანძურის სახელით ვიცნობდეთ (*თამარ მესხი. ბერძნული ელემენტი ატენის ხეობის ტოპონიმიკაში და ატენის სიონი, გვ. 53-57*).

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959. გვ. 267.

² ივ. ჯავახიშვილი. „თხზულებანი“, ტ. III, თბ., 1982, გვ. 73

³ საგულისხმოა, რომ კახაბერ კახაბერისძე ბაღვაშთა შთამომავალია (*იხ: მ. ბახტაძე. დასავლეთ საქართველოს ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან (XI-XIII საუკუნეები)*, თბ., 2008, გვ. 32-35; ა. ბაღიშვილი. *ბაღვაშები*, II, გვ. 99), გამოდის, რომ დავით ულუს მას ატენის ხეობა კი არ უბოძა, არამედ წინაპართა წყალობა განუახლა.

⁴ აღინა ბაღიშვილი. ბაღვაშები, ნაწილი II, ჟურნ. „აია“, № 7, თბ., 1999, გვ. 105-106

⁵ ივ. ჯავახიშვილი. „თხზულებანი“, ტ. III, გვ. 91.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ. 275.

რაჭის ერისთავ ყოფილს, როგორღაც მოუხერხებია დავით ნარინისათვის თავის შევედრება და „პირველი შეცოდების“ პატიება. რუსუდანის ძეს ფიცის ქვეშ შეუნდვია კახაბერ კახაბერის-ძისათვის დანაშაული და მისი ყოფილი მამული სრულად დაუბრუნებია, მაგრამ, მცირე ჟამის გავლისთანავე „იწყო მათვე მამა-პაპათა კუალთა სვლად“ და ჯავახეთში მდგარ მონღოლთა ათა-სისთავ ალიყანთან მიწერ-მოწერა გააბა, მოულოდნელად თავს დასხმოდნენ ქუთაისში მყოფ მე-ფეს და ხელთ ეგდოთ იგი.

საბოლოოდ, სამართალმა იზეიმა. მოღალატეს „მიეგო მისაგებელი ბოროტი და სიცრუე მისნი თხემსა მისსა ზედა დაუჯდა“¹. მეფემ ორგული ქვეშევრდომი შეიპყრო, „პირველ თუალი დასწუა და მერმე ერთი ჳელი და ერთი ფეკი მოჰკუეთა“ და ორი შვილი „ექსორიობად ჰყო“ კონსტანტინოპოლს, რითაც „ალიხოცა ნათესავი მისი და საჳსენებელი მათი“².

Ioseb Alimbarashvili
Gori State Teaching University
THE BAGHVASHS AND THE COUNTRY OF ATENI
RESUME

The Baghvashs are one of the most powerful and influential feudal lords in the 11th-12th centuries of Georgian history. They played an important role in the political, economic and cultural life of Georgia during this period and were serious opponents of the royal family, but we should not decrease their merit in terms of cultural development of the country, both on the territory of Georgia and abroad.

The article studies and analyzes the reasons of moving the Baghvashs from the Argveti Saeristavo (Imereti) to Kartli and the establishment of the Kldekari Saeristavo, the vicissitudes of their struggle against the kings of united Georgia: Bagrat III, Bagrat IV, Giorgi II, David IV the Builder, the connections of the Baghvashs with the highest representatives of the Byzantine Imperial Court, Seljuk Turks and their further fate.

¹ ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ 275.

² ქართლის ცხოვრება, ტ. II, გვ 275.

სოფელი თინიკაანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარსა და XIX საუკუნის დასაწყისში

ქარჩოხის თემის სოფელი თინიკაანი მდებარეობს მდინარე ქსნის მარჯვენა მხარეს, ახალგორიდან 34 კილომეტრის დაშორებით, ზღვის დონიდან 1520 მეტრზე.¹ სოფლის სახელწოდება აქ დასახლებული თინიკაშვილებიდან მოდის. მათი წინაპარი ფშაველი გაბიდაური ქსანზე სოფელ ხოშარადან გადმოსახლებულა, რაზეც ცნობილი ეთნოგრაფი რ. თოფჩიშვილიც ამახვილებს ყურადღებას: საისტორიო საბუთებითა და ეთნოგრაფიული მონაცემებით ირკვევა, რომ თინიკაშვილები ქსნის ხეობაში მიგრირებულნი არიან ფშაველიდან და მათი აღრინდელი გვარი იყო გაბიდაური“. ² შემდგომში თინიკაშვილებიდან მომდინარე გვარებია: ახლოური, ბალაშვილი, ხოკრიშვილი, დადეგაშვილი...

თინიკაანი ისტორიული სოფელია; 1985 წლის ივლისში საქართველოს ძეგლთა დაცვის მთავარი სამმართველოს პასპორტიზაციის განყოფილების ექსპედიციამ სწორედ თინიკაანის ადრეფეოდალური ხანის სამების ეკლესიაში მიაკვლია ხევისთავის ინსიგნია, რომელიც საკურთხეველზე იდო. ეს გახლდათ ბრინჯაოსაგან ჩამოსხმული ოვალური ფორმის შტანდარტის შუა, ძირითადი ნაწილი. იგი შემდგომში გადატანილი იქნა ქსნის ხეობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და არქიტექტურის მუზეუმ-ნაკრძალში. მისი დათარიღების სავარაუდო ვერსია ძველი წელთაღრიცხვით IV საუკუნეა. ექსპედიციის მონაწილის, ქსნის ხეობის ისტორიის ცნობილი მკვლევარის ვ. ლუნაშვილის დასკვნით: „დღევანდელი ახალგორის რაიონის ტერიტორიაზე, ქსნის ხეობაში, არასრულ არქეოლოგიურ მონაპოვართა შედეგად ადრეანტიკურ ხანაში - ძვ. წ. IV ს. ოთხ ადგილას ლოკალიზდება სახევისთავოს ცენტრები: საძეგურის, ყანჩაეთის, იკოთის და თინიკაანის სახით... ადრეანტიკური ხანის შტანდარტი, როგორც ხევისთავის ინსიგნია, შესაძლებელია ხმარებაში ყოფილიყო, როგორც წინაფეოდალურ ასევე ფეოდალურ პერიოდში, სანამ არსებობდა მცირე ადმინისტრაციული ერთეულები - ხევები“.³

სამების ეკლესია დარბაზული სახისაა, აგებულია მოწითალო ფერის ფლეთილი ქვით, ჩრდილოეთით ტაძრის აგების თანადროული მინაშენი აქვს, რომელსაც უკავშირდება ჩრდილოეთ კედელში გაჭრილი კარი. ეკლესიის კამარა ცილინდრულია. აღმოსავლეთით ცენტრში გაჭრილი სარკმლის ძირში და საკურთხეველის ცენტრში განლაგებულია ტრაპეზის ქვები. არქიტაურული სარკმელი დასავლეთ კედელშიცაა განთავსებული. სარკმელების თავზე ფილებია, რომელებზეც ბოლნური ჯვრებია გამოსახული. მინაშენის ინტერიერში, სამხრეთ კედელზე შემორჩენილია ბრტყელი, ვერტიკალური შევრილი (პილასტრი), რომელზეც დაბჯენილია კედლის თალები.⁴

როგორც ალევის, ისე თინიკაანის სამებას, ოქროსკარიანის სახელით იხსენიებდნენ, ჭიშკარი მოჭედით-მოვარაყებული ყოფილა ოქროს ფურცლებით და ძვირფასი ქვებით. სამლოცველოს გალაუნის შიგნით, რომელიც 706 კვ. მეტრია, დასავლეთით მიშენებული ჰქონდა მარანი და საქვაბე, სალოცავს ამშვენებდა ადრეული ხანის ფრესკები, რომელიც დღეს წვიმის წყლითაა ჩამორეცხილი... ოქრო-ვერცხლის ყოფილა საეკლესიო ინვენტარი, მათ შორის ხატ-ჯვრები. სახევისთავოს სასულიერო ცენტრს ტრადიციულად სწირავდნენ ოქროს ფულს. წლების განმავლობაში მოგროვილი განძის მეშვეობით მოავარაყეს ჭიშკარი. სამწუხაროდ, სამლოცველო უწმინდური

¹ თინიკაანი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე), ტ. 4, თბ., 1979, გვ. 683

² თოფჩიშვილი რ., ეთნოისტორიული ეტიუდები, წიგნი I, თბ., 2005, გვ. 188-189

³ ლუნაშვილი ვ., ხევისთავის ინსიგნია ქარჩოხის ხევიდან, ნარკვევები ქსნის ხეობის წარსულიდან, I, პუბლიკაციები, 1997, გვ. 121-126

⁴ იხ., შიდა ქართლი, ახალგორის მუნიციპალიტეტის არქიტექტურული მემკვიდრეობა, ტ. IV, თბ., 2008, გვ. 87

ხელის მიერ გაიდარცვა, წაღებულ იქნა როგორც ხატები, ჯვრები, ისე ჯვარგამოსახული ოქროს კარები... სოფლის უხუცესთა გადმოცემით, განძის ხელმყოფი კაცის ოჯახი ამოწყვეტილა...

12 გვარი ლოცულობდა სამებაში: თინიკაშვილები, ბალაშვილები, ახლოურები, ხოკრიშვილები, კარელიძეები, პავლიაშვილები, ლოთიშვილები, ელოშვილები, ოგბაძეები, წიბტაურები, შატაკიშვილები, წიკლაურები. დღესასწაული იმართებოდა ამაღლებიდან მეთერთმეტე დღეს.¹

სოფლის ღირშესანიშნაობებიდან აღსანიშნავია აგრეთვე გვიანი შუა საუკუნეების ერთაბრძანებულობის ეკლესია, რომელიც სასაფლაოს ტერიტორიაზეა აგებული სხვადასხვა ზომის ფლეთილი ქვით. შემორჩენილი კედლებიდან ყველაზე მაღალი დასავლეთის კედელია. აღმოსავლეთით ქარხონის მკვიდრს ვასო პავლიაშვილს მცირე სათავსი აუშენებია, სადაც „ლომისის“ სახელობის, ვერცხლის ფირფიტებით მოპირკეთებულ ტოლმკლავა ჯვარს ინახავდნენ. ცენტრში დისკზე ყვავილია გამოსახული, შუაგულში კი სერდოლიტის ძვირფასი ქვა არის ჩასმული. ვერცხლის ბურთულაზე დამაგრებულ ჯვარზე ამოკაწრულია მხედრული წარწერა:

„თბაფის, კა, მევნი ქელ: ლომისა მთავარ; მოწამე, წმინდა გიორგი, ჩავლელ, ხორასნს, წვლებით, მოველ, მოგებით, გუკლეთებვიარ, პავლეთ, შვლებთ, თავსი, საქონლი და მ.“ ტაძარში ინახება დიდი ზომის წმინდა გიორგის ვერცხლის ჯვარი, რომელიც ჭედური ხელოვნების ნიმუშია.² შემთხვევითი არაა ერთაბრძანებულობის ტაძარში პავლიაშვილის მიერ ლომისის ჯვრისთვის სათავსოს აგება და მასზე ზრუნვა, როგორც გ. ჯალაბაძე აღნიშნავს: თინიკაშვილების და პავლიაშვილების, აგრეთვე ღოჩიაშვილების და ელოშვილების სახელოს შეადგენდა ლომისის დეკანოზობა და მნათეობა“.³ ისტორიულად ცნობილია, რომ მტერზე გამარჯვების აღსანიშნავად, ადრექრისტიანულ ხანაში ქარხონელებს სამღვთო პატიოსანის სახელზე სალოცავი აუშენებიათ, რომლის ხატები და ჯვრები თინიკაანში ინახებოდა. საღვთოობას მთიელები აღდგომიდან 51-ე დღეს აღნიშნავდნენ, სწირავდნენ საკლავს, ხდიდნენ დიკის არაყს, ჭვავისგან ხარშავდნენ ლუდს. „სამღვთოს ხატ-ჯვარს ერთაბრძანებულებიდან თავის დროშებით გამოაბრძანებდნენ ხატობის წინა დღისით დეკანოზების, მნათეების, ტარასტის ხელდასმით. იარაღში ჩამჯდარი ახალგაზრდა ყმაწვილკაცების გუნდთან ერთად გაივლიდნენ ქართულ-ოსურ სოფლებს, რომელთაც ყველას თავისი ბიჯა (საჭმელ-სასმელი - დ. ა.) გამოჰქონდათ. იმართებოდა ლუდის სმა, ხანმოკლე ქეიფი. ბოლოს ხატს მიაბრძანებდნენ სამღვთოს სალოცავში, სადაც კვლავ გაახელებდნენ ლუდის სმას და ქეიფს ღამის მთევლები.

მეორე დღეს იმართებოდა დღეობა, დამწყალობება, საკლავების დაკვლა, ერთურთის გაცნობა, ცეკვა-სიმღერა. დღის ბოლოს დეკანოზთა ხელით ხდებოდა ხატ-ჯვრისა და დროშების წაბრძანება სოფელ თინიკაანში ერთაბრძანებულების სალოცავში“.⁴ ბოლო დროს ერთაბრძანებულში ლომისობის დღესასწაულს აღნიშნავდნენ. დეკანოზები ხვთისო და ანზორ პავლიაშვილები იყვნენ. ლომისობა ოთხშაბათს აღინიშნება. სამშაბათს 5 საათიდან უკვე უქმობდნენ. დეკანოზი ხატებს ლომისაში წააბრძანებდა, იშლებოდა პურმარილი, ინთებოდა სანთელი. ღამისთევის შემდეგ ხატებს და ჯვრებს პავლიანის ხუთსართულიან კოშკში დააბრძანებდნენ, იქ რჩებოდა შაბათამდე. შაბათს თინიკაანში დააბრუნებდნენ, კიდევ ერთხელ გაიშლებოდა სუფრა, შესწირავდნენ საკლავს. სანამ მოსახლეობა „ლომისობის შაბათს“ აღნიშნავდა, ხატები გარეთ იყო დაბრძანებული, მათი სალოცავში დავანების შემდეგ რიტუალი დასრულდებოდა.

თინიკაანში, სოფლის სასაფლაოზე, სადაც ადრე ღვთისმშობლის ეკლესია მდგარა, აგებულია ასევე ნიში, რომელიც მეოცე საუკუნით თარიღდება. ძველი ეკლესიის ნაშთებიდან შემორჩენილია საძირკვლის მცირე ფრაგმენტი. ნიშის ასაგებად გამოყენებულია შირიმის ქვა.

¹ ვრცლად იხ., ქენჭაძე ვ., სამება ოქროს კარებიანი, წიგნში „ქსნური ზეპირსიტყვიერების ქარაგოზი“, თბ., 2008, გვ. 54-57

² შიდა ქართლი, IV, 2008, გვ. 85-86

³ ჯალაბაძე გ., ქსნის ხეობის მოსახლეობა, წიგნში „ქსნის ხეობა“, თბ., 1975, გვ. 15

⁴ ქენჭაძე ვ., სამღვთო დაუნებებელი, წიგნში „ქსნური ზეპირსიტყვიერების ქარაგოზი“, თბ., 2008, გვ. 19-20

სოფელში შემორჩენილია კვადრატულ ფორმასთან მიახლოებული შუა საუკუნეების კვირაცხოვლის ნაგებობის ნაშთი. მასალად ფლეთილი ქვაა გამოყენებული. სახურავი ჩამონგრეულია და სალოცავის შიდა ნაწილი მიწით და ქვითაა დაფარული.¹

სოფლის უკან, დაახლოებით 300 მეტრის მოშორებით მდებარეობს ყვავილების ნიში, რომელიც ბოლო დრომდე მოქმედი იყო; სოფლის მკვიდრის - მარი თინიკაშვილის ცნობით (დაბ., 1986 წელს) კვირაცხოვლობიდან ერთი კვირის შემდეგ, მომდევნო ორშაბათს, რომელიც უქმედდებოდა ითვლებოდა, სალოცავისთვის აცხობდნენ ტკბილეულს და ანთებდნენ ბაზმებს. ბაზმა ეწოდებოდა ტაფაზე დახლილ ცეცხლწაკიდებულ ნიგოზს... სალოცავი ბავშვებისთვის იყო განკუთვნილი და იქ სანთლის ანთება მიღებული არ ყოფილა. სალოცავთან მდგარა ასევე რკინის ღიდი ზომის ჭიქა, ე.წ. „კრუშკა“, სადაც ხურდა ფულს სწირავდნენ.

რაც შეეხება მოსახლეობის შესახებ ცნობებს; სამთავისის საყდრის გამოსავლის დავთარში (XVIII საუკუნის მეორე ნახევარი) თინიკაშვილების 14 კომლია აღწერილი:

26. ქ. თინიკაშვილის ლოთეს ბერის მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ხუთი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

27. ქ. თინიკაშვილის ლოთეს ბასილის მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ხუთი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

28. ქ. თინიკაშვილის მოურავის აბრამის მამულს აქვს (ტექსტისთვის ადგილია დატოვებული - დ. ა.)

29. ქ. თინიკაშვილის ბერის მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი სამი, ჩებიჩი (1 წლის მამალი თხა - დ. ა.) ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

30. ქ. თინიკაშვილის მახარას მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ექვსი, თხა ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

31. ქ. თინიკაშვილის გიორგის მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი რვა, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

32. ქ. თინიკაშვილის თადილას მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ოთხი, თხა ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

33. ქ. თინიკაშვილის შერმაზანის მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი რვა, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

34. ქ. თინიკაშვილის ივანეს მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ათი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

35. ქ. თინიკაშვილის ბასილის მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ოთხი, თხა ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

36. ქ. თინიკაშვილის იმედას მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ოთხი, ჩებიჩი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

37. ქ. თინიკაშვილის გიორგის მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ოთხი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

38. ქ. თინიკაშვილის ბასილის მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ოთხი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი.

39. ქ. თინიკაშვილის ზურაბას მამულს აქვს ბეგარი: პური ჩანახი ოთხი, ცხვარი ერთი, ქათამი ერთი, კვერცხი ხუთი“.²

გადასახადს იხდიან ნატურით, პურით, ცხვრით ან თხით, ქათმით და კვერცხით. აღწერაში მოხსენიებულია მოურავი აბრამ თინიკაშვილი, რომელიც 1774 წლის ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერით ქენქაანის მოსახლეთა შორის გვხვდება, ხოლო მომდევნო 1783 წლის აღწერით ახალდაბის (შემდგომში ბალაანის) მკვიდრია. აბრამ თინიკაშვილი გახლავთ სწორედ თი-

¹ შიდა ქართლი, IV, 2008, გვ. 86-88

² ქართული სამართლის ძეგლები (ქსმ), საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.), ტ., III, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1970, გვ. 1046-1047

ნიკაშვილების განაყარი შტოს - ბალაშვილების წინაპარი ძმასთან გიორგი (გრიგოლ) თინიკაშვილთან ერთად. თუ რა გადასახადს იხდიდა მოურავი ან იხდიდა თუ არა საერთოდ, ეს დავთარში მითითებული არ არის.

1774 წლის აღწერით თინიკაანში უკვე 10 კომლი გვხვდება, კომლებში საუბარია იქ მცხოვრები მამრობითი სქესის წარმომადგენლების შესახებაც:

„ქ: თინიკანთ ლოთეს შვილი კომლი.ა. თავი გ ბერი იმედა და გიორგი

აქავ თინიკანთ მამუკას შვილი კომლი. ა. თავი ბ ბასილა და ივანე

აქავ თინიკანთ ირემას შვილი კომლი თავი დ ბერი ივანე, დ“თისია და თევდორე

აქავ თინიკანთ ბერის შვილი კომლი ა თავი ბ შერმაზან და ღარიბა

აქავ თინიკანთ იმედას შვილი კომლი. ა თავი ა სინარულა

აქავ თინიკანთ ბერის შვილი კომლი. ა თავი ბ ბასილა და გაბილური

აქავ თინიკანთ გამინარდის შვილი კომლი. ა თავი დ ივანე დ“თისია ქიტესა და ბერი

აქავ თინიკანთ დათუნას შვილი კომლი. ა თავი ე გელა გიორგი ბერი იმედა ზურაბა და დათუნა

აქავ თინიკანთ ფოცხვერის შვილი კომლი ა თავი ბ თადილა და შერმაზან

აქავ თინიკანთ ბერის შვილი კომლი ა თავი ა მახარა“. ¹

10 კომლში 27 მამრობითი სქესის წარმომადგენელია. აღწერაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს საკუთარი სახელი „გაბილური“. აღნიშნულ ფაქტზე ყურადღებას ამახვილებს რ. თოფჩიშვილი: „სოფელ თინიკაანთკარში მკვიდრობდა „თინიკაანთ ბერის შვილი თავი ბ, ბასილი და გაბილური“. ამ შემთხვევაში გაბილური საკუთარი სახელია, „ბერი“ - მამის სახელი და „თინიკანი“ (თინიკაშვილი) - გვარსახელი... თინიკაშვილების გვარშიც გვარსახელი საკუთარ სახელად იქცა. ისევე როგორც ღორეულების გვარში, თინიკაშვილების გვარშიც მოყვანილი მაგალითი ერთადერთი როდია. იმავე აღწერით სოფელ კორინთაში მკვიდრობდა „თინიკანთ ავთანდილის შვილი გაბილური“ ² საკუთარი სახელი გაბილური გვხვდება თინიკაშვილების განაყარ ხოკრიშვილებში - „ქ. აქავ ხოკრის შვილი ა თავი დ გიორგი ივანე გ ა ბ ი დ ა უ რ ი (ხაზგასმა ჩვენია - დ. ა.) და ბერი. ³ ხოლო გაბილა გვხვდება ბალაშვილებში და ახლოურებში. ⁴ ახლოურთში ერთ-ერთ შტოს, წინაპრის გაბილა (გაბრიელ) ახლოურის პატივსაცემად, გაბილანთ ეძახდნენ.

1783 წლის აღწერაში თინიკაანის მცხოვრებნი არა გვართ, არამედ მამიშვილობით მოიხსენიებიან:

„ქ. ლოთეს შვილი კომლი ა თავი ბ ბასილა და ივანე

აქავ ბერის შვილი კომლი ა თავი ბ იმედა და გიორგი

აქავ ირემას შვილი კომლი ა თავი გ მღვდელი თევდორე ბერუა და ღვთისია

აქავ დათუნას შვილი კომლი ა თავი გ ივანე იმედა და ხახალა

აქავ ბერის შვილი კომლი ა თავი ა მახარა

აქავ თადილას შვილი კომლი ა თავი ბ შერმაზან და ქიტესა

აქავ შერმაზანის შვილი კომლი ა თავი ბ მგელია და გიორგი

აქავ ბერის შვილი კომლი ა თავი ბ ბასილა და აბრამ

აქავ ბერის შვილი კომლი ა თავი ბ შერმაზან და ღარიბა“. ⁵

აღწერილია სულ 9 კომლი და 19 მამაკაცი. როგორც ვხედავთ, 1774 წლის მონაცემებთან შედარებით, 1783 წელს შემცირებულია როგორც კომლების, ისე სოფელში მცხოვრები მა-

¹ თაყაიშვილი ე., ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერილობა (ქსსა), სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 45, თბ., 1951 გვ. 41

² თოფჩიშვილი რ., დასახ. ნაშრ., 2005, გვ. 188-189

³ თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრ., 1951, გვ. 11

⁴ იხ., 1873 წლის კამერალური აღწერები, სცსა, ფონდი 254, საქმე № 29

⁵ თაყაიშვილი ე., დასახ. ნაშრ., 1951, გვ. 10-11

მაკაცების რაოდენობა 27-დან 19-მდე, რაც მკვეთრი სხვაობაა. ეს შესაძლებელია გამოწვეული ყოფილიყო თინიკაშვილების ნამატი მოსახლეობის ქართლის ბარში გადასახლებით, რასაც, როგორც ამ პერიოდში, ისე მომდევნო წლებში სისტემატური ხასიათი ჰქონდა. 1783 წლის აღწერაში მითითებულია სასულიერო პირი - მღვდელი თევდორე. ქსნის ხეობაში და მითუმეტეს, ქარჩოხის თემში არცთუ ისე ხშირად ვხვდებით მღვდელს, რომელიც იმ პერიოდში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ხეობის სასულიერო და საერო ცხოვრებაში, იგი უძღვებოდა როგორც საეკლესიო, ისე სწავლა-აღზრდის რთულ საკითხს. არა მხოლოდ მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს, არამედ მეოცე საუკუნის პირველ ნახევარშიც კი მთაში წერა-კითხვა მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა არ იცოდა.

ქსნის ხეობის სტატისტიკურ აღწერილობებში კიდევ ერთი გარემოება იქცევა ყურადღებას: 1774 წლის მონაცემებით ცალკე ოჯახი იყო თინიკაანთ ლოთეს ოჯახი, რომელშიც სამი მამაკაცი ირიცხებოდა: ბერი, იმედა და გიორგი. მომდევნო 1783 წლის აღწერით, იმედა და გიორგი ბერის შვილებად არიან მოხსენიებული. ცხადია, ისინი თინიკაშვილები არიან... ამავე აღწერაში ცალკე კომლია ლოთეს შვილების - ბასილის და ივანეს ოჯახი... საფიქრებელია, ხომ არ იყვნენ ლოთიშვილები თინიკაშვილებიდან მომდინარე? მიუხედავად იმისა, რომ ხალხის ხსოვნაში მათი სახლიკაცობის შესახებ არაფერია შემორჩენილი, ვფიქრობ, საკითხი მაინც დამატებით კვლევას საჭიროებს, მითუმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისის პირველ რუსულ კამერალურ აღწერაში თინიკაშვილების გვერდით ლოთიშვილებსაც ვხვდებით კიდევ ერთ ახალ გვართან - შადნიაშვილებთან ერთად.

რუსულ აღწერაში რამდენიმე დასაზუსტებელი კორექტურული შეცდომაა: თინიკაშვილი უმრავლეს შემთხვევაში - თინაკაშვილადაა მითითებული, ლოთიშვილის ნაცვლად - ლოთიაშვილს წერენ. შეცდომითაა სოფლის სახელწოდებაც - თიხის კანდ-კარი...

აღწერის მიხედვით 1804 წელს თინიკაანში 11 კომლს უცხოვრია, ყველა მათგანი ქართველია:

1) ივან ლოთიაშვილი (ლოთიშვილი - დ.ა.), 3 მამაკაცი, 3 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 8 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 20 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი ორ ნახევარი ლიტრა, ფული - 50 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 82 1/2 კაპიკი.

2) თადილა ლოთიაშვილი (ლოთიშვილი - დ. ა.), 5 მამაკაცი, 4 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 5 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 10 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 10 ფუთი, ფული - 25 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 47 1/2 კაპიკი.

3) სიხარული ლოთიაშვილი (ლოთიშვილი - დ. ა.), 5 მამაკაცი, 9 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 5 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 10 თივა. გადახდილი აქვს სულ: 47 1/2 კაპიკი.

4) აბრამ თინიკაშვილი, 7 მამაკაცი, 8 ქალი, 13 დღის სახნავი მიწა, 8 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 20 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 7 ლიტრა, ფული - 1 მანეთი და 25 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 1 მანეთი და 93 1/2 კაპიკი.

5) კაცია თინაკაშვილი (თინიკაშვილი - დ. ა.), 8 მამაკაცი, 3 ქალი, 5 დღის სახნავი მიწა, 4 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 12 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 2 ლიტრა, ფული - 25 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 53 1/2 კაპიკი.

6) გლახა თინიკაშვილი, 2 მამაკაცი, 1 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 8 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 1 ლიტრა, ფული - 5 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 25 1/2 კაპიკი.

7) მახარაბელი თინიკაშვილი, 4 მამაკაცი, 2 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 3 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 2 ფუთი, ფული - 4 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 18 1/2 კაპიკი.

8) გიორგი თინიკაშვილი, 6 მამაკაცი, 2 ქალი, 1 დღის სახნავი მიწა, 4 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 2 ფუთი, ფული - 4 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 18 1/2 კაპიკი.

9) ქიტესა თინაკაშვილი (თინიკაშვილი - დ. ა.), 7 მამაკაცი, 5 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 5 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 2 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 2 ფუთი, ფული - 8 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 22 1/2 კაპიკი.

10) ნინია თინიკაშვილი, 3 მამაკაცი, 4 ქალი, 2 დღის სახნავი მიწა, 4 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 6 თივა. გადახდილი აქვს ხორბალი 1 ლიტრა, ფული - 10 კაპიკი, ქათამი და 5 კვერცხი, სულ: 30 1/2 კაპიკი.

11) ნინია შადნიაშვილი, 2 მამაკაცი, 2 ქალი, სახნავი მიწა არ აქვს, 7 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 7 თივა. ასევე გადახდილი 30 1/2 კაპიკი.

იმ დროისთვის თინიკაანში ცხოვრობდა 52 მამაკაცი და 43 ქალი, მათ საკუთრებაშია 29 დღის სახნავი მიწა, 56 დღის - სახნავად გამოუყენებელი, 99 თივა. გადახდილი აქვთ 5 მანეთი და 70 კაპიკი 1/2 კაპიკი. ¹ საკუთრივ თინიკაშვილები 7 ოჯახია, 37 მამაკაცი და 25 ქალი, ლოთიშვილები - 3 ოჯახი, 13 მამაკაცი და 16 ქალი, შადნიაშვილები - 1 ოჯახი, 2 მამაკაცი და 2 ქალი. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ აღწერაში მითითებული აბრამ თინიკაშვილი, მოურავი აბრამი არ არის, მოურავის შთამომავლები თანადროულ აღწერაში ახალდაბის (ბალაანის) მოსახლეთა შორის გვხვდებიან პაპა თინიკაშვილის ოჯახის სახით, რომელშიც 10 მამაკაცი და 6 ქალია, მათ მფლობელობაშია 41 დღის სახნავი მიწა, 42 დღის უხნავი, 130 თივა. თუ დავაკვირდებით, პაპა თინიკაშვილს სახნავი და უხნავი მიწების თითქმის იგივე რაოდენობა აქვს, რაც თინიკაანში მთელ სოფელს. ცნობილია, რომ პაპა თინიკაშვილის შთამომავალ ბალაშვილებს ადრინდელ სამკვიდროში - თინიკაანში ჰქონდათ მამულები, რომელსაც კოლექტივიზაციამდე ამუშავებდნენ. ²

როგორც ვ. ქენქაძე წერს: ქარჩოხში ძველ სახევისთავო სოფელ თინიკაანს საკმაოდ დიდი სათიბი ადგილები ჰქონდა ქარჩოხისა და ცხრაზმის ხეობის წყალგამყოფ ვარშულთისა და ცოცხვიროს მთებზე, რომელიც „ხატიმთად“ იწოდებოდა.“ ³ გარდა იმისა, რომ თინიკაშვილების ბიძაშვილები ცხოვრობდნენ ახალდაბაში, ვაკეში, ახლოურთში, კორინთაში, ასევე დიდი ნაწილი გადასახლდა ბალთაში, ქართლის სოფლებში. გადასახლებულთა შორის ორი მამა თინიკაშვილიდან ერთი კასპის მუნიციპალიტეტის სოფელ ოკამში დამკვიდრებულა, მეორე გორის მუნიციპალიტეტის სოფელ ბოშურში. 1889 წელს ოკამშია დაკრძალული ჯერ კიდევ თინიკაშვილის გვარის მატარებელი ესტატე. მისი შთამომავლები დადგენილია დაწერილან. გვარი მომდინარეობს სიტყვებიდან „დადექ აქ“. ⁴ ვ. ჯალაბაძე თინიკაშვილებისგან გასულეხად მიიჩნევს დოჩიაშვილებსაც.⁵

1804 წლის კამერალურ აღწერას წინ უძღოდა 1803 წლის იოანე ბატონიშვილის საუფლისწულოს აღწერა, რომლის მიხედვით „თიგნი-კარის“ (თინიკაანთკარის) მოსახლეობა შედგება 9 კომლისაგან, 26 მამაკაცი და 12 ქალი. ⁶XIX საუკუნის დასაწყისის ამ ორ აღწერას შორის სხვაობა მკვეთრია...

2002 წლის აღწერით თინიკაანში 26 მცხოვრები იყო, 13 მამაკაცი და 13 ქალი. ⁷ გვარი რამდენიმე შტოსგან შედგებოდა: თოხლიაანი, ბასილაანი, მგელიანი, პაპიზარიანი, ხოლოფაანი.

დღეს, სამწუხაროდ, სახევისთავოს ძველი ცენტრი, ისტორიული სოფელი თინიკაანი ოკუპირებულია და მოსახლეობისაგან მთლიანად დაცლილი. ვ. ქენქაძის სიტყვებით, რომ ვთქვათ: ამ

¹ გორის ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმი (გსიემ), ყოფილი ქსნის საერისთავოს მოსახლეობის აღწერა 1804 წ., შემოსული 1956 წელს, №7486, გვ. 71-73

² ახლოური დ., სოფელი ახლოურთი, სერიიდან „ქსნის ხეობის ისტორია“, ტ. I, თბ., 2019, გვ. 28

³ ქენქაძე ვ., ქარჩოხელი ჩოხოსნები, წიგნში „ქსნური ხალხური ფაბლიო“, თბ., 2010, გვ. 22

⁴ ახლოური დ., დასახ. ნაშრ., 2019, გვ. 30

⁵ ჯალაბაძე ვ., ქსნის ხეობის მოსახლეობა, წიგნში „ქსნის ხეობა“, თბ., 1975, გვ. 15

⁶ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией: Том II. Тифлис, 1868, стр. 82

⁷ საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა), ტ. II, თბ., 2003, გვ. 120

„დიდი წარსულის მქონე, სხვადასხვა გვარებისა და სოფლების წარმომშობ სოფელში 2010 წლის მობრძანებას აღარც კაცი შეხვედრია, აღარც ქალი და აღარც ბავშვი. არც ძაღლს დაუყეფია და არც მამალს დაუყვივლია. დრომ... თავისი საზიზღარი მწარე პირით გადაყლაპა ოქროს კარებიანი „სამების“ პატრონი, სახევისთავოს ხატების შესაკრებ-საბრძანისი, ხევისთავის საჯდომი სოფელი თინიკაანი. შეუბრალებელი სისასტიკით დაანელა და გააქრო ქსნის ხეობის 2008 წლის ოკუპაციამ სოფელი”.¹ თინიკაანიდან დევნილი მოსახლეობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში აგრძელებს ცხოვრებას. 2016 წლის აღწერის მონაცემებით საქართველოში 988 თინიკაშვილია დაფიქსირებული, უმრავლესობა ცხოვრობს გორის მუნიციპალიტეტში - 297, თბილისში - 255, ქუთაისში - 4, რუსთავში - 81, მარნეულში - 1, ზუგდიდში - 5, გარდაბანში - 1, ქობულეთში - 4, თელავში - 4, სოხუმში - 2, გურჯაანში - 2, ხაშურში - 9, წყალტუბოში - 4, სამტრედიამი - 3, ჭიათურაში - 1, ლავოდეხში - 1, ქარელში - 40, კასპში - 55, მცხეთაში - 64, თერჯოლაში - 1, ყვარელში - 14, გულრიფში - 2, დუშეთში - 10, ბორჯომში - 5, დმანისში - 2, დედოფლისწყაროში - 21, ხონში - 1, თეთრიწყაროში - 3, ხარაგაულში - 1, ცხინვალში - 12, ახალგორში - 70, ყაზბეგში - 5, საზღვარგარეთ - 8.² ახალგორში მუნიციპალიტეტში მცხოვრებ თინიკაშვილებში დევნილი მოსახლეობა იგულისხმება, რომლებიც, ძირითადად, თინიკაანში და კორინთაში ცხოვრობდნენ.

Davit Akhlouri

Gori State Teaching University

**THE VILLAGE OF TINIKAANI IN THE SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY AND
THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY
RESUME**

The paper talks about the history of the village of Tinikaani in Akhlagori Municipality in the second half of the XVIII century and the beginning of the XIX century. Historical sources of the relevant period are reviewed: Samtavisi's salary book, statistical descriptions of Ksani Saeristavo 1774 and 1783, data of Ioane Batonishvili 1803 principality and 1804 first Russian chamber descriptions According to which the demographic and economic situation of the village is analyzed. An important place is given to the historical monuments of the village, the religious and ethnographic life, the reasons and consequences of the migration of the population to the Kartli plain. A recent demographic picture is also given, highlighting the dire situation of the old village of Tinikaani in the Karchokhi gorge after the August 2008 war. Today, like many other villages in the Ksani Valley, it is occupied and completely deserted.

¹ ქენჭაძე ვ., ხელოსანი ხელოსნის მტერია, წიგნში „ქსნური ხალხური ფაბლიო“, თბ., 2010, გვ. 34

² კვაჭანტირაძე კ., ქართული და ქართულ-ებრაული გვარ-სახელები, თბ., 2017, გვ. 217

აკაკი წერეთელი კრწანისის ბრძოლაში იმერლების ღალატის შესახებ

გაზეთ „კვალის“ 1895 წლის 40 ნომერში დაიბეჭდა აკაკი წერეთლის სტატია „ბ. იონა მეუნარგია და მისი დიპლომატია“, რომელიც იყო პასუხი მეუნარგიას წერილზე, სადაც იგი თბილისის სპარსთაგან აოხრებას იმერლების ღალატით ხსნიდა.

ეს ამბავი არ იყო ახალი, მანამდეც ვრცელდებოდა აზრი იმერთაგან კრწანისის ბრძოლაში უმოქმედობასა და ღალატზე. ბრძოლის მონაწილე ისტორიკოსი დავით ბატონიშვილი დამარცხებას იმერთა “უხეირო” მოქმედებას მიაწერდა, რომელთაც ბრძოლის ნაცვლად ხალხის ძარცვა დაიწყეს¹.

პ. ბუტკოვიც მიუთითებს, რომ ბრძოლის ველზე ერეკლე მეორე ყველამ მიატოვა და მათ შორის პირველი სოლომონ მეორე გაიქცაო² XIX საუკუნის ბოლოს სომეხმა მწერალმა ერეკლემ ერთ-ერთ სომხურ გაზეთში გამოაქვეყნა წერილი, სადაც აღნიშნავდა, რომ იმერლებმა ერეკლეს უღალატეს, მათ 12, ხოლო სპარსელებმა 14 სექტემბერს აიღეს თბილისიო³. იგივე გაიმეორა შემდეგში სომეხმა ისტორიკოსმა ვოსკერჩიანმა, რომლის ცნობებსაც ეყრდნობოდა იონა მეუნარგია თავის წერილში. გენ. გუდოვიჩიც იმპერატორისადმი 23 სექტემბერს მიწერილ წერილში აღნიშნავდა, რომ ერეკლე არა მარტო იმერთა ჯარმა, სოლომონმაც მიატოვა ბრძოლის ველზე და იმერლებს თბილისის დაცვაში მონაწილეობა არ მიუღიათო⁴.

კრწანისის ბრძოლაში იმერთა ღალატზე სპეციალური კვლევა არავის ჩაუტარებია. თუ არ ჩავთვლით ზ. ჭიჭინაძის ნაშრომს და მ. რეხვიაშვილის წიგნში შეტანილ პარაგრაფს. ერთი ამთვანი ყოველნაირად ცდილობს დაასაბუთოს იმერთა ღალატი, მეორე კი პირიქით, ცდილობს უარყოს და უკუაგდოს იგი. აქედანვე ვიტყვი, ეს ამბავი გამოდახილი უნდა იყოს იმ გამცემლობისა, ერეკლე მეორის კარზე რომ გაბატონებულიყო და რაღაც მიზეზის მოძიებით ცდილობდნენ, სხვებზე გადაეტანათ ყურადღება, მიეწმინდებინათ თავიანთი მზაკვრული განაზრახვი. თორემ ამის უარსაყოფად მარტო ის ფაქტიც იკმარებს, რომ იმერთა ჯარი 2-3 ათასამდე აღწევდა ამ ომში, ერეკლემაც ამდენზე მეტის შეგროვება ვერ მოახერხა. რომ არა გამცემლობა და ღალატი ზოგიერთი თავადისა, ქართველთა ჯარი ალბათ საგრძნობლად მეტი იქნებოდა.

დავიწყოთ იმით, იყო თუ არა სოლომონ მეორე ერეკლესთან ერთად ბრძოლის ველზე და იმერთა ჯარმა დაარბია და გაძარცვა თუ არა თბილისი? თვითონ ერეკლე მეორე 15 სექტემბერს მირიან ბატონიშვილს წერდა: „10 სექტემბერს ალა-მაჰმად-ხანი თბილისს მოადგა... იმერეთის მეფეს სოლომონს ჰყავდა, აგრეთვე, 1000 კაცამდე, დავამარცხეთ რა მოწინავე ჯარები, გამოვბრუნდით“⁵. ამდენად ნათელი ხდება, რომ 10 სექტემბერს ბრძოლაში სოლომონ მეორე ერეკლეს გვერდიგვერდ იბრძოდა და ამაზე არავის უნდა ჰქონდეს სადავო. ამ აზრს იზიარებს ს. კაკაბაძეც თავის წიგნშიც „კრწანისის ომი“⁶.

¹ ბატონიშვილი დ., ახალი ისტორია, თ. ლომოურის გამოცემა. თბ., 1941, გვ. 23

² Бутков П.Г., Материалы для новой истории Кавказа, -СПб, 1869, с. 36

³ ჭიჭინაძე ზ., „მეფე ერეკლესა და ალა-მაჰმად-ხანის ომი და ამ ომში იმერლების ღალატი მართალია თუ არა“, თბ., 1895, გვ. 24

⁴ ცინცაძე ი., ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევა საქართველოში, თბ., 1963, გვ. 205

⁵ Цагтели А.А., Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии, Типография Императорской Академии Наук, Санкт-Петербург, 1898, с. 105

⁶ კაკაბაძე ს., „კრწანისის ომი“, გამომც. მეცნიერება, თბ., 1991, გვ. 107

რაც შეეხება 11 სექტემბრის კრწანისის ბრძოლას, ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, იმერთა ჯარი ორად გაიყო. ერთი 1500 მეომარი, სოლომონის სარდლობით სოლანლულს უნდა დამდგარიყო, რადგან სპარსთა ერთი ნაწილი თელეთსა და შავნაბადას შორის იდგა, მეორე ნაწილი კი, ზურაბ წერეთლის სარდლობით, თვით ერეკლესთან იყო კრწანისის ველზე, მაგრამ ზურაბ წერეთელმა ავადმყოფობა მოიმიზეზა და ბრძოლაში აღარ ჩამბულაო¹. არც ეს ცნობა უნდა იყოს მართალი, რადგან მემკვიდრეთა უმეტესი ნაწილი ზურაბ წერეთელს ბრძოლის ველზე ასახელებს და მისგან ბრძოლაში ჩაუბმელობას უარყოფს. თეიმურაზ ბატონიშვილი წერს, რომ „...იმერთა მხედრობანი იყვნეს მძღვანელობასა ქვეშე ზურაბ წერეთლისასა, დადგინეს იგინი მარჯვენით კერძო მეფისა“². ასევე თეიმურაზ ბატონიშვილი იმასაც აღნიშნავს, რომ 11 სექტემბერს სოლომონმა და ერეკლემ ერთად დატოვეს თბილისი: „...ოდეს განვიდა მეფე ტფილისით, განუტევა მეფე იმერთისა სოლომონ, შვილიშვილი თვისი სამეფოდ თვისად, რომელ ბრძვეს მხედრობაცა მისთა მტერთა სახელოვნად“³.

მაშ, რატომ უნდა გაჩენილიყო ცნობა იმერთა ლალატის შესახებ. ან ის ამბავი რამ წარმოშვა ხალხში რომ იმერლებმა თბილისის გამარცხვა არ იკმარეს, ქართლის სოფლებს შეესივნენ, 10 ათასი ტყვედ წაასხეს და შემდეგ გაჰყიდესო. სარწმუნო უნდა იყოს ცნობა იმის შესახებ, რომ იმერლებს სურსათი შემოაკლდათ და სოლომონს შესჩივლეს, ქალაქში სახლები დაკეტილია, რამდენიმეს გალების უფლება მოგვეცე, რომ სურსათი ვიშოვნოთ და შიმშილით არ დავიხოცოთო. სოლომონს ჯარისათვის მართლაც მიუცია ამის ნება და ეს უნდა ქცეულიყო იმერთაგან დედაქალაქის დარბევისა და გამარცხვის გამოძახილად. თუმცა იმერლებისაგან ქალაქის დატოვებიდან რამდენიმე საათში ალა-მაჰმად-ხანის ჯარებმა ძირფესვიანად გადაწვეს და გამარცხვეს დედაქალაქი.

ასევე სარწმუნოდ გამოიყურება თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობა იმის შესახებ, რომ ზურაბ წერეთელმა თავისი ყმებისაგან შექმნა 40 კაციანი ჯგუფი, რომელსაც თხოვა ჩამოშორებოდა ჯარს, ეძარცვა სოფლები და ნაალაფარი შუაზე გაეყოთ⁴. ეს ფაქტიც, ზურაბ წერეთლის ბუნებიდან და ხასიათიდან გამომდინარე, არ გამოიყურება არაობიექტურად, იგი ხომ „ვერცხლით სნეული“ პიროვნება იყო და ფულის მოხვეჭვისათვის ყველაფერზე თანახმა გახლდათ.

ამდენად, იმერთა ლალატისა და დედაქალაქის გამარცხვის რაღაც კონკრეტულ შემთხვევებს მართლაც შეიძლება ჰქონოდა ადგილი, რომელიც ხალხმა მთელ იმერთზე, კუთხეზე გაავრცელა და არად ჩააგდო კრწანისის ველზე დაცემული 1500 იმერის გმირობა და ვაჟკაცობა⁵.

ეს ვრცელი ექსკურსი აკაკი წერეთლის „კვალში“ გამოქვეყნებული წერილის ანალიზისათვის დაგვჭირდა, სადაც ავტორი მკვეთრად ილაშქრებს იმერთა შესახებ კრწანისის ბრძოლაში ვითომ ჩადენილი ლალატის შემთხვევითა წინააღმდეგ. „ამგვარ საისტორიო ცილისწამებას დიდი და უტყუარი საბუთი ეჭირვება და არა სოფლური უსაფუძვლო მითქმა-მოთქმა, რომლითაც ბ. მეუნარგია ხელმძღვანელობს. მართალია, აგერ ასი წელი შესრულდა, რაც ეს ხმები დადის, მაგრამ არც ერთს შეგნებულს და წინდახედულს ჭეშმარიტებად არ მიუღია, თუ არ უმეცარსა და სხვისი ფეხის ამყოლს“⁶. აკაკი უპირველესად ამ აზრის გასაქარწყლებლად აღ. ორბელიანის ცნობებს ეყრდნობა და ერთგვარი რეზიუმის სახით გვთავაზობს მას: “ამ ხმებს ავრცელებენ თვით იმ ვაიბატონების შვილები და შვილიშვილები, რომელთა პირდაპირ მოლალატობა დამტკიცებულია, ავრცელებდნენ იმ განზრახვით, რომ ცოდვა თავიდან აეცილებიათ იმერლებზე გადაბრალებით. დღეს ისტორიულად გამოამკარავდა და გათვალისწინებული გვყავს მტყუანი და მარ-

¹ ჭიჭინაძე ზ., „მეფე ერეკლესა და ალა-მაჰმად-ხანის ომი და ამ ომში იმერლების ლალატი მართალია თუ არა“, თბ., 1895, გვ. 22

² ბატონიშვილი თ., გაზეთი „ივერია“, №51, 1891

³ იქვე

⁴ ბატონიშვილი თ., გაზეთი „ივერია“, №51, 1891

⁵ რეხვიაშვილი გ., იმერთის სამეფო 1462-1810 წწ., თბ., 1989, გვ. 324-325

⁶ გაზ. „კვალი“, №40, 1895

თალი. აი, ვინ იყვნენ მტრები: 1. ის, ვინც მოიწვია ალა-მაჰმად-ხანის საქართველოში და გზის ხარჯათაც ასი ათასი მანეთი გაუგზავნა. 2. ისინი, ვინც ცდილობენ, რომ აოხრებულ საქართველოზე თავისი საკუთარი სამეფო აეგოთ. 3. ის, ვინც შორიდან აბრევიებდა ორივე მხარეს და მოლა მასრადინით ფიქრობდა: ვინც დაეცემა, მე დამრჩებაო. და 4. ისინი, ვინც ფულს არიგებდენ მოღალატეების მოსასყიდლათ. მოღალატეები იყვნენ, რომელთაც ფული მიიღეს და გაჭირვების დროს გადუღდნენ მეფესა და საქართველოს¹ აკაკის ეს მოსაზრება ბევრი რამითაა გასათვალისწინებელი. ჯერ ერთი იმით, რომ იმერლების ღალატზე აჟიოტაჟის ატეხვა და მასზე ყურადღების მაქსიმალური გამახვილება ჩრდილში აყენებდა კრწანისის ბრძოლაში დამარცხების ნამდვილ მიზეზს, თავადთა ერთი ნაწილის მართლაც მოღალატურ ქმედებას ჩქმალავდა და უკანა პლანზე გადაჰქონდა. ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, ნაყალბევი და შეთითხნილი ღალატით დამალულიყო ძირითადი, ნამდვილი არსი დამარცხებისა და იავარქმნისა.

როგორც ვთქვით, აკაკის ეს ნაწყვეტი ალ. ორბელიანის ცნობათა ერთგვარ დასკვნად გამოდგება. ცნობილია, რომ მგოსანი დიდად აფასებდა მის შეუდრეკლობას, პრინციპულობას, ობიექტურობას და მართალია, დაუსახელებლად (პოლემიკური წერილი ამას არც საჭიროებდა), მაგრამ მაინც გააჟღერა მისთვის სანდო და ეჭვშეუვალი ის შეხედულებანი, რაც 1832 წლის შეთქმულების მოთავეს გააჩნდა და მთელი სიცოცხლე ერთგულებდა კიდევ.

ალ. ორბელიანის ცნობით, სოლომონი “აბანოს კართან” მდგარა ათასი მეომრით და უცდიდა ერეკლეს ბრძანებას. პაპას შიკრიკი გაუგზავნია, მაგრამ იგი სპარსელებს დაუტყვევებიათ. ამასობაში სოლომონისათვის ვიდაცას უცნობებია, რომ ერეკლე მეფე დამარცხდა, ქართველთა ჯარი სულ გაწყვიტეს ყიზილბაშებმაო „ყმაწვილი კაცი სოლომონ ამ გაგებულს ტყუილით მოიტაცეს და საჩქაროთ იმერეთისაკენ გასწიეს“². ასე იყო თუ ისე, იმერთა ლაშქარი და მათი ქმედება იმ გაუგებრობის მსხვერპლი შექმნილა, რაც საერთოდ არსებობდა კრწანისის ბრძოლის წინა პერიოდის ქართლ-კახეთის სამეფოში, როცა მოხუცი, 75 წლის მეფის ზოგიერთმა კანონმა დიდად არივ-დარია სამეფოს საშინაო და საგარეო საქმეები.

აკაკი „კვალში“ გამოქვეყნებულ წერილში აკრიტიკებს დავით ბატონიშვილის აზრს, თითქოს იმერლებს სოლომონის გამეფების დროს მათი თავდასხმა გაეხსენებინოთ და სამაგიერო გადაეხადოთ: „არავის შეუძლია მაგალითი გვიჩვენოს ისტორიაში, რომ იმერლები თავის მოძმე ამერლებს ანუ ქართლებს მტრულად მოკიდებოდნენ. საქართველოს გაყოფის შემდეგ, მართალია, ერთმანეთში მოუხდებოდათ ხოლმე შეტაკება, მაგრამ ეს მოსდიოდათ უფრო მოყვარულის მოსაზრებით და არა მტრულად“³. მეტად დამაფიქრებელი აზრია ჩაქსოვილი ამ სიტყვებში, ნათლად გამოსჭვივის ქვეყნის ერთიანობის სურვილი, კუთხე-მხარეებს შორის მოყვრული დამოკიდებულება და ყოველგვარი მსხვერპლის გაღების წადილი, ოღონდ ქვეყანა ერთიანი და ერთსულოვანი იყოს.

დიდ მგოსანს ერეკლეს ის შეცდომაც არ ავიწყდება, როცა იმერეთის თავადებმა შეერთება და გაერთიანება თხოვეს. მან კიდევ “სოლომონის დასკუპება მოინდომა ტახტზე” და სამი სამეფოს, რაც დიდწილი საქართველოს გაერთიანებას უდრიდა, ხელი შეუშალაო.

აკაკის ეს წერილი იმითაც არის საყურადღებო, რომ არა მარტო პოლემიკაა იონა მეუნარგიასთან, არამედ იმერთა ვითომ ღალატის უარყოფის ბევრი დამამტკიცებელი საბუთი მოჰყავს. დიდი მგოსანი აღნიშნავს, რომ კრწანისის ბრძოლის მონაწილეებს ჩვენც მოვსწრებივართ, გვინახავს, შევხვედრივართ, გვისაუბრია და სიმართლის გარკვევა ამიტომ არ გვიჭირსო. აკაკის მოჰყავს სოლომონ მეფის მეღვინეთუხუცესის სვიმონ წერეთლის მოგონება, რომელიც ბევრი რამითაა საინტერესო და საყურადღებო.

სვიმონ წერეთლის ცნობით, სოლომონს ერეკლესაგან გამოგზავნილი შიკრიკი მოუვიდა, რომელმაც მეფეს მისი პაპის დანაბარები გადმოსცა – ყიზილბაშები თავდასხმას გვიპირებენ და

¹ იქვე

² ორბელიანი ალ., ალა-მაჰმად-ხანის შემოსვლა ქ. თბილისში, მოამბე, 1895, გვ. 38-39

³ გაზ. „კვალი“, №40, 1895

დაგვეხმარეო. იმ დღესვე ხლებია ზურაბ წერეთელს რევაზ ანდრონიკაშვილის გამოგზავნილი შიკრიკი, რომელმაც რა უთხრა სახლთუხუცესსა და რაზე ისაუბრეს, ჩვენთვის გაუგებარი დარჩაო. ეს ცნობა მეტად საგულისხმოა. იგი ნათელს ჰფენს ზურაბ წერეთლის მთელ შემდგომ საქმიანობას (კრწანისის ბრძოლის პერიპეტეებს ე.თ.). როგორც ჩანს, ზურაბ წერეთელმა თავიდანვე იცოდა ქართველ თავადთა ერთი ნაწილის განწყობილება, საქმის კურსში იყო მათი განზრახვისა და სურვილის შესახებ და მთელი შემდგომი პერიოდი სწორედ მათ სასარგებლოდ მოქმედებდა.

სვიმონ წერეთლის მოგონებაში აღნიშნულია, აგრეთვე, რომ მეფე სოლომონს ამბის შეტყობისთანავე დარბაზი შეუკრებია და რჩევა უთხოვია. ყველა თანახმა ყოფილა ოთხივე სასარდლო ჯარებით მიშველებოდნენ ერეკლეს, ერთად-ერთი ზურაბ წერეთელი მდგარა უარზე, მაგრამ ქაიხოსრო წერეთელს, სარდალს იმერთა ჯარებისა ზაქარია ანდრონიკაშვილის (სოლომონ მეფის მამინაცვალი) წერილი წარუდგინა, სადაც აღნიშნული იყო, რომ ირაკლი მეფეს მოღალატეები გამოუჩნდნენ, ხმებს ავრცელებენ, თითქოს ყიზილბაშებთან აზრი არ ქონდეს ომს და თქვენც შეცდომაში არავინ შეგიყვანოთ. ამ სიტყვებს დიდად უმოქმედია და დახმარების სასარგებლოდ გადაუწყვეტია დარბაზობის საკითხი¹. როგორც ვხედავთ, იმერთა კარზეც ყოფილა ორი დაჯგუფება – ერთი ერეკლეს დახმარების მოწადინე, მეორე დაყოვნების მოსურნე. ორივე ამათ თავიანთი მოკავშირეები ჰყავდათ ქართლ-კახეთის სამეფოში და მათი ინსტრუქციით მოქმედებდნენ. ამდენად, უკვე ნათელი ხდება ზურაბ წერეთლის, იმ ხანად მეფის შემდეგ პირველი კაცის, თუ არ მეფის სწორის, ამ ომში ჩადენილი ღალატი საიდან იღებდა სათავეს.

სვიმონ წერეთელი ამ ბრძოლის მონაწილე სოლომონის მეღვინეთუხუცესი იყო, სულ მას ვახლდი, ოღონდ ტრაპიზონში უეცარმა გარდაცვალებამ დამაშორა ჩემს საყვარელ მეფესო – აღნიშნავს მოგონებაში. ძნელია რაიმე ტენდენციურობა დასწამო მის მონათხრობ-გადმონაცემს, რადგან იგი არაფრით დაინტერესებული პიროვნება არ ჩანს, ცდილობს სიმართლე თქვას. მისი მონათხრობი ზურაბ წერეთლის ამ ბრძოლაში თავიდანვე წინასწარგანზრახული ღალატის შესახებ ემთხვევა ყველა სანდო წყაროს. ისტორიკოსები სვიმონ წერეთლის მოგონებას იშვიათად იყენებენ ხოლმე, ამიტომ მთლიანად მოვიტანთ სვიმონ წერეთლის მოგონების იმ მონაკვეთს, რომელიც ბრძოლის მიმდინარეობას ეხება: „ქალაქში რომ ჩავედით, ხოჯოხანი (ალა-მაჰმად-ხანს ეძახდნენ – ე.თ.) ქალაქზე მომდგარ იყო. პირველი ბრძოლა ჩვენ, იმერლებმა, ვიტვირთეთ. ორი დღე ვიბრძოლეთ. გამოღმით ჩვენ ვიდექით მაღლობზე და გაღმით ყიზილბაშები. მათი რიცხვი უთვალავი იყო. ჩვენ კი მხოლოდ ორი ათასი იმერელი ვიყავით, რადაგანაც ერთი წილი ჩვენგანი ქუმელა გურამიშვილს გაუგზავნეს, ორასიოდე თათარი და სხვა კანტაკუნტათ ქართლელ-კახელები. კვირა დღე იყო. მტერმა რომ გვიცოტავა, მოგვმართა, მაგრამ ჩვენ ბრძანება გვქონდა და ადგილიდან არ დავძრულვართ. ჯერ თოფები მივახალეთ და მერე ხმლით დავიწყეთ მოგერება. შვიდჯერ გავაბრუნეთ, იმათ ახალ-ახალი ჯარები ენაცვლებოდათ, ჩვენ კი ჯერ არ გვეჭირვებოდა გამონაცვლება. საოცარი გულდამშვიდებით იბრძოდნენ ჩვენი თათრები და ქართლ-კახელები კი ჯიქივითა ხტოდნენ და საფარში აღარ დგებოდნენ. ორჯელ სამჯელ კიდევ გაჰყვეს და მიდიეს უკუქცეულ მტერს. რაჭველი გოცირიძე, დათუნას სახლის შვილი, გაიტაცა ბრძოლის სიმთვრალემ და მარტოთ-მარტო სერამდის აჰყვა გაქცეულ თათრებს. ისინიც მოუბრუნდნენ და შემოჰკრეს ირგვლივ. საოცარი სანახავი იყო მისი თავგამოდება. შემოატრიალა ხმალი და ირგვლივ კალო გაიკეთა, იცოდა, რომ ვერ გადარჩებოდა, მაგრამ მაინც არ უნდოდა, რომ მათ ხელში თავი ჩაეგდო. ეს რომ დაინახეს მისმა ამხანაგებმა, ახალგაზრდა იმერლებმა, გულმა აღარ მოუთმინათ და შეუტყეს; ერთი ასს ებრძოდა, მოკლეს გოცირიძე, ზედ სამასამდე ჩვენებიც დააკვდა, მაგრამ ზედ ყიზილბაშების ხორაც დადგეს. მაშინ ბრძანა მეფე ირაკლიმ: „აჩქარდენ, საქმეს გამიფუჭებენო“; მოავლო ბაირაღს ხელი და თითონ წაუძღვა ერთიანათ ჯარს. ახალგაზრდა შვილიშვილი ადგილზე დაჰტოვა და მიბრძანა, მეც არ მოვშორდებოდი, მაგრამ ჩვენ მეფესაც გულმა აღარ მოუთმინა, მიაშურა ხმალ და ხმალ და ჩვენც მივეყვით. დიდი მეფე სოლომონ-

¹ გაზ. „კვალი“, №40, 1895

ნის ხლებულს ბევრი ლაშქრობა გამოძივლია, ბევრ ომში ვყოფილვარ, მაგრამ ამისთანა ბრძოლა არ დამინახავს. თუ წინ ბნელი არ გადაგვლობებოდა, შორს გავრეკავდით მტრებს, გამარჯვება, მაინც, რასაკვირველია, ჩვენი იყო. სიხარულს საზღვარი არ ქონდა. ბევრი მოიკლა ჩვენები, საწერეთლო ახნაურიშვილები; დაჭრილებიც ბევრი იყო, ჭირისუფლებმა წუწუნი დაიწყეს, თავთავის მკვდრებს ტიროდნენ და იმდენზე გაგულისდნენ, რომ ღამე თავდასხმას უპირებდნენ: აღარც სარდლებისა ჰჯეროდათ და აღარც მეფის, მაშინ მეფე ირაკლიმ უთხრა ჩვენ ბატონ მეფეს: ამეღამ აქ ბრძოლა აღარ იქნება, აქ საჭირო აღარა ხართ, თქვენ წადით, თბილისში მოისვენეთ და ხვალ რო შევატყობინოთ, მზათ იყავით, მომეშველეთო. შევბრუნდით ქალაქში და მივამახარობლეთ გამარჯვება. საკვირველია! ზოგიერთებს არ ეჭაშნიკა, თურმე ღალატობას შედგომოდნენ და დიდი ჩურჩული იყო. ჩვენ რას მივხვდებოდით! მეორე დღეს დილა ადრე აბანოებთან ვიდექით მზათ და ირაკლის ბრძანებას მოველოდით; ჩვენ გვიკვირდა, რომ იქ ბრძოლა იყო და ჩვენ კი არას გვატყობინებდნენ. უცბათ ვილაცვილა ცეცები შემოიჭრნენ ქალაქში და ხმა დაყარეს, რომ იარკლი დამარცხდა და ყიზილბაშები ქალაქში შემოდიანო. ამ დროს აბაშიძე და მისი ჯარი ზარბაზნებთან დატოვებული რომ იყვნენ, დიდი შეწუხებულები მოვიდნენ და გვითხრეს: „ქართველები გაწყდნენ, ზარბაზნები წავგართვეს, დიდ ძალი ჯარი მოგვაწვა, თავს უშველეთ. ვისაც შეგიძლიათო“. მაშინ ბრძანა მეფე სოლომონმა: „ღმერთო ჩემო! რა მიზეზია, რომ ჩემი დაბარებული ჯარი ამდენ ხანს არსად ჩანსო? მაშინ შემეძლო, რომ მე დავხვედროდი ჩემის იმერლებით ხოჯა-ხანს, გინდ მთელი თეირანი ჩემზე მოერეკაო! მაგრამ ახლა რაღა ვქნა, ერთი მუჭა ჯარით, როცა აქაურობა მოლაღატებით ყოფილა საგსო! ტირილი დაიწყო და დავაპირეთ დაბრუნება იმერეთისაკენ. მერე კი გავიგეთ, თუ რა მიზეზით არ მოგვეშველენ იმერეთიდან დაბარებული სასარდალოები, მაგრამ რაღა დროს? ღმერთმა ჰკითხოს მოლაღატეს!“¹.

სვიმონ წერეთლის მოგონებიდან ირკვევა, რომ სოლომონ მეფეს უფრო მეტი ჯარის გამოყვანა შეეძლო, მაგრამ დარბაზობის დამთავრებისთანავე თვითონ სამი ათასი მეომრით მიშველებია ერეკლეს, დანარჩენი მერე უნდა მისულიყვნენ. მოგონების ავტორი 20 ათას კაცს ასახელებს, რაც გადაჭარბებული ჩანს, მაგრამ ზოგიერთმა იმერელმა თავადმაც, რომ ქართლ-კახეთიდან მოწვდენილი ხმის წყალობით, ბრძოლას თავი აარიდა, ფაქტია. სვიმონ წერეთელი ამ ღალატში ზურაბ წერეთელს ადანაშაულებს. როგორც ჩანს, სახლთუხუცესმა თვითონ თავი აარიდა კრწანისის ბრძოლაში მონაწილეობას, მაგრამ ზოგიერთები მაინც შეაყვინა და რევაზ ანდრონიკაშვილის შემონათვალის აღსრულება ნაწილობრივ მაინც შეძლო.

სვიმონ წერეთლის ზემოთ მოყვანილი აღწერა ბრძოლისა კი ბევრი რამითაა საგულისხმო. თავიდანვე ვიტყვი, რომ იგი თითქმის ემთხვევა ალ. ორბელიანის ცნობებს კრწანისის ბრძოლის შესახებ. მათი შეჯერებით კი ნათელი ხდება, რომ კრწანისის ბრძოლაში იმერთა ღალატი შეთხზულია – ჯარის არასწორი განლაგება, შიკრიკთა მიერ ხმების დაყრა და სხვა, იმაზე მიუთითებს, რომ ერეკლეც არ იყო ამ ომისათვის მზად, მოუმზადებლობამ, ზოგიერთ თავადთა მოლაღატურმა საქციელმა კი თავისი შედეგი გამოიღო.

რაც შეეხება ქალაქის გამარცხის ფაქტს, სვ. წერეთელიც არ უარყოფს, რომ ბრძოლიდან დაბრუნებისთანავე, როცა ქალაქში შემოვიდნენ, ქალაქის მელიქს, მიუხედავად იმისა, რომ ნაბრძანები ჰქონდა, მათთვის ყველაფერი დაემზადებინა, ორი დღის მშვიდობა კი იმერთამდე როგორ ჩავალწევდით, ვაჭრებს დუქნები დაკეტილი ჰქონდათ და ისინიც მეფის მოლაღატურ პოლიტიკას ანხორციელებდნენო, რამდენიმე დუქანი გავტეხეთ და მხოლოდ სურსათი ავიღეთ, რისთვისაც სოლომონი დიდად გაგვირისხდაო². ამდენად, იმერთა ჯარიდან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, რაღაც შამთხვევას მართლაც შეიძლება ჰქონოდა ადგილი, მაგრამ მილაღატე თავადებმა ამით ისარგებლეს, აქცენტი მასზე გადაიტანეს, რომ თავიანთი ღალატი როგორმე მიეჩქმალათ და მიეჩუმათებინათ, თორემ რამდენიმე დუქნის გატეხვა არ შეიძლება ქალაქის დარბევისა და

¹ კაკაბაძე ს., „კრწანისის ომი“, გამომც. მეცნიერება, თბ., 1991, გვ. 108-109

² კაკაბაძე ს., დასახ. ნაშრ., გვ. 13-14

გადარცვის ფაქტად აღქმულიყო. უკეთეს შემთხვევაში თვით ქალაქის მელიქს უნდა უზრუნველყო იმერთა ჯარი პროდუქტით.

ამდენად აკაკის ეს წერილი საკმაო სიცხადით ასაბუთებს კრწანისის ბრძოლაში იმერთა ლაღატის შესახებ იმ დროისათვის გავრცელებულ ცრუ ხმებს, ილაშქრებს იონა მეუნარგიას იმ შეხედულებათა წინააღმდეგ, რომლებიც სომხურ წყაროებში გაჩნდა და აჩვენებს, თუ, რა მიზეზითა და მიზნით გავრცელდა ისინი.

ასეთი მკვეთრად გამოხატული ბრალდებით ადანაშაულებდა აკაკი ისტორიის გამყალბელებს, იმ აზრის შემთითხველადამიანებს, რომლებიც არამართო ისტორიულ ფაქტებს უარყოფდნენ, არამედ კუთხეებს შორის შუღლსა და მტრობასაც აღვივებდნენ.

Eldar Tavberidze

Akaki Tsereteli State University

**AKAKI TSERETELI ABOUT THE IMERETIANS BETRAYAL IN THE KRITSANISI
STRUGGLE
RESUME**

In the newspaper `Kvali`, 1895, N40 was published Akaki Tsereteli's article `Iona Meunargia and his diplomacy`, replying to Meunargia's latter which dealt with the Imeretians betrayal for saving Tbilisi from Persian destroy.

In his article Ak. Tsereteli stands against the fact as if the Imeretians were to be blamed in it. `The historical slander like this should have evidences, and not simple unfounded rumors, which are headed by Meunargia. Nearly 100 years have passed since that these rumors are spoken about. Not a single educated and literate person concerns this as a fact, but ignorant`. The rumors like these are spread by off-springs of those real betrayers, whose purposes were to blame the imeretians.

Tsereteli's letter is important not only for its polemics with Iona Meunargia, but it shows lost of facts of imeretians being innocent. The poet noticed that they had met, had seen and had spoken to Krtsabisi Struggle participant, and it was not difficult to reveal the truth. The author blames the forgers of the hictorical facts, those who refused not only the historical facts, but tried to stimulate the conflict between the different parts of Georgia.

**„ნასყიდობის ინსტიტუტი“ XIX საუკუნის რეფორმადელი ხანის საქართველოში
(საკითხის შესწავლისათვის)**

საქართველოში მიწაზე კერძო საკუთრება ანუ ე. წ. „ნასყიდობის ინსტიტუტი“, აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის აზრით, ადრეული ფეოდალიზმის ხანაში უკვე არსებობდა. იგი წერს, რომ „ყიდვა-გაყიდვის სფეროში იყო მოქცეული რაგინდარა მიწები, ე.ი. საკუთრების უფლება ფართოდ იყო გავრცელებული წარმოების ამ ძირითად საშუალებაზე, რაც, თავისთავად, საზოგადოებრივი ურთიერთობის მაღალი განვითარების ნიშანია“.¹ ეს ინსტიტუტი ნიკო ბერძენიშვილს საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე წარმოშობილად მიაჩნია. მისი შემუშავების საფუძველი საქართველოში ინტენსიური მიწათმოქმედება უნდა ყოფილიყო.

ქართული ფეოდალური სამართალი მტკიცედ იცავდა ნასყიდობას. ვახტანგის სამართლის მიხედვით, ხელმწიფის გარდა არავის შეეძლო „ნასყიდი“ მამულის ხელისხლება. თუმცა, მეფე-საც კი, როგორც მძიმე სასჯელიც არ უნდა ყოფილიყო, არ უნდა მოეშალა „ნასყიდი“.² ნასყიდ მამულს არ ეკისრებოდა საბატონო გადასახადები და მის პატრონს, გლეხი იქნებოდა თუ ფეოდალი, სრული უფლება ჰქონდა თავად მიეღო გადაწყვეტილება მზითვად გატანების, გაყიდვის ან გაჩუქებასთან დაკავშირებით. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ფეოდალური დაქსაქსულობის ხანაში საქართველოში ჰქონდა ადგილი მებატონის მხრიდან გლეხის ნასყიდი მიწის მითვისებას და მასზე გადასახადის დაწესებას, მაგრამ ეს ქართული ფეოდალური სამართლის იურიდიული ნორმების დარღვევა იყო და იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა. ასე რომ არ ყოფილიყო, გაუგებარი იქნებოდა გლეხების შეუნელებელი სწრაფვა მიწების შეძენისადმი.

გლეხების მიერ მიწების შეძენა შედარებით იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა ადრეფეოდალურ - ბატონყმურ ხანაში. პროფესორი ი. ანთელავა მიუთითებს, რომ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან, სასაქონლო - ფულად ურთიერთობათა და ვაჭრობა - ხელოსნობის განვითარების ფონზე ეს პროცესი ინტენსიურ ხასიათს ღებულობს.³ ხელნაწერთა ინსტიტუტის და ისტორიული არქივის სათანადო ფონდებში არსებული მიწის ნასყიდობის ათასობით სიგელ-გუჯრები მიუთითებს იმაზე, რომ XIX საუკუნიდან სულ უფრო ძლიერდება გლეხების მონაწილეობა ხსენებულ ოპერაციებში. გამომდინარე იქიდან, რომ რეფორმადელი ხანის რუსეთისათვის მიწების ყიდვა-გაყიდვის პროცესში ყმა-გლეხობის მონაწილეობა შედარებით უცხო მოვლენას წარმოადგენდა, რუსეთის ხელისუფლება არც საქართველოში დაინტერესებულა გლეხობის მიერ ნასყიდი მიწების სტატისტიკური აღრიცხვით. სწორედ ამიტომ ამ მოვლენის შესახებ მსჯელობა შესაძლებელი ხდება არაპირდაპირი დოკუმენტებით. სახელდობრ, ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, საწესდებო სიგელების შედგენის დროს, დასავლეთ საქართველოს დროებითავალდებულმა გლეხებმა მომრიგებელ მოსამართლეებს წარუდგინეს 63 ათასზე მეტი მიწის ნასყიდობის სიგელი, მომდევ-

¹ ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1964, გვ. 370.

² ორჯონიკიძე ე., „ნასყიდი“ მიწის როლი გლეხის მეურნეობაში და ბატონყმობისაგან თავდასხნის პროცესი XIX საუკუნის რეფორმადელი ხანის საქართველოში, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1. 1974, გვ. 58.

³ ანთელავა ი., ცვლილებები XVIII საუკუნის საქართველოს ფეოდალურ მიწათმფლობელობაში. „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1972, N1, გვ. 95.

ნო წლებში კი 1876 წლამდე - კიდევ 21 ათასი სიგელი. აღმოსავლეთ საქართველოს გლეხობამ მხოლოდ ერთი - 1867 წლის განმავლობაში 1235 მიწის ნასყიდობის წიგნი წარადგინა.¹

რუსეთის ხელისუფლება და ქართველი მემამულეები ყოველმხრივ ცდილობდნენ შეეზღუდათ გლეხთა საკუთრება. ამ მიზნით ისინი მხოლოდ ნოტარიული წესით დამტკიცებულ ნასყიდობის სიგელებს სცნობდნენ კანონიერად, რაც გლეხებს იშვიათად ჰქონდათ. შეზღუდვების მიუხედავად, 1865-1867 წლების განმავლობაში ქუთაისის გუბერნიის გლეხებმა წარდგინილი 19763 სიგელის საუძველზე 10258 დესეტიანა მიწის დამტკიცება შეძლეს.² 1871 წლისათვის კი დასავლეთ საქართველოში 15000 კომლს დაუმტკიცეს რეფორმამდელ პერიოდში შეძენილი მიწები.³

ცნობები გლეხობის ხელთ არსებული ნასყიდი მიწების შესახებ გაბნეულია სხვადასხვა წლებისა და სხვადასხვა მაზრების კამერალურ აღწერებში. თუმცა მათი სისტემატური აღრიცხვა მოცემულია მხოლოდ 1818 წლის გორის მაზრის საბატონო, სახელმწიფო და საეკლესიო გლეხების კამერალურ აღწერაში. ამიტომაც გორის მაზრის 1818 წლის აღწერებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. 1818 წელს გორის მაზრაში აღწერილ იქნა 3275 საბატონო გლეხი. აღწერიდან ვლინდება, რომ გორის მაზრის საბატონო გლეხების ხელთ იყო ნასყიდი მიწა 3597 დლიური, ესე იგი მათ მფლობელობაში არსებული მიწების 18,5% მათ საკუთრებას შეადგენდა.⁴ ირკვევა, რომ გლეხები საკმაოდ ხშირად ყიდულობდნენ დიდი ფართობის მიწას. 10, 20, 40 და მეტი დლიური ნასყიდი მიწის პატრონი გლეხები მეურნეობას თითქმის მთლიანად საკუთარ მიწებზე აწარმოებდნენ, რაც მის მფლობელს პირადი დამოუკიდებლობის მოპოვების საშუალებას აძლევდა. მაგალითად, სოფელ სათემოში მცხოვრებ სიმონ ფარახელაშვილის მფლობელობაში იყო 30 დლიური ნასყიდი მიწა, ჰყავდა 18 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი, მოჰყავდა 200 კოდი მარცვლეული.⁵ სოფელ ბერშუეთში მცხოვრებ დიმიტრი ბიძინაშვილს ჰქონდა 20 დლიური ნასყიდი მიწა, ჰყავდა 18 სული პირუტყვი, მოჰყავდა 200 კოდი მარცვლეული. ასევე ბერშუეთელ გლეხს გოგია წიკლაურს ჰქონდა 12 დლიური ნასყიდი მიწა, მოჰყავდა 200 კოდი პური, ჰყავდა 20 სული მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი და 300 ცხვარი. მეჯვრისხევში მცხოვრებ დიმიტრი ხომასურიძეს ჰქონდა 50 დლიური ნასყიდი მიწა, მოჰყავდა 200 კოდი პური და ა.შ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ დასახლებული გლეხები თავის მეურნეობებში დაქირავებულ შრომას იყენებდნენ. ასეთი გლეხები, ბატონყმურ ურთიერთობაში ჩაბმულობის მიუხედავად, სოფლის ბურჟუაზიულ ელემენტებად გვევლინებიან. ამის ვარაუდის შესაძლებლობას გვაძლევს ის გარემოება, რომ ასეთი გლეხების მეურნეობა მთლიანად საკუთარ მიწებზე იყო გაშლილი და მათი მოსავლის დაახლოებით 50% მაინც საბაზროდ უნდა ყოფილიყო წარმოებული. 1818 წელს გორის მაზრაში აღწერილ იქნა 859 კომლი სახელმწიფო გლეხი. მათ შორის ნასყიდი მიწა ჰქონდა 102 კომლს, ანუ 11,9%-ს. მათი ნასყიდი მიწა იყო 679 დლიური, ესე იგი, სახელმწიფო გლეხების მფლობელობაში არსებული მიწების 18% მათი საკუთრება იყო. საეკლესიო გლეხების 748 კომლიდან ნასყიდი მიწა ჰქონდა 140-ს 1593 დლიურის რაოდენობით, რაც მათ მფლობელობაში არსებული მიწების 25,7%-ს შეადგენდა. სულ გორის მაზრაში 1818 წელს სამივე კატეგორიის გლეხთა 4878 კომლი იქნა აღწერილი. 600 კომლს საკუთარი მიწა ჰქონდა, რაც საერთო რაოდენობის 12,5%-ს შეადგენდა. 35,8%-ს, ანუ გლეხობის უმეტეს ნაწილს დიდი ფართობის ნასყიდი მიწები ჰქონდა. ზოგ შემთხვევაში გლეხებს „ნასყიდი“ ჰქონდათ 40, 50, 60, 80 და 200 დლიურიც კი. დიდი ფართობის ნასყიდი მიწა გლეხს მთლიანად ათვისებდა ამ დი-

¹ Панцхава А., К вопросу о развитии аграрных отношений в дореформенной Восточной Грузии, М., 1957, стр. 159.

² საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი (სცსია), ფ. 220, საქ. 883, ფურც. 154.

³ ბენდიანიშვილი ალ., აგრარული ურთიერთობანი საქართველოში 1890-1917 წლებში, თბ., მეცნიერება, 1965, გვ. 93.

⁴ ორჯონიკიძე ე., „ნასყიდი“ მიწის როლი გლეხის მეურნეობაში და ბატონყმობისაგან თავდასხნის პროცესი XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1. 1974, გვ. 59.

⁵ საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი (სცსია), ფ. 254, ან. I, საქ. 542.

რითადი საწარმოო საშუალებით მომარაგების ბატონყმური ფორმებისაგან. როგორც ჩანს, 1818 წელს გორის მაზრაში გლეხობის მფლობელობაში არსებული მიწების ერთი მეხუთედი უკვე საკუთარი იყო. ცხადია, XIX ს-ის 30-40-იანი წლებიდან, როდესაც სწრაფი ტემპით განვითარდა სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობა, გლეხობის გარკვეული ნაწილის ხელში კიდევ უფრო მეტი მიწის ფართობი მოიყრიდა თავს. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ დაახლოებით ასეთივე მდგომარეობა იქნებოდა სხვა მაზრებშიც. განსაკუთრებით ეს ეხება დასავლეთ საქართველოს, სადაც ყველაზე უფრო ძლიერად შეინიშნებოდა გლეხების მიდრეკილება მიწების შეძენის საკითხისადმი. დ. გოგლაძე წერს, რომ 1855 წელს მარტო ქუთაისის მაზრაში მთელი მიწების ერთი მესამედი სახელმწიფო გლეხების საკუთრებას წარმოადგენდა. დაახლოებით ასეთივე შეფარდება უნდა ყოფილიყო იმერეთ-გურიის საბატონო გლეხების მიწათმფლობელობაშიც. 1865 წელს ქუთაისის სამოქალაქო გუბერნატორი აღნიშნავდა, რომ აღნიშნულ გლეხთა სარგებლობაში არსებული მიწების ერთი მესამედი ნასყიდ ანუ საკუთარ მიწებს უნდა შეადგენდესო.¹

XIX ს-ის 80-იანი წლებისთვის ქუთაისის გუბერნიის სახელმწიფო გლეხებს 43344 დესეტინა მიწა ჰქონდათ ნასყიდი. ამ მიწების უმეტესი ნაწილი (ნახევარი მაინც) რეფორმამდელ ხანაში უნდა იყოს შეძენილი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ XIX ს-ის დასაწყისიდანვე, ბატონყმობის გაუქმებამდე გაცილებით ადრე, გლეხობას სერიოზული იერიში ჰქონდა მიტანილი ფეოდალურ საკუთრებაზე და ბატონყმობის რღვევა დაწყებული იყო.

XIX ს-ის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის და ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარების პარალელურად გაძლიერდა გლეხობის მისწრაფება არა მარტო მიწების შეძენისა, არამედ პირადი თავისუფლების მოსაპოვებლადაც.

XIX ს-ის პირველი ნახევარი საქართველოში ბატონყმური ურთიერთობის გამწვავებით ხასიათდება. გაიზარდა ფულზე მოთხოვნილება, რის გამოც მებატონეები თვითნებურად ზრდიდნენ გლეხებზე დაკისრებულ ბეგარა-გადასახადებს, ამძიმებდნენ მათ უფლება-მოვალეობებს. თავის მხრივ, გლეხობა ყოველივე ამას ანტიბატონყმური ბრძოლის გააქტიურებით პასუხობდა. გლეხობა ბატონყმობისაგან თავის დასაღწევად ყველა საშუალებას მიმართავდა. ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო იურიდიული გზით თავისუფლების მოპოვება, ან მუდმივი საცხოვრებელი ადგილიდან აყრა, ან კიდევ სხვა კუთხეებში გაქცევა და ხიზნად დაჯდომა, ასევე გარკვეული საზღაურის გადახდით თავის გამოსყიდვა.

ბატონყმობისაგან თავგამოსყიდვა ქართული ფეოდალური სამართლით არ იყო აკრძალული. ბატონისა და ყმის ურთიერთშეთანხმების საუბველზე, გარკვეული საზღაურის გადახდით, გლეხს შეეძლო თავისუფლების მოპოვება. თუმცა, ასეთი შემთხვევები იშვიათი იყო XVIII საუკუნემდე. ამ მოვლენამ შედარებით ფართო ხასიათი მიიღო XVIII ს-ში.² XIX ს-ის შუა ხანებისათვის ეს პროცესი კიდევ უფრო გაძლიერდა. XVIII საუკუნისაგან განსხვავებით, უკვე იშვიათი გამონაკლისებით ხდებოდა ერთხელ თავგამოსყიდული გლეხის ხელახალი დაყმევება. ამ პროცესის გაძლიერების მიზეზი, ერთის მხრივ, იყო ყმა გლეხების ეკონომიკური ექსპლოატაციის გაძლიერება და მათი უფლებრივი მდგომარეობის გაუარესება, ხოლო მეორეს მხრივ კი სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარება, რაც ამ ურთიერთობაში ჩაბმული გლეხობის ნაწილს სათანადო თანხის დაგროვებისა და პირადი თავისუფლების მოპოვების საშუალებას აძლევდა. გარდა ამისა, ამ პროცესს რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებაც უწყობდა ხელს, რომლის მიზანი იყო საქართველოში სახაზინო უწყების ყმა-მამულის გამრავლება. ამას ადასტურებს 1831 წელს გამოცემული კანონი, რომლის თანახმად დავალიანებული მებატონის ყმა-მამულის საჯარო ვაჭრობით გაყიდვის დროს გლეხებს თავის გამოსყიდვის უფლება ეძლეოდათ. 1842 წელს გამოცემული კანონის თანახმად კი, ასეთივე უფლება მიენიჭათ გლეხებს კერძო შეთანხმებით ყმა-მამულის გაყიდ-

¹ გოგლაძე დ., საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება გვიანფეოდალურ ხანაში: საადგილმამულო ურთიერთობა 1800-1864 წწ., თბ., 1971, გვ. 164.

² Антелава И.Г., Государственные крестьяне Грузии в первой половине XIX века, т. I: До крестьянской реформы 1864 года, Сухуми, 1955, стр. 106.

ვის დროს. 1848 წელს გამოვიდა კანონი, რომლის მიხედვით ბატონყმობისაგან განთავისუფლებულ გლეხებს ნება ეძლეოდათ სახელმწიფო უწყებაში ჩარიცხულიყვნენ ან მოქალაქეებად ჩაწერილიყვნენ.¹

გლეხების მიერ თავის გამოსყიდვის შემთხვევები, სტატისტიკურად აღრიცხული, მხოლოდ ქუთაისის გუბერნიაშია ცნობილი, და ისიც მხოლოდ 1850 წლიდან 1864 წლამდე. ამ აღრიცხვით დადასტურებულია 1314 შემთხვევა. მაგრამ არის მოსაზრება, რომ მთლიანად საქართველოში XIX ს-ის პირველი ნახევრის პერიოდში გაცილებით მეტი უნდა ყოფილიყო თავგამოსყიდვის შემთხვევები. ასეთი ვარაუდი გამოთქვა დ. გოგოლაძემ, რომელმაც თავდასხნის 300- მდე საბუთი შეისწავლა. ხელნაწერთა ინსტიტუტისა და ისტორიული არქივის სათანადო ფონდებში მიკვლეული 1805 საბუთიდან ვლინდება, რომ ბატონყმობისაგან განთავისუფლდა 1967 კომლი.² ყოველივე ეს მეტ საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ XIX ს-ის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში გლეხების მიერ თავის გამოსყიდვა არც თუ ისე იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა. დასავლეთ საქართველოში თავის გამოსყიდვის ცნობილი შემთხვევებიდან ჩვენამდე მხოლოდ ერთმა მესამედმა მოაღწია. ამიტომ ანალოგიურად უნდა ვიმსჯელოთ აღმოსავლეთ საქართველოზეც. უნდა ვივარაუდოთ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოშიც გაცილებით მეტი იქნებოდა ასეთი შემთხვევები და საბატონო გლეხების 12-18 % მაინც უნდა ჩავთვალოთ თავგამოსყიდულად, რაც ცოტა არ არის.³

ზმირი იყო ისეთი შემთხვევები, როდესაც მებატონისაგან გაქცეული და სხვა კუთხეში გადასახლებული გლეხი აღარ ემორჩილებოდა მის ასაყრელად მოსულ მებატონეს და ეს უკანასკნელიც იძულებული იყო სათანადო ანაზღაურების მიღებით გაეთავისუფლებინა თავისი ყოფილი ყმა. ეს უმთავრესად შეეხება დასავლეთ საქართველოდან კახეთსა ან ქართლში გამოქცეულ გლეხებს. მაგალითად, 1841 წელს იმერელმა თავადმა დავით წულუკიძემ ასეთი შინაარსის თავდასხნილობის წიგნი გადასცა თავის ყმას იოსებ ყიზილყიშვილს: „...შენ გარდმოხველ იმერეთიდან უნებლიეთ ჩემდა და იმყოფებოდი თელავის ქალაქსა შინა, რომლისათვის მეც გარდმოხველ საქართველოს ყმათა ჩემთა გარდასასახლებლად მუნვე თავის სამკვიდრებელსა ადგილმამულსა, გარნა შენ არ ისურვე და არც დაემორჩილე დაეთამხმე ბრძანებასა ჩემსა იმერეთს გარდაყვანილსათვის და მე ვინაიდგან მიეხედე აზრსა და სინდისსა შენსა ესრეთითა სახითა, ამისთვის დაგიტევე ვითარცა ისურვე და დაგახსნევი (თავი) ყმობისა ჩემისა თვინიერ შენი მამულისა“.⁴ 1818 წელს ასეთივე შინაარსის საბუთი გადასცა იმერელმა აზნაურმა ვახტანგ სვანიძემ საგარეჯოში გადახვეწილ თავის ყმებს სვიმონ, ხუცია, დათიკა და მახარე ზალიკანიანებს: „მამის ჩვენის ნასყიდი იყავით და იმერეთიდან საქართველოში წამოხვედით, მოვედ მე თქვენ წამოსაყვანად და აღარ გამოძევით, პატიოსანი კაცნი შუა შემოიყვანე და თავის დახსნა მთხოვეთ, მეც ვისმინე თქვენი თხოვნა და თავი დაგახსნევი“.⁵ მებატონისაგან გაქცეული გლეხი ფულის გადახდით

¹ Антелава И.Г., Государственные крестьяне Грузии в первой половине XIX века, т. I: До крестьянской реформы 1864 года, Сухуми, 1955, стр. 108.

² ორჯონიკიძე ე., „ნასყიდი“ მიწის როლი გლეხის მეურნეობაში და ბატონყმობისაგან თავდასხნის პროცესი XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1. 1974, გვ. 62.

³ ორჯონიკიძე ე., „ნასყიდი“ მიწის როლი გლეხის მეურნეობაში და ბატონყმობისაგან თავდასხნის პროცესი XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1. 1974, გვ. 62.

⁴ ორჯონიკიძე ე., „ნასყიდი“ მიწის როლი გლეხის მეურნეობაში და ბატონყმობისაგან თავდასხნის პროცესი XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1. 1974, გვ. 63.

⁵ ორჯონიკიძე ე., „ნასყიდი“ მიწის როლი გლეხის მეურნეობაში და ბატონყმობისაგან თავდასხნის პროცესი XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1. 1974, გვ. 63.

იხსნიდა თავს იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ის დიდი ხნის წინ იყო გადმობრუნებული თავის სამკვიდრო ადგილ-მამულიდან.

ბატონყმობისაგან თავდახსნისას გლეხები სარგებლობაში მიცემული ადგილ-მამულის გამოსყიდვასაც ცდილობდნენ. მაგრამ იმდენად სასურველად მიაჩნდათ პირადი თავისუფლების მოპოვება, რომ ხშირად მთელი თავისი ადგილ-მამულის და სახლ-კარის დათმობასაც არ ერიდებოდნენ და უმიწაწყლოდ იხსნიდნენ თავს. შესწავლილი საბუთებით ირკვევა, რომ განთავისუფლებული გლეხების დაახლოებით ნახევარი ქონების გამოსყიდვასაც ახერხებდა. თავდახსნის წიგნებში იშვიათად არის მითითებული გამოსყიდული მიწის ფართობი. თუმცა, იმ მცირერიცხოვანი საბუთებიდან, სადაც ეს აღნიშნულია, ჩანს, რომ ქონებით თავგამოსყიდული გლეხების უმეტესობა სავსებით უზრუნველყოფილი იყო ძირითადი საწარმოო საშუალებით - მიწით. ზოგიერთ კომლს სახნავ-სათესი მიწა მცირე რაოდენობით ჰქონდა.¹ ასეთ შემთხვევაში მისი ძირითადი საქმიანობა, ხვნა-თესვის ნაცვლად, ვაჭრობა-მრეწველობა იყო, ზოგს საკუთარი დუქანი ან სამღებრო ჰქონდა გახსნილი, ან დიდ ფართობზე გაშენებულ ვენახს ფლობდა.

XIX საუკუნეში დამკვიდრებული წესის თანახმად, ყველა თავდახსნილი გლეხი სახელმწიფო უწყებაში გადადიოდა. მაგრამ, ფაქტობრივად, ქონებით თავდახსნილი ყმა უკვე მესაკუთრე გლეხს წარმოადგენდა და სოფლის ბურჟუაზიულ ელემენტად გვევლინება.

იმის გამო, რომ ქართულ დიპლომატიკაში არ იყო მიღებული თანხის აღნიშვნა, ვერ ხერხდება გამოსასყიდი თანხის რაოდენობის დადგენა. ნასყიდობისა თუ თავდახსნის წიგნებში, როგორც წესი, თანხის რაოდენობის ნაცვლად წერდნენ: „მივიღეთ ფასი სრული რითაც ჩვენი გული შესჯერდებოდა“. მხოლოდ XIX ს-ის 40-50-იანი წლებიდან თანდათან ჩნდება საბუთები მითითებული თანხით. გამოსასყიდი თანხის რაოდენობა 50-დან 3000 მანეთამდე ვერცხლით მერყეობდა და უმთავრესად გლეხის ეკონომიკურ შეძლებასა და ბატონისა და გლეხის ურთიერთშეთანხმებაზე იყო დამოკიდებული. მაგალითად, 647 კომლიდან 80-ს გადაუხდია 1000 მანეთი და მეტი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ყოველი მერვე კომლი გამოსასყიდად საკმაოდ მნიშვნელოვან თანხას იხდიდა.² ყურადღებას იპყრობს ერთი საბუთი, სადაც ჩანს, რომ 1857 წელს თავად რამაზ ანდრონიკაშვილის ყმა-მამულით საჯარო ვაჭრობის დროს ერთბაშად თავი გამოისყიდა 57-მა კომლმა.³ საჯარო ვაჭრობის დროს ადგილ-მამულით თავგამოსხნისათვის, ამ 57-მა კომლმა ერთბაშად 30116 მანეთი გადაიხადა. საჯარო ვაჭრობის დროს გლეხებს ეძლეოდათ ერთთვიანი ვადა. თუ ისინი ამ ხნის განმავლობაში ვერ მოახერხებდნენ გამოსასყიდი თანხის შეტანას, მაშინ საჯარო ვაჭრობით გაიყიდებოდნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთ ვითარებაში გლეხები არ მიმართავდნენ მევახშეებს, ვინაიდან ნასესხები ფულით თავგამოსხნის შემთხვევაში კრედიტორისათვის ქონების დაგირავება იმავე სასამართლოში უნდა მომხდარიყო, სადაც ხდებოდა თავდახსნის წიგნების დამტკიცება ან საჯარო ვაჭრობის აქტების შედგენა-გაფორმება. 1805 საბუთიდან მხოლოდ სამი შემთხვევაა ისეთი, როცა გლეხებმა ნასესხები ფულით დაიხსნეს თავი და ფულის მსესხებელთან დააგირავეს მთელი თავისი გამოსყიდული ქონება. დანარჩენ შემთხვევაში გლეხები გამოსყიდული ქონების სრული ბატონ-პატრონი იყვნენ.

მაშასადამე, XIX ს-ის რეფორმამდელ ხანაში ფართო ხასიათს ღებულობს გლეხის მიერ გარკვეული საზღაურის გადახდით მიწების შექენა და პირადი თავისუფლების მოპოვება. ეს პროცესი გააქტიურდა სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარების შედეგად, რასაც ხელს უწყობდა რუსეთის იმპერიის კანონმდებლობაც. ადგილ-მამულიანად განთავისუფლებული გლეხების უმეტესობა მესაკუთრე იყო და სოფლის ბურჟუაზიას წარმოადგენდა. უმიწაწყლოდ განთავისუფლებული გლეხების ნაწილი კი სოფელში რჩებოდა და იძულებული იყო სამუშაო ძალა

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V, 1970, გვ. 124.

² ორჯონიკიძე ე., „ნასყიდი“ მიწის როლი გლეხის მეურნეობაში და ბატონყმობისაგან თავდახსნის პროცესი XIX საუკუნის რეფორმამდელი ხანის საქართველოში, „მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1. 1974, გვ. 70.

³ საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი (სცსია), ფ. 254, ფურც. 15.

გაეყიდა. მათი ნაწილი ქალაქებში სახლდებოდა და დღიური მუშებისა და წვრილ ვაჭარ-ხელოსანთა რიგებს ავსებდა. ქალაქში დასახლებულები მოქალაქეები ანუ граждане ხდებოდნენ. ყოველივე ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ფეოდალურ-ბატონყმური წყობილება კრიზისს განიცდიდა და მისი რღვევა გარდაუვალი იყო.

Lela Togoshvili

Gori State Teaching University

**"PURCHASING INSTITUTE" IN PRE-XIX CENTURY REFORM GEORGIA
(TO STUDY THE ISSUE)**

RESUME

In the pre-nineteenth century reform period, it became widespread for peasants to buy land for a certain fee and gain personal freedom. This process was intensified as a result of the development of commodity-money relations. It was also facilitated by the legislation of the Russian Empire. Under the 1848 Act, peasants exempted from serfdom were allowed to enroll in state agencies or register as citizens. The current situation was an indicator of the crisis of the feudal-dictatorial relationship and its breakdown.

არტურ ლაისტი - "კაკაზიშე პოსტის" რედაქტორი

იმ უცხოელთა შორის, ვინც იშვიათი გამძლეობით და მაღალი შეგნებით სიბერემდე მიიტანა საქართველოს მწერლობისა და ისტორიის სიყვარული, ეს იყო მხოლოდ არტურ ლაისტი. მან თავისი ცხოვრება დაუკავშირა საქართველოს, გახდა ქართველი ხალხის გულითადი მეგობარი და მოჭირნახულე. დაწერა მრავალი წიგნი და გამოკვლევა ქართველ მწერლებსა და საზოგადო მოღვაწეებზე.

არტურ ადოლფის-ძე ლაისტი დაიბადა 1852 წელს პოლონეთის ქალაქ ბრესლაუში (ვროცლავი) გერმანელი პედაგოგის და პუბლიცისტის ოჯახში. 22 წლის ასაკში დაიწყო ჟურნალისტური მოღვაწეობა, ერთდროულად ვარშავის სამ გერმანულ საგაზეთო გამომცემლობასთან თანამშრომლობდა¹.

არტურ ლაისტმა საქართველო ნიკო ნიკოლაძის წერილებით გაიცნო, შემდეგ ევროპაში მოგზაურობისას შეხვდა მწერალს და ეპიგონური რომანტიზმის წარმომადგენელს, ფრიდრიხ ბოდენშტედტს, რომელიც კარგად იცნობდა საქართველოს. იგი აქ ცხოვრობდა და ამ ქვეყანას მრავალი ნაწარმოები მიუძღვნა. არტურ ლაისტის ინტერესი იმდენად დიდი იყო, რომ საქართველოში ჩამოსვლამდე შეისწავლა ქართული ენა, შეაგროვა მასალები და პერიოდულად აქვეყნებდა გერმანულ და პოლონურ ჟურნალ-გაზეთებში.

არტურ ლაისტის პუბლიკაციები საქართველოსადმი დიდი მოწონებით და სიყვარულით გამოირჩეოდა, ამიტომ არაერთხელ გამოეხმაურა ქართული პრესა მის პუბლიკაციებს. ილია ჭავჭავაძემ არტურ ლაისტი 1884 წელს საქართველოში მოიწვია.

არტურ ლაისტის საქართველოში ჩამოსვლას ქართველი საზოგადოება დიდი სიყვარულით და ინტერესით შეხვდა. მის საპატივცემულოდ გაიმართა დიდი წვეულება. ამ წვეულებაზე ილია ჭავჭავაძემ მიმართა სიტყვა-სადღეგრძელოთი, რომელიც მჭერმეტყველობის ნიმუშს წარმოადგენს და ასახავს უცხოეთიდან საქართველოში მოსიყვარულე მეგობრების ჩამოსვლას. ამიერიდან (იგულისხმება 1884 წელი - გ.ი.) უთქვამს ილიას - “პირუთვნელი სიტყვა არტურ ლაისტისა მიჰფენს განათლებულ ქვეყანას - ამ ამბავს, რომ სადღაც არის ერთი პატარა სამოთხე, რომელსაც საქართველო ჰქვია, და იმ პატარა სამოთხეში ცხოვრობს პატარა ერი, რომელსაც უცემს დიდი გული კაცობრიობის წარმატების, სიყვარულისა და ბედნიერებისათვის².

არტურ ლაისტი რომელსაც ილიამ “სულით და გულით ახლობელი უწოდა”, დიდი ერთგულებით განიმსჭვალა და მთელი სიცოცხლის განმავლობაში, ქართული ეროვნული კულტურის პროპაგანდას ეწეოდა გერმანულენოვან სამყაროში.

ერთი წლის შემდეგ არტურ ლაისტი საკუთარი ნებით ჩამოვიდა საქართველოში, სადაც ივანე მაჩაბლის დახმარებით “ფეფხისტყაოსნის” თარგმნას მიჰყო ხელი. 1892 წლიდან იგი საბოლოოდ დაბრუნდა საქართველოში და აქვე, როგორც თვითონ უწოდებდა “სამშობლოს ნაცვალ” ქვეყანაში 75 წლისა, 1927 წელს მიიცვალა.

მთელი ორმოცი წელი არტურ ლაისტი გერმანელთა შეუცვლელი ელჩი იყო საქართველოში. ბევრი რამ დათესა და გააკეთა თავისი ერის სიყვარულისთვის ჩვენს ქვეყანაში. ამ ხნის განმავლობაში იგი იყო განუყრელი მეგობარი ილია ჭავჭავაძისა, ასევე აკაკი წერეთლისა და მანდელი გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეებისა.

¹ რ. სურმანიძე, ქართულ-გერმანული ურთიერთობანი, ბათუმი, 2017, გვ. 101

² ს. არველაძე, შორეული თავისიანი, ქუთაისი, 2003, გვ. 39

თავის მოგონებათა წიგნში “საქართველოს გული“ გერმანელი მწერალი არტურ ლაისტი ხაზგასმულად აღნიშნავდა ილიას პიროვნების ერთ მაღალ თვისებას - სხვათა ნიჭის დანახვის, აღმოჩენის უნარს და ზრუნვას ამ ნიჭის ყოველმხრივი გამოვლენისათვის.

არტურ ლაისტი ცდილობს ქართველები დაახლოვოს გერმანულ ხალხთან, გააცნოს ერთმანეთის მიღწევები. ეხმარება სწავლა მოწყობრებულ ქართველ ახალგაზრდებს ისწავლონ გერმანიაში და დაეუფლონ პროფესიებს. ამ საქმეში შუამდგომლობს გერმანიის მთავრობასთან, რათა სტუდენტებს გამოუყონ სტიპენდიები. აარსებს გერმანულ-ქართველთა საზოგადოებას, გერმანული ენის კურსებს¹.

როგორც ცნობილია მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთის იმპერიაში გრძელდება გერმანელთა გადმოსახლება, ისინი ასევე ჩამოასახლეს საქართველოში. ცხოვრობდნენ რამდენიმე კოლონიად (დასახლება). ურთიერთობდნენ ქართულ საზოგადოებასთან, უზიარებდნენ ერთმანეთს თავიანთ გამოცდილებებს. დროთა განმავლობაში საქართველოში მცხოვრებმა გერმანელმა კოლონისტებმა და მათმა შთამომავლობამ თავიანთი სიტყვა თქვეს. აქ მათ ქონდათ რუსეთის ხელისუფლებისაგან სასათბურე პირობები, აშენებდნენ ეკლესიებს, სკოლებს და ბოლოს მათ დაარსეს გერმანულენოვანი გაზეთი “კაუკაზიშე პოსტი“, რომლის პირველი რედაქტორი გახლდათ არტურ ლაისტი.

თბილისში გერმანულენოვანი პერიოდული ორგანოს დაარსება, ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნის ოთხმოციან წლებში უცდიათ, მაგრამ ეს ჩანაფიქრი მაშინ ვერ განხორციელებულა, მხოლოდ 1906 წელს მიიღეს კავკასიელმა გერმანელებმა მშობლიურ ენაზე გაზეთი. 18 ივნისს გამოვიდა “კაუკაზიშე პოსტის“ პირველი ნომერი. მკვლევარ ლევან ბრეგაძის აზრით, გაზეთი დაარსდა 1906 წელს და არა 1909 წელს როგორც ეს განიარსებული იყო მანამდე². ეს საქართველოში დასავლეთეუროპულ ენაზე გამოქვეყნებული პერიოდული ორგანო გახლდათ. მანამდე თბილისში ორი ფრანგულენოვანი ჟურნალი გამოდიოდა. ორივე ჟურნალი ჟ. მურიეს მიერ იყო დაარსებული.

“კაუკაზიშე პოსტის“ პირველი ნომრის ბოლო მეთვრამეტე გვერდზე ასე წერია, პასუხისმგებელი რედაქტორი: არტურ ლაისტი, გამომცემელი: კურტ ფონ კუჩინბახი³.

ა. ლაისტი ამ გაზეთს 1909 წლის 21 ივნისამდე ხემძღვანელობდა, თუმცა 1906 წლის მეორე ნომრიდან დაწყებული 1908 წლის 13 იანვრის ნომრის ჩათვლით “კაუკაზიშე პოსტს“ მხოლოდ კუჩინბახი აწერდა ხელს, როგორც გამომცემელი და რედაქტორი, ამავე ნომერში დაბეჭდილი სარედაქციო განცხადებიდან ვგებულობთ, რომ მთელი ამ დროის განმავლობაშიც ფაქტობრივად რედაქტორიცა და გამომცემელიც არტურ ლაისტი ყოფილა⁴.

სარედაქციო კომიტეტის წინადადებით, ამიერიდან “კაუკაზიშე პოსტს“, როგორც გამომცემელი და პასუხისმგებელი რედაქტორი ბატონი არტურ ლაისტი მოაწერს ხელს, ის არის “კაუკაზიშე პოსტის“ დამაარსებელი და ამის გამო ყველაზე შესაფერი პიროვნებაა ამ პოსტისთვის. თავის დროზეც “კაუკაზიშე პოსტის“ პირველ ნომერს მან მოაწერა კიდევაც ხელი, როგორც პასუხისმგებელმა რედაქტორმა. ბატონი კურტ ფონ კუჩინბახი მხოლოდ ნომინალურად აწერდა ხელს როგორც გამომცემელი და პასუხისმგებელი რედაქტორი, რასაც მისი აქვე დაბეჭდილი განცხადებაც ადასტურებს⁵.

არტურ ლაისტი ფაქტობრივად სრულ სამ წელიწადს რედაქტორობდა “კაუკაზიშე პოსტს“ და არა წელიწადნახევარს, როგორც წერენ ბატონები მანსვეტაშვილი და რევიშვილი. არტურ ლაისტის მიერ ხელმოწერილი ბოლო 1909 წლის 21 ივნისის ნომრის (52) გამოსვლის შემ-

¹ თ. სახოკია, საქართველოს გული, თბ. 1984, გვ. 76

² ლ. ბრეგაძე, მოგზაურობა "კაუკაზიშე პოსტის ფურცლებზე", თბ. 2010, გვ. 16

³ ლ. ბრეგაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 16

⁴ ლ. ბრეგაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 17

⁵ ლ. ბრეგაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 17

დეგ გაზეთის გამოცემა ორი თვით შეფერხებულა. 23 აგვისტოს გამოსულ ნომერს ხელს ალექსანდერ მოსლერი აწერს, როგორც რედაქტორ-გამომცემელი.

არტურ ლაისტს ყავდა მხარდამჭერები, ქართველი ხალხის მეგობრები და მოყვარულები გერმანელებს შორის, მას ჰქონდა უდიდესი ავტორიტეტი და ზეგავლენა “კაუკაზიშე პოსტი”.

როგორც აღნიშნეთ გაზეთის სათაურია “კაუკაზიშე პოსტი” - “კავკასიის ფოსტა“, ანუ “კავკასიის გაზეთი“, სათაურიდან უკვე ჩანს, რომ ის განკუთვნილია, არა მარტო თბილისის, ან საქართველოს გერმანელებისთვის, არამედ მთელი კავკასიის გერმანელებისთვის. გაზეთი გამოდიოდა ყოველ კვირა დღეს.

გაზეთის გამოცემა პირველად შეწყდა 1911 წლის ნოემბერში, ძირითადად ფინანსური ხელმოკლეობის გამო. მისი გამოცემა განახლდა ოთხი თვის შემდეგ 1912 წლის 25 მარტს. მეორედ მისი გამოცემა შეწყდა პირველი მსოფლიო ომის დაწყების შემდეგ რამდენიმე ხნით, მთავრობის შეტევის შედეგად. შემდეგ ისევ განახლდა¹.

გაზეთის დანიშნულების შესახებ მის ერთ სარედაქციო (შესავალ) წერილში აღნიშნულია: “მთელი კავკასიის ტერიტორიაზე დაქსაქსული არიან გერმანელები და მოუთმენლობით ელიან ჩვენს გაზეთს, რომელიც წარმოადგენს ერთადერთ გერმანულ გაზეთს, მათთვის ერთერთ დამაკავშირებელ საშუალებას გარესამყაროსთან“.

გაზეთის შინაარსზე მის ერთ-ერთ სარედაქციო წერილში აღნიშნულია: “გაზეთის შინაარსი იქნება ფართო და საინტერესო ყველა გერმანელისათვის, როგორც კოლონიებში, ისე ქალაქებში. თემატიკა იქნება მეტად მრავალფეროვანი: ჩვენი შინაური საქმეები, საგარეო პოლიტიკა, სოფლის მეურნეობა, საოჯახო მეურნეობა, გასართობი რუბრიკა და ა.შ. მთავარი ამოცანა “კაუკაზიშე პოსტისა“ იქნება ის რომ სარკისებურად აირეკლოს კავკასიის მთელი გერმანელი დასახლების ცხოვრება².

ამ მოვალეობას “კაუკაზიშე პოსტი“ კარგად ასრულებდა. ის მართლაც სარკისებურად არეკლავდა კავკასიის და განსაკუთრებით საქართველოს გერმანული დასახლების ცხოვრებას. აქ ასახული იყო ფორმები, ბრძოლა სხვადასხვა დაჯგუფებებსა და მიმდინარეობებს შორის, სამეურნეო საქმიანობა, ეკონომიკა, ფინანსები; ქონებრივ-სოციალური დიფერენციაცია; განათლების საქმე, კულტურული ცხოვრება; მოახალშენეთა მონაწილეობა რუსეთის ადმინისტრაციულ აპარატში, დამოკიდებულება სახელმწიფო სათათბიროსთან; ბრძოლა მათ წინააღმდეგ გაჩაღებულ ველიკორუსულ-მოვინისტურ კომპანიასთან; მათი კავშირი რუსეთის სხვა გერმანულ კოლონიებთან, გერმანიასთან და სხვა.

მაგრამ გაზეთი არა მარტო არეკლავდა გერმანელი კოლონისტების ყოფას, არამედ აქტიურად ეხმარებოდა მათ ცხოვრებაშიც, როგორც უკვე აღნიშნეთ, ისევე როგორც გერმანელთა დასახლებები (რომლისგანაც ეს გაზეთი განუყოფელი იყო) გარკვეულ როლს თამაშობდა მთლიანად საქართველოს ცხოვრებაში.

ამგვარად “კაუკაზიშე პოსტის“ დაარსებით გერმანელენოვან სამყაროს საშუალება მიეცა სისტემატურად, კვირაში ერთხელ მიეღო ინფორმაციები, კავკასიიდან, საქართველოდან. მართალია გაზეთის უმთავრესი მიზანი გერმანელ კოლონისტთა ინტერესების მომსახურება იყო და უპირატესად მათთვის საჭირობო საკითხებს ეხმაურებოდა, მაგრამ მის ფურცლებზე შეუძლებელია არ ასახულიყო ქართველი და კავკასიის ხალხთა ცხოვრება, ბოლოს და ბოლოს “კაუკაზიშე პოსტი“ თბილისში გამოდიოდა, ხოლო ეს ქალაქი არაოფიციალურად ამიერკავკასიის დედაქალაქად ითვლებოდა. გაზეთში არ იყო არცერთი სტატია მკვლევლობებზე, მარცვაზე და ადმინისტრაციული ხასიათის ცვლილებებზე, რაც გაზეთის დამაარსებლის და მისი პირველი რედაქტორის, ქართველი ხალხის დიდი მეგობრის არტურ ლაისტის დამსახურებაა.

¹ მ. შოშიაშვილი, თბილისის გერმანული გაზეთი "კაუკაზიშე პოსტი" (1906-1921) კრ, საქართველო და ევროპის ქვეყნები, V, თბ., 1991, გვ. 51

² მ. შოშიაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 51

საქართველოში დამკვიდრებულმა გერმანელმა მწერალმა, ჟურნალისტმა და მთარგმნელმა იცოდა ქართული ენა, საქართველოს ისტორია, ქართული ლიტერატურა, იმდროინდელი ქართული საზოგადოების შუაგულში ტრიალებდა და აშუქებდა კიდეც ყოველივე ამას თავის გაზეთში. თუმცა ამავე დროს იმასაც ითვალისწინებდა, რომ ასეთი მასალები პირველყოვლისა გერმანელი მკითხველისთვის უნდა ყოფილიყო საინტერესო და სასარგებლო.

გაზეთი “კაუკაზიშე პოსტი“ გერმანულ-ქართულ კულტურულ ურთიერთობათა ისტორიის მნიშვნელოვანი ფურცელია, მისი მეშვეობით 1906 - 1914 წლებში გერმანულენოვან სამყაროს შესაძლებლობა ჰქონდა სისტემატურად, კვირაში ერთხელ ინფორმაციები მიეღო საქართველოდან. საქართველოსა და კავკასიისადმი მიძღვნილი მასალების ავტორებად გვევლინებიან, როგორც თბილისის მკვიდრი გერმანელები, ასევე რუსეთის იმპერიის სხვა რეგიონებში მცხოვრები გერმანულენოვანი მოღვაწეები.

არტურ ლაისტზე, როგორც თავისი მეორე სამშობლოს - საქართველოს კეთილდღეობისათვის მზრუნველ ლიტერატორზე სრულყოფილ წარმოდგენას ვერ შევიქმნით, თუ არ გავითვალისწინებთ აქამდე უცნობ მის პუბლიცისტურ მოღვაწეობას კავკასიის გერმანელთათვის დაარსებულ ამ პერიოდულ ორგანოში.

Giorgi Iobashvili
Akaki Tsereteli State University
ARTHUR LEIST THE EDITOR OF "KAUKASISCHE POST"
RESUME

Among many foreign, Artur Leist was the only person with rare strength and the highest state of consciousness who carried the love of classical Georgian literature and history the whole life. He connected his life to Georgia and became the devoted friend to Georgian people. He wrote a lot of work and research about Georgian writers and public figures.

Georgian writer Iliia Chavchavadze called Arthur Leist "related with soul and heart", as he propagandize our national culture among the German community. In 1892, he decided to permanently settle in Georgia, second native land where he died at the age of 75 in 1927. In the last decade of 19 century Russian government nationality in Georgia, among them was German Colonists too, with this treatment he tried to have base in Caucasus. German colonists of on well with Georgians. They studied a lot from each other. In 1906, there was real celebration, when the German colonists were allowed to open the newspaper with the name "Kaukasische Post" or "Caucasus Post" or "Caucasus newspaper". According the title of newspaper you can guess how important it was for not only. German community living in Georgia or Tbilisi but also for the whole Caucasian German community. The newspaper was published in every Sunday.

The first editor and publisher of the newspaper was the true friend of Georgian people Arthur Leist. The publication of newspaper was stopped in November, 1911, because of financial problems but renewed in march, 1912. The second time it stopped was at the beginning of the World War II but soon renewed again.

The importance of newspaper is clearly shown in its publication letter: "German people are settled on all Caucasus. They are looking forward of any publication of our newspaper, which is the only German newspaper and the only connection to the outer world".

We couldn't make the completed picture of honored writer Arthur Leist, if we don't take consideration his unknown editorial work in the above mentioned newspaper, which was published for Caucasian German community.

ქართველ მეფე-მთავართა მისიონერების საქართველოში ყოფნით დაინტერესების მოტივები

კათოლიკე მისიონერების საქართველოში მოღვაწეობას საქართველოში დიდი ხნის ისტორია აქვს. პირველად მისიონერები XIII საუკუნეში მოვიდნენ. განსაკუთრებით გააქტიურდა რომის ინტერესი საქართველის მიმართ, რასაც თეატინი და ფრანცისკანი მისიონერების მისიების დაარსება მოჰყვა XVII-XVIII საუკუნეებში. ზოგადად მისიონერების ძირითადი საქმიანობა კათოლიკობის პროპაგანდა იყო, მაგრამ მკვიდრი მოსახლეობის კარგი დამოკიდებულების მოსაპოვებლად ისინი სხვადასხვა ხელობასაც (მკურნალობა, მხატვრობა, სხვადასხვა სახის ხელოსნობა...) ფლობდნენ, რის გამოც მათ მიმართ საქართველოს მეფე-მთავრებს და სხვა ფეოდალებს პრაგმატული ინტერესი ჰქონდათ.

კათოლიკე მისიონერების საქართველოში ჩამოყვანით დაინტერესების პირველ დაფიქსირებულ მაგალითს წარმოადგენს პორტუგალიელი მისიონერის ანტონიოს ჩანაწერი, რომელიც სამცხის ათაბაგ მანუჩარს შეხვდა ირანში 1597 წელს. ანტონიო მოგვითხრობს: “მანუჩარ ხან მთავარმა, რომელიც ქართველების ერთი სამთავროს პატრონია, ესრედ მითხრა ისპაჰანში, დიდად მოხარული ვიქნები, უკეთუ რავდენიმე თქვენი მღვდელი წამომყვება ჩემს სამეფოში და თუ ერთ **მკურნალსაც** თან წამოიყვანს უფრო დიდად პატივცემული იქნებიანო”.¹

1631 წელს როცა გორის მისიონის ხელმძღვანელი ღონ პიეტრო ავიტაბილე თეიმურაზ I-ის ბრძანებით რომში გაემგზავრა, მას დაავალეს, რომ პაპისათვის ეთხოვა **მკურნალები და მხატვრები** გამოეყოლებინა. ამის შესახებ ვიგებთ პაპ ურბან VIII-ის მიერ კათალიკოს ზაქარიასთვის გამოგზავნილი წერილიდან. პაპი წერს, რომ ავიტაბილესაგან „სცნობთ მიზეზსა, თუ რატომ არ მოჰყავს თან ამ საშიშ გზაში თქვენ მიერ ნათხოვნი **მკურნალები და მხატვარნი**“.²

საქართველოში პატრების ყოფნით, რომ პრაგმატული მოსაზრებით იყვნენ დაინტერესებული, კარგად ჩანს იმერეთის მეფე ბაგრატის მიერ რომში გაგზავნილი წერილიდან: „ჩვენ მაგიერად ფრანგსა პატრი სერაფიონს და მის ამხანაგებს მრავალნი მოკითხვა მოგახსენეთ. აწე თუ ჩვენი თავი უნდათ ორიოდ **კარგი მეცნიერი და კაი აქიმი** პატრი მათის კაი **საექიმო წამლებით და წიგნებითა მოვიდენ და ღვთით ვეცდებით, რომ ალავიც გაუჩინოთ და სარჩოს საქმეც გაურიგოთ და როგორც წიგნიც უნდოდეთ იმისთანა წიგნიც რომის პაპს მიუწეროთ**. სიკეთის მეტი ამ ქვეყანას მაგათ არა უშამს რა ესემცა არ გიქნიათ რომე არ წამოხვიდეთ“. ასეთივე შინაარსისაა რაჭის ერისთავის შოშიტას წერილი გაგზავნილი იმავე სერაფინოსადმი.³ ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ ორივე წერილი – მეფისა და ერისთავისა, მათი შინაარსიდან გამომდინარე, ერთი და იგივე პირის დაწერილი უნდა იყოს. მეფეც და ერისთავიც კაპუცინებს გასამრჯელოსთან ერთად ჰპირდებიან პაპთან გაუგზავნონ ისეთი წერილი, (რა თქმა უნდა, მისიონერების საქმეარი), როგორსაც ისინი ისურვებდნენ. მეფე ან ერისთავი პირველ რიგში პაპსა და მის კურიას, მისიონერების უშუალო ხელმძღვანელებს რომში აცნობებდნენ მათი წარმომადგენლების კეთილსინდისიერების და იმ ეკონომიკური შეჭირვების შესახებ, რასაც ისინი განიცდიდნენ რომიდან უყურადღებობის გამო. იქვე აუცილებლად იქნებოდა თხოვნა მათდამი, ვისაც ეხებოდა, რომ სასწრაფო და ქმედითი დახმარება აღმოეჩინათ მისიონერებისათვის.

ამგვარი პათოსითაა დაწერილი შაჰნავაზის 1675 წლის ივლისის წერილი, რომლის ერთ, ჩემი აზრით, განსაკუთრებით საინტერესო ფრაგმენტს ქვემოთ გავცნობით. დაგვიანებული შემწე-

¹ თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თფ., გვ. 83.

² თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 121.

³ თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 244.

ობით შეწუხებულმა კაპუცინებმა პატრი რაფაელი გაგზავნეს რომში და წერილები გაატანეს. მათ შორის იყო შაჰნავაზის ორი წერილი, ერთი პაპის, მეორე კი კაპუცინების გენერლისათვის.

მეფე პაპ კლემენტე X-ს სწერდა, როგორ მიიღო თავის სამეფოში კაპუცინები და შეუწყობდა მათ კეთილად მოწყობას, მაშინ როდესაც მათ რომიდან არავითარ ყურადღებას არ აქცევდნენ. *“ამდენი ხანია აქ არიან არც ჯამაგირი მოუვიდათ, აღარც თქვენი წყალობა. ეს არ ვიცით, თუ გამოუგზავნეთ რამე და არ მოუვიდა. თუ არ მოიგონეთ და არ გამოუგზავნეთ, ეს ვერ შევიტყუთ სადაც სხუაგან, ან ისპაანს და თავრეზს, სადაც გარეშემომში თქვენის სახელით დადგენილი პატრები არიან, ყველას წელიწადში ჯამაგირი მოუვა. ამათ ხუთი წელიწადია არა მოსვლია რა, თუ ჩუენს ქუეყანას ყოფისათვის არას უგზავნით და არას ნაღვლობთ, ჩუენც არ დაგაყენებთ, საყდარს ისევ დაუუქცევთ და ამათ გამოგყრით, თუ მათი აქ დგომა გინდათ, ჯამაგირი მართალი გაურიგეთ როგორც სხუა ალაგის დგომს პატრებს აქუს¹ და ეს პატრი რაფაელი ისევ გამოგზავნეთ.* ამან ჩუენის ქუეყნის ენა იცის და ყოველს კაცს იცნობს და ყველანი ეწყობიან და ყუეელას სიყვარული აქუს და თქუენის სახელისათვის დიდათ სჯობს ამის აქ ყოფა². ასეთივე შინაარსისაა და იმავე ტონითაა დაწერილი შაჰნავაზის წერილი კაპუცინების გენერალ პატრ ბონვენტურა ლეკარტისადმი.²

მრავლისმთქმელი კითხვა დაუსვამს ჟან შარდენისათვის ოდიშის მთავრის ლევან III-ის მეუღლეს, შაჰნავაზის ძმისწულს, დედოფალ თინათინს თეატინელი მისიონერების და სხვა მრავალი სტუმრის თანდასწრებით: *“მკითხა, თუ რატომ არ ჩამოდიან სამეგრელოში ის ევროპელი ხელოსნები, რომლებმაც ასე მშვენივრად იციან ლითონის, აბრეშუმისა და შალეულის დამზადება და რატომ ჩამოდიან მხოლოდ ბერები, რომელთაც ვერაფერში გამოიყენებ და არც სასურველნი არიანო?”³ ვფიქრობ, ამონარდს არ სჭირდება გაანალიზება. დედოფალმა თქვა ის, რასაც ფიქრობდა მაშინდელი მოსახლეობის დიდ უმრავლესობა, რომ არაფერი ვთქვათ, ოდიშის მთავრის გარემოცვაზე.*

ერეკლე II-მ თავისთან დაიბარა პატრი ლეონარდო, ეს უკანასკნელი რომში აცნობებს: *“ფრიად პატივცემულო და ღირსო მამაო. ტფილისი 18 აგვისტოს 1760 წ. იმედი მაქვს... რომ ერეკლე საქართველოს მეფემ ორგზის მეტად ალერსიანი წერილით მიმიწვია... როგორც წინეთ გაცნობე, აქ მომიწვიეს ვითარცა ექიმი, რადგან საქართველოს მეფის თეიმურაზის ასული, ერეკლეს და, ავად არის. ეს მგზავრობა ჩემთვის სასარგებლო იმ მხრივ არის, რომ თავისუფლად ვემსახურები სულიერად ამ კათოლიკე ერს.”⁴*

როდესაც ერეკლემ წერილი მისწერა უფროს პატრს და *“პატრი გიორგის პატარა გორის საზოგადოებისათვის”* გაგზავნა მოსთხოვა, მან პატრი ანდრია გააგზავნა, რადგან სხვა არავინ ჰყავდა ქართული ენისა და ექიმობის მცოდნე.⁵

1782 წლის 10 იანვარს კაპუცინი ფორთუხათო რომში აცნობებდა, რომ ეჩმიაძინის სომეხ პატრიარქს ერეკლესათვის შეუთავაზებია, რომ საქართველოდან კაპუცინები განდევნე და სამაგიეროდ ჩემი ხარჯით ერთ კარგ ექიმს ევროპიდან ჩამოგიყვანო. როგორც ჩანს, მეფესა და პატრიარქს შორის შეთახნება შესდგა. პატრიარქს დანაპირები შეუსრულებია.⁶ ალბათ, დასახელებული ფაქტი ჰქონდა მხედველობაში კაპუცინ ანდრიას, როდესაც წერდა (1790 წ.), რომ სომხებმა ერეკლეს კაპუცინების განდევნა თხოვეს და შვიდასი თუმანი შესთავაზეს. მეფეს უპა-

¹ როგორც მ. თამარაშვილი წერდა, პროპაგანდამ საქართველოში იმიტომ გამოგზავნა კაპუცინელი ბერები, რომ ისინი გამოირჩეოდნენ თავიანთი ლატაკი ცხოვრებით, მაგრამ მათ ვერ გაამართლეს კონგრეგაციის იმედი. თამარაშვილი მ., ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე /რედაქცია გაუკეთეს, წინასიტყვაობა დაურთეს და გამოსაცემად მოამზადეს ზაზა ალექსიძემ და ჯუმბერ ოდიშელმა, თბ., 1995, გვ. 618.

² იქვე, გვ. 246-247.

³ ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქუეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ) / ფრანგულიდან თარგნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ., 1975, გვ. 222.

⁴ თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 378

⁵ იქვე, გვ. 385-386.

⁶ იქვე, გვ. 399-400.

სუხია: “მე და ჩემი სახლობა უექიმოდ ვერ დავრჩებითო“. სომხები დაჰპირდნენ მეფეს ევროპელი ექიმის ჩამოყვანას თავიანთი ხარჯით და მართლაც კონსტანტინოპოლიდან ჩამოიყვანეს ფრანგი მკურნალი, რომელიც ისეთი ვერ გამოდგა, როგორც მეფე ერეკლეს უნდოდა.¹

სოლომონ მეფე პაპ პიუს VI-ს: “ამას მოგახსენებთ: ვედრებას ვყოფთ წინაშე მათსა, ორი აქიმი ასრეთი გვიწყალობო ყოვლისა სნეულების. თიაქარის, ჩამოსულის, თუ ჩამოუსვლელის კარგად იცოდეს, თქვენეულად, თქვენ რომ გეკადრებათ. ერთი სათიც, კარგი გვიბოძოთ, ბატონო“. 1778 წლის აგვისტო.²

პაპი პიუს VI სოლომონ I-ს: „... ამ ჩვენი გრძნობის თქვენდამი გამოცხადებისათვის, დიდის სიამოვნებით ვისმენთ თქვენს სათხოვარს ერთის ექიმის გამოგზავნის შესახებ. თქვენის წადილის კმა საყოფლად, რაოდნათაც შეგვიძლია, ვეცდებით. ესლა ვბრძანეთ წარმოგივლინოთ საჩუქრად საათი. გვენბავს ეს საათი შეინახოთ იმის სახსოვრად, რომ თქვენთვის ვზრუნავთ“.³

ადვილი არ აღმოჩნდა ექიმების მოძებნა. ფულის უქონლობის, გზის სიშორისა და სირთულის გამო თავს იკავებდნენ. ბოლოს, როგორც იქნა ერთმა ფრანგმა, ავინიონის უნივერსიტეტის პირველმა ექიმმა პიერ დელონგმანმა განაცხადა თანხმობა. პროპაგანდასა და მას შორის მიმდინარეობდა მიმოწერა, მაგრამ არაა ცნობილი ჩამოვიდა იმერეთში თუ არა.⁴

1787 წ. 3 აგვისტოს პატრი ანდრია რომში აუწყებდა ქართველი კაპუცინი გორელი ანტონის გარდაცვალებას. ანტონი დახელოვნებული ექიმი ყოფილა და თითქმის მუდამ ერეკლესთან იყო და მის კარისკაცებსაც ის მკურნალობდა. ანდრია ითხოვდა, რომ რომში კაპუცინებში მონაზნად მყოფი, გარდაცვლილის თანამემუღლე და სეხნია, თბილისელი ანტონა, გაეწვრთნათ ექიმობაში და საქართველოში გამოეგზავნათ.⁵

პატრი ანდრია 1790 წლის 20 იანვრის წერილში წერდა, რომ სომეხ მღვდლებს “ჩვენი ექიმობა ცოტათი აშინაურებს და გვიმეგობრებს. ეს რომ არ იყოს მცირე რამეც კმარა, რომ დაგვიწყონ ჩვენ და ჩვენს კათოლიკებს დევნულება“.⁶

პატრი ანდრია ითვალისწინებდა რა დასავლეთ საქართველოში კათოლიკე პატრების არამყარ მგომარეობას, იმერეთის მეფის განწყობა-სურვილებზე დამოკიდებულ ყოფნა-არყოფნას იმერეთის სამეფოში, 1799 წელს რომში გაგზავნილ წერილში აღნიშნავდა: „... სოლომონმა ვგონებ, ახლა გონიაში დააყენოს ორი პატრი, გარნა ჩვეულები დაგვარ, ბევრ ხანს არ გასტანოს მისმა სიკეთემ, მაინც არა უშავს რა, ისევ დაბრუნდებიან ახალციხეს; ხოლო შემდგომ, როდესაც დასჭირდებათ ექიმები, კვალად მოუწოდებენ, როგორათაც აქამდე მუდამ შვრებოდენ“.⁷

პროპაგანდისათვის გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: „მე ძმა ონოფრიო ოანჯანოვი, მღვდელი და დეკანოზი სარატოვის პრეფექტურისა რუსეთის იმპერიაში, უფროსი და დეკანოზი სარატოვის პრეფექტურის კათოლიკე ეკლესიებისა და მოწესე მოქადაგეთა ძმათა (დომინიკანელთა). “მდაბლად გაუწყებ შემდეგს. მე საქართველოს ქალაქ ტფილისში დაბადებული, 17 წელიწადი დავეყავი პატრი კაპუცინებთან. ოცდარი წელიწადია რაც ჩემს სამშობლოს გავშორდი და პოლონეთში მოქადაგე ძმებთან, გამოსაცდელი დროს გატარების შემდგომ, მონაზონად შევდეგი. მათი უსამღვდელოსოების მიტროპოლით არქიეპისკოპოსის, სტანისლავ სეთცევიჩის თანხმობით და ეგრეთვე ჩვენის წესის პროვინციალის ნებით საქართველოში მოვედი სანახავად და სანუგეშოდ დედაჩემისა და სხვა დანარჩენ ნათესავებისა. მაგამ რა მოვედი, ნუგეშის მაგიერ შევსწუხდი. ჯერ იმის გამო, რომ იმერეთში მყოფ კაფუცინი პატრი ნიკოლა რუთინიანელი დაბრე-

¹ თამარაშვილი მ., პასუხად სომხის მწერლებს რომელნიც უარყოფენ ქართველ კათოლიკობას . ისტორიული გამოკვლევა, თბ., 2008, გვ. 80.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 396.

⁴ იქვე, გვ. 397.

⁵ იქვე, გვ. 405-406.

⁶ იქვე, გვ. 406.

⁷ იქვე, გვ. 395.

კოლებას აძლევს, რისგამო ჩვენს კათოლიკებს განსაცდელი მოელის კათოლიკე სარწმუნოების დატოებისა... წმიდა კრების უმორჩილესი მონა, ძმა ონოფრიო ოანჯანოვი, გორი, 28 აპრილს 1803“.¹

კაპუცინები საქართველოს შვილებს ლათინის ტიბიკონზე იმიტომ არ აკურთხებდნენ, რომ შემდგომ მათ არ დაეჩრდილათ ლათინი მისიონერები. მის გამო ხსენებული ლათინის წესის მღვდლის ტფილელის ონოფრიოს მოსვლა საქართველოში სასიამოვნოდ არ დაურჩათ. რა დაყარა ხმა, საქართველოში დარჩენას ვაპირებო, კაპუცინები შეშფოთდნენ და 5 ივნის 1803 წ. კიდევ რომში მისწერეს თავიანთი მწუხარება და დარდი: “სამი თვე იქნება, რაც აქ მოვიდა პოლონეთიდან ერთი პატრი დომინიკიანი, აქ დაბადებული, თავის დედის სანახავად; მაგრამ ახლა ვეღარ გადაუწყვეტია წასვლა და აქ დარჩენას აპირებს“.

ის მღვდელი უქმად არ ატარებდა დროს, ბევრს შველოდა თავისი ხელობით, მაგრამ მაინც კი მისიონერების გული ვერ მოიგო.²

წერილში დასახელებული პატრი ნიკოლა თავის უფროსის ბრძანებას აღარ ემორჩილებოდა. ის შესანიშნავი ექიმი იყო და ქართველები პატივს სცემდნენ. მისიონერებს მისი საქართველოდან გაძევება უნდოდათ, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწიეს. მისმა უფროსმა რომს მისწერა, პროპაგანდამაც პეტერბურგს თხოვა, საქართველოს მთავარმართებელმაც ბრძანება მიიღო. ბოლოს პატრი ნიკოლა იტალიაში წასვლას დასთანხმდა და გზას დაადგა. გაიარა ქუთაისში, სადაც მისიონერს მისი ნაცნობი ერეკლე II-ის შვილები – იულონი და ფარნაოზი დახვდნენ. არც მათ და არც მეფე სოლომონ II-ს მისიონერ-ექიმის გაშვება არ უნდოდათ. ბატონიშვილებმა რომში წერილი გაგზავნეს, რომელშიც წერდნენ პატრი ნიკოლას კარგი კაცობის შესახებ. „ჩვენც უმეტესად ვითხოვთ ვედრებით რომელ მისცეთ უმაღლესი ბრძანება პატრი ნიკოლოზს ჩვენთან ყოფისა...“³

ბატონიშვილები პაპს პირდებოდნენ, როგორც წინათ თავიანთ სამეფოში, პატივს მიაგებდნენ პატრებს “ერთის წილ ათას იმდენს მიიღებენ პატივსა და სიყვარულსა“.

სულ სხვა ტონში იყო დაწერილი სოლომონ მეფის წერილი: თქვენმა უმაღლესობამ კეთილ ინებოს და ჩვენი სიყვარულისათვის პატრი ნიკოლას ნება მისცეს ჩვენთან დარჩეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ძალით არ დავიჭერთ, გამოვიგზავნით, მაგრამ შემდეგში კი აღარც ერთ პატრს დავაყენებთ აქ; ყველა იძულებულნი გახდებიან აქედან წავიდნენ, ერი დარჩება უმწყემსოდ. მაგრამ იმედი გვაქვს, არ ინებოთ, რომ ეს მოხდესო.⁴

ვფიქრობ, ამ მცირე წერილით გასაგები ხდება, რომ მისიონერებს ქართველი მეფე-მთავრები მხოლოდ პრაგმატული მოსაზრებით ეგუებოდნენ მათს საქმიანობას.

¹ იქვე, გვ. 488-489.

² იქვე, გვ. 490.

³ იქვე, გვ. 491.

⁴ იქვე, გვ. 492.

Eldar Mamistvalishvili

Gori State Teaching University

**MOTIVES OF INTEREST IN THE PRESENCE OF GEORGIAN KINGS-CHIEF
MISSIONARIES IN GEORGIA
RESUME**

The work of Catholic missionaries in Georgia has a long history in Georgia. Missionaries first appeared in the 13th century. Rome's interest in Georgia intensified, leading to the creation of Theatines and Franciscan missionary missions in the 17th and 18th centuries. In general, the main activity of the missionaries was the promotion of Catholicism, but in order to gain a good attitude of the indigenous population, they also mastered various crafts (medicine, painting, various crafts ...), so Georgian kings and other feudal lords showed a pragmatic interest in them.

მძოვრეთის მწიგნობრული კერის ისტორიიდან

ნაშრომის მიზანია მძოვრეთის მწიგნობრული კერის ისტორიის შესწავლა და ფანასკერტელ-ციციშვილთა ღვაწლის შეფასება ქვეყნის კულტურულ ცხოვრებაში. ეროვნული ერთიანობისათვის თავდადებული მებრძოლი, ზაზა ფანასკერტელი სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობასთან, ერთად მეცნიერულ და მწიგნობრულ საქმიანობას ერთმანეთთან შესანიშნავად ათავსებდა. საციციანოს ფუძემდებლის ტრადიციებს აგრძელებდნენ მისი შთამომავლები, რომელთაგან ცნობილია არაერთი პოეტი, მთარგმნელი და გადამწიგნობარი მწიგნობარი. მედიცინის მცოდნემ და შესანიშნავმა მკურნალმა დიდი წვლილი შეიტანა ამ დარგის განვითარებაში. მის სახელს უკავშირდება ქართული მედიცინის ისტორიის უნიკალური შედევრი, „სამკურნალო წიგნი კარაბადინი“¹, რაც მიანიშნებს ზაზას განსწავლულობას და მეცნიერულ ცოდნას მედიცინაში. სიმბოლურია, რომ ფანასკერტელ-ციციშვილთა საგვარეულო საძვალეში, ყინწვისის ეკლესიის ეგვტერში სამკურნალო მცენარეები ამშვენებენ ზაზა ციციშვილის ფრესკას. მისი სახელმწიფო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა სათანადოდ იქნა დაფასებული. 1987 წელს დიდი ზეიმით აღინიშნა ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის დაბადებიდან 550 წელი და „სამკურნალო წიგნის“ შექმნის 500 წლისთავი.

XV საუკუნის მეორე ნახევრის ხელნაწერის (Q-877) არშიაზე ქარაგმული წარწერით ხშირად გვხვდება ფრაზები, „ბრძენთავარი“, „დიდი ფანასკერტელი“, „პატრონი ფანასკერტელი მკურნალი ზაზა“ და სხვ. მისი სახელი სათავადოში ერთგვარ სავიზიტო სახელად იქცა. ტექსტის რამოდენიმე განსხვავებულ კონტექსტში, „პატრონის“ ეპითეტით რამოდენიმეჯერ მოიხსენიება ავტორი. სამკურნალო წიგნის ხელნაწერის გვერდზე -177რ-ზე ზაზასადმი მიმართვით იწყება: „ქრისტე ღმერთო, ადიდე ორთავე შინა ცხოვრებითა ბრძენთავარი ფანასკერტელი ზაზა, ამინ.“ ხელნაწერმა შემოგვინახა მხოლოდ ერთი გადამწერის ვინაობა: „ქრისტე შეიწყალე მჩხრეკელი ამისა უღირსი მახარებელი ამინ.“ ანდერძ-მინაწერებში ორჯერ მოიხსენიება მახარებელი. 1482 წ. ჭარმაულთა მიერ მირთმეული ანდერძის წიგნის ბოლოს იკითხება: „დაიწერა ქ“სრო ჳელითა მცხეთის ქადაგის მახარებლისათა და მოწამეც არის.“² 1492 წელს მახარებელს კონსტანტინე მეფის მიერ მცხეთის კათალიკოსისათვის მიცემული სიმტკიცის წიგნიც გადაუწერიდა.³ ამ დამატებითი ცნობებით გაირკვა „მჩხრეკელის“, ანუ მწერალის ვინაობა - კონსტანტინე მეფის მდივანმწიგნობარი მცხეთის ქადაგი მალალაძეების საგვარეულოს წარმომადგენელი, კალიგრაფი მახარებელი ივანის ძე მალალაძე. ხელნაწერის მინაწერის მიხედვით, „ქრისტე ღმერთო, ადიდე დავითი, ძე მეფეთა მეფისა კონსტანტინესი“ დავით ბატონიშვილი მეფედ არ მოიხსენიება, რაც ხელნაწერის დათარიღების საშუალებას იძლევა (1479-1505 წწ.). ზაზამ, როგორც ჩანს, სიცოცხლეშივე გადააწერინა „კარაბადინი“ სათანადო კომპეტენტურობით გამორჩეულ მახარებელს XV საუკუნის 80-იან წლებში. ტექსტი ნაწერია მხედრულად ღია და მუქი ყავისფერი მელნით, მხატვრობის ნიმუშები და თავკაზმულობანი შესრულებულია წითელი და შავი მელნით.

„კარაბადინის“ პირველ წიგნში განხილულია მედიცინის ზოგადი საკითხები, ჰიგიენისა და დიაგნოსტიკის პრინციპები, ფარმაკოლოგიური საშუალებანი, სადაც განხილულია „სამკურნალო-

¹ ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი, სამკურნალო წიგნი, კარაბადინი ტექსტი მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო პროფ. მ. შენგელიამ, თბ., 1978.

² ქრონიკები და სხვა მასალა საქარველოს ისტორიისა და მწერლობისა. შევსებულია, ქრონოლოგიურად დალაგებული და ახსნილია თ. ჟორდანიას მიერ. ტ. II. ტფ., 1897, გვ. 306.

³ იქვე, გვ. 309.

წამლო“ საშუალებათა ძირითადი ფორმები, მათი გამოყენებისა და ტექნოლოგიის საკითხები. ზაზას სამკურნალო წიგნში საინტერესოა აღწერილი სადიაგნოზო საშუალებანი, სნეულის გამოკითხვის, დაავადებათა გამოცნობის ხერხები, ავადმყოფთა გასინჯვის და გამოკვლევის ჩატარების მეთოდები, სადაც გამოკვლევისას ექიმი სარგებლობს წინასწარ შედგენილი უარესად რაციონალური სქემით.

ცალკე თავად არის გამოყოფილი მოწამვლები, მათი კლინიკა და შხამსაწინააღმდეგო საშუალებანი, მათ შორის შხამიანი ისრის ჭრილობის მკურნალობისთვის. ამ მხრივ მედიცინის მკვლევარები უნიკალურ „სამკურნალო წიგნად“ მოიხსენიებენ, რადგან ეს საკითხი არც ერთ დღემდე ცნობილ ქართულ სამკურნალო ძეგლში არ ყოფილა აღწერილი ასეთი სისრულით. საინტერესოა აღმოცენებული აგრეთვე სადიაგნოზო საშუალებანი, დაავადებათა გამოცნობის ხერხები, ავადმყოფთა გასინჯვის მეთოდები და სხვ. სამწუხაროდ აფთიაქის ან, „სასნეულოს“ ნაშთები არ აღმოჩნდა ნაქალაქარში ჩატარებული დაზვერვითი საველე ექსპედიციებით. მძოვრეთში სამედიცინო კერის არსებობის საფუძველს იძლევა ქვემო საციციანოს რეზიდენციაში, სოფ. ნიბისში (მცხეთის მუნიცი.) XVII საუკუნის „ზაზას ციხის“ კედელში, 1992 წელს ციხის გაწმენდითი სამუშაოებისას აღმოჩენილი თახჩებიანი ნაგებობა - „აფთიაქი“,¹ რომლის დაარსება ზემო ციციშვილთა საგვარეულო ტრადიციას უკავშირდება. თახჩების სიახლოვეს აღმოჩნდა სააფთიაქო ინვენტარი, მოჭიქული კერამიკული და ფაიფურის ჭურჭლის დიდძალი ნაშსხვრევეები, ასევე სხვადასხვა ზომის ფერადი მინის ჭურჭელი.

ზაზა ფანასკერტელის სამკურნალო წიგნის, „კარაბადინის“ ერთადერთი ეგზემპლარი (Q-877) ვახტანგ VI-ს განუახლებია. სავარაუდოდ ვახტანგ V ნაზარალიხანის მეფობისას (1658-1676 წწ.), მოწინავე სადროშოს სარდალ სახლთუხუცეს, ზაზა ციციშვილის მკვლევლობის და ციციშვილთა საგვარეულოს შევიწროება-დარბევის შემდგომ დაიდო ბინა ხელნაწერმა სამეფო კარზე, რასაც გვაუწყებს შემდეგი მინაწერი: „ქ. ჩვენ საქართველოს გამგებელმან ბატონიშვილმან პატრონმან ვახტანგ თვითუღალდ ფურცლად მოშორებული კარაბადინი ესე შევაწყობინე და შევაკრევეინე საკმარად და სასარგებლოდ კაცთათვის და საკსრად ყოველთა ქ კ სტ ყ ზ“ (1709 წ.). როგორც ანდერძიდან ჩანს ფურცელ-ფურცელ დაშლილი კარაბადინი „შეუმოსავთ“ ძვირფასი ყდით, არშიებზე განუთავსებიათ ტექსტთან დაკავშირებული შენიშვნები და განმარტებანი. 1724 წელს ვახტანგის მიერ უნდა იყოს წადებული რუსეთში. მისი გარდაცვალების შემდეგ „სამკურნალო წიგნი“ ბატონიშვილ ბაქარის ხელში გადასულა. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ბაქარის შვილიშვილის - გიორგი ალექსანდრეს ძის საკუთრება გამხდარა, რომელიც 1852 წელს სოფ. ლისკოვოში უძეოდ გარდაცვლილა. უნიკალური ხელნაწერი Q-877 ამჟამად ინახება მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში.

ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწეს, ღრმად მოაზროვნე და განსწავლულ „მკურნალს“ ლიტერატურულ-მწიგნობრული საქმიანობითაც გამოუჩენია თავი. შეუკრებია და ერთ წიგნად გადაუწერინებია იოანე ოქროპირის „სწავლანი“.² ხელნაწერის 190 r-ის ქვედა არშიაზე ტექსტის ხელით, ნუსხურით მიწერილია: „ადიდე ღმერთო ბატონი ფანასკერტელი ზაზა ორთავე შინა ცხოვრებათა“. გადამნუსხველი, ზაზას დამსახურებას საგანგებოდ ასე განმარტავს: „ეს წიგნი ყოველივე ბატონმან ზაზამან შემოიკრიბა“.³ უკანასკნელი ფრაზა მიანიშნებს, რომ იოანე ოქროპირის „სწავლანი“ ცალ-ცალკე შეუკრებია და ერთ წიგნად გადაუწერინებია. მწიგნობრული მემკვიდრეობის ტრადიციასთან ერთად საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ფანასკერტელ-ციციშვილთა ღვაწლი, საზღვარგარეთ არსებული საგანგებობისთვის გაღებული დიდი შეწირულებანი.

¹ ს. სალუქვაძე, პასუხი უსაფუძვლო კრიტიკის გამო, მაცნე, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბ., 1993, № 1, გვ. 177-178.

² ხეც. H- 1674;

³ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია), შედგენილი და დასაბჭვლად დამზადებული ე. მებრეველის მიერ, ტ. 4, თბ., 1950, გვ. 108.

ქვეყნის ეროვნული ერთიანობისათვის თავდადებული სახელმწიფო მოღვაწე, ზაზა ფანასკერტელი სათანადოდ აფასებდა საზღვარგარეთის სამონასტრო კერების რელიგიურ-კულტურულ, სახელმწიფოებრივ და საერთაშორისო მნიშვნელობას. მონასტრისთვის ძალზე მძიმე გაჭირვების ჟამს იერუსალიმში „დიადი საქონელი“ გაუგზავნია. ასეთი მზრუნველობისთვის მონასტრის კრებულს ზაზა ფანასკერტელისთვის წირვა და საუკუნო ალაპი განუწესებია. ალაპში (№118) ვკითხულობთ: „ქ. ამას დღესა წირვა და საუკუნო ალაპი ფანასკერტელისა-ც(ი)ციშვილისა ზაზასი. რაოდენცა მღ(უ)დელი იყოს, წირვისა ნუ დაკლებს. ს(ა)წირავი მონასტრით მიეცემოდეს. ნუვინ დაკლებთ. ვინცა დაკლოს, კანონს ქუ(ე)შე იყოს, დიდს დაჭირებაში(გ)ან ვიყვნით და დიადი საქონელი მოგ(უ)ვიდა, და მისთ(ჯ)ს გაუჩინეთ.“¹ ამ საგვარეულო ტრადიციას აგრძელებდნენ მისი შთამომავალნი.

XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და XVI საუკუნის დამდეგის საზოგადო მოღვაწე, ზაზა ფანასკერტელის შვილი, სამეფო კარის დარბაისელი მერაბ ციციშვილი ქტიტორული მოღვაწეობით არის ცნობილი. ჭეშმარიტ მამულიშვილს, არც საზღვარგარეთ სამონასტრო სავანე დარჩენია მზრუნველობის გარეშე. 1902 წელს სინას მთაზე და იერუსალიმში ექსპედიციისას ნიკო მარის შედგენილმა, იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქოს ქართული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობის ანდერძ - მინაწერმა მეტად საინტერესო ცნობა შემოგვინახა მის შესახებ: „...ჯვარო პატიოსანო, შუე ცოდვილი აქა იელ[უს]სრუმს(!) მოსრული სვიმონიშვილი საბა ... ციციშვილს მერაბს შ ~ ს ღ ~ ნ მისნი ც(ო)დვ(ა) ~ ნი ... მწვედა გარჯილი ვარა, თქვენმ ~ ნ მზემ ~ ნ, დამიჭირ“ ს ურჯულოთა, ქრ“ეს მტერთა თათართა, მრავალ ხანსა სატყვეოს შემადგეს; საქონელი მეახლა ბატონის ჩემისა მერაბისი, მისი ვერა მიპოეს. ჩემთვის ს“ხარჯო იყო მოცემული ორამოცი ფლური, რაცა მე წამართვეს, სხვა მრავალი ჭირი გარდამკდა. ბოლოს მიშველა ღ ~ ნ, მოველი აქა იცრუსალემს.“² ამონარიდის მიხედვით მას საკმაოდ დიდი შეწირულება გაუგზავნია ვინმე საბა სვიმონიშვილის ხელით, რომელსაც ხიფათით აღსავსე გზა გაუვლია იერუსალიმამდე თავისი ბატონის ბრძანების შესრულებისას. იერუსალიმსა და სინას მთაზე მოღვაწეობდა ზაზა ციციშვილის შთამომავალი პროველი ეპისკოპოსი შიო.

XIV-XV საუკუნეების იერუსალიმური ბერძნული საპატრიარქოს ქართული ხელნაწერის მინაწერს მოსდევს საინტერესო ცნობა პროველი ეპისკოპოსის შიო ციციშვილის ღვაწლის შესახებ, რომელიც წმინდა ადგილების დაბრუნებისათვის ბრძოლაში ერთგულად ედგა ბენა ჩოლოყაშვილს. კახეთის მეფე გიორგის (ავ გიორგის 1511-1513 წწ.) სახლთუხუცესის, იერუსალიმში ჯვრის მამად მივლინებულ ბენასთან ერთად იგი იერუსალიმში 1512 წელს ჩასულა.³

ბენა ჩოლოყაშვილის მოსახსენებელში ვკითხულობთ: „პატრონსა მეფეთ-მეფისა გ“ის, ძესა მეფისა ალექსანდრესსა, ცოდვანი მისნი შეუნდნეს იესო ქრისტემან ღ ~ ნ, ა ~ ნ. მისგან[6] ჯუარის მამად მოვლინებულსა ჩოლოყაშვილსა ს ~ ხლის უხუცესა ბენასა და მშობელთა მისთა შეუნდნეს ღ ~ ნ, ა ~ ნ: ვინცა შენდობა გუიბრძანოს, მათცა შეუნდნეს ღ ~ ნ, ა ~ ნ, ა“ ნ. ცოდვილსა ციციშვილსა პროველ ყოფილსა შიოს შეუნდნეს ღმერთმა. ვინცა ბრძანოთ, თქვენცა შეგინდნეს. აქა, მე და სომეხნი დავისარჩლენით იაკობ წმიდისა საყდარზედა, და დიდი ჭირი და სარჯელი გარდამხდა ცოდვილსა ბენასა ძმანო. ნებითა ღ ~ თისათა აქა ფრანგთა გოლგოთა დავაგდებინე და მათი ყუელა გარეთ გამოუყარე, კანდელი და რაცა მათი იყო, მე ცოდვილმა ბენე, ამინ.“⁴ როგორც ამონარიდიდან ჩანს იერუსალიმის წმინდა ადგილების მფლობელობაზე ჩამოვარდნილ

¹ ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, XI-XVII თბ., 1962, გვ. 90, 150;

² ნიკო მარი, იერუსალიმის ბერძნული წიგნსაცავის ქართული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობა, დასაბუჯდად მოამზადა ე. მეტრეველმა, თბ., 1955, გვ. 36.

³ А. Цагарели, Памятники грузинской старины в Святой земле и на Синае, Православный палестинский сборник, т. IV, 1, Выпуск первый (СПб, 1888), стр. 167-68;

⁴ ნიკო მარი, იერუსალიმის ბერძნული წიგნსაცავის ქართული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობა. დასაბუჯდად მოამზადა ე. მეტრეველმა, თბ., 1955, გვ. 36.

დავაში დიდი შემართებით უპირისპირდება სომხურ საპატრიარქოს და ფრანგებს - „ფრანცისკელებს“. გაბედული თავდასხმებით იბრუნებს გოლგოთას და წართმეულ ქართულ მონასტრებს. იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ბერძნულ ხელნაწერთა კოლექციის ნუსხაში (№132) დაცული ხელნაწერის 344 verso-ზე მიწერილი ანდერძის მიხედვით ბენამ განაახლა წმ. თევდორეს ეკლესია. მის მწიგნობრულ საქმიანობაზე მზრუნველობა ჩანს ჩანაწერში: „ქ. ამა წიგნისა მეორედ შემკაზმავსა, ჩოლოყას შვილსა ბენასა შეუნდნეს ლ ნ. ქკ ~ სა სბ (1514 წ.) შეიკაზმა და ამა კუირასა, დღესა სამშაბათსა, მეორესა ჟამსა ღამისასა, შევაბი აღდგომის კარნი, ნები-თა ღთისათა. შენდობა ყავთ მადლსა ღთისსა, ძმანო.“¹

ბენას მრავალმხრივი მოღვაწეობა სიღრმისეულად არის შესწავლილი მეცნიერების: ე. მეტრეველის, ე. მამისთვალიშვილის, გ. ჯაფარიძის, ქ. შარაშიძის მიერ. ამიტომ საკვლევი თემიდან გამომდინარე მხოლოდ ავლნიშნავთ, რომ ბენა ამ მნიშვნელოვან საქმეში თანამებრძოლთა კრებულიდან საგანგებოდ ასახელებს შიო ციციშვილს, რაც მროველი ეპისკოპოსის დამსახურებულ ღვაწლზე მიანიშნებს. სიცოცხლის ბოლო წლები მროველ ეპისკოპოსს სინას მთის ქართულ სავანეში გაუტარებია. მის შესახებ უკანასკნელი ცნობა დაცულია სინას მთის მატეანის მოსახსენებელში; „ციციშვილს მროელს შიოს შ ~ ს ლ ნ. მის ძმას ვახტანგს შ ს ლ ნ, და თანამეცხედრესა როდამს შ ს ლ ნ.“²

1538 წელს დაიწერა „მარხვანი“ ზაზა ფანასკერტელის შთამომავლის „ქაიხოსროს ბრძანებითა ... აწყურისა ქალაქსა და მონასტერსა და სახელგანთქმულისა ფანასკერტელთა და აწ ციციშვილისა“.³

მძოვრეთის მწიგნობრულ კერაში (XVII ს.) დაიწერა საციციანოს წინამძღოლის მეფე თეიმურაზ პირველის თანამებრძოლის, დედოფლის სახლთუხუცესის, ნოდარ ციციშვილის „ბარამგურიანი.“ ამ პოემის ქართული რედაქციის ავტორობაზე მიანიშნებს „არჩილიანში“ დაცული ცნობა: „ფარსადანის ძემ ნოდარ თქვა ქება ბარამ-გურის, შვიდთა იყლიმთა ხელმწიფეთა ხოტბა სრული...“

ნოდარ ციციშვილი „ბარამგურიანის“ შესავალში თავად გვაძლევს ცნობებს პოემის წარმომავლობისა და მისი სპარსული ვერსიების შესახებ. შესავალში აღნიშნავს, რომ პოემაში გადმოცემული ამბავი სპარსულად „უთქვამს“ ნიზამი განჯელს, ხოსრო დეჰლევისა და ჯამის, ხოლო ჩალათურ ენაზე ნავოის. მეცნიერები ეთანხმებიან კ. კეკელიძის შეფასებას, რომ ნოდარის ნაშრომი არის არა თარგმანი, არამედ გადმოკეთება გადამუშავება და წარმოადგენს თავისებურ ქართულ რედაქციას, ისეთს როგორც არის ნიზამისაგან მომდინარე აღნიშნული პოემის სპარსულ-თურქული რედაქციები. ნოდარი არ ჩამოუვარდება არც ნიზამის გამგრძელებლებსა და მიმბაძველებს, არც თვით ნიზამის. ზოგიერთი მისი სურათი გაცილებით უკეთესია, ვიდრე ნიზამისა.⁴ საყურადღებო და მრავლისმთქმელია ნოდარ ციციშვილის პოემის კეკელიძისეული შეფასება: „გასაკვირი არაა, რომ ჩვენ პოეტს რუსთაველიდან აუღია 16-მარცვლიანი შაირი, ისე მთელი პოეტური აქსესუარი ... ფრაზეოლოგია. ერთი სიტყვით კითხულობთ ნოდარის პოემას და ფიქრობთ, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრულ სამყაროში იმყოფებით. ამით აიხსნება ის დიდი პოპულარობა, რომელიც „ბარამგურიანს“ მოუპოვებია ჩვენში“.⁵ დ. კობიძე, კეკელიძის შეფასებას იმეორებს, „იმდენად თავისებურია კომპოზიცია პოემისა ... იმდენად მოხეხებულადაა ჩაქსოვილი ამ მასალაში ეროვნული და ქრისტიანული ელემენტი, რომ მიბაძვა ორიგინალობამდე აღის და

¹ იქვე გვ. 36-37.

² ივ. ჯავახიშვილი, სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947, გვ. 242.

³ ხეც. II -1698.

⁴ კ. კეკელიძე ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, II თბ., 1981, გვ. 404-405.

⁵ იქვე, გვ. 405.

დასძენს, რომ მისი შემოქმედება რუსთაველის დიდი პოეზიის მზითაა გამთბარი. მისი პოეტური მეტყველება ქართული პოეზიის არეშია მოქცეული, რაც ორიგინალობაზე მეტყველებდა.¹

როგორც წინასიტყვაობაში ამბობს ავტორი, დაიწერა „მზის მსგავსი პატრონის“ საქებად: „ქებად, თნებად და ნების საყოფელად ვილაც მზის მსგავსის პატრონისა ... წმიდათა მიმსგავსებული, ქაწულთა თანახმობილი.“ პოემა, რომ მარიამ დედოფლისადმია მიძღვნილი, მეფე როსტომთან შერიგების შემდგომ, ამას ადასტურებს ჩვენს მიერ აღმოჩენილი და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანილი საარქივო დოკუმენტი, სადაც ნოდარ ციციშვილი მოიხსენიება მარიამ დედოფლის სახლთუხუცესად: „ქ. ჩვენ ციციშვილი პატრონი ნოდარ სახლის : უხუცესი: პატრონი : ამზაბეგ: და: მდივანი : ბირთველი: კელმწიფეს : მეფეს : პატრონის : როსტომის ბრძანებითა : მივედით : სამწევრისს: კაცთას [ოტთას] : ყორჩიბაშისა: ბაადურისა : სარდლის: პაპუნასი: საცილობელის : მაძულეების : გასარიგებლად : რომელიც : საფიცარი: არ: იყო : ისრე :შეგარიგეთ : სხვა: რაც : ერთმანეთში : ნაძალადევი : იყო : მიწა : სარდლის: ყმათა: ფიცი: დავადეკოთ და გამოიფიცეს...“² შორსმჭვრეტელი და მოქნილი პოლიტიკური ალლოს მქონე როსტომ მეფე თეიმურაზის აქტიური მხარდამჭერის, გავლენიანი და უძლიერიერესი მოწინააღმდეგის, ნოდარ ციციშვილის, 1643 წლიდან შემორიგების შემდეგ, საკმაოდ მაღალ სამოხელეო სახელოს ბოძებით ცდილობდა მისი სრული ნდობის და ერთგულების მოპოვებას.

ხელნაწერის (H-932) დასასრულში მოიხსენიება ავტორი: „დასრულდა წიგნი ესე ბარამიანი ბრძანებითა ნოდარ ციციშვილისაგათა, მისგანვე სპარსული[დან] ქართულად ნათარგმანები და ნათქვამი ლექსად.“

ნაწარმოების დაწერის დროის დადგენა ადვილად ხერხდება პოემაში ნოდარ ციციშვილისგან ქართული მწერლობის ისეთი ძეგლების მოხსენიებით, როგორიცაა: „როსტომიანი“, „ლეილ-მაჯნუნიანი“, „იოსებ ზილიხანიანი“ და თეიმურაზ პირველის „ვარდულბულიანი“ და „შამიფარვანიანი“, რომელიც თეიმურაზს დაუწერია 1648-1655 წლებში. ისტორიული წყაროების მიხედვით ნოდარ ციციშვილი გარდაიცვალა 1658 წელს, შესაბამისად ნაწარმოები უნდა დაწერილიყო 1655-1657 წლებში. საბედნიეროდ ჩვენამდე მოაღწია ლიტერატურული ძეგლის ხუთმა ხელნაწერმა.³

ტრადიციულად ნოდარ ციციშვილის თხზულება მოიხსენიება „ბარამურიანის“ სახელწოდებით. კ. კეკელიძემ იგი „შვიდი მთიების“ სახელწოდებით გამოსცა 1930 წელს.

სახელოვან ქართველ მეცნიერებისგან „ბარამურიანის“ ნოველების წყაროთა ძიება და მათთან ქართული ვერსიების დამოკიდებულების გარკვევა თითქმის საუკუნეს ითვლის, რაც თავის მხრივ ნოდარ ციციშვილის შემოქმედების ორიგინალობაზე მიანიშნებს.

XV-XVIII საუკუნეების ქართული პოეზია რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნით“ საზრდოობდა. ეპოქის ქარტეხილებით მოტანილი უიმედობის განცდას “ვეფხისტყაოსანი” პატრიოტიზმის, ვაჟკაცობის, წრფელი სიყვარულის და უანგარო მეგობრობის იდეებით გამარჯვების მოპოვების იმედს უსახავდა. ამ უშრეტ წყაროს ეწაფებოდნენ პოეზიის მოტრფიალენი და ცდილობდნენ თავიანთი სულიერი განწყობა და სიყვარული მიმბაძველობით გამოეხატათ. „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლატორის სახელითაა ცნობილი, როსტომის სამეფო კარის სახლთუხუცესი (1636-1646 წწ.) ნანუჩა (მანუჩარ) ციციშვილი.

სამეფო კარის სახლთუხუცესის სახელოთი მანუჩარ ციციშვილი უკანასკნელად გვხვდება 1646 წლის რამოდენიმე დოკუმენტურ წყაროში.⁴ სავარაუდოდ მისი გარდაცვალების შემდგომ მისი ძმა, ყაია (1648-1658 წწ.) მემკვიდრეობით იღებს სახლთუხუცესობის თანამდებობას, რომ-

¹ დ. კობიძე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი, ბარამურიანის გარშემო, თბ., 1969, გვ. 161-162.

² სცსსა, ფ. 1448, ს. 2316.

³ ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ხელნაწერთა ნუსხები: A-664; A-860; H-932; S-4529; S-4627.

⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1972, გვ. 85, 691.

ლის შესახებ ცნობები XVII ს. 50-იანი წლების დოკუმენტებში აღარ მოიხსენიება. სავარაუდოდ იგი ამ დროს გარდაცვლილი უნდა ყოფილიყო. მისი ასული ანუკა ცოლად შეურთავს პაპუნა ციციშვილის ვაჟს, ცნობილ მოღვაწეს, დომენტი კათალიკოსის დისწულს, ზაზა ციციშვილს, რის შემდგომ ეს ორი დაპირისპირებული საგვარეულო შტო საბოლოოდ შერიგებულან.

მეფე პოეტი, არჩილი მიუხედავად იმისა, რომ როსტომმა თავის მემკვიდრედ მამამისი ვახტანგ მეხუთე აირჩია და სიცოცხლეშივე დაუთმო სამეფო ტახტი. სპარსოფილობის გამო, ირანელებთან შეურიგებელ მებრძოლ თეიმურაზს ამჯობინებს. ნანუჩას შემოქმედებისადმი არჩილის ტენდენციური დამოკიდებულება, არა მარტო განსხვავებული იდეურ-პოლიტიკური ორიენტაციით აიხსნება, არამედ ნანუჩას სიძის, ზაზა ციციშვილის მკვლელობის გამართლების მცდელობით. ზაზას „დანაშაული“ სამეფო კარის მიერ კვალიფიცირებული იყო როგორც ღალატი მეფისა და ქვეყნის წინაშე, მისი ახლო ნათესავები შესაბამისად სამეფო სახლის მტრებად ითვლებოდნენ. მხოლოდ ამით შეიძლება აიხსნას ნანუჩა ციციშვილის ნამოღვაწარის დაუმსახურებელი შეფასება:

„ნანუჩა რუსთველის ნათქვამში ბევრი რამ ჩაურევია,
საბრალოს ვერ შეუწყვია, წმინდა რამ აუძღვრევია...“

მამინ როცა „ზაქიანის“ გამლექსავი მამუკა მდივანი, თავისი ეპოქის მწერალთა შორის გამორჩეულ ადგილს მიაკუთვნებს. თავაქალაშვილი მას მოიხსენიებს: „მანუჩარ მწერალს, ტკბილი სიტყვისა მხმობელსა,“ რომელიც ყოველთვის „ერიდებოდა სიტყვასა უშვერსა და საგმობელსა.“¹ ნანუჩას პოეზიისადმი იმდროინდელი საზოგადოების გულისხმიერ დამოკიდებულებაზე მიუთითებს არჩილის გულისტკივილით გამოთქმული ჩივილი „რუსთველს არ ვიტყვი, ნანუჩას რასთვის აქებთ და მე არა-ო“.

განსხვავებული იდეურ-პოლიტიკური ორიენტაციის გამოა მხოლოდ მიუღებელი თეიმურაზ ბატონიშვილისთვის ნანუჩას ინტერპოლაციათა საკითხი: „კარგი კაცი ვინმე იყო, ღმერთმა აცხონოს, მაგრამ დიახ ცუდი პიტიკოსი ბრძანებულა, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ თავის მოგონილი ლექსები შეურთავსო.“ ეს მამინ, როცა ნანუჩას გვერდით „ვეფხისტყაოსნის“ ინტერპოლატორთა თაობების (იოსებ ტფილელი, მესხი მელექსე, გიორგი თუმანიშვილი და სხვ.) მუშაობა წახალისებულ-დაფასებული ჩანს, რომელთაც რუსთაველის გენიალური პოემისადმი უსაზღვრო სიყვარული აერთიანებდათ.

ზაქარია ჭიჭინაძის შეფასებით „ნანუჩა ციციშვილი იყო ქართველი მწიგნობარი ... ჰქონდა მდიდარი ბიბლიოთეკა ქართული წიგნებისა. ამ კაცს საქართველოში ბრძნად სახავდნენ ... ბევრნაირი ლექსებისა და მოთხრობების წერას აკუთვნებდნენ. მაგრამ მისმა ნაწერებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია“.²

ცნობილი ფაქტია, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემით საფუძველი ჩაეყარა მეცნიერულ რუსთველოლოგიას. ვახტანგ VI-ის 1712 წლის „ვეფხისტყაოსნის“ სტამბურად გამოცემას საფუძვლად დაედო XVII საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწის, სახლთუხუცეს ზაზა ციციშვილის დაკვეთით, გადაწერილი იშვიათი და ძვირფასი შემკულობით გამორჩეული, ილუსტრირებული ხელნაწერი, (Q-1082) ე. წ. „ზაზასეული ვეფხისტყაოსანი“³.

ხელნაწერი გადაწერილი იყო XVII საუკუნის 60-იანი წლებში. წიგნის მხატვრულად შემკობა - გაფორმება ორგანულად იყო დაკავშირებული წიგნის მაღალი კალიგრაფიული კულტურის დამკვიდრებულ დონესთან, რაზეც მიანიშნებს „ზაზასეული ხელნაწერის (Q-1082) გადამწერის, ცნობილი კალიგრაფის, პოეტის, სასულიერო მოღვაწის, (ნიკორწმინდის მღვდელმთავარი, 1660 წლიდან ტფილისის მიტროპოლიტი) იოსებ ტფილელის (სააკაძის) მინაწერი. რო-

¹ კ. კეკელიძე, აღ. ბარამიძე ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1969, გვ. 302;

² ზ. ჭიჭინაძე, ქართული მწერლობა XVII-XVIII საუკუნეებში, თბ., 1888 გვ. 58;

³ ხეც. ფ. Q-1082.

გორც ჩანს, ზაზასეული უძველესი ვეფხისტყაოსნის აღნიშნული ხელნაწერი, მეფე ვახტან V-ის (1658-1676 წწ.) მემკვიდრის, ლევან ბატონიშვილის, გამგებლობაში გადასულა, რასაც ადასტურებს ხელნაწერზე (Q-1082, 181r), გადაფხეილი, სარდალ-სახლთუხუცესი ზაზას სახელი. მამისგან ხელნაწერი მემკვიდრეობით ვახტანგ VI-ს გადასცემია და სწორედ ეს ხელნაწერი იქნა გამოყენებული 1712 წელს “ვეფხისტყაოსნის” სტამბური წესით გამოცემისას. სიმბოლურია, რომ მეფე პოეტს ვახტანგ მეექვსეს ქართული ტრადიციის არ უღალატია, მამისეული უძვირფასესი საგანძური მზითვეში გაატანა თავის მშვენიერ ასულს, თამარს, მომავალ დედოფალს, მეფე თეიმურაზ II-ის თანამეცხედრეს. თავის მხრივ მეფე ერეკლე მეორემ დედისეული ძვირფასი „ვეფხისტყაოსანი“ მზითვად უბოძა თავის ასულს თეკლა ბატონიშვილს.

პლ. იოსელიანის ცნობით აღნიშნული უნიკალური ხელნაწერი მის ვაჟს ალექსანდრე ორბელიანს (1802-1869 წწ.) მიხეილ ვორონცოვისათვის მიურთმევია საჩუქრად 1853 წელს. ცნობილია, რომ 1832 წლის მონაწილეს და შამილთან საიდულო კავშირის ბრალდებაში ეჭვმიტანილთან, ვორონცოვს არ ჰქონდა კარგი დამოკიდებულება. იცოდა რა ორბელიანმა მისი დიდი ინტერესი ძველი ქართული სიგელ-გუჯრებისა და ხელნაწერებისადმი, ამ ძვირფასი საჩუქრით ფიქრობდა ვორონცოვის გულის მოგებას. ხელნაწერის ადგილსამყოფელი მიკვლეული იქნა ვორონცოვის არქივში 1933 წელს. ხელნაწერი (Q-1082) ლენინგრადის ისტორიულ-არქეოგრაფიული ინსტიტუტის მ. ვორონცოვის არქივიდან ჩამოიტანეს 1935 წელს.

ზემოაღნიშნული მასალებიდან აშკარად ჩანს, როგორი რუდუნებით ამდიდრებდნენ ფანასკერტელ-ციციშვილები საკუთარ წიგნთსაცავებს ძვირფასი ხელნაწერი წიგნებით. მათი მწიგნობრული საქმიანობა უკავშირდებოდა კალიგრაფების მომზადებას, ქართული ხელნაწერი წიგნების გამრავლებას, ძველი ხელნაწერებიდან გადაწერას, ახალი ნუსხების დამზადებას და „ჯაზულითა და დახატვითა“ შემკობას. სწორედ მათი თაოსნობით გადაურჩა დაღუპვას ბევრი უნიკალური ხელნაწერი. მე-17ს. გადამწერებს შორის¹ თვალსაჩინო ადგილი უკავია ბედისმწერლიშვილების გვარს. ამ საგვარეულოს დახელოვნებული მდივან-მწიგნობრები ფარემუზ, იესე და ნათანაელ ბედისმწერლიშვილები ციციშვილთა კარზე მოღვაწეობდნენ, თუმცა გვაქვს შემთხვევები, როცა დამკვეთნი ცნობილი სამეფო კარის გავლენიანი პირები ჩანან, რომელთა შორისაა შაჰნავაზის მეუღლე მარიამი, ღომენტი კათალიკოსი და სხვ. კათალიკოსის ახლო ნათესაური ურთიერთობა ფანასკერტელ-ციციშვილთა ოჯახთან საფუძველს იძლევა ამ ფაქტს ახსნა მოეძებნოს. ღომენტი კათალიკოსის 1671 წ. ციციშვილთა სადავო მიწის წიგნში დაცული ცნობის მიხედვით, თავად კათალიკოსი საუბრობს თავის დისწულებზე: „ჩემს დისწულს ზაზასა და ზაალსა. ასრე რომ როდესაც კურთხეული ჩემი და, დედათქვენი, დედისიმედი მიიცვალა და თქვენ ყინცვისს წასასვენებლად მოინდომეთ და ასე მოგუახსენეთ ...ჩუენ ეს მოვინდომეთ, რომ ნიჩბისს თქუენის სასახლის სიახლეს აგეშენებინათ საყდარი და იქ მიგელოთ მიწათ ... თქუენც დაგუიჯერეთ. საყდრის აშენების საფიცრის წიგნი გამოგართვით, რომ ავაშენებთ და საძირკველი ვაკურთხეთ და ჩუენვე გავაჭრეინეთ.“² ფარემუზ ბედისმწერლიშვილის სახელს უკავშირდება ნუსხურით გადაწერილი „მარხვანი“³

ფარსადან ნოდარის ძის დაკვეთით ნათანაელ ბედისმწერლიშვილს გადაუწერია „სახარება“, რომელიც შესწირა “ცხოველს ჯვარს”. მის მიერაა გადაწერილი 1621 წლის „დავითნი“ (H-16), „ბიბლია“ (H-1207) და „ჟამნი“ 1672 წლის (H-1755).

იესე ბედისმწერლიშვილს გადაუწერია „ჟამ-გულანი“, მეფე ვახტანგ V-ის კარზე დაწინაურებულ, გავლენიან სარდალ - პალატ-უხუცესის, პაპუნა ფანასკერტელ-ციციშვილის უმცროსი ძის, ზაალის, დაკვეთით გარდაცვლილი დედის, მეფის ბიძაშვილის, დედისიმედის „სულისა საო-

¹ ა. ბაქრაძე, XVI –XVIII სს.საქართველოს საკათალიკოსო და სათავადო მდივან-მწიგნობართა ქრონოლოგიური რიგი, პალეოგრაფიული ძიებანი I, თბ., 1965, გვ. 26-28.

² ქართული სამართლის ძეგლები ტ. III, საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები, (XI—XIX სს.), ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ., 1970, გვ. 569.

³ ხეც. Q - 663.

ხად და ძეთა სადღეგრძელოდ“. ხელნაწერის 231 გვერდზე საინტერესო მინაწერში ვკითხულობთ: „... ფ~დ ცოდვილმა ფანასკერტელმა ციციშვილმა სარდარისა-პალატ - უხუცის პაპუნას ძემან ზაალ და თ~ა მეცხედრემან ჩ ~ ნმან ასულმან ამირეჯიბისამან ბატონმან მარიამ ვიგ(უ)-ლეთ და ვიგულისმოდგინეთ და აღვაწერინეთ წ ~ დ ესე და ს~ლთა განმანათლებელი უნაკ-ლულო და ყი~თრთ აღსრულებული ჯაზულითა და დახ(ა)ტკუთა ესე ჟამ-გულანი ს(უ)ლისა ჩ ~ ნისა საოხად და ძეთა ჩ ~ ნთა სადღეგრძელოდ და სასურველისა ჩ ~ ნისა მშობლისა სასულიეროდ და მოსაესენებლად ქართველთ მეფის დის, დედის-იმედის საოხად, შემოგწირეთ მცირე ესე შეს(ა)წირავი შენ საშინელსა და ცათა უმაღლესსა ვედრებისა ღ ~ ის მშობელსა ...“ წარწერის მიხედვით ხელნაწერი გადაწერილია 1661 წელს.¹ გადამწერის შესახებ ხელნაწერის ბოლო მინაწერში ვკითხულობთ: „უფალო, შეიწყალე ფრიად ცოდვილი იესე ამ შაბათ-კურიაკის მწერალი ... რაც ოდენ ძალ მედვა, სიკეთესა და სიმართლესა და რიგს ვეცადე ... უცუ-ბად წერისათვის ნუ მწყებთ ...“ აღნიშნული „ჟამ-გულანი“ №342 ვასილ არჩილის ძე ციციშვილმა შესწირა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას.

მძოვრეთის მწიგნობრულ ტრადიციას არ დალატობდნენ ზოვრეთის მხარეში ცნობილი ციციშვილების აზნაურიშვილები, რომელთა შორის ქარელში საგანმანათლებლო - აღმზრდელობით საქმიანობით ცნობილია დომენტი წინამძღვრიშვილი. 1787 წელს მისთვის აღსაზრდელად იოანე მამუჩაშვილი მიუბარებიათ. განათლებული მწიგნობარი და კალიგრაფი იოანე შემდგომ ბატონიშვილებს გაჰყოლია პეტერბურგში და იქ მოღვაწეობდა. პეტერბურგში დაუსრულებია თავისი პოე-მა, რომელშიც თავის მოძღვარ დომენტი წინამძღვრიშვილის ღვაწლს შთამბეჭდავად იხსენებს:

„დომენტიმ ისე მიმიღო, არ შეედრება მამაცა,
არც დაიშურვა წიგნები, მასვა, მაჭამა, ჩამაცვა.“

გივი მიქაძის კვლევით, რომელმაც საგანგებოდ შეისწავლა “ვეფხისტყაოსნის” ხელნაწერი (H-783), სრულიად შემთხვევით არაკვალიფიციური გადამწერის ივანე დავითის ძე სომხიევის წყალობით ტექსტში მოხვდა დამოუკიდებელი ლექსი, „სალომე იმედის ასული თანამეცხედრე წინამძღვრიშვილის დომენტი მღვდლისა“. მიქაძის მოსაზრებით საკმაო შესაძლებლობის ამ პოეტ ქალს ეკუთვნის ლიტერატურულ მუზეუმში დაცული „ვეფხისტყაოსნის ნაკლები ადგილების შევსება. რუსთველური შაირითვე დაწერილი მოკლე და გრძელი ანდერძი „ანბანთქება.“² საისტორიო დოკუმენტებში ვხვდებით ციციშვილთა საგვარეულოს პოეტი ქალების სახელებს: მარია-მი, სოფიო, რახაილ და სხვ. რომლებსაც თავიანთი შემოქმედებით მოკრძალებული წვლილი შეჰქონდათ ეროვნული კულტურისა და მხატვრული სიტყვიერების საგანძურში.

XVIII ს. ბოლოსა და XIX ს. დამდეგს მძოვრეთიდან ქარელსა და ხვედურეთში გადმო-სახლებული ციციშვილთა ნაწილი აქვე აგრძელებდა მწიგნობრულ და მთარგმნელობით საქმიანობას. ეწეოდნენ ქველმოქმედებას სცენისმოყვარულთა დასის საქმიანობაზე, სკოლების, ბიბლიო-თეკების დაარსებასა და მათ ფუნქციონირებაზე. 1886 წლის ივერია იუწყებოდა ქარელსა და ხვედურეთში „ციციშვილის სახლში გაუმართავთ ქართული წარმოდგენა ... დეკორაციები და ფარდა ქარელშივე შეუმზადებიათ“.³ ადგილობრივ მაყურებელთა გარდა, სცენისმოყვარულებს ტფილისიდან და ბათუმიდან ორთქმავლით ქარელში ჩამოსვლის შესაძლებლობაზე დამატებით აცნობებდნენ: „ქარელი საუცხოო ადგილია და ყოვლის მხრივ ხელს მოუმართავს ხსენებულს საქმეს შვიდს საათზე საღამოთი ტფილისიდან მოდის ორთქმავალი, რვაზე საღამოთივე ბათუმი-დან ... ორთავე მხრიდან შეუძლიანთ ხალხს ქარელში ჩამოსვლა ... თვით ციციშვილები ოთხმო-ცამდე სახლობა“.⁴

¹ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია), ტ. I, თბ., 1946, გვ. 252-255.

² გ. მიქაძე, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა კრიპტოგრაფები, საიუბილეო კრებული, შოთა რუსთაველი, თბ., 1966, გვ. 365.

³ ივერია, 1886 წ. №166; №212.

⁴ ივერია, 1886 წ. №212.

1900 წლის ცნობის ფურცელი¹ იუწყებოდა, რომ თავად ნ. ირ. ციციშვილს დიდი ადგილი შეუწირავს კეხიჯვარში სოფლის სკოლის ასაშენებლად. სკოლაც მალე აუშენებიათ, მასწავლებელი ქალიც დაუნიშნავთ. ამავე ნომერში დამატებით იუწყებიან ქარელში სამკითხველოს დაარსების თაობაზე.

ციციშვილთა მწიგნობრულ საქმიანობაში განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ერეკლე მეფის შვილთაშვილი, სარდალ მოურავ დავით ციციშვილის შვილიშვილი, შემოქმედებითი ნიჭიერებითა და განსწავლულობით გამორჩეული ლიტერატორი - მწერალი და მთარგმნელი დავით ევსტათის ძე ციციშვილი. „კალმასობაში“ იგი წარმოგვიდგება ვოლტერიანელთა და ენციკლოპედისტების იდეებით გატაცებულ „ვოლტერიანელად“. პეტერბურგიდან საქართველოში დაბრუნებული დავით ციციშვილი ცხოვრების გარკვეულ დროს ქარელში ატარებდა. ხანდაზმულობისას ანალიზებდა რა სამშობლოზე თავსდატეხილ ქართველებს, ამჯობინა ქარელში თავის მამულში გადასულყო საცხოვრებლად. აქვე ეწეოდა ლიტერატურულ და მთარგმნელობით საქმიანობას, თუმცა დედაქალაქის ლიტერატურულ წრეებთან მჭიდრო ურთიერთობა არასოდეს შეუწყვეტია. მის განსწავლულობას დიდ პატივს სცემდნენ და ქარელის მდიდარ ბიბლიოთეკას ხშირად სტუმრობდნენ გამომცემლები² და საზოგადო მოღვაწეები. ძამის ხეობაში მოგზაურობისას დავით ციციშვილი მასპინძლობასთან ერთად დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილს³ დიდ დახმარებას უწევდა ძამის ხეობის ნახევრად დანგრეული ისტორიული ძეგლების აღწერასა და წარწერების მოძიება-აღწერაში.

1849 წელს მარი ბროსესადმი გაგზავნილ წერილში მწერლის, დავით ციციშვილის მოღვაწეობის შესახებ აცნობებდა „საქართველოს დიდებულთა შთამომავლობის აღწერას მალე მოგართმევ. ახლა აწერინებს თეთრად“თა დავით ციციანოვი, რომელმაც შეადგინა.“⁴ ისტორიულ საციციანოსა და გორის მაზრიდან გაგზავნილი საინტერესო „რაპორტების“ გამო დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილის ღვაწლს დიდად აფასებდა მარი ბროსე: „გაგიმარჯოს, გიმაღლით, რომ საციციანოსი და გორის მაზრის დასავლეთის ეს ნაწილი გივლია, რომელი მე არ მინახავს, უთუოდ ბევრი გიმოენია იქ ღირსი ხსოვნისა, ზედწერილები საყდრებისა და მონასტერთა.“ იმდროინდელი ქართველი საზოგადოება განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა ამ მოგზაურობისადმი და მასალები სისტემატურად იბეჭდებოდა „კავკაზის“ ფურცლებზე.⁵

დავით ციციშვილის „ცისკარში“ გამოქვეყნებულ წერილს „ცოდნისათვის განჯაფისა,“⁶ თან ერთვის „ცისკრის“ რედაქტორის, ივ. კერესელიძის საინტერესო ცნობა: „ჟამსა მოგზაურობისა ჩემისასა ამა წელს, ვიმყოფებოდი რა ჩვენის თანამედროეს მწერლის თ. დავით ციციშვილის სახლში, სოფ. ქარელს, სადაცა მაჩუენა თავისნი მრავალნი მშვენიერნი თხზულებანი, მათ შორის ვპოვე აღწერა ზემოხსენებულის განჯაფისა, რომელსაცა ვბეჭდავთ ჩვენს ჟურნალში“. ორმოცდაათიან წლებში აქტიურად თანამშროლობდა „ცისკართან“, ბეჭდავდა ლექსებს, მოთხრობებს, აქვეყნებდა რუსულიდან ნათარგმნ მასალას.⁷ 1848 წელს რუსულიდან თარგმნა „ველისარი“, რომელიც მთარგმნელის მიერ ფანქრით არის შესწორებული.⁸

¹ ცნობის ფურცელი, 1900 წ. №1179

² Кавказъ, 1852, № 35, №3 6, № 37; ცისკარი 1857, № 12.

³ ხეც. დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილის პირადი არქივი № 8.

⁴ შ. ხანთაძე, დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილის წერილები მარი ბროსესადმი, საისტორიო მოამბე, თბ., 1952, გვ.13.

⁵ მ. მიჩიტაშვილი, ისტორიკოსი და არქეოლოგი დიმიტრი მელვინეთხუცესიშვილი, პერიოდული სამეცნიერო ჟურნალი ინტელექტი, 2 (5), თბ., 1999, გვ. 108. ხეც. მარი ბროსეს პირადი საარქივო ფონდი № 9.

⁶ ცისკარი 1857, № 12.

⁷ ცისკარი, 1857, № 7, გვ. 13-34; №9, გვ. 9-26; №10, გვ. 36-68; ცისკარი 1858, № 1, გვ. 12-15; №11, გვ. 135-174; №12, გვ. 214-245.

⁸ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (S კოლექციისა), ტ. II, თბ., 1961, გვ. 195.

თხზულებაში „შემოკლებული მოთხრობა ქცევათა და ჩვეულებათათვის ქართულთა ერთა და ჟამითი-ჟამად ცულილებათათდს მათთა, შეთხზული თავადის დავით ფანასკერტელ-ციციანოვისგან 1849-სა წელსა“. ავტორი გულისწუნილს გამოთქვამს იმაზე, რომ „უკეთუ რომელიმე ქართული უბნობს ქართულისა თანა, მაშინ შორის ათთა ქართულთა ლექსთა იტყვის ოთხთა რუსულად“.¹ „ენა, მამული, სარწმუნოების“ სიყვარული და ერთგულება, როგორც ჩანს გენეტიკურად იღო მასში. თავსდატეხილ რუსიფიკაციის საშიშროებაზე აშკარად და მეტად გაბედულად მიგვანიშნებს, „ცისკრის“ ამავე ნომერში, რუსულიდან ნათარგმნ ლექსზე დართული შინაგანი განწყობის სიმტკიცის და სახელმწიფოებრივი იდენტობის შთამაგონებელი სტრიქონები: „მოგიძღვნი ქართველთ მკითხველთა, მაგრამ დავსძინებ თხოვასა: ღვთის გულისათვის ნუ ჰკარგავთ ძველის ენისა ხსოვასა, საკიცხველია ყოველგან მოგატყვევს დიდსა გლოვასა, გვეტყვიან: თვისი დაჰკარგეს, სხვისას ვერ ჰყოფენ შოვასა.“

1822-24 წლებში ქარელში თარგმნის რუსულიდან ქრისტიან ბაუმეისტერის „მეტაფიზიკას“. მისი მწიგნობრული მოღვაწეობიდან ცნობილია, „ქცევანი და ჩვევანი საქართველოსანი“.² 1849 წელს ქართულად თარგმნა ჟან - ჟაკ რუსოს ერთ-ერთი ტრაქტატი. მისი განვლილი გზა მოჩანს წიგნის წარწერაში: „ჰსჯა, დაჯილდოვებული დიჟონის აკადემიისგან 1750 წელსა, კითხვასა ზედა ამის აკადემიისასა წინადადებული, რომელ აღიდგინება, ჰსწავლათა და ხელოვნებათა შეეწეოდა წარმართვასა ზნეთა ანუ ყოფა ქცევათასა - შეთხზული უფლის ჟან-ჟაკ რუსოს მიერ, მეორედ გამოცემული მოსკოვს 1727 წელსა, რუსულ თარგმანიდან ითარგმნა დავით ესტატეს ძე ფანასკერტელის ციციანოვის მიერ 1849 წ. სოფ. ქარელში.“ („აღდგინება ჰსწავლათა და ხელოვნებათა შეეწეოდა წარმართვასა ზნეთა ანუ ყოფა-ქცევათასა“). დავით ციციშვილისგან ამ ტრაქტატის თარგმნა არ იყო შემთხვევითი. დიდი მოაზროვნის, ჟან-ჟაკ რუსოს იდეები მკვეთრად გასდევს მის შემოქმედებას. აშკარად ჩანს XIX საუკუნის პირველი ნახევრის გამოჩენილი ქართველი მოღვაწეების მსგავსად, ქვეყნის მძიმე მდგომარეობაზე, ეროვნულ და მწვავე სოციალურ საკითხებზე გამოხატული პროტესტის მკვეთრი მხარდამჭერა. ამ წიგნის თარგმნის გამო ლევან ასათიანის შეფასებით, ვოლტერიანელმა და ენციკლოპედისტების იდეებით გატაცებულმა ციციშვილმა ამით მოიხადა ვალი ქვეყნის წინაშე: „უნდა ითქვას სიმართლე, რომ ეს წიგნი, ცოტა არ იყო შეუფერებელი იყო XIX ს. პირველ ნახევარში ქართული სინამდვილისათვის. მაშინ როდესაც თითქმის დავიწყებული გვქონდა ნაციონალური კულტურის ყველა მიღწევა, როდესაც ანბანიდან ვიწყებდით სწავლას, კერძოდ, არ გვქონდა დროის შესაფერი სალიტერატურული ენა, რომელიც მოითხოვდა რეფორმაციას ... ეს ტრაქტატი და კულტურისა და სწავლა-განათლების უარყოფით გავლენაზე ლაპარაკი ცოტა უცნაური გაუგებრობა იყო, ჩვენი აზრით, რუსოს ქართულად თარგმნა მაინც სიმპტომატური იყო იმ დროს.“³ ვფიქრობთ, მისი შემოქმედება ევროპული განმანათლებლური იდეების უკანასკნელი, მაგრამ მეტად მგრძობიარე გამოძახილი იყო, რომელიც ასპარეზს უთმობდა ახალი ეპოქის, 60-იანი წლების შეუპოვარ მებრძოლ თაობას.

დიდმა პატრიოტმა და მეცენატმა იასონ ციციშვილმა საოჯახო ბიბლიოთეკიდან უნიკალური ხელნაწერები, შესწირა წერა-კითხვის საზოგადოებას.⁴ სამუზეუმო ექსპონატების ჩანაწერთა, 1885-1913 წლების დავთარის მიხედვით, თავად იასონ ციციშვილმა დაპირებული ხელნაწერი წიგნები „წერა-კითხვის საზოგადოებას“ 1894 წელს გადასცა: 39 რუსული წიგნი, 23 ქართული, ძველი დოკუმენტები, რუსულ-ქართული ლექსიკონი, 8 რუსული დოკუმენტი და 1

¹ ივერია, 1891, №122.

² ხეც. s-1489

³ ლ. ასათიანი, რჩეული ნაწერები, ტ. I., თბ., 1958, გვ. 97.

⁴ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (S კოლექციისა), ტ. II, თბ., 1961, გვ.195; 222; 227-228.

საბეჭდი მოწყობილობა.¹ ნაწერებში ბევრია საყურადღებო წიგნი და ბარათი, რომელთა დიდი ნაწილი საქართველოს სამეფოს არსებობის უკანასკნელ დროს შეეხებოდა.²

თავადი იასონ ციციშვილი „გვარიანი მხატვარი ყოფილა.“ იცოდა რა თეატრის მნიშვნელობა, მისი მოსაზრებით „დიდი ზნეობითი სკოლა,“ იყო და პირდებოდა საზოგადოებას სცენისთვის „ახალ დეკორაციას და ფარდას საგანგებოდ შეამზადებდა“.³

ამდენად, მძოვრეთი საუკუნების მანძილზე ყურადღებას იპყრობდა, არა მხოლოდ თავისი ისტორიული წარსულით, საფორტიფიკაციო ნაგებობებით, ხუროთმოძღვრებისა და მხატვრობის შედეგებით, არამედ მწიგნობრული კულტურის ტრადიციებითაც. ფანასკერტელ-ციციშვილებს მწიგნობრული და მთარგმნელობითი საქმიანობით, საზღვარგარეთ მწიგნობრული კერებისადმი გაღებული დიდი შეწირულობებით, სცენისმოყვარულთა და წერა-კითხვის საზოგადოებისადმი ქველმოქმედებით დიდი წვლილი შეჰქონდათ ქვეყნის კულტურულ ცხოვრებაში.

Manana Michitashvili
Gori State Teaching University
FROM THE HISTORY OF MDZOVRETI AS THE LITERACY CENTER
RESUME

The paper presents Zaza Panaskerteli- Tsitsishvili not only as a good ruler of Satavado but a scientist and a big book lover. He perfectly knew medicine science and contributed to its development in Georgia through “Medical Handbook – Karabadin” which is the unique masterpiece offering the History of Georgian Medicine.

The paper also enlists and describes the offsprings of the Tstishvili-Panaskerteli family (Merab Tsitsishvili, Shio Tsitsishvili, Nodar Tsitsishvili, Manuchar Tsitsishvili, Nanucha Tsitsishvili, Davit Tsitsishvili, Iason Tsitsishvili and others) who contributed to the scholarship tradition of the family. There were many poets, translators and scholars from this family.

Another merit of the Panaskerteli- Tsitsishvili family that is highlighted in the paper is a generous contribution and donation to Georgian monasteries located abroad. The analysed historical material clearly shows how the Panaskerteli-Tsitsishvili family gradually enriched their bibliophiles with valuable handwritten books. The family trained calligraphers, copied Georgian manuscripts, rewrote the texts from old books, made inventory with illustrations and illuminations around pages of the texts. Many of the books survived and reached us because of the efforts taken by the family. The part of Tsitsishvili who moved from Mdzovreti to Kareli and Khvedureti by then end of the 18th century and the beginning of the 19th century continued scientific and translation activities. The family supported theatrical actors and their performances, donated for establishment and functioning of schools and libraries.

Thus, the late antiquity town of Mdzovreti has attracted the attention for centuries not only due to its interesting past, a high level of town lifestyle, the fortification facilities, the architectural and artistic masterpieces but literacy culture and traditions that existed there.

¹ სცსსა, ფ. 1448, დავთ. 481, ს. 6853.

² ივერია, 1890, №31.

³ ივერია, 1890, №212.

ქართულ-ოსური ურთიერთობები და სამაჩაბლო

XVII საუკუნეში დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსული ოსების ჩამოსახლება დაიწყო. ოსთა ახალშენები უმეტესწილად მთიანი ზოლის სოფლებში გაჩნდა. საბჭოთა ეპოქაში საქართველოში ოსთა მიგრაციის ხელოვნური დაძველება ხდებოდა და საკითხის კვლევა ისტორიული ფაქტების დამახინჯებით მიმდინარეობდა. სამწუხაროდ, ამ საქმეში ნებსით, თუ უნებლიეთ არაერთმა ქართველმა მეცნიერმაც შეიტანა წვლილი. კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიების დიდმა „რულუნებამ“, საქართველოში მცხოვრები ოსებისათვის ხანგრძლივი ისტორია შექმნათ, ფრთები შეასხა ოს ფსევდომეცნიერებს, რომლებმაც კვლევის საგნად აქციეს ოსთა საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან ცხოვრების მითი. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით არსებული ისტორიოგრაფია შესწავლილი აქვს პროფ. რ. თოფჩიშვილს, რომელმაც საკადრისი პასუხი გასცა ფაქტების დამახინჯებაში დახელოვნებულ, სეპარატისტთა სამსახურში მყოფ ოს ისტორიკოსებს.¹

როგორც ცნობილია, მონღოლთა შემოსევების შედეგად რუსეთის სამხრეთ ველებზე არსებული ოსთა გაერთიანება მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ამ ლაშქრობების შედეგად გადარჩენილი ოსები ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში დამკვიდრდნენ. საისტორიო წყაროების მიხედვით, სამხრეთ რუსეთის ველებიდან ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში შემოსული ოსების საქართველოში ჩამოსახლება XVII საუკუნის II ნახევრიდან დაიწყო. კავკასიაში მოსული სკვით-სარმატული და ალანური მოდემის ტომების დამკვიდრების შედეგად კოლხურ-ყობანური კულტურის შექმნაში მონაწილე ხალხის (ქართულ წყაროებში შემორჩენილი ტერმინი „ოესი“, „ოესები“ სწორედ ამ ძველი ხალხის აღმნიშვნელი ეთნონიმი იყო) ასიმილიცია მოხდა. ალანებმა კავკასიური წარმოშობის სხვა ხალხებაც შეავიწროვეს და მათი ტერიტორიები მიითვისეს. ამის საილუსტრაციოდ შეგვიძლია დავასახელოთ დვალები.² დვალთა ნაწილი საქართველოს დაბლობში ჩამოსახლდა, ხოლო ნაწილი ალანებს შეერია. დვალებით დასახლებულ ტერიტორიაზე ოსური ენა გაბატონდა. ვახუშტი ბატონიშვილი მკვეთრად მიჯნავდა დვალთა ენას ოსური ენისაგან: „ენა აქვთ ძველი, დვალური და აწ უბნობენ ოსურსა.“³ დვალთა გაოსების პროცესი, როგორც რ. თოფჩიშვილი აღნიშნავს, ერთდროული აქტი არ ყოფილა. მათი ეთნიკური ასიმილაციის პროცესი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში (რამდენიმე თაობის განმავლობაში) მიმდინარეობდა და ის, ძირითადად, XVI–XVII საუკუნეების მიჯნაზე განხორციელდა.⁴ XVII საუკუნის I ნახევარში დვალეთში ჯერ კიდევ ცხოვრობდნენ ქართველები (ქართული გვარისანი).⁵ XVIII საუკუნის დვალეთის მოსახლეობას უკვე ეთნიკური ოსები წარმოადგენდნენ. დვალეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ, XVII საუკუნის I ნახევარში ოსების ერთი ნაწილი თერგის ზემო წელზე (თრუსოში) დასახლდა, ნაწილი კი დიდი ლიახვის ხეობის სათავეში - მალრან-დვალეთში. კავკასიონის ქედის სამხრეთ მხარეს გადმოსულმა ოსებმა თანდათან უფრო ქვემოთ ჩამოინაცვლეს.⁶ ვახუშტი

¹ რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997, გვ. 73-122.

² მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე, ქართველთა დენაციონალიზაცია XVII-XX საუკუნეებში, თბ., 1997, გვ. 379.

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 639.

⁴ რ. თოფჩიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 73.

⁵ იქვე, გვ. 40.

⁶ იქვე, გვ. 140.

ბატონიშვილი დიდი ღიახვის ხეობის აღწერისას აღნიშნავს: „სუერს ზეით, რომელი ღიახვს ხეობა აღვსწერეთ, არს უვენახო, უხილო, მსახლობელნი არიან ოსნი, დუაღნი...“¹

როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, XVIII საუკუნის I მეოთხედისათვის ოსები დიდი ღიახვის ხეობის მხოლოდ მთიან ადგილებში სახლობდნენ. გერმანელი მოგზაურის იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის ცნობით, XVII საუკუნის 70-იან წლებში დიდი ღიახვის სათავეში არსებული მხარე - მარან-დვალეთი მთლიანად ქართული იყო. გიულდენშტედტი ქართულ-ოსურ შერეულ ადგილებად მიიჩნევს: სბას, ჯომალს, გუდისს, ჯაუკომს.²

თავდაპირველად დიდი ღიახვის მთიან ზოლში ჩრდილოეთ კავკასიიდან ოსების ჩამოსახლებას საქართველოს სამეფო კარი ხელს უწყობდა. XVII საუკუნის შუა წლებით დათარიღებული დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ ქართლის მეფე როსტომი თავის მოხელეებს მითითებას აძლევს, ჯავის ზემოთ ჩამოსახლებული ოსებისათვის თომაშვილი ზონთქრისა და მისი შვილის ხანისათვის არაფერი დაეშავებინათ და თუ სხვა ოსებიც ჩამოვიდოდნენ, არც მათთვის შეეშალათ ხელი.³

დიდი ღიახვის ხეობის ზემო წელზე ჩრდილოეთიდან ოსების ჩამოსახლებით და მთიანი ადგილების ათვისებით მაჩაბლებიც იყვნენ დაინტერესებულები. ამ მხრივ, მათ სამეფო ხელისუფლება მხარდაჭერას უცხადებდა და ათვისებულ სახასო მიწებს საკუთრებაში აძლევდა. ქართლის მეფემ შაჰყულიხანმა 1704 წელს ბაადურ მაჩაბლის შვილებს ფირანს და ბორტის წყალობის წიგნი უბოძა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ამას წინათი ჩვენი სახასო მთის ადგილები მამა შენს ბაადურს აეშენა, პატრონს მეფეს მამაჩვენს და პატრონს მეფეს ჩვენს ძმასაც თქვენთვის ასე წყალობა ექმნა, რომა იმაში თქვენის სახლისკაცებისათვის წილი არ დ/ა/ედვა...რადგან სახასო ადგილი აგეშენა, ხელმწიფე/თ/, თქვენთვის ებოძათ. ამაში შენს სახლის კაცთ ხელი არა ჰქონდათ. თქვენი მთის ალაგი ისრე ისევ თქვენ გიბოძეთ, რომ თქვენს სახლის კაცებს იმაში ხელი არავისა აქვს.“⁴ საქართველოში ოსების გადმოყვანას სხვა წარჩინებულებიც ცდილობდნენ. მოვლენის თანამედროვე იესე ბარათაშვილის მიერ შვილებისადმი დაწერილ ანდერძში ვკითხულობთ: „ოსეთში კაცი გავგზავნე ოსების საშოვნელად, ბევრი დამე-ხარჯა, მეპირებიან და ჯერ არა ჩანს რა, – ეგების ყმა გაგიმრავლდესთ.“⁵

XVIII საუკუნის დასაწყისში მაჩაბლების საკუთრებას არამარტო დიდი ღიახვის ხეობის მთიან ნაწილში ჩამოსახლებული ოსები წარმოადგენდნენ, არამედ პირიქითა კავკასიაში მცხოვრები დვალეები (შესაძლოა, უკვე ოსებთან ასიმილირებულები). ეს ნათლად ჩანს მეფე ალიყულიხანის 1714 წლის 25 მაისის წყალობის სიგელიდან, რომელიც ფარსადან და აღხაზ მაჩაბლებს ებოძათ: „რა რიგადაც სხვათ მაჩაბლებს თავისი მთის კაცნი და დვალნი ემსახურებოდნენ, თქვენ რაც დაასახლოთ, ისე გემსახურნენ.“⁶ აღნიშნულ დოკუმენტზე დაყრდნობით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ გვიან შუასაუკუნეებში შიდა ქართლის მთიან ზოლში და კავკასიონის პირიქითა მხარეს არსებულ ისტორიულ დვალეთზე მაჩაბლების გავლენა ვრცელდებოდა. ისინი დაინტერესებულები იყვნენ მთის აუთვისებელ ადგილებში ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსების ჩამოსახლებით, რაც მათ შემოსავლის წყაროს გაზრდიდა. XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II შიდა ქართლის მთიანეთში ოსების ჩამოსახლების პროცესს ხელს უწყობდა და ამ მიზნით ოსებს გარკვეულ პროვილეგიებს აძლევდა. 1794 წელს ერეკლე II-მ ოს

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 372.

² გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. II, თბ., 1964, გვ. 67.

³ ჯ. გვასალია, შიდა ქართლი და ოსური პრობლემა, კრებ.: „ოსთა საკითხი“, ა. ბაქრაძისა და ო. ჩუბინიძის რედ. გორი-თბილისი, 1996, გვ. 96.

⁴ ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 1450, დავთ, 26, საბ. №158.

⁵ ა. თოთაძე, ოსები ქართულ მიწა-წყალზე, კრებ.: „ოსთა საკითხი“, ა. ბაქრაძისა და ო. ჩუბინიძის რედ. გორი-თბილისი, 1996, გვ. 209-210.

⁶ ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 1450, საბ. 205.

თუჯუკო კულუხაშვილს თარხნობა და აზნაურობა უბოძა, რადგან თუჯუკომ ჩრდილოეთ კაკკა-სიიდან ოსები გადმოასახლა.¹

დიდი ლიახვის ხეობაში ჩამოსახლებულ ოსებს სამეფო ხელისუფლებისაგან მამულის მიღების სანაცვლოდ, სხვა ოსების ჩამოსახლებისთვისაც უნდა შეეწყოთ ხელი. ამის შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის ოსი ივანე ელყანაშვილის თხოვნა ერეკლე მეორისადმი: „აჩაბეთს სამი საღალო მამული გვაქვს, ერთი მე მიბოძეთ, იმ ორი საკვამლოსთვისაც კაცს ვიშოვნი, ზედ დავდგებით.“²

საქართველოში ჩამოსახლებულ ოსებს, რომლებიც მეფის ხელისუფლებისადმი ერთგულებით გამოირჩეოდნენ, XVIII ს. II ნახევარში სამეფო კარი გასამრჯელოს უხდიდა.³

ოსთა ჩამოსახლებამ სამაჩაბლოს მთელ რიგ თემებში ადგილობრივი მოსახლეობის სრული განადგურება გამოიწვია. ამას მოწმობს 1621-1650 წწ. მამულის ნასყიდობის წიგნი ვინმე ივანე და ზაქარიას მიერ ქუაბულ და ზაალ მაჩაბლებისადმი. საბუთში ვკითხულობთ: „გასათავებული წიგნი და ნიშანი მოგახსენეთ ჩუენ ჭო....თ(?) ივანემ და ზაქარია და ჩუენთა შვილთა შერმაზან, ინდომა, გარსევან და არჯაბან, თქუენ მაჩაბელსა პატრონსა ქუაბულსა და ზაალს და მისთა ძმათა და მომავალთა სახლისა შენისათა, ამოსწყდა ზემო ჯავა და დაუკაცურდა ოვსთაგან. ღმერთი იყო მოწამე ასე ამოწყდა, რომე კაცის ნაშენები აღარ იყო რა. მოგყიდე ზემო ჯავას ძიგანძის მამული... ძიგანძე მისი მეძკვიდრე დაკარგული იყო და ფასი იმისიც ავიღეთ. აწ მოგვიყიდა ჩუენი მკუიდრი მამული შემოუცილებელი ყოვლის მეზატონისაგან... ასეთს დროს მოგყიდე რომ ორგან-სამგან დედამ შვილი შეჭამა. კაცმა ცოლი გაყიდის და თავად დარჩის. ჩუენ თავათ ასე დაგვემართა, რომე ათის სულის ჯალაბისაგან ხუთის მეტი აღარ მორჩა... ღმერთმან დაგიმადლოს, რომ ჩუენი მკუიდრი მამული იყიდეთ და დაგუარჩინეთ, თვარამ სრულებით ამოსწყდებით.“⁴

აღნიშნული დოკუმენტი ნათლად გვიხატავს დიდი ლიახვის ხეობაში შექმნილ იმ მძიმე ვითარებას, რომელიც ოსთა ჩამოსახლებამ განაპირობა. არაერთი ოსი მეცნიერი ზემოთ წარმოდგენილი დოკუმენტის თვითნებურ პერიფრაზირებას ცდილობდა, რათა თანამედროვე საზოგადოების, თუ მომავალი თაობებისათვის ოსი მოახალშენების მიერ ქართულ ეთნოსზე თავსდატეხილი უბედურება დაეძალა. ოსმა ისტორიკოსებმა გ. თოგოშვილმა და ი. ცხოვრებოვმა, საბუთის ის ადგილი, სადაც აღნიშნულია: „ამოწყდა ზემო ჯავა და დაუკაცურდა ოვსთაგან“, მიზანმიმართულად დამახინჯებით თარგმნეს რუსულ ენაზე: „Вымерла верхняя Джава и не стало там осетин.“⁵

გ. თოგოშვილი უფრო შორსაც წავიდა და ოსებისაგან ჯავის ამოწყვეტის ზემოხსენებულ დოკუმენტზე ასეთი კომენტარი გააკეთა: „საბუთი მრავალმხრივია საინტერესო. იგი ადასტურებს დიდი ლიახვის შუა დინებაზე ოსთა მოსახლეობას. ზემო ჯავა ოხრდება. ამას ემატება შიმშილი, რომელმაც სულ გააუკაცურა მხარე. ბევრი ამოწყდა, ზოგმაც მკვიდრი მამულის გაყიდვის გზით არსებობაც კი შეინარჩუნა, მაგრამ მძიმე ფეოდალური დამოკიდებულების უღელში გაჰყო თავი. ასეთ პირობებში მაჩაბლების ფეოდალური გვარი, რომლის აღზევება სწორედ მაშინ მიმდინარეობს, სარგებლობს სხვა წვრილი ფეოდალებისა თუ მიწათმფლობელებისა მძიმე მდგომარეობით და ჩალის ფასად ხელთ იგდებს ამოწყვეტილ მამულებს...“⁶ ოსი მეცნიერი შეგნებულად გვერდს

¹ ჯ. გვასალია, შიდა ქართლი და ოსური პრობლემა, კრებ. „ოსთა საკითხი“, გვ. 98.

² ბ. გამყრელიძე, ოსების განსახლების საკითხისათვის საქართველოში, კრებ. „ოსთა საკითხი“, ა. ბაქრაძისა და თ. ჩუბინიძის რედ. თბ., 1996, გვ. 194.

³ ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 1448, საბ. № 9210.

⁴ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. I, თბ., 1940, გვ. 364, №510.

⁵ История Юго-Осетий в документах и материалах (С др. времен до конца XVIII века), сост. Г. Д. Тогошвили и И. Н. Цховребов, т. I, Цхинвал, 1962, стр. 103.

⁶ გ. თოგოშვილი, საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა XV–XVIII სს., თბ., 1973 გვ. 166.

უვლის ჯავის გაუკაცურების რეალურ მიზეზს. როგორც რ. თოფჩიშვილი მიუთითებს: „გ. თოგოშვილს საბუთის არასწორი წაკითხვითა და გაყალბებით არასწორად აქვს ფაქტები წარმოდგენილი. საბუთი სულაც არ ადასტურებს დიდი ლიახვის მთიან ნაწილში XVII საუკუნეში ოსური მოსახლეობის არსებობას. საბუთით ამკარაა, რომ ზემო ჯავაში ამოწყდა ქართული მოსახლეობა ოსთა თავდასხმებისგან.“¹

ქართლში ჩამოსახლებული ოსები ადგილობრივი მოსახლეობას ძარცვავდნენ. „დამნაშავე ოსებს“ ახსენებს XVIII საუკუნის II ნახევარში საქართველოში ნამყოფი გერმანელი მოგზაური იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი. დიდი ლიახვის ხეობის აღწერისას ევროპელი მეცნიერი აღნიშნავს: „სხლებში ჯერ კიდევ არის პატარა ქვითკირის ეკლესია, რომელშიც ჯერაც დგას ვერცხლით მოჭედილი ჯვარი. ის არის 2 ფუტი სიმაღლისა და 40 წლის წინათ თავადმა მჩაბელმა და მისმა მეუღლემ შემოსწირეს. თავადს აქ ჰქონდა საზაფხულო სახლი. [ეს ეკლესია] ახლა მხოლოდ დამნაშავე ოსებს ემსახურება თავშესაფრად.“²

XVII საუკუნეში ოსთა მცირე ჯგუფების საქართველოში შემოდინება ჯერ კიდევ ფრაგმენტულ ხასიათს ატარებდა. ოსების მიგრაციის ასეთი ეპიზოდების შესახებ ქართულ ნარატიულ ტექსტებსა თუ დოკუმენტურ მასალებში არაერთი ცნობაა შემონახული. მიგრირებული ოსების ახალშენები დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების მთიან ზოლში XVII საუკუნის II ნახევარსა და XVIII საუკუნის 30-იან წლებში შეიქმნა.³

აღსანიშნავია, რომ XVIII საუკუნის ბოლოს, ოსების ცხინვალში ახალმოსახლეობის მხოლოდ ერთეული შემთხვევები გვაქვს. ამ ფაქტის შესახებ ძალზე საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის 1782 წლით დათარიღებული ერთი ნასყიდობის წიგნი, მიცემული ოსყოფილი ივანეს მიერ დავითა ფორაქაშვილისადმი, სადაც ვკითხულობთ: „ქ. ...ესე უთოო დრო დაუდებელი და მიზეზ შემოუღებელი ჩემის თავის მოსყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე ოსყოფილმა ივანემ და მომავალმა სახლისა ჩემისამა ყოველმა შენ ფორაქაშვილს ადამას შვილს დავითასა, ძმასა შენსა ბეჟანსა და იოსებსა და მომავალსა სახლისა შენისასა ყოველსავე ასე რომე მე ოსი ვიყავი ცხინვალს ჩამოველ მოვინათლე ცოლი შევირთე და დავდექი და ცხინვალს ვალში ჩავვარდი მრავლის გარჯილობით ვეცადე და ჩემის ვალის გარდახდა ვეღარ შევიძელ მოველ და ჩემის ნებით თავი მოგყიდე და ღირებული ფასი ავიღე და ჩემს ვალებს მოვრჩი და ჩემი თავი ნასყიდათ მოგეცი ღ თ ნ ჩემი თავი მშვიდობაში მოგახმაროს რაგვარათაც სხუათ ალალს მონასყიდეს მოხმარებოდეს არავინ იყოს შენი მოცილე და მოდავე თვინიერ ღ თ ის მეტი თუ ჩემს თავს წამოგედაოს ვინმე ბატონი ან ყმა და ან ჩემი მონათესავე კაცი პასუხის გამცემი მე ვიყო არის ამისი მოწამე ყორღანაშვილი ოსეფა, ჰაუშტრის შვილი ჩერქეზ აკოფა, ავლაბრელი მისირელი დემეტრე მეფურის შვილი დავითა და მე მუშრობის შვილს იოსებს ამ ოსყოფილს ივანეს სიტყვით დამიწერია და მოწამეცა ვარ. აღიწერა მკათათვის კვ ქ კ ს უო. ქ. მე ოსეფა ყორღანაშვილი ამ სიგლის მოწამე ვარ ივანეს სიტყვით ოსეფა. ქ. დედოფლის მდივან მოლარეთ უხუცესი სოლომონ ამ ნასყიდობის სიგლის მოწამე ვარ მკათათვის კზ ქ კ ს უო.“⁴

როგორც მივუთითებდით, ჩამოსახლებული ოსები ადგილობრივ მოსახლეობაზე ძალადობდნენ. გადასახადის გადახდაზეც უარს ამბობდნენ, რასაც სამეფო ხელისუფლება უპასუხოდ არ ტოვებდა. სეხნია ჩხეიძის ცნობით, ლიახვის და ქსნის ხეობებში ერეკლე II და თეიმურაზ II ჯარი შეიყვანეს და განმდგარი ოსები მორჩილებაში მოიყვანეს.⁵

¹ რ. თოფჩიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 99.

² გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ., 1962, გვ. 101.

³ რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, გვ. 219.

⁴ ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 1446. №1625; გ.ს.ი.ე.მ. 8059.

⁵ გ. სოსიაშვილი, ოსიანობა და სამაჩაბლო, წიგნი: „ძიებანი“, თბ., 2007, გვ. 30.

ამ ფაქტს ადასტურებს პაპუნა ორბელიანიც. მისი გადმოცემით, XVIII ს. 40-იან წლებში გივი ამილახორის აჯანყების დროს, „დაუწყეს ცემა ოსთ ზემო-ქართლს.“¹ ქართლისა და კახეთის მეფეთა მიერ ოსების წინააღმდეგობა დაძლეულ იქნა. მცირე ხანში მათ არაგვის ხეობის ოსებმაც მიბადეს, რომლებმაც გადასახადებზე უარი თქვეს და არაგვის ხეობაში მეფის მოხელეებს გზა გადაუკეტეს. ერეკლემ არაგვის საერისთავოს ჯარს ჯიმშერ თუმთ მოურავი უსარდლა და თვითონაც უკან მიჰყვა. ოსებმა იერიშს ვერ გაუძლეს, უკან დაიხიეს და კოშკებში გამაგრდნენ. ერეკლეს ბრძანებით ორმოცი კოშკი აიღეს და ამბოხებული ოსები დაიმორჩილეს. ბრძოლაში ხმალდანხმალ იბრძოდა ერეკლე II, რომელიც, პაპუნა ორბელიანის გადმოცემით: „ვითა ვახტანგ გორგასალ თხუთმეტის წლისა მბრძოლი ოსეთში და დამჯაბნი ბუმბერაზთა, ეგრე მეფე ერეკლე უმხნეს იქცეოდა.“²

ქართლში ჩამოსახლებული ოსების დაუმორჩილებლობა სხვა წყაროებითაც დასტურდება. 1779 წელს, ბარძიმ მაჩაბელის მიერ სამეფო ხელისუფლებისადმი გაგზავნილი წერილით ირკვევა, რომ დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრები ოსები სამი წლის განმავლობაში დაკისრებულ ბეგარაზე უარს ამბობდნენ: „ღმერთმა თქვენი რისხვა მამცეს, თუ ასერა სამი წელიწადია მე იმათი ბეგარა მენახოს, უკუდგარნი გახლანან. არავის არ ზოგავენ, სვერი იმათ დააცლევინეს.“³

დიდი ლიახვის ხეობის მთიან სოფლებში მცხოვრები ოსები ბარძიმ მაჩაბელს ერეკლე II-მ უბოძა. მოგვიანებით, 1798 წელს, გიორგი XII-მ ბარძიმ და ზაზა მაჩაბლებს ერეკლე II-ის წყალობა განუახლა და მთაში მცხოვრები ოსები საკუთრებაში დაუტოვა.⁴

როგორც ჩანს, ბარძიმ მაჩაბელს განდგომილი ოსები შემოურიგებია და მათ მიერ დაკავებული კეხვის ციხეც გაუთავისუფლებია. ამ დამსახურების გამო, გიორგი XII მემკვიდრემ დავით ბატონიშვილმა ბარძიმს, ძველი წყალობის გარდა, სახასო მამულებიც უბოძა: „თქვენ როგორც შეგეფერებოდით, ისე გაისარჯენით, მთლად დიდის ლიახვის ოსები შემოგვარიგეთ, თქვენი ყმანი და სხვისი ყმანი და კეხვის ციხეც აიღევით. რისთვისაც სახასო მამულები გვიბოძებია.“⁵

სამაჩაბლოში ჩამოსახლებული ოსების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის ძარცვა-გლეჯაზე მოგვითხრობს 1797 წელს შედგენილი დავით ელიოზიშვილის არზა დარეჯან დედოფლისადმი: „...ჩემს სახლისკაცს მოუხსენებია, რომ აღამანმადხანის დროს არეულობაში ჩემი სახლის კაცის კაცი ეკლესური ოსის ჯარით მომიხდაო და ეკლესიაც დამიწვა და ჩემი და ჩემის კაცის ხუთასი კოდი პური წაიღოო. ერთი მოხსენება ასე რომ ჩემი კაცი არსად არ მისძლოლია, რომ ქრცხინვალის ხეობიდან და სხვა სოფლებიდან რამთონი ათასი კოდი პური წაიღეს ოსებმა კარგად მოგხსენებია.“⁶

ერეკლე II-მ ოსები საგანგებოდ გაფრთხილა: „რაც ოსები ხართ, ყველამ გაიგონეთ! თქვენი სიაკაცე ქართლში დიახ გამრავლდა, რომ ქვეყანა გიჩივის... ვინც ჩვენი ორგული ხართ და ამ ბრძანებას არ დაემორჩილებით ისეთ რისხვას მოგაყენებთ, რომ არას კაცს არ მოსვლოდეს და არც ჩვენ მამულში თქვენს გვარს და გაუშვებთ.“⁷

1791 წელს შედგენილ ერეკლე II-ის ბრძანებაში აღნიშნულია, რომ თუ მძარცველი ოსი ქართველებთან შეტაკებაში დაიღუპებოდა, პასუხი არავის მოეთხოვებოდა: „ესეც მიბრძანებია, რაც ოსი ან ქურდობაზე მოკვდება ან მიხდომასზე იმას სისხლი აღარ გაუჩნდებათ და არც მიეცემათ.“⁸ ერეკლე II უკმაყოფილებას გამოხატავდა ადგილობრივ მცხოვრებლებზეც, რომლებიც ოსების მოგერიებას ვერ ასწრებდნენ: „ქ. რა დაგემართათ და რა მოხდა, ოცი ლეკი მოვა,

¹ პაპუნა ორბელიანი, ამბავნი ქართლისანი, თბ., 1981, გვ. 100.

² იქვე, გვ. 113.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, ი. დოლიძის რედ. თბ., 1979, გვ. 440.

⁴ ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 1448. №1087.

⁵ ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. № 1450, დავთ. 26, საბ. №162.

⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, გვ. 447.

⁷ მ. კეკელია, ერეკლე II-ის განჩინებანი სამაჩაბლოში ბოროტმოქმედების აღ-საკვეთად, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“, №25, 1991, გვ. 1.

⁸ იქვე.

თქვენ გახდენსთ, ოცდა ათი თქვენ გახდენსთ. რომ მას ვერ გასცემთ თუ ყველანი ერთად არ შეიყარებით. და ოსები ცოლებს და შვილებს გტაცებენ და ჰმა ვერ გაგიციათ. სირცხვილი არა გაქვსთ და ნამუსი. და ეს იცით, როცა თქვენი მეზობელი აღარ იქნება, აღარც თქვენ იქნებით. ქვეყანაში თავი როგორღა გამოგეყოფათ, რომ იმათგან გეშინოდესთ. მაგდენს სოფელს და მაგდენს კაცსა თქვენ უნდა მისცეთ. რაც მაგათ დაეკარგებათ, როგორც ჩვენი განაჩენი არის, ისე. რომელიც სოფელი მაგათ ახლო არის, იმათ უნდა გადისადონ. რომელიც იმ გვარნი კაცნი ხართ, რომ შეგიძლიათ და არა იქთ, ჩვენ იმას გარდავახდევინებთ. სულ ავიკლებთ. მე საბრალოს კაცთან საქმე არა მაქვს რა. რომელიც უფროსი კაცნი ხართ, თქვენ გადაგახდევინებთ.“¹ 1795 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ სიგელში, რომლითაც ერეკლე II ბარძიმ და ზაზა მაჩაბლებს დიდი ღიახვის მთიან ნაწილში, ასევე ჯავის ხეობაში ჩამოსახლებული ოსების წყალობა განუახლა, საუბარია ოსების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის ამოხოცვის და სოფლების გადაწვის შესახებ.² ოსების მიერ ადგილობრივ მოსახლეობაზე ძალადობის შესახებ არაერთი სხვა დოკუმენტიც არსებობს.³

მმარცველი ოსების გარდა, შიდა ქართლის მთიან ზოლში მშვიდობიანი ოსური მოსახლეობაც დამკვიდრდა, თუმცა, მათი ერთი ნაწილი ქართველი წარჩინებულების კუთვნილ ტერიტორიებს თვითნებურად იკავებდა. ამის შესახებ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის 1791 წლით დათარიღებული, ქსნის ხეობაში მცხოვრები როსტომ ჟურულის მიერ იოანე ბატონიშვილის სახელზე შედგენილი ერთ-ერთი დოკუმენტი, სადაც ვკითხულობთ: „ქ. ლ[მერ]თ[მან] მათის უმაღლესობის მეფის ძის იოანეს ჭირი მომცეს თქვენს მონას ჟურულს როსტომს. მერმე ამას მოგახსენებ ჩემო ყ[ოვლა]დ მოწყალევე ხელმწიფევე, რომ ისროლის ხევზედ ერთი კომლი კაცი მყუნდა თქვენი წყალობა, მამა-პაპის მემკვიდრე და ის ჩემი კაცი აიყარა და წავიდა და იმისის მამულის წყალობა დამემართა თქუენგანა და ოსი გუსი რომ გახლავს ტბაზედა, იმას მიაბარეთ ის მამული და უბრძანეთ, რომ რაც რამ ერგებოდეს თავისის მამულისა, ამ ჟურულს როსტომს ემსახურეო. სამი წელიწადი არის რომ ის მამული მე მებოძა და ის კაცი სჭამს და ჩემთვის ერთის ფული-სა არა მოუცია რა. წყალობა ვითხოვ, თუ იმ მამულის წყალობა დამემართება, რომ ერთი ოქმი მებოძოს გლახა ბოქაულთ ხუცის შვილზედა, რომ ის ჩემი მამული მე მებოძოს. გევედრები რომ მოწყალეობა დამემართოს, თქვენს მეტი შემბრალებელი არავინა მყავს.“⁴ როგორც ჩანს, როსტომ ჟურულის მამული ისროლის ხევში ჩამოსახლებულმა ოსმა გუსმა მიისაკუთრა. იოანე ბატონიშვილმა თავის მოხელეებს ჟურულისთვის მამულის დაბრუნება დაავალა. ჩამოსახლებულ ოსს მამულით სარგებლობისას მიღებული შემოსავლის გადახდაც დაეკისრა: „რაერთი ხანიც გუსის უჭამია და მისთვის არა ურგია რა, ისიც სამართლიანის საქმით გამოურთვით.“⁵

1796 წელს, პატარა ღიახვის ხეობაში, კერძოდ, სოფელ ვანათში ჩამოსახლებულ ოსებს და ადგილობრივ ქართულ მოსახლეობას შორის მშვიდობიან თანაცხოვრების უზრუნველყოფის მიზნით, სისხლის დაუღვრელობის „ფიცის წიგნი“ დაიდო. შეთანხმების დარღვევის შემთხვევაში ოსებს და ქართველებს თითო თუმანი უნდა გადაეხდათ მებატონისა და მოურავისადმი, ხოლო თუ ვინმე მოღალატე გამოერეოდა, სოფელს მისი ხარი უნდა დაეკლა.⁶ შიდა ქართლის მთიანეთში ჩამოსახლებული ოსებისათვის სპეციალური სამოურავოები იქმნებოდა. ისინი ძნელად ეგუე-

¹ ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 226, №5309.

² История Юго-Осетий в документах и материалах (С др. времен до конца XVIII века), сост. Г. Д. Тогошвили и И. Н. Цховребов, т. I, Цхинвал, 1962., стр. 395, №229.

³ იხ. ვ. ითონიშვილი, ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 2002, გვ. 232-234.

⁴ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, ნ. ბერძენიშვილის რედ. ტ. II, თბ., 1953, გვ. 188, №205; გ. სოსიაშვილი, ჟურულთა საგვარეულოს ისტორიიდან, კრებ: ელდარ მამისთვალიშვილი-80, 2019, გვ. 193-194; გ. სოსიაშვილი, სოფელ არბოს ისტორიიდან, მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის, ტ. I, თბ., 2019, გვ. 123-124.

⁵ დოკუმენტები... II, გვ. 188.

⁶ История Осетии в документах и материалах, т. I, стр. 184, №129.

ბოდენ ადგილობრივ გარემოს, არ იხდინენ გადასახდებს, სწორედ ამ მიზნით, ხელისუფლება მათი ეფექტურად მართვის და კონტროლის მიზნით მოურავებს ნიშნავდა.

დიდი ლიახვის ხეობის მთიან სოფლებში ჩამოსახლებული ოსების მოურავობა, როგორც 1772 წლის დოკუმენტიდან ჩანს, ერეკლე II-მ იორამ ფავლენიშვილს უბოძა. ფავლენიშვილის სამოურავოში შედიოდა შემდეგი სოფლები: ჯრია, ნინიკაუ, ჯავა, მსხლები, ტონტობეთი, ყეშულთა, ჯავის თავი, ზამთარეთი, ზროგოს ხეობის ხუთი სოფელი, მაცხვარეთი, სამი სოფელი დამწვარეთის, ხვწე, კროჟა, კოლა, ქეშელთა, დაეადანინასტაუ, ჩავათი, თხელი, მარიამი, ჩავათი, მუგუთში გაღვანაშვილები, გაბელაშვილები და კოზაშვილები, ჩავათში გაბათაშვილები და ჩარბუაშვილები.¹

ოსთა სამოურავოების არსებობა სხვა დოკუმენტური წყაროებითაც დასტურდება. როგორც ჩანს, ოდნავ მოგვიანებით, დიდი ლიახვის ხეობის მთიან ზოლში ჩამოსახლებული ოსები ერეკლე II-მ სამოურავოდ თამაზ მირზაშვილს გადასცა. მანამდე მირზაშვილები პატარა ლიახვის ხეობაში, კერძოდ, ვანათსა და მის შემოგარენში ჩამოსახლებული ოსების მოურავები იყვნენ.²

1796 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში: „არზა გოგია ციციშვილისა ყმის თაობაზე იულონ ბატონიშვილის ოქმით“ - ვკითხულობთ: „ქ. ღმერთმა ბედნიერის მეფის ძის იულონის ჭირი ციციშვილს პაატას შვილს გოგიას მისცეს. ამ არეულობაში ქალაქს რომ გახლდი, ერთი ჩემი ხაბაზი დამრჩა მახარე მებალის შვილი, გამოქცეულიყო ერთი ის და ერთი ანასტასია ბატონიშვილის ბიჭი და ნიქოზებში* (ნიქოზებში უნდა იგულისხმებოდეს ქვემო და ზემო ნიქოზი – გ.ს.) ერთს ქართველს და ერთს ოსს ის ჩემი ბიჭი კი დაეჭირათ და ის მეორე ბიჭი კი გაქცეოდათ, წაეყვანათ და თოთხმეტ ხარათ მირზაშვილის სამოურავო ოსებში გაეყიდათ. ამ წყალობას ვითხოვთ, ერთი ოქმი მიბოძოთ მირზასშვილ თამაზზედ, რომ ის ბიჭის გამყიდველიც მამიკითხოს, და ის ბიჭიც დახსნით იყოს, თუ რითაც იყოს, ჩამამგვაროს, რომ ის ბიჭი არ დამეკარგოს. იქიდან შემოეთვალა მეორეთ მყიდიანო და ღმერთი გადღეგრძელებს, ბეჯითი ოქმი მიბოძეთ, რომ არ დამეკარგოს, თქვენს საყმოში არის. აპრილის ივ, ქორონიკონს უად.“³ იულონ ბატონიშვილმა მოურავ მირზაშვილს თამაზა ციციშვილის ყმის მოძებნა დაავალა. დოკუმენტში კონკრეტულად არ ჩანს, მირზაშვილის სამოურავო ოსებში შიდა ქართლში ჩამოსახლებული ოსების რომელი ახალშენი იგულისხმება. სავარაუდოდ, ეს უნდა ყოფილიყო დიდი ლიახვის სათავეები. როგორც დოკუმენტიდან ირკვევა, ციციშვილის საკუთრებაში არსებული გლეხი ნიქოზიდან⁴ „მირზაშვილის სამოურავო ოსებში“ წაიყვანეს, რომლის მოძებნას და ჩამოყვანას („ჩამამგვაროს“), ე.ი. დიდი ლიახვის ხეობის მთიან ზოლში არსებული ოსებით დასახლებული სოფლიდან ყმის დახსნას სთხოვდა „არზის“ ავტორი იულონ ერეკლეს ძეს.

ოსების სამოურავო არა მარტო დიდი ლიახვის ზემო წელზე არსებულ მთის სოფლებს, არამედ, ჩრდილო-დასავლეთით მომიჯნავე რაჭის ოსურ დასახლებებსაც მოიცავდა, ეს დასტურდება ერთი დოკუმენტით, რომელიც 1790 წლით არის დათარიღებული: „ღთნ ბედნიერის ხელმწიფის ძის ვახტანგის ჭირი მისცეს მათს მონას ბერძნის შვილს იოანეს. ამას მოვანსენებ, ერთმა კუდაროელმა ოსმა ყულბამ ერთი თავისი შვილი გოგო ჩამოიყვანა და მომყიდა მეც იმ ჩემს უბედურს შვილს ტეტეას მოვანათვლინე და ქრისტიანათა მყვანდა და ჩემის შვილის მაგიერათ იმას უყურებდი. სამის წლისა ვიყიდე შვიდ თუმნათ და ახლა თექვსმეტის წლისა არის. ახლა რომ თქვენ იმერეთს გამგზავნეთ ჩამოსულიყვენ იმ გოგოს მამა და იმისი ნათესავები. ერთს

¹ ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 1450, დავთ. 45, საბ. №188.

² ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 1449, საბ. №224.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტები გამოსცა შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VIII, თბ., 1985, გვ. 363.

⁴ აღსანიშნავია, რომ მირზაშვილები ზემო ნიქოზში ცხოვრობდნენ. 1573 წლის ერთ-ერთ დოკუმენტში იხსენიება ნიქოზში არსებული „მირზაული მამული“. ს. კაკაბაძე, თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის, ტფ., 1913, გვ. 7. მირზაშვილები ცხოვრობდნენ, ასევე, დიდი ლიახვის ხეობაში არსებულ სოფელ შინდისში, სადაც მათ სავარაუდო ციხეც ჰქონდათ. ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, ტ. I, თბ., 1986, გვ. 114.

დღეს ჰური წაეღოთ და მეორეს დღეს გოგო წაეყვანათ და მიფიარეთს ჰყავთ. მერე თქვენგან ოქმი და იასაული მებოდა, მომატყუეს, გოგოს მოგცემით და აღარ მომცეს. გევედრები, მირზაშვილს თამაზას და თედულს გაღეგას უბძანოთ და თავის დადვით(!) და ასან ბეგს რომ ამათ შეუძლიანთ იმ გოგოს გამორთმევა და ამათ გამოძირთონ. ღ“თი გაგიმარჯვებს, მე რომ ავი კაცი (ვ)იყო და თქვენ გაწუხებდეთ ჩემის მიზეზით იმ ერთს ქრისტიანს სულს ღ-თთ ნუ დაუკარგავთ. ოკლომბრის ივ ქ-კის უოწ. ბატონის შვილი ვახტანგ გიბრძანებ, მოურაო მირზა შვილო თამაზ, მერე ამ არზის პატრონი რომ ასე ჩივის, შენ ახლავ წადი და ყულბასს/?/ რომ ამ ნინიასთვის გოგო მიუყიდნია, შენ ის გოგო ახლავ ყივლას და ბაბათასთან მიდი და იმათ თუ ის გოგო ახლავ არ მოაყვანინე, ჩვენგან ჩვენს პირს ვეღარც შენ იხილავ და ვეღარც იხინი. ახლავ გაარიგე თორემ დიდათ გ[ი]წყნთ, შენც და იმათაც დიდად გადა(გ)იდგება. ოკლომბრის ივ, ქ-კ ს უოწ. ასლთან თანასწორ არს სოვეტნიკი თ-ი თარხანოვი.¹ ასლი სიგელი მივიღე იოანე ტატიემა.“²

თამაზ მირზაშვილის, როგორც სამეფო ხელისუფლების მოურავის უფლებები, პატარა ლიანხვის ხეობაშიც ვრცელდებოდა, ამას ადასტურებს 1778 წლის 2 აგვისტოთი დათარიღებული ერთ-ერთი დოკუმენტიც. „არზა პაატა იმერელისა ყმობის თაობაზე გიორგი ბატონიშვილის ოქმით“: „ქ. ღმერთმან ბედნიერის ელმწიფის ძის გიორგის ჭირი მათს მიწა მტვერს პა[ა]ტა იმერელს მოსცეს. მერმე თავად იმერეთს აზნაურისშვილის ყმა ვიყავ, ახალციხეს გამყიდა, თავი დავიხსენ, ისევ ჩემს მამულს მივ[ე]ტანე. მასუკან შვილის თხოვნა დამიწყო. ავდექ. აქათ თქვენს მიწა მტვერს მოვ[ე]ტანე სურამს. მურგანიშვილმა მითხრა: ჩემთან იყავ, არავის მიქცემო. არჩილ გამოიარა, დამაბეზღეს, დამიჭირა. მეორეთ არჩილიდამ დავიხსენ თავი. იქილამ არბოს ჩამოველ. მირზაშვილმა მითხრა: ბატონის ოქმი მაქვსო, ამყარა, გამატიტვლა და ისევ ჩემს უწინდელს ბატონს მიმცა.“³

შიდა ქართლის მთიანეთში ჩამოსახლებული ოსების სამოურავო, ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტების მიხედვით, პატარა ლიანხვის ხეობაშიც იყო ანტონ I კათალიკოსმა აღნიშნული სამოურავო მცხეთიშვილ-გედევანიშვილებს ჩააბარა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ესე უკუნისამდე ჟამთა და ღროითა გამოსადეგი მტკიცე და და უცვლელი წყალობის წიგნი და სიგელი და გიწერეთ და გიბოძეთ შენ გედეონისშვილს გიორგის და მომავალთა სახლისა შენისათა ჩვენის ეკლესიის ყმების ოსების მოურავობა ბადაანისა და ხოდელისა, რომელიც შეგეძლოს უნდა მოუარო და ეკლესიას იმათი თავი არ დაუკარგო და რივიანად რომელიც გეწყობოდეს, ისე გვემსახურო. და თუ ურჩნი შეიქმნენ, მისის სიმაღლის ჩვენი ოქმიც გებოძება. და ესე ჩვენგან ბოძებული წყალობა გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ეკლესიისა და ჩვენს ერთგულობასა შინა.“⁴ კათალიკოს-პატრიარქ ანტონ I მიერ გაცემულ დოკუმენტში ნათლად ჩანს, რომ გიორგი გედევანიშვილს ბადაანსა და ხოდელში ჩამოსახლებული ეკლესიის ყმობაში მყოფი ოსების ზედამხედველობა ევალებოდა, როგორც კათალიკოსის სიტყვებიდან ჩანს, თუ ოსები ურჩობას დაიწყებდნენ, სამეფო ხელისუფლება ჩაერეოდა. ოსებისათვის სამოურავოების შექმნის მიზანი მათი, როგორც ბარის ცხოვრებას მიუჩვეველი მოახალშენების გაკონტროლება და მოსალოდნელი რეციდივების თავიდან აცილება იყო, რაც დიდ სიძნელეს წარმოადგენდა. ოსები ქართველებით დასახლებულ სოფლებში იჭრებოდნენ და მოსახლეობას აწიოკებდნენ.

1800 წლის 21 სექტემბერს, გიორგი XII ოთარ ამილახვარს წერდა: „შენის სოფლისა ოსებისაგან აკლება მოგეწერა...ოსებისათვის ასეთს საქმეს ვიფიქრებთ რასმე, რომ მაგათ ვეღარ ითარეშონ ქართლში.“⁵

¹ ჩვენი აზრით, აღნიშნულ დოკუმენტში მოხსენიებული თარხანოვი უნდა იყოს დავით თარხნიშვილი, რომლის სახელზე გერში მცხოვრებმა ოსებმა „თავდებობის წიგნი“ შეადგინეს. ამის შესახებ, იხ. ქვემოთ.

² ს.ე.ა.ს.ც.ა. ფ. 229, № 52/66.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VII, თბ., 1981, გვ. 413.

⁴ გ. სოსიაშვილი, ნარკვევები შიდა ქართლის ისტორიიდან, თბ., 2011, გვ. 78.

⁵ ბ. გამყრელიძე, ოსთა განსახლებისათვის საქართველოში, კრებ.: „ოსთა საკითხი“, გვ. 187.

ოსთა თავდასხმები ქართულ სოფლებზე საქართველოში რუსული მმართველობის შემოღების შემდეგაც გაგრძელდა. ამას ადასტურებს 1808 წლით დათარიღებული რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლის ახვერდოვის სახელზე პატარაკაც ლომსადის მიერ შედგენილი მოხსენება, რომელიც ოსების მიერ სოფელ ნიქოზზე განხორციელებულ თავდასხმას ასახავს: „ამას წინათ, წელიწადს იულისის თვეს ოსები მოგვიხვდნენ, ნიქოზს ცხენები დაგვტაცეს გამოუღეპით, ერთობლივ სოფელი მივეწიენით, ფავლენის შვილი ზაქარიაც იქ განხლდათ, სროლა მოგვიხდა ერთმანეთში, ორი კაცი დაგვიჭრეს და ერთი ჩვენ მოუკალით მკვლარი შინ ჩამოვიტანეთ, ცხენებიც წავართვით, მეორე დღეს იმისი გვარნი ჯიფანი შეყრილნი მოგვიხდნენ, თავისი ბატონი მჩაბლები წინ მოუძღვნენ ბადურ და თეიმურაზ, ავღეპით და სოფელი ერთიანად შევკრიფედ, გავიფიცენით და წერილიც დაგვღვით, რომ ის ოსის სიკვდილზედა არც მკვლელი უნდა გამოგვეჩინა და პასუხიც ერთად სოფელს უნდა გაგვეცა, ჩვენ და ოსებში მოციქულობა შეიქნა, მკვლარს დაგვიწყეს თხოვნა. ბორტის შვილმა პასუხი ეს გვითხრა: თუ მკვლარს არ მისცემთ დაგწვენო. ავღეპით, მკვლარიც ბორტის შვილს მივეცით, თორმეტი კოკაც ღვინო გამოგვართო თავდებათ დაგვიდგა აღდგომამდინ. ჩემმა ყმებმა თქვენ გაწყენინონ რაჟე პასუხის გამცემი მე ვიყოვო, კეხველებიც თავდებათ დაგვიყენა / / და აღდგომას იქით თქვენ იცით მე თავდები აღარ ვიქნებო. აღდგომამ რომ გამოიარა მტრობა დაგვიწყეს, მოვიდა ერთიანად მაისის შვიდს სოფელი და შეურიგდა. ცხრა თუმანი თეთრი მისცეს, პური აჭამეს, ოთხი თუმანიც საშემოდგომოდ დაპირებინა. ზაქარია ფავლენი შვილი და მე გაურიგებელი დაგვაგდეს სოფელმა. მე ცოლითა და შვილით იმ ოსებს მიმცეს შენი მკვლელი ის არისო, აღარც იმას უშველით და აღარც სხვა ღევარს გამოუღგეთ, თქვენ თოფი აღარ გესროლოთ ასე შეურიგდნენ. წყალობას ვითხოვ, დავით თარხანოვს ებრძანოს ერთობლივ სოფლით იმ ოსებს პასუხი მიგვაცემინოს. ეს საქმე საკუთრივ თავს მე არ დამაწკება იულისის იხ ქ-ეს უჟე.“¹

1808 წლის თებერვალში გენერალმა ახვერდოვმა საქართველოს მთავარმართველს წერილი გაუგზავნა. ავტორი იტყობინებოდა, რომ შემოდგომის დადგომისთანავე მოსალოდნელი იყო: არაგვის, მეჯუღის და დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებში ჩამოსახლებული ოსების მიერ ქართული სოფლების ძარცვა-რბევა. რუსი ჩინოვიკის რეკომენდაციით ამ თავდასხმების შესაჩერებლად აუცილებელი იყო მძარცველების მეთაური ოსი „სტარშინების“ დაპატიმრება.²

ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსები, დაღესტნელ მარბიელთა მსგავსად, მოსახლეობას ატყვევებდნენ და ჩერქეზეთში ყიდდნენ. ეს შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ რაჭის მთის სოფლების მაგალითზე. დიგორელი ოსების მიერ რუსეთის ხელისუფლების სახელზე შედგენილ განცხადებაში აღნიშნულია: „...ჩვენ და რაჭველნი ჟამოღისინ ვმტრობდით ერთმანეთს...მრავალნი ქართველნი წაყვანილ და განსყიდულ იქმნენ დიგორელთაგან ჩერქეზად.“³

ოსების მიერ ქართველების მოტაცების და ჩრდილოეთ კავკასიაში, კერძოდ, ჩერქეზეთში გაყიდვის ფაქტს ადასტურებს ერეკლე II-ის მიერ 1783 წელს რუსი მოხელის პოტიომკინისადმი გაგზავნილი წერილი, სადაც აღნიშნულია: „...მოგახსენებთ, ამას, რომ რაოდენიმე აქეთის მთის ოსნი ჩვენს ქვეყანაში ქურდობენ, კაცებს ატყვევებენ და ჩერქეზში ჰყიდინა. ამისთვის ეს ქურთაულნი სტარშინები...იმათი მცნობნი არიან. ამისთვის საიდუმლოდ ებრძანოს მოსდოვის კამენდანტს, რომ როდესაც იმათი ჩერქეზეთში ყოფნა აცნობონ, იმან რაოდენიმე კაცი გაატანოს და და დაიჭიროს; და იმათი დასჯა თქვენს ნებაზედ მოგვიხდია.“⁴

ქართლში დამკვიდრებული ოსების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის ძარცვაზე მიუთითებს აკად. ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ სოფ. ტყვიავში აღმოჩენილი საბუთი: „სახარება ესე [ვიპოვე ტყვეობასა] შინა და დავიხსენ [ოსთაგან] და შევწირე ამისავ [ეკლესიას] ტყვიავის ძელის ჭეშმა-

¹ გსიემ 8059, დავთ. I, გვ. 56-57; ხ.ე.ც. ფ. HD, № 14239.

² ბ. გამყრელიძე, ოსთა განსახლებისათვის საქართველოში, კრებ: ოსთა საკითხი, გვ. 188.

³ იქვე, გვ. 187.

⁴ ვ. ითონიშვილი, ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 2002, გვ. 233.

რიტისა [საოხად ძეთა და ასულთა] ჩემთათვის [...] გამოსახსნელად [მპყრობელებიდან] მეუღლისა ჩემისა ნიკოლოზ [ჩოლოყაშვილისა] ჩყიზ. 1817 წელსა კნენა თინა ჩოლოყოვისა.“¹

დიდი ღიახვის ხეობაში ჩამოსახლებული ოსები მარტო მოსახლეობის დაბალი ფენას როდი აწიოკებდნენ, ისინი თავს ესხმოდნენ მაჩაბელთა სათავადო სახლის წარმომადგენლებსაც. 1802 წელს გენ. ლეიტენანტ კნორინგის მიერ იმპერატორისადმი გაგზავნილი მოხსენებიდან ჩანს, რომ გიორგი XII-ის მეფობის უკანასკნელ დღეებში ოსებმა ამბოხება მოაწყვეს და მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის ერთ-ერთი წევრი მოკლეს.²

1808 წელს, გერის ხეობაში ჩამოსახლებულმა ოსებმა დავით თარხნიშვილს თავდებობის წიგნი მისცეს. ისინი პირობას სდებდნენ, რომ აღარ იქურდებდნენ: „წელსა ჩყხ დეკემბრის ბ დღესა ესე თავდებობის წიგნი მო-გართვი თქვენ თავად დავით თარხნაოვს ჩვენ ერთობთ გერის ხეობის ქოქი შვილმა ჯივიმ და ერთობით ჩემა გვარი შვილებმა არბოლიშვილმა პეტრემ და ერთობით ჩემა გვარიშვილებმა ბეკოშვილმა ხოსრომ და ერთობით ჩემმა გვარიშვილებმან ყულუნ ბეგაშვილმა ძაღლოამ // და ერთობით ჩემმა გვარმან გოგინაშვილმა ტატუჩიმ და ერთობით ჩემმა გვარის შვილებმან ჩოჩი შვილმა ყიყომ და ერთობით და ერთობ ჩემმა გვარის შვილებმან ასე რომ ჩვენის ხეობის თავდებათ დავდექით დღეის იქით თუ ჩვენის ხეობის კაცმან ავკაცობა და ქურდობა ქნან სადმე ამ თავდებებმან გადავიხადოთ სადაც ჩვენი გვარის კაცი სახლობს ქართლში თუ ოსებში სულ ყველანი თავდებანი ვართ და რაც დღეს ჩვენს ხეობაში ნაქურდალი არის, ისიც ჩვენ მოგაბაროთ და აგრეთვე თუ დანაშაული აქვს ვისმეს ისიც სამართალით ჩვენ გარდვიხადოთ რაც სახელმწიფო ბეგარა არის ყოველთვის უკლებრათ გავილოთ და საუკუნოთ ამ ერთგულებით მოვიქცეთ და თუ ამაზედ გავმტყუნდეთ მაშინ ნება გაქვსთ ყველას სადაც ამ თავდებების გვარი დახელოთ გარდაგვანდევინეთ. ამათის თხოვნითა დავწერე მე მოქალაქე ანტონ მემანდარაშვი. მოურავი მირზას შვილი ბეჟან ამის დამწერნი ვარ და მოწამე.“³

მთავარმართებელ კნორინგის მიერ სახელმწიფო მრჩევლის კოვალენსკისადმი გაგზავნილ წერილიდან ირკვევა, რომ ღიახვისა და ფცის ხეობის ქართულ სოფლებში ოსების თავდასხმები და ადგილობრივი მოსახლეობის ძარცვა ძალზე ინტენსიური იყო. 1802 წელს ზაზა და ელიზბარ მაჩაბლები ურჩი ოსების დასაშოშმინებლად დახმარებას ხელისუფლებას სთხოვდნენ.⁴

ოსების დამორჩილების მიზნით, ხელისუფლებამ 1802 წლის მარტში კავკასიის გრენადერთა პოლკის ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის ხელმძღვანელობით დიდი ღიახვის ზემო წელზე ჯარი შეიყვანა.⁵ სიმონოვიჩმა ოსებისაგან მძევლები აიყვანა. გენერალ-ლეიტენანტ კნორინგის მიერ 1802 წლის 5 ივნისს კოვალენსკისადმი გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: „ვინაიდან საქართველოს ხელისუფლებისადმი დაქვემდებარებული დიდი ღიახვისა და ფცის მოსახლე ოსები ქართულ სოფლებში ძარცვა-მტაცებლობას ეწეოდნენ და საკუთარ მოურავებს თავად მაჩაბლებს არ ემორჩილებოდნენ, ჩვენს მიერ ჩატარებული იქნა სამხედრო ექსპედიცია ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის ხელმძღვანელობით. ექსპედიციის შედეგად მოხერხდა ოსების კანონიერი ხელისუფლებისადმი დამორჩილება, მათგან მძევლების აყვანა. 1802 წლის ბატონი სიმონოვიჩის მიერ დაწესდა დროებითი სასამართლოები, როგორც თავად მაჩაბლების ქვეშევრდომი ოსებისათვის, ისე არაგვის და პატარა ღიახვის ოსებისათვის. ქვეშელთის ოსებმა მისი საიმპერატორო უდიდე-

¹ ი. მეგრელიძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, თბ., 1989, გვ. 155; აკად. ე. თაყაიშვილის არქივი, თბ., 1972, ფ. 12.

² Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией (АКАК), т. I, Тифлис, 1866, стр. 581-582, №765; 766.

³ ხ.ე.ც. ფ. HD, №10664; გსიემ 8059, დავთ. I, გვ. 45, დავთ II, გვ. 157.

⁴ История Юго-Осетий в документах и материалах (1864-1900 гг.), т. III, Цхинвал, Госиздат Юго Осетий, 1961, #89. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XIX/1860-1880/Ist_jugo_oset_III/index.htm

⁵ აღსანიშნავია, რომ ოსებთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა ცნობილი განმანათლებელი იოანე იალღუზიძე, რომლისთვისაც როგორც მთავარმართებელ კნორინგისადმი გაგზავნილი ერთ-ერთი რაპორტიდან ჩანს (სავარაუდოდ, წერილის ავტორი ოსების დასამორჩილებლად გაგზავნილი ექსპედიციის ხელმძღვანელი ფეოლორ სიმონოვიჩი იყო), მომხსენებელს ყოველწლიური ჯამაგირის სახით 250 მანეთის დანიშნვა უთხოვია. http://drevlit.ru/docs/kavkaz/XIX/1800-1820/Ist_jugo_oset_II/index.php

ბუღესობისადმი ერთგულების და საქართველოს ხელისუფლებისადმი მორჩილების ფიცი დადეს.¹ როგორც დოკუმენტიდან ირკვევა, კნორინგის დავალებით სიმონოვიჩმა სამაჩაბლოში, ასევე არაგვისა და პატარა ლიახვის ხეობაში მცხოვრები ოსებისათვის დროებითი სასამართლოები დააწესა. სასამართლოს შემადგენლობაში, ხელისუფლების გადაწყვეტილებით, მაჩაბელთა სათავადო სახლის ოთხი წარმომადგენელი შევიდა. აქედან, ზაზა და რევაზ მაჩაბელს დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრები ოსების საქმეების მოწესრიგება ევალებოდათ, ხოლო ელიზბარ და ბარდიმ მაჩაბელს ფცისა და ქემელთის ხეობებში მცხოვრებ ოსთა საკითხები უნდა განეხილათ. სასამართლოში შედიოდნენ ოსების მიერ არჩეული უხუცესებიც. როგორც დოკუმენტშია მითითებული, ოსი უხუცესებიდან ზაზა და რევაზ მაჩაბელს მიამაგრეს ელიზბარ ცხოვრებაში და ქუჯანა ბარდიონაში, ასევე რამდენიმე იასაული. აქედან ქართველები იყვნენ: მამუკა და ქაიხოსრო ზუბაშილები, ქაიხოსრო და გოგია ბუგინაშილები, ოსები: გაჩა ელიზბაროვი, ხუგო ჯიოშილი, აბელა ჯიოშილი. სასამართლოს ამ ჯგუფს თავისი მდივანიც ჰყავდა – როსტომ ბეგთაბეგოვი (ბეგთაბეგიშილი). ჯავაში შექმნილი ოსების სასამართლოს მეორე ჯგუფში, როგორც აღვნიშნეთ, შედიოდნენ ელიზბარ და ბარდიმ მაჩაბლები. ჯგუფის წევრები იყვნენ უხუცესები: ფავლენა აღხაზაშილი, აბელა გაჩაშილი, ქუჯანა ლომკაცოვი და გაჩა ქელესსაშილი. სასამართლოს მეორე ჯგუფის იასაულებად ქართველებიდან დანიშნეს გოგია ზუბაშილი, კასრადე, ოთარაშილი (დოკუმენტში, როგორც ჩანს, სახელებია გამორჩენილი), პეტრე მაღალდაძე, ოსებიდან: დიტო გაბარაშილი, ება ხარებაშილი, ქეჯე თიბილაშილი. ოსთა სასამართლოს აღნიშნული ჯგუფის მდივანი იყო მღვდელი იოსებ ეფემიევი. სასამართლოს თარჯიმნობას უწევდა ნარში მცხოვრები ალექსი მამიევი. ოსებს უფლება ჰქონდათ ყოველწლიურად აერჩიათ თავიანთი წარმომადგენლები სასამართლოში, რომლებიც გორის სამოქალაქო სასამართლოს უნდა დაემტკიცებინა. ოსებისათვის შექმნილ სასამართლოს უნდა ემოქმედა ქართული კანონმდებლობის შესაბამისად, რუსული ხელისუფლების ზედამხედველობით. როგორც დოკუმენტშია აღნიშნული, სასამართლოს შექმნა დროებითი ადგილსამყოფელი ჰქონოდა სოფელ ც(ხ)ოში. სასამართლოს წევრებს რეკომენდაცია ეძლეოდათ, რომ ოსებთან, როგორც „ახლად მოქცეულ ხალხთან“, გარკვეული ლმობიერება გამოეჩინათ. სასამართლოს ასევე უნდა განეხილა ქურდობის, მოსახლეობის და პირუტყვის გატაცების საქმეები და ქონებრივი დავები. საკითხები, რომლებსაც ჯავის სასამართლო ვერ გადაწყვეტდა, გორის სამოქალაქო სასამართლოს გადაეცემოდა.²

პატარა ლიახვისა და არაგვის ხეობებში მცხოვრები ოსებისთვის ასეთივე სასამართლო შეიქმნა სოფელ ვანათში, სადაც ხელისუფლების გადაწყვეტილებით შედიოდნენ: მანუჩარ თუმანოვი (თუმანიშილი) და გიორგი ხერხეულიძე. არაგვის ხეობაში მათი დამხმარენი იყვნენ ოსი უხუცესები: გუსი ქოქოშილი, დოვლათა ყულუმბეგაშილი, ჯაჩე უტიაშილი. ვანათის სასამართლოს არაგვის ხეობის განყოფილებას ჰყავდა ორი იასაული, ქართველი-სიმონ ასამბეგაშილი (სოფელ ვანათიდან) და ოსი ხიკო (სოფელ უკედელიდან). ვანათის სასამართლოს იმ ნაწილს, რომელსაც პატარა ლიახვის ხეობის საკითხები უნდა განეხილა, ოსი უხუცესებიდან წარმოადგენდნენ: აბელა ბესტავაშილი, შავქუჯა ფუხაშილი, პავლე ვალიშილი. სასამართლოს აღნიშნული განყოფილების იასაულები იყვნენ: გოგია ხადური (ეროვნებით ქართველი) და როსტომ იკაშილი (ეროვნებით ოსი). ვანათის სასამართლოს მდივანი იყო სოფელ არბოში მოღვაწე მღვდელი გიორგი გვიმრაძე, ხოლო თარჯიმანი - აზნაური აუშტროვი (შესაძლებელია, დოკუმენტში გვარი დამახინჯებით იყოს მითითებული).

ჯავის სასამართლოს მსგავსად, ოსებს ვანათის სასამართლოშიც ჰყავდათ თავიანთი წარმომადგენლები. ვანათის სასამართლოს შემადგენლობა გორის სამოქალაქო სასამართლოს უნდა დაემტკიცებინა.³ დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებში ოსებისთვის შექმნილი სასამართლოების მი-

¹ AKAK, T. I, სტრ. 588, №775.

² AKAK, T. I, სტრ. 583, №771.

³ AKAK, T. I, სტრ. 583, №771; გ. სოსიაშილი, ოსთა სასამართლოები დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებში (XIX საუკუნის დასაწყისი), ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართულ-

ზანი მათი მხრიდან ქართულ მოსახლეობაზე თავდასხმების აღკვეთა იყო. თუმცა, ამის მიუხედავად, ოსების თვითნებობა კვლავ გრძელდებოდა, რასაც გენერალ-მაიორ ახვერდოვის მიერ 1810 წლის 17 მაისს საქართველოს მთავარმართებელ ტორმასოვის სახელზე შედგენილი პატაკიც ადასტურებს. დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ გასულ და მიმდინარე წელს გორის მაზრაში ოსების მიერ მკვლელობების, ყაჩაღობის და ხალხის გატაცების არაერთი დანაშაული იქნა ჩადენილი. დამნაშავეთა დასასჯელად საჯარისო ნაწილი მზადყოფნაში იყო, მაგრამ ოსებმა, როგორც კი შეიტყვეს ამის შესახებ, გორის მაზრის მარშლის თავად ციციანოვის (ციციშვილი) და აზნაურ იალღუზიდის (იოანე იალღუზიძე) მეშვეობით შერიგება ითხოვეს. დოკუმენტში ასევე ნათქვამია, რომ რუსებმა მზადყოფნა გამოთქვეს უკან გამოიწვიონ ჯარი იმ პირობით, თუ ოსები აღარ დაარბევნ ქართულ სოფლებს, არ იყაჩაღებენ და შეწყვეტენ ხალხის გატაცებას და ხოცვას. სახაზინო ოსებზე ზედამხედველობა შანშე ერისთავს დაევალა, ხოლო მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის საკუთრებაში მყოფ ოსებზე – რევაზ მაჩაბელს. საბუთში ხაზგასმულია, რომ სახაზინო ოსების მიმოსვლა ქართულ სოფლებში, ასევე ცხინვალში მოხდება თავად ერისთავის მიერ გაცემული სპეციალური საშვებით, ხოლო მაჩაბლების კუთვნილებაში მყოფი ოსები ბარში გადაადგილებისათვის ნებართვას რევაზ მაჩაბლისგან მიიღებდნენ.¹

ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებების მიუხედავად, დიდი და პატარა ლიახვის, ასევე ქსნისა და მეჯუდის ხეობებში ჩამოსახლებული ოსების მხრიდან მოსახლეობის დარცვა-რბევა მაინც არ შეწყდა. 1807-1808 წლებში, დიდი ლიახვის ხეობაში, ოსების დაუმორჩილებლობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, შავი ჭირის გავრცელებასთან დაკავშირებით, ხელისუფლების მხრიდან დაწესებული შეზღუდვები იყო. რუსეთის ხელისუფლებამ ოსებთან ურთიერთობის ზომები გაამკაცრა. აიკრძალა ვაჭრობა. ოსებისათვის განსაკუთრებით მოთხოვნად პროდუქტს მარილი წარმოადგენდა. ხელისუფლების გადაწყვეტილებით დაინფიცირებული სოფლების სიახლოვეს გარკვეული რაოდენობის მარილი ჩაიტანეს. ეპიდემიის რისკის მქონე მოსახლეობას სპეციალური პირობების დაცვით შეეძლოთ გადაადგილება, პირუტყვის საძოვარზე ტარება და სხვ. მოეწყო სადებინფექციო შესაკვამლები, ხოლო ოსების ბარში ჩამოსვლის შეზღუდვის და ეპიდემიის გავრცელების პრევენციის მიზნით დიდი ლიახვის ხეობის სოფელ თამარაშენში საგანგებო კარანტინი დაწესდა. 1807 წლის დეკემბერში მთავარმართებელი გუდოვიჩი სახელმწიფო მრჩევლს ლიტვინოვს წერდა, რომ ახლომდებარე სოფლების ყველა მაცხოვრებელს მიეცა უმკაცრესი გაფრთხილება - არ იქონიონ მიმოსვლა ოსებთან და შეწყდეს სხვადასხვა დანიშნულების ნივთების მარილზე გაცვლა.² ოსური მოსახლეობა, რომელიც საკარანტინო შეზღუდვების გამო უკმაყოფილებას გამოთქვამდა მაიორ ზაიცოვის მეთაურობით რუსულმა რაზმმა მორჩილებაში მოიყვანა.³ როგორც 1808 წლის 2 აპრილით დათარიღებულ წერილში მთავარმართებელი გუდოვიჩი პოლკოვნიკ ახვერდოვს აცნობებდა, დაკავებული მეამბოხე ოსების ჩვენებით, ჯანყი დიდი ლიახვის ხეობის ქართულ და ოსურ სოფლებში იმ გარემოებით იყო გამოწვეული, რომ ოსურ სოფლებში გაჩენილი გადაძვლები ავადყოფობის გამო, ოსებს ქართულ სოფლებში ჩასვლა ეკრძალებოდათ. მთავარმართებლის გადაწყვეტილებით, სურსათის და ტანსაცმლის შეძენის მიზნით, ოსები ქართულ სოფლებში მხოლოდ მკაცრი კარანტინის პირობებით უნდა შეეშვათ.⁴

გახშირებული თავდასხმებისა და უმართავი სიტუაციის გამო, რუსულ ხელისუფლებას დიდი ლიახვის ხეობაში ჩამოსახლებული და სახაზინო უწყებაში გადასული ოსების მტკვრის ხეობის მეორე მხარეს გადასახლება ჰქონდა ჩაფიქრებული. მთავარმართებელ რტიშჩევის მიერ ვიცე-პოლკოვნიკ რენიერისადმი გაგზავნილ 1813 წლის 20 იანვრით დათარიღებულ წერილში ვკითხ-

ოსურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მასალები, თბ., 2019, გვ. 254-257.

¹ АКАК, т. I, стр. 460, №636.

² გ. სოსიაშვილი, საქართველოში ეპიდემიების გავრცელების ისტორიიდან, თბ., 2020, გვ. 129-130.

³ გ. თოგოშვილი, ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობა 1801-1921 წწ. თბ., 1969, გვ. 9.

⁴ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, т. III, Тифлис, 1869, стр. 219, #393.

ულობთ: „მივიღე შიკრიკთა ესტაფეტით თქვენი ორი პატაკი და სრულად ვიწონებ თქვენ მიერ გაცემულ ყველა განკარგულებას, როგორც ქართლის სოფლებში მცხოვრებ სახაზინო და მემამულეთა საკუთრებაში მყოფ ოსებში მღელვარების ჩაცხრომის, ისე ოსეთის („ოსეთი“ პირობითი ტერიტორია, იგულისხმება შიდა ქართლის მთიან ზოლში მცხოვრები ოსებით დასახლებული ტერიტორია-გ.ს.) ფარგლებს გარეთ მობინადრეთათვის სრულიად რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესვლის შეთავაზების შესახებ... თქვენი მეორე პატაკის შესახებ გაცნობებთ, რომ მე სავსებით ვეთანხმები თქვენს წინადადებას ოსების მხრიდან ძარცვა-ყაჩაღობის და მკვლელობების აღსაკვეთად სახაზინო საკუთრებაში მყოფ ყველა ოსის ერთად შეყრის და გაზაფხულამდე მტკვარს იქით და შემდგომ უფრო მოშორებით გადასახლების თაობაზე და აღნიშნულის განხორციელება თქვენი კეთილგონიერი განკარგულებისთვის მიმინდვია, რათა ყოველივე შესაძლო გართულებების გარეშე შესრულდეს. ამასთან ერთად, მოვითხოვ, წარმომიდგონოთ საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის აზრი იმის თაობაზე, თუ სად უფრო მოხერხებული იქნება საგაზაფხულოდ ოსთა მოშორებით დასახლება და თქვენც გთხოვთ წარმომიდგინოთ თქვენი მოსაზრება აღნიშნულის შესახებ. მემამულეთა საკუთრებაში არსებული ოსები თვით მემამულეებს გადაეცეს ხელწერილებით მასზედ, რომ ისინიც მოშორებით იქნებიან გადასახლებულნი და მათგან არანაირი მავნებლობა არ იქნება...“¹

დოკუმენტიდან ნათლად ჩანს, რომ ტერიტორიას, სადაც ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებული ოსები ცხოვრებდნენ, რუსული ხელისუფლება მათ ისტორიულ საცხოვრისად არ მიიჩნევდა. რუსი ჩინოვნიკების აზრით, მთიდან შიდა ქართლის ბარში მიგრაცია მეამბოხე ოსებს შედარებით გაანეიტრალებდა.

რუსულმა ხელისუფლებამ, მოგვიანებით, ოსების გადასახლება მტკვრის მეორე მხარეს გადაიფიქრა. აღნიშნული იდეის განხორციელებას, შესაძლოა, ხელი შეეშალა „სამხრეთ ოსეთის“, ჯერ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ტერიტორიის შექმნისათვის, შემდეგ კი ავტონომიური წარმონაქმნის ჩამოყალიბებისთვის. აქვე, უნდა ითქვას, რომ შიდა ქართლის მთიან ნაწილში ჩამოსახლებული ოსების დაუმორჩილებლობას და შეიარაღებულ გამოსვლებს ხელს უწყობდა ქართველი ფეოდალების მიერ დაწესებული გადასახლების ზრდა. ადგილი ჰქონდა ქართველი თავადების მხრიდან ოსების თურქეთში გაყიდვის ფაქტებსაც. ამას ადასტურებს არქიმანდრიტ დოსიეთეოს ფიცხელაურის წერილი თავად გოლიცინისადმი, რომელიც 1812 წლით თარიღდება: „ოსები ოდითგან საქართველოს მეფეების და მათ მიერ განსაზღვრული თავადაზნაურობის უშუალო ხელქვეითები იყვნენ და იხდიდნენ მათ მიწებზე დაწესებულ გადასახადს. საქართველოს გუბერნიებად დაყოფის შემდეგ ისინი იმ ზოგიერთი თავადის ხელში აღმოჩნდნენ, რომელთა მხრიდან კავკასიისთვის ჯერაც გაუგონარ ძალადობას და სისასტიკეს განიცდიან. ეს არაადამიანური მფლობელები მათ ბავშვებს ართმევენ და ყიდიან, სტაცებენ ქონებას. ყოველივე ოსებს აიძულებთ ეზიზღებოდეთ ქართველები და მათი სარწმუნოება და ამავდროულად უბიძგებს მათ გაერთიანდნენ სხვა კავკასიელ ხალხებთან ხელისუფლების საწინააღმდეგოდ, რადგან ფიქრობენ, რომ რუსეთი თუ მათ დაუფლება, ისინი კვლავ ქართველი თავადების ქვეშევრდომები გახდებიან და იგივე უბედურებაში აღმოჩნდებიან...“²

დოსიეთეოს ფიცხელაურის მიერ რუსი მოხელისადმი წარდგენილი ინფორმაცია, ჩვენი აზრით, გაზვიადებულია. ფიცხელაურთა საგვარეულოს წარმომადგენელი ქართველი სასულიერო პირი, ქსნის ერისთავებთან (რომელთა საკუთრებაში არსებული ტერიტორიის მთიანი ზოლი ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებულ ოსებს ეკავათ), არცთუ სახარბიელო ურთიერთობაში იმყოფებოდა. იგი ცდილობდა რუსეთის ხელისუფლებისთვის ქართველ ფეოდალებსა და ოსებს შორის არსებული უთანხმოება კიდევ უფრო გაემძაფრებინა. დოსიეთეოს ფიცხელაურის რეკომენ-

¹ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, т. V, Тифлис, 1873, стр. 516, # 609.

² Там же, стр. 48-49, # 82.

დაციით, ქართველ თავადებს უნდა ჩამორთმეოდათ ოსი ეროვნების ყმები და სანაცვლოდ ყოველწლიურად დანიშნონდათ პენსია 1000 მანეთი ვერცხლით.¹

რუსი მოხელეების ოფიციალურ წერილებში შიდა ქართლის მთიან ნაწილში, კერძოდ, დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე, ოსების მხრიდან, ადგილობრივ მოსახლეობაზე თავდასხმების შესახებ უამრავი ფაქტი გვხვდება. საქართველოში ჩამოსახლებული ოსებიდან, მხოლოდ დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე მცხოვრებნი როდი ძალადობდნენ მკვიდრ ქართველებზე. როგორც აღვნიშნეთ, ბარის სოფლებს რაჭის მთებში დასახლებული ოსებიც ესხმოდნენ თავს და ტყვედ წაყვანილ ადამიანებს ჩერქეზებს აყიდებდნენ. გენერალ-მაიორ სიმონოვიჩის დავალებით გრიგოლ წერეთელმა წედისის ხეობაში მცხოვრებ ოსებზე იერიში მიიტანა და მათი რამდენიმე წინამძღოლი ტყვედ აიყვანა.² საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის მიერ 1815 წელს გამოცემულ განკარგულებაში, რომლის ადრესატია ვიცე-პოლკოვნიკი მიხეილ ერისთავი, აღნიშნულია, რომ დიდი და პატარა ლიახვის, აგრეთვე ქსნისა და მეჯუდის ხეობების ოსები საქონელს იტაცებენ, თავს ესხმიან და ხოცავენ მოსახლეობას. აღნიშნული საკითხების მოგვარებისა და წესრიგის დამყარების მიზნით, გუბერნატორმა მიხეილ ერისთავს დავალება მისცა, რათა ზედამხედველობა გაეწია აღნიშნული ხეობებისათვის. გუბერნატორის განკარგულების 4-ე პუნქტში ვკითხულობთ: „დარწმუნებული ვარ რომ აღნიშნული ქმედებები ოსებში სისხლხორცეულად არის გამჯდარი, მაგრამ, როგორც ჩემთვის ცნობილია, ადგილობრივი მემამულეები მეტად ავიწროებდნენ მათ ზედმეტი გადასახადებით ...გამოიჩინეთ მეტი ყურადღება და სიმკაცრე, რათა არა მარტო თქვენ, არამედ არც ერთმა თავადმა ერისთავების გვარიდან და არც ერთმა მაჩაბლების გვარიდან ამიერიდან აღარ შეავიწროვოს ოსები ზედმეტი გადასახადებით, მით უმეტეს, აღარ მიყიდონ მათი ბავშვები თურქებს, აღნიშნულის თაობაზე პირადად აცნობეთ თავად მაჩაბლებს და ერისთავებს და თუ მთავრობაში კვლავ შემოვა საჩივრები და თქვენი უყურადღებობის გამო ოსები კვლავ განაგრძობენ დარცვა-ყაჩაღობას, თქვენ და ყველა თავადი ერისთავებისა და მაჩაბლების გვარიდან პასუხს აგებთ საკუთარი ქონებით.“³

მთიან ნაწილში მცხოვრებ ოსთა დასახლებებში ხელისუფლების მხრიდან წესრიგის დამყარება რთული აღმოჩნდა. რუსი მაღალჩინოსნები ოსებთან მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ. 1830 წელს ჯავაში ოსების წარმომადგენლები (18 ადამიანი) სახელმწიფო მოხელეებს შეხვდნენ. მორჩილების დასტურად მთავრობამ ოსებისაგან 4 მძევალი აიყვანა. ასეთივე მოლაპარაკება ქეშელთის ხეობის ოსებთან დაევალით მაჩაბლებს, თუმცა, მათთან გამართულ დიალოგს შედეგი არ მოჰყოლია. რუსებმა, 1830 წელს, ქეშელთის ოსთა ბანდების დასამორჩილებლად სამხედრო ექსპედიცია ჩაატარეს. 1830 წლის 26 აგვისტოთი დათარიღებულ წერილში, რომელიც მთავარ-მართებელმა პასკევიჩმა სამხედრო მინისტრ ჩერნიშევს გაუგზავნა, აღნიშნულია, რომ რუსმა სამხედროებმა ქეშელთის ხეობაში ციხე-სიმაგრე კოლაში ალყა შემოარტყეს ოსთა ორ ყაჩაღურ დაჯგუფებას. შეტევისას რუსებმა 4 მებრძოლი დაკარგეს. დაიჭრა 18 ჯარისკაცი. მომდევნო შეტაკებაში რუსებმა მთლიანად გაანადგურეს ოსი კოჩეშვილის ცნობილი ბანდა. დაატყვევეს 1 ოსი მებრძოლი. წერილში მითითებულია, რომ თავად ბარდიმ მაჩაბლის მიერ მოხდა მეორე, ქობისაშვილის ოსური ბანდის დაპატიმრება. სამხედრო ოპერაციის დროს გაათავისუფლეს ქობისაშვილის ბანდის მიერ წინა წელს დატყვევებული იმერელი, დაპატიმრებული ბანდის წევრები კი გორში გადაიყვანეს.⁴

ოსების აგრესიაზე ადგილობრივი ქართველების მიმართ მიუთითებდა XIX საუკუნის 20-იან წლებში საქართველოში ნამყოფი გერმანელი მოგზაური ედუარდ აიხვალდი. მისი ცნობით: „ქართლი, რომლის ძველი დედაქალაქი გორი იყო, მაღალ ხელისუფლებას მცირე სარგებელს აძლევს; მას უფრო მეტი ხარჯი აქვს, ვიდრე შემოსავალი. ის იმსახურებს, რომ აქ სიმშვიდე

¹ Там же.

² Там же, стр. 515, # 608.

³ Там же, стр. 519, #612.

⁴ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией, т. VII, Тифлис, 1878, стр. 362-363, #302.

აღდგეს, რაც ჯერ კიდევ ცოტა ხნის წინ ოსთა ყაჩაღობით განუწყვეტლივ ირღვეოდა. ახლა ოსებმა თანდათან დაიწყეს ვაჭრობა და მეგობრული ურთიერთობა ქართველებთან და სომხებთან.“¹

როგორც გერმანელი მოგზაური წერს, ოსების თავდასხმებით განსაკუთრებით შეწუხებული ყოფილან ცხინვალში მცხოვრები ქართველები: „გორიდან ოცდაათიოდე ვერსზე ჩრდილოეთით, ცხინვალის იქითა მხარეს მთებში ოსები ცხოვრობენ. ახლა მათ ქალაქის მოსახლეობასთან ზავი და მშვიდობა აქვთ, რომლებსაც ადრე გაუთავებლად ძარცვავდნენ და ხოცავდნენ.“²

ოსების ადგილობრივ მოსახლეობაზე განხორციელებული თავდასხმები, ხალხურ მენსიერებას ისეთი ტერმინების სახით შემორჩა, როგორიცაა: „ოსიანობა“, „ოსობა“, „ოსობა.“³

საზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩამოსახლებული ოსების დაპირისპირებას ადგილობრივ ქართველებთან არ ჰქონდა ეთნიკური ხასიათი. იმჟამინდელი რეციდივები უმეტესწილად სოციალური შინაარსის იყო. ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსული მთიელი ოსების მხრიდან შიდა ქართლის მკვიდრ ქართულ მოსახლეობაზე შემოტევა მხოლოდ სამეურნეო ნადავლის, ნაყოფიერი ადგილების ხელში ჩაგდების მიზანი ჰქონდა. ისინი ბარის მაცხოვრებელთა მსგავსად, არ იყვნენ შერეული გადასახადების გადახდას, სახელმწიფო წესრიგით გათვალისწინებული ვალდებულებების შესრულებას. ბინადარი ცხოვრება ოსებისთვის შედარებით უცხო იყო. მათი ხელისუფლებისადმი დაუმორჩილებლობაც დიდწილად ამ მიზეზით იყო განპირობებული.

Giorgi Sosiashvili
Gori State Teaching University
**GEORGIAN-OSSETIAN RELATIONS AND SAMACHABLO
RESUME**

In the 17th century, Ossetians from the North Caucasus began to settle in the upper reaches of the Didi Liakhvi Gorge. By the first quarter of the 18th century, Ossetians lived only in the mountainous areas of the Didi Liakhvi Valley. Initially, the Georgian royal family facilitated the settlement of Ossetians from the North Caucasus in the Didi Liakhvi mountain range. Machabelis were also interested in the settlement of Ossetians from the north in the upper part of the Great Liakhvi gorge and in the development of mountainous areas. In this regard, they were supported by the royal government and given ownership of the acquired treasury lands.

At the beginning of the 18th century, the Machabelis owned not only the Ossetians who settled in the mountainous part of the Great Liakhvi Valley, but also the Dvals living in the Caucasus (possibly already assimilated with the Ossetians).

The settlement of Ossetians led to the complete destruction of the local population in a number of communities in Samachablo. Ossetians settling in Kartli robbed the local population. The influx of small groups of Ossetians into Georgia in the 17th century was still fragmentary. Numerous references to such episodes of Ossetian migration are preserved in Georgian narrative

¹ ელუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებელი დაურთო ვია გელაშვილმა, თბ., 2005, გვ. 116.

² იქვე.

³ ვ. ითონიშვილი, ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 2002, გვ. 208; ვ. სოსიაშვილი, ოსიანობა და სამაჩაბლო, ცხინვალის სახ. უნივერსიტეტის ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა I სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები, გორი, 2002, გვ. 10-11.

texts or documentaries. The attacks on the local population of Ossetians have remained in the public memory in the form of terms such as: "Ossetianism", "Ossobia", "Ovsoba".

It should be emphasized that the confrontation between the settled Ossetians and the local Georgians was not of an ethnic nature. The relapses of the time were largely social in nature. The invasion of the Georgian population of Shida Kartli by the Ossetians from the North Caucasus was aimed only at seizing agricultural products and fertile lands. They, like the inhabitants of the lowlands, were not accustomed to paying taxes, to fulfill their obligations under state order. Life in the lowlands was relatively foreign to Ossetians. Their disobedience to the government was also largely due to this reason.

რამდენიმე ეპიზოდი აკაკი წერეთლისა და კიტა აბაშიძის ურთიერთობიდან
(ედგენება კიტა აბაშიძის დაბადებიდან 150 და აკაკი წერეთლის 180 წლისთავს)

თვალსაჩინო ქართველი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწე, გამოჩენილი ლიტერატურათმცოდნე, ქართული ლიტერატურის ისტორიის აღიარებული მკვლევარი, კრიტიკოსი, სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის ერთ-ერთი დამაარსებელი და ლიდერი კიტა აბაშიძე (1870-1917) თავის შემოქმედებაში მნიშვნელოვან ადგილს უთმობდა XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეურ ბელადებსა და ხელმძღვანელებს: ილია ჭავჭავაძესა და აკაკი წერეთელს. მთელი თავისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის მანძილზე ის უდიდესი მოწიწებით ეპყრობოდა მათ და მიაჩნდა, რომ ილიასა და აკაკის სახელები ერთმანეთისაგან განუყოფელი იყო. ისინი მთელ ეპოქას ქმნიდნენ ქართველი ხალხის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. კიტა აბაშიძე “პირდაპირ თაყვანს სცემდა” აკაკი წერეთელს. მას ჩვენი ხალხის “გულის მესაიდუმლეს” ეძახდა და მისი ეს გამოთქმა ფართოდ იყო გავრცელებული საზოგადოებაში, – წერდა სერგი გერსამია¹.

კიტა აბაშიძე აქტიურად მონაწილეობდა აკაკი წერეთლისადმი გამართულ საიუბილეო ღონისძიებებში. ამასთან დაკავშირებით 1908 წლის 19 დეკემბერს თბილისიდან გაგზავნილ ბარათში კ. აბაშიძე პეტერბურგში მყოფ ივანე ჯავახიშვილს სწერდა: „აკაკის იუბილემ დიდებული წუთები გაგვატარებინა სწორედ და იშვიათი გრძნობებით აღგვაესო“².

იმისათვის, რომ კარგად წარმოგაჩინოთ ამ ორი დიდებული ადამიანის დამოკიდებულება, რამდენიმე წინადადებით დავახანსიათებთ ჯერ კიტა აბაშიძეს, როგორც საუკეთესო ორატორს, შემდეგ კი აკაკი წერეთელს, რადგანაც მათი ურთიერთობის სრულად ასახვა შეუძლებელია, თუ თითოეული მათგანის მახვილი გონება და მოსწრებული სიტყვები არ გავისხენთ.

აქ მოვიშველიებთ ს. გერსამიას ნაამბობს კიტა აბაშიძეზე: “როცა კიტა ლაპარაკობდა, აშკარად გრძნობდით ქართული მეტყველების სილამაზესა და მიმზიდველობას. მართალია, კიტა ზემო იმერეთიდან იყო და ზემო იმერლებს კი თავისებური აქცენტი აქვთ, მას ასეთი აქცენტების ნასახიც არ გააჩნდა. საერთოდ ვერც ხმაში, ვერც სიტყვების გამოთქმაში და ვერც სიტყვიერ მასალაში რაიმე კუთხურობას ვერ შეამჩნევდით”.

ქართველი ხალხი კიტას “საქართველოს ოქროპირს” უწოდებდა.

თავის მოგონებებში დიდად აფასებდა კიტას ორატორულ ნიჭს გრიგოლ გველეხიანი: “ვისაც კიტა უნახავს საჯაროდ მოლაპარაკე, ლექტორად თუ ორატორად დიდ კრებებზე, საზეიმო თუ სარევიოლუციო გამოსვლებში, ყველა უეჭველად დამეთანხმება, რომ მისი სიკვდილით ქართველმა ერმა დაკარგა ერთი უდიდესი ბრწყინვალე ორატორიც, რომელიც ხან ტკბილი, მგონური ენით ესაუბრებოდა ხოლმე ვრცელ აუდიტორიას, ხან კი სჭექდა, გრგვინავდა მთელი არსებით აღფრთოვანებული”³.

იოსებ ბარათაშვილის შეფასებით: “ყველას ხიბლავდა კიტას მწყობრი, გაუჩერებელი, უმწიკვლო სიტყვიერება, ფერად-ფერად დაწყობილი აზრები, მკაფიოდ ჩამოყალიბებული, შემკული, სადად მოხაზული, რომლებშიც ჩაწნული იყო სპეტაკი და გულმხურვალე გრძნობა. კიტა იყო

¹ გერსამია ს., მოგონებები ქართველ მწერლებზე, კრებული „ლიტერატურის მატანი“, №7-8, თბ., 1982, გვ. 52

² ჯავახიშვილის არქივი №113, საბ. №1544

³ გველეხიანი გ., კიტა აბაშიძის ხსოვნას, გაზეთი „სახალხო საქმე“, №132. 1917

სიტყვის ბეთჰოვენი... მან სავსებით შეიცნო და შეიგუა სამშობლოს ენის საიდუმლოება და გადალახა ყოველივე დაბრკოლება”¹. აი, როგორი მოქართული ყოფილა კიტა აბაშიძე.

რაც შეეხება აკაკი წერეთელს, “აკაკისაც უყვარდა გამართული ქართულით საუბარი. მისი სიტყვა გამართულად მომდინარეობდა. არ იცოდა ზოგიერთივით აზრისა და სიტყვის ძებნის დროს შორისდებულ ბეგრათა აზმუილება. გამოთქმა ჰქონდა მკაფიო...” – აღნიშნავდა ილია ზურაბიშვილი². “...აკაკის ხავერდოვანი და მეტად მოქნილი კილო მეტყველებისა, რომელსაც ერთი ბეწვისოდენა წაბორძიკებაც არსად შეემჩნეოდა, საოცრად იზიდავდა ადამიანს. როცა პოეტი საუბარს დაასრულებდა, გული დაგწყდებოდათ, ნეტავ ერთხანს კიდევ ესაუბრაო”, – წერდა პოეტი დომენტი თომაშვილი³.

მიუხედავად იმისა, რომ კიტას დიდი მოყვარული აკაკი არასოდეს ყოფილა, პოეტი მაინც არ უარყოფდა მის ორატორულ ნიჭს. ასე იტყოდა ხოლმე: – ამ სიტყვის წარმომთქმელი კიტა რომ არ იყოს, გეგონებათ დიდ ორატორს ვუგდებ ყურსო. მას კიტა აბაშიძის სიტყვაში მოსწონდა არა მარტო ლაპარაკის მანერა და მისი ტემპერამენტი, არამედ მისი ქართული ენაც.

– კარგი ორატორია, მაგრამ გრიშა აბაშიძეს მაინც ვერ შეედრებაო, – იტყოდა აკაკი და თან ვრცლად გადმოგვცემდა გრიშა აბაშიძის ორატორული ნიჭის დამადასტურებელ ფაქტებს” – იხსენებდა კოკი აბაშიძე⁴. ე. ი. აკაკი წერეთელი საზოგადოების ღირსეული წევრების მიერ კიტას დახასიათებას ვერ უარყოფდა,

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ აკაკი წერეთლისა და კიტა აბაშიძის პირადი ურთიერთობა სწორხაზოვანი არ ყოფილა, რაც იმდროინდელ პრესაში და შემდეგ მემუარულ ლიტერატურაში აისახა. 1909–1910 წლებში მათ შორის უკმაყოფილება ჩამოვარდნილა, რისი მიზეზიც ის პენსია იყო, რომლის დანიშვნას აკაკი ითხოვდა ბანკის გამგეობისაგან (თავ-რე კიტა აბაშიძე). საკითხის განხილვის დროს კიტას აკაკის მხარე დაუჭერია. ბოლოს კი უთქვამს: ბანკს პენსიის დანიშვნის უფლება არა აქვს, რადგან წესდებით ასეთი ხარჯები გათვალისწინებული არ არისო. ბანკის გამგეობას კიდევაც, რომ დაენიშნა პენსია აკაკისათვის, ფინანსთა მინისტრი მაინც არ დაამტკიცებდა. მართალია, კიტა აბაშიძემ და ბანკის გამგეობამ მოითხოვეს, საკითხი განსახილველად გადაეტანათ მრეწველთა საბჭოში, რომელიც ვალდებული იყო აკაკის მოთხოვნა დაეკმაყოფილებინა, მაგრამ ამ მომენტით ისარგებლეს კიტა აბაშიძის მტრებმა და აკაკი წერეთელი კიტას წინააღმდეგ განაწყვეს. რაც შეეხება ჩვენი ქვეყნის მგოსანს, მან “მტერ-მოყვრების მიერ მოტანილი სიტყვები დაიჯერა და კიტას დაემდურა”. აკაკის შეხედულებანი კიტა აბაშიძის შესახებ კარგად აქვს გადმოცემული კოკი აბაშიძეს თავის მოგონებებში, სადაც ის გულწრფელად ახასიათებს რა აკაკის თავისებურებებს, იხსენებს შემდეგს: “აკაკის მეტად მწარე ენა ჰქონდა, გესლიანი. მე ყოველთვის მიკვირდა და ვერ ამეხსნა მიზეზი ამ გესლისა... შეიძლება ზოგჯერ ეს გესლიანი სიტყვა, გონებამახვილური რეპლიკა ბოროტი გულით არ იყო თქმული”... შემდეგ ის გადმოგვცემს თავის მოსაზრებას კიტასთან აკაკის დამოკიდებულების შესახებ: „არ ვიცი, რა მიზეზის გამო, მაგრამ საშინლად არ უყვარდა კიტა აბაშიძე. შეიძლება მიზეზი ამ უსიყვარულობისა ის იყო, რომ კიტასაც არანაკლებ გესლიანი ენა ჰქონდა და საკმარისი გავლენა საზოგადოებაში. ცნობილია აკაკის სიტყვა კიტას შესახებ თქმული: “კიტა აბაშიძე სოფელ კაცხიდან იყო. სოფელი კაცხი თუმცა მთიან ადგილას არის გაშენებული, მაგრამ ბუნება იქ არც ისე მომხიბვლელია. ხე და მცენარე ამ სოფელში მეტად უსწორ-მასწორია. აკაკიმ ერთხელ კიტას შესახებ თქვა: “კაცხში ხე არ არის სწორი და ადამიანი როგორ იქნებაო”⁵. ამ ნათქვამმა კიტამდეც მიადწია, მაგრამ მას აკაკის ძვირი ვერ დააცდენინეს”.

¹ ბარათაშვილი ი., ვინ დაკარგეთ, გაზ. “სახალხო საქმე”, №132, 1917

² ზურაბიშვილი ი., მოგონებები აკაკიზე, თბ., 1990, გვ. 194

³ თომაშვილი დ., მოგონებები აკაკიზე, თბ., 1990, გვ. 214

⁴ აბაშიძე კ., მოგონებები აკაკიზე, თბ., გვ. 31

⁵ ფაღავა დ., ოთხი წელი აკაკისთან, ჟურნალი „მნათობი“, №7. 1936

აკაკის მწარე ენის შესახებ ალექსანდრე აბაშელიც გვიამბობს: “აკაკი ახალგაზრდა მწერალს, რომ შეაქებდა, ბოლოს ისეთ რამეს დაატანდა, ქებისგან არაფერი რჩებოდა”¹.

ს. გერსამიას გადმოცემით, კიტა აკაკის შესახებ ხშირად ამბობდა: “აკაკი მე უსამართლოდ მეპყრობა, მაგრამ ამაში დამნაშავე არიან ჩემი მტრები, რომლებიც აკაკის სუსტი ხასიათითა და მოხუცებულობით სარგებლობენ და გულში ჩემს სიძულვილს უნერგავენ. იციან აკაკის გავლენა ხალხში, ამიტომ ყოველივე უმართებულობას ალაპარაკებენ ჩემს წინააღმდეგ და ამით სურთ ხალხში სახელი გამიტეხონ”². კიტამ ბევრჯერ სცადა აკაკისთან საერთო ენა გამოენახა და შერიგებოდა, მაგრამ იმავე “მტერ-მოყვარეთა მეოხებით” ასეთი ცდა უშედეგოდ დამთავრებულა.

აკაკი წერეთელს კიტა აბაშიძე მისი ნამდვილი მტერი ეგონა. ამიტომაც იყო, რომ აკაკი შანიძესთან შეხვედრის დროს აკაკის ასეთი სიტყვები წარმოუთქვამს: კიტა აბაშიძე ისეთი კაცია, რომ ჩემი სისხლის შესმაზე უარს არ იტყვისო³. “აკაკი ისე გარდაიცვალა, რომ კიტასთვის ხმა არ გაუცია, ზოლო თვით კიტა ბოლომდე მისი ერთგული დარჩა”⁴.

ერთ-ერთი, ვინც კიტასა და აკაკის ურთიერთობის შესახებ ამხვეილებს ყურადღებას, სხვიტორის მცხოვრები სპირიდონ ზაბახიძეცაა. მისი მონათხრობის მიხედვით, აკაკიმ არაფრად ჩააგდო 1906 წელს სახელმწიფო სათათბიროში საგუბერნიო მასშტაბით წამოყენებული ფედერალისტი ვარლამ გელოვანი და თვითონაც მიიღო მონაწილეობა არჩევნებში. მასზე ქუთაისიდან ჩასულმა დელეგაციამ (კიტა აბაშიძე და დავით აბლუშელიშვილი) ზემოქმედება ვერ მოახდინა. კიტას აკაკი გაუფრთხილებია, გაშავდებიო. მართლაც არჩევნებში აკაკი გაშავდა. ასევე მარცხი განიცადა აკაკიმ 1912 წელს IV სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნებშიც, სადაც კენჭს კიტა აბაშიძე იყრიდა⁵. სწორედ ამ ამბის გამო მისებურად უხუმრია აკაკის: მთელი ცხოვრება იმას ვნატრობდი, რომ ყველა ქართველი ჩემზე უკეთესი ყოფილიყო...⁶.

კიტა აბაშიძემ თავის წიგნში “ეტიუდები მე-19 საუკუნის ქართული ლიტერატურის შესახებ” ცალკე სპეციალური ნარკვევი მიუძღვნა აკაკი წერეთლის შემოქმედებას. აქ კრიტიკოსი მაღალ შეფასებას აძლევდა აკაკის პოეტურ ნიჭს. მიაჩნდა იგი ერთ-ერთ მშვენიერად ქართული პოეზიისა. ის თავისი შემოქმედებით “აცისკროვნებდა ჩვენს ლიტერატურას”. უწოდებდა მას ჩვენი ქვეყნის “მეჩონგურესა და მესალამურეს”, „ნაზ ბულბულს”, რომელსაც სამშობლოს ჭირ-ვარამი გულთან ახლოს მიჰქონდა.

კრიტიკოსის აზრით, აკაკი წერეთელი ამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში “სანთელი იყო, რომელიც მყუდროდ, უხმოდ და უძრავად დნება, ვით მსხვერპლი დიადი, რომ მაღლით გაასპეტაკოს უწვდომელი წყვილიადი”⁷.

აკაკი წერეთლისადმი კიტა აბაშიძის დამოკიდებულება განსაკუთრებით ნათლად აისახა დიდი პოეტის დაკრძალვასთან დაკავშირებით წარმოთქმულ სიტყვაში, რომელიც ქართული მჭევრმეტყველების ერთ-ერთ ბრწყინვალე ნიმუშადაა მიჩნეულია. აკაკის საფლავთან კიტა აბაშიძემ თქვა: “აჰა, დაიმსხვრა ჭურჭელი ძვირფასი... დარჩა უკვდავი, ღვთაებრივი ნექტარი, იგი არ დაღვრილა. იგი დაიყო და ქართველი ერის სულის უკვდავ ნაწილად იქცა...”⁸. კიტა აბაშიძის ამ სიტყვამ დიდი გავლენა მოახდინა საზოგადოებაზე. სამსონ ფირცხალავა თავის მოგონებებში წერდა: „...იშვიათი მჭერმეტყველებით იყო წარმოთქმული კიტა აბაშიძის სიტყვა, უკეთესი მე არასოდეს გამიგონია. ვერცხლის ხმასავით გაისმა მისი წარმოთქმული: „აჰა, დაიმსხვრა ჭურჭე-

¹ აბაშელი ა., მოგონებები აკაკიზე, თბ., 1980, გვ. 15

² გერსამია ს., დასახ. ნაშ., გვ. 53

³ შანიძე ა., მოგონებები აკაკიზე, თბ., 1990, გვ. 46

⁴ გერსამია ს., დასახ. ნაშ., გვ. 53

⁵ ხანანაშვილი დ., აკაკი წერეთლის ზოგიერი ნაწარმოების შესახებ, ჟურნ. „განთიადი“, №3. 1990, №3

⁶ ბაქრაძე ა., აკაკი წერეთელი, ჟურნ. „განთიადი“, №11-12, 1991

⁷ აბაშიძე კ., ილია და აკაკი (მოძღვარი და წინასწარმეტყველი), კიტა აბაშიძის ნარკვევების კრებული „ცხოვრება და ხელოვნება“, თბ., 1970, გვ. 291

⁸ გაზ. „თემი“ 1915, №207

ლი ძვირფასი!” ერთბაშად დაატყვევა ყველა და სულგანაბული, ალტაცებით უსმენდნენ დასასრულამდე”¹.

თვით კიტა კი თბილისიდან გაგზავნილ ბარათში 1915 წლის 13 თებერვალს პეტერბურგში მყოფ გიორგი ზდანოვიჩს აკაკის დაკრძალვის შესახებ აცნობებდა: „... გუშინდელ დღემდე ერთი საათი თავისუფალი არ მიშოვია. სულ აკაკის დასაფლავებას და მის მოწესრიგებას მოუნდით. დიდი ამბავი იყო ჩვეულებრივად. ერთი კარგი იყო, რომ ყველანი როგორღაც „შეკრივდით“, ხმას მაინც ვცემდით. საინტერესო იყო რკინიგზაში ნ. ჟორდანიას, ნ. ნიკოლაძე, გ. ლასხიშვილი და მე ერთ ბანკში ვიბრძოდით დღევანდელი ვითარების გამო, ე. გეგეჭკორი, ს. კელია და სხვა ჩვენი „ახალგაზრდა ამხანაგები“ მეორეში. ძალიან მოგეფერეთ და მერე ე. გეგეჭკორმა იმით შეგვარიგა - თქვენ ბებრები ხართო, რის წინააღმდეგ აღარაფლის თქმა აღარ შეიძლებოდა. იქნებ მართლაც მოხდეს ჩვენ შორის რაიმე შეთანხმება. ეს იქნებოდა უდიდესი ბედნიერება ჩვენი ქვეყნისთვის”².

1915 წელს ქართული კულტურის მოყვარეთა საზოგადოება სთხოვდა კიტა აბაშიძეს, სიტყვით გამოსულიყო აკაკი წერეთლის ხსოვნისადმი გამართულ დილაზე. კიტამ სიტყვა მოამზადა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ავადმყოფობის გამო იქ გამოსვლა ვეღარ მოახერხა და ვერც ამ დილას დაესწრო, თუმცა მისი სიტყვის ტექსტი კი გამოქვეყნდა. კიტა აბაშიძის სიტყვაში მოცემულია ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის დახასიათება, ნაჩვენებია მათი როლი ქართველი ხალხის სულიერ ცხოვრებაში. კრიტიკოსს მიაჩნდა, რომ ილიასა და აკაკის ღვაწლის დაფასება ქართველი ხალხის პრეროგატივაა. იგი წერდა: „ილიასა და აკაკის ნიჭის სასწორი ქართველი ერის გულია და ამ სასწორის აზარმაცი ქართველი ერის გონება; ერს მათთვის საუკუნო საწარმო ადგილი აქვს მიჩნეული მის გულში და არასოდეს სასწორი არც ერთისაკენ არ გადაიხრის.

ილია მოკვდა, როგორც წინასწარმეტყველი ქვით ჩაქოლილი, ეკლის გვირგვინით მორთული და ამგვარად მისი სიკვდილი მშვენიერი და წარმტაცი, სამარადისო სახე იქმნა მოყვასთათვის თავდადებული მოძღვრისა.

აკაკის სიკვდილმა აღუბეჭდა სახეზედ საუკუნო, წარუხოცელი ხატება წინასწარმეტყველისა და მით დაადასტურა სიღიადე მის მოძღვრებისა.

ილიას ეკლის გვირგვინი საბედისწერო საფეხური იყო აკაკის დაფნის გვირგვინისა. აკაკის დაფნის გვირგვინში სინანულის ცრემლები იყო ჩაწნული. იგი აუცილებელი შედეგი იყო ილიას ეკლის გვირგვინისა. ამ ორ დიად მოძღვართა აღსასრულიც კი განუყრელი წინასწარმეტყველური, მასწავლებელი სახება შეიქმნა „სიმწრისა გამაძღარისა და ნაღვლითა დამთვრალის ქართველი ერის ცხოვრებისა” (ხაზგასმა ავტორებისა)³.

უფრო უკეთესად ილიას და აკაკის შესახებ XX საუკუნის 10-იან წლებში არავის არაფერი უთქვამს.

¹ ფირცხალავა ს., მოგონებათა ფურცლები, თბ., 1988, გვ. 98

² ზდანოვიჩის არქივი №6416, საბ. №1997

³ აბაშიძე კ. დასახ. ნაშრ., 1970, გვ. 517-525

Kakhaber Kebuladze, Izolda Rusadze

Akaki Tsereteli State University

**SEVERAL EPISODES FROM THE NON-UNITY OF AKAKI TSERETELI AND KITA
ABASHIDZE**

**(DEDICATED TO THE 150TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF KITA ABASHIDZE
AND THE 180TH ANNIVERSARY OF AKAKI TSERETELI)**

RESUME

In the ideological inheritance of an outstanding Georgian statesman and critic Kita Abashidze (1870-1917) an important place is occupied by Akaki Tsereteli's works and personality. K. Abashidze worshipped Akaki, called him a „confidant of our people's heart“ and this saying went worldwide into the public.

Kita Abashidze was actively involved into the activities devoted to Akaki Tsereteli's jubilee celebration. In his letter of December 19, 1908 to Ivane Javakhishvili who was in Petersburg at that time he wrote: „Akaki's jubilee made us feel glorious moments and filled us with exquisite emotions“.

It's noteworthy that the personal relationships of Akaki Tsereteli and Kita Abashidze were not always smooth which is reflected in press and memoirs of that period. Sometimes it went far to the newspapers polemics. Very often it was due to Akaki's and Kita's personal enemies. This is retold by Sergo Gersamya: „Akaki and Kita had been in good and close relationship for a long time until 1909-1910, when a kind of discontent started. S. Gersamya believes it was initiated by Akaki who initiated the ill-attitude“.

Unfortunately Kita Abashidze could not attend the social for his illness but the text of his speech was published and there was given an essence of Ilya's and Akaki's activities, their role in the spiritual life of the Georgian people.

Kita Abashidze believed the assessment of Ilya's and Akaki's deeds was the prerogative of the Georgian people. He wrote: „the scales of Ilya's and Akaki's talent is a Georgian people's heart and mind, the nation has placed them deep in his heart and the scale won't be bend to any side.

Ilya died as a prophet with a thorn crown and his death was splendid and his image will be eternal as the master devoted to the people.

Akaki's death traced an everlasting image of a prophet on his face and his death proved the greatness of his script.

Ilya's thorn crown was a fatal stage of Akaki's laural one. There were tears of.

The end of the two great masters created the image of inseparable prophets and masters in the history of the Georgian nation filled with worries and sadness“.

Nothing like that was said about Ilya and Akaki in the 10s of the 20th century.

ებრაელები და ქართული ეკონომიკა (მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარი)

საქართველოში ებრაელთა დამკვიდრებისა და ცხოვრების მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში ებრაულმა დიასპორამ დამკვიდრა ადგილი, როგორც ალებ-მიცემობისა და სავაჭრო ურთიერთობების წამყვანმა ფენამ. ებრაელი ვაჭრები საუკუნეების განმავლობაში ითვისებდნენ ახალ-ახალ სავაჭრო სივრცეებს, ეწეოდნენ იმპორტსა და ექსპორტს, რითიც მნიშვნელოვან ეკონომიკურ დასაყრდენს უქმნიდნენ ქვეყანას. მას შემდეგ, რაც საქართველო რუსეთის მიერ იქნა ანექსირებული, მოსახლეობის მიმართ დამოკიდებულება ცარიზმის მიერ მკვეთრად შეიცვალა. ეროვნული ჩაგვრის უზარმაზარ სივრცეს, რაც რუსეთის უკიდევანო იმპერიის მთლიან სივრცეში ხდებოდა, დაემატა საქართველოც. საქართველოში მცხოვრები ადამიანები, განსაკუთრებით კი ებრაელები იმ საერთო ველიკორუსული პოლიტიკის მარწმუნებში მოექცნენ, რომელშიც ქართველი ხალხიც იტანჯებოდა.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში კაპიტალიზმის განვითარებამ თავისი შედეგი საქართველოშიც მოიტანა. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის იმპერია ევროპულ ქვეყნებთან შედარებით საკმაოდ ჩამორჩენილი იყო, კიდევ უფრო მეტი იყო ჩამორჩენა საქართველოში. საგლეხო რეფორმის შემდეგ გლეხობამ მიიღო ნანატრი თავისუფლება. მართალია, მეტწილ შემთხვევებში ეს თავისუფლება შედარებით პირობითი იყო, მაგრამ მოსახლეობის უფრო უზარმაზარ ნაწილმა შეძლო სწრაფად აეღო ალღო კაპიტალისტური მეურნეობისათვის. იმპერიის უკიდევანო სივრცეებში მაინც შენდებოდა ინფრასტრუქტურა (გზები, რკინიგზა...), ასევე ფაბრიკები და ქარხნები, რომლებიც მრეწველობის განვითარებას უწყობდა ხელს. 70-იანი წლებიდან საქართველოში კიდევ უფრო გაიზარდა ქვეყნის მასშტაბით ფაბრიკებისა და სხვა სამრეწველო დაწესებულებების რაოდენობა. მაგ. 1873 წელს თბილისის გუბერნიაში იყო 463 საწარმო, 1881 წელს-710, 1891 წელს-2170, 1898 წელს-3899. რაც შეეხება ქუთაისის გუბერნიაში-1881 წელს იყო 299 საწარმო, 1891 წელს-409, 1893 წელს-1297¹. როგორც ამ მონაცემებით ირკვევა, თბილისის გუბერნიაში 25 წლის მანძილზე საწარმოების რიცხვი 8-ჯერ გაზრდილა. ქუთაისის გუბერნიაში კი -4 ჯერ და უფრო მეტად. ეს, თავისთავად, გულისხმობდა საწარმოებისთვის აუცილებელი ინვენტარის ან ამ საწარმოების მიერ წარმოებული პროდუქციის გაყიდვა/გასაღების პროცესს.

70-იანი წლების ეკონომიკის განვითარებას ხელს უწყობდა რკინიგზის გაყვანა სამხრეთ კავკასიაში, რომლის პირველი ხაზის მშენებლობა 1865 წლიდან დაიწყო. ბუნებრივია, ერთმანეთს უკავშირდება ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილები, ქალაქი სოფელს, რკინიგზის საკვანძო ადგილებსა და სოფლებში იჭრება კაპიტალისტური ურთიერთობები, გადატაკებული ლუმპენპროლეტარიატი იაფი მუშახელით ამარაგებს ქალაქში აღმოცენებულ სხვადასხვა სახის საწარმოებს.

ბატონყმობის გადავარდნამ და ეკონომიკის გამოღვიძებამ, ბუნებრივია, ქვეყანაში ვაჭრობის გამოცოცხლებაც გამოიწვია. ვაჭრობის განვითარებამ, თავის მხრივ, გამოიწვია პროდუქციაზე მოთხოვნა. აგრეთვე გაიზარდა მოთხოვნა ფულზე. საქართველოში იმპორტირების რამდენიმე გზა არსებობდა-1. ევროპული საქონელი შემოდის შავი ზღვით (საქონელი შემოდის ფოთში და აქედან თბილისში გადაჰქონდათ ურმებით. მაგრამ ეს გზა ძალიან ძვირი ჯდებოდა და არ იყო მომგებიანი, ვინაიდან ქვეყნის შიგნით გადაადგილება მეტი ჯდებოდა, ვიდრე პარიზიდან, ლონდონიდან ან ბელგიიდან ფოთამდე ჩამოტანა). 2. რუსული საქონელი შემოდის ნიჟნი ნოვგო-

¹ პაპისიმელოვი ი., საქართველოს ებრაელთა ალებ-მიცემობის ისტორიისათვის, საქ. ებრაელთა ისტ. ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, I-II-III, თბ., 2014, გვ. 504.

როდის ბაზრობიდან ვოლგა-ასტრახანის მიმართულებით. აქედან ნაგებით გადაჰქონდათ ზღვაზე და ბაქოში ტვირთავდნენ. შემდეგ აქლემებით გადაჰქონდათ კავკავში და ამინდის მიხედვით საქართველოს სამხედრო გზის გამოყენებით ჩამოჰქონდათ თბილისში. 3. აზიური საქონელი შემოდოდა ირანიდან და თურქეთიდან. განსაკუთრებით გამოცოცხლდა ვაჭრობა მას შემდეგ, რაც საზღვაო ქალაქების სავაჭრო დატვირთვა გაიზარდა. მაგ. ბათუმის პორტში 1899 წლისთვის საქონლის ბრუნვის ღირებულებამ 91 მილიონი მანეთი შეადგინა. ამ წლის განმავლობაში პორტში შემოსულა 1309 გემი. ბათუმიდან მარტო ნავთობის ექსპორტი არ ხდებოდა. გაჰქონდათ სიმინდი, თამბაქო, ღვინო, ბეწვეული, მატყლი, აბრეშუმი, ბამბა, ხალიჩები, კერამიკული ნაწარმი, კაკლის ხე, კაკლის ზეთი, მუხის ტკეჩი, პალმის ხე, კვერცხი და სხვა¹. შემოჰქონდათ რკინა, ფოლადი, ცემენტი, მარსელის კრამიტი, ცეცხლგამძლე აგური, პურის ფქვილი, ჩაი, სამრეწველო საქონელი და სხვა². კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებამ კერძო საკუთრების განვითარება გამოიწვია. საქართველოში სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები ფლობდნენ სხვადასხვა სახის ქონებას. მაგალითად მე-19 საუკუნის დასასრულისთვის ბათუმში არსებული 366 საწარმოს მესპატრონეების ეროვნული კუთვნილება შემდეგი იყო:

ეროვნება	შედარებით მსხვილი საწარმო	საშუალო სიდიდის საწარმოები	მცირე საწარმოები
ქართველების საკუთრება	1	62	232
სომხების საკუთრება	7	61	257
რუსების საკუთრება	1	13	66
ბერძნების საკუთრება	4	54	184
თურქების საკუთრება	-	4	123
ებრაელების საკუთრება	5	22	51
სპარსელების საკუთრება	1	5	65

როგორც ცხრილიდან ჩანს, ბათუმში ებრაელებს შედარებით მსხვილი საწარმოების რაოდენობით მეორე ადგილი უკავიათ, საშუალო სიდიდის საწარმოებში-მეოთხე, მცირე საწარმოების მხრივ კი მეექვსე.

ბუნებრივია, კაპიტალიზმის განვითარებას საქართველოში გარკვეულ მიმართულებას აძლევდა რუსეთის იმპერიაში მიმდინარე პროცესები. 1887-1892 წლებში რუსეთის იმპერიის საერთო ეროვნული პროდუქციის ზრდის ტემპმა 4,9% შეადგინა. 1893 წელს-8,1%. მე-19 საუკუნის 90-იან წლებში საერთო ეროვნულ პროდუქციაში ცენტრალური სამრეწველო რეგიონების ზვედრითი წილი 31%-იდან 6,9%-მდე შემცირდა, თუმცა რეგიონი მაინც ინარჩუნებდა პირველ ადგილს იმპერიის მასშტაბით.³

უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ევროპული და აზიური სავაჭრო ბრუნვა რუსული საქონლის და რუსეთიდან შემოტანილი იმპორტული საქონლის მკვეთრი ზრდით აღინიშნება. გაზრდილი სავაჭრო ურთიერთობები საფინანსო-საკრედიტო მომსახურების აუცილებლობასა და განვითარებას მოითხოვდა. 1866 წელს თბილისში დაარსდა სახელმწიფო ბანკის განყოფილება, რომლის წლიური ბრუნვა 130 მილიონ მანეთს უდრიდა. იყო ასევე კომერციული ბანკი, სათავადაზნაურო ბანკი (1871 წელს), საბანკო კანტორა, გამსესხებელი სალარო... თანხის საერთო ბრუნვა 612 728 755 მანეთს უდრიდა.

¹ ჯოლობორდი მ., ლიპარტელიანი ნ., ქართველი და უცხოელი მეწარმეების სამეურნეო-საქველმოქმედო საქმიანობა საქართველოში (XIX საუკუნის - XX საუკუნის I მეოთხედი), თბ., 2016, გვ. 36

² იქვე.

³ გურული ვ., საქართველოს ახალი ისტორია (1801-1918), წიგნი 3, თბ., 2019, გვ. 107.

60-იანი წლებიდან საქართველოში ევროპული საქონლის მატება შეინიშნება აზიურთან შედარებით. თუ საზღვარგარეთიდან 1865 წელს ევროპული საქონლის რაოდენობა 3,790 მლ. აღწევდა, 5 წელში მისმა რაოდენობამ 7,599 მლ.-ს გადააჭარბა. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ განუწყვეტლივ მატულობს ევროპაში საქონლის იმპორტ-ექსპორტი. საქართველოში განხორციელებული რეფორმების შედეგად სავაჭრო საქმიანობაში მოსახლეობის წილი იზრდებოდა. ეს ზრდა თვალსაჩინოა როგორც ქართველი ეროვნების მოსახლეობაში, ასევე არაქართველებში (კერძოდ სომხები და ებრაელები). მოსახლეობის ნაწილისთვის ვაჭრობა საკმაოდ სარფიან ხელობად იქცა. საქართველოს ეკონომიკაში ვაჭრობის ხვედრითი წილიც თანდათან მატულობდა, რაც დადებითად აისახებოდა ქვეყნის საერთო სურათზე. საქართველოში ინფრასტრუქტურული პროექტების განხორციელება (რკინიგზის, გზებისა და ხიდების მშენებლობა, ქალაქების ინფრასტრუქტურის მოწესრიგება, საპორტო ქალაქების განვითარება...) განაპირობებდა როგორც ადგილობრივი, ასევე უცხოელი ვაჭრების გააქტიურებას. საქართველოში შემოდინდა უცხოური კაპიტალი, არსდებოდა სხვადასხვა სახის საწარმოები, სადაც ხდებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმება. ბაქოს ნავთობის მოპოვების გაზრდა ასევე ხელს უწყობდა საპორტო ქალაქების და იმ დასახლებული პუნქტების განვითარებას, სადაც რკინიგზა გადიოდა.

მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში სავაჭრო კავშირ-ურთიერთობები ჰქონდათ ძირითადად ახალციხესა და ქუთაისში მცხოვრებ ებრაელებს. მიუხედავად იმისა, რომ „თურქეთიდან ახალციხეში მომავალი გზები საკმაოდ უხერხულია და მთიანია, ახალციხეს, როგორც სასაზღვრო პუნქტს საკმაოდ კარგი ვაჭრობა აქვს შემოტანილი საქონლით. ეს ვაჭრობა ძირითადად იმყოფება ებრაელების ხელში, რომლებიც ძველთაგანვე მოსახლეობენ ახალციხეში“. იეჰუდა ჰალევი ჩორნი, რომელმაც საქართველოში იმოგზაურა მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში, მიუთითებს, რომ მისი თანატომელები საკმაოდ შეძლებულად ცხოვრობდნენ.* ამავე პერიოდში გაზეთი „კავკაზი“ წერდა, რომ საქართველოს ებრაელები დაფანტულნი არიან ამიერკავკასიის ბევრ ადგილებში. ისინი ბინადრობენ სამეგრელოში, იმერეთში, ახალციხეში და სურამში. ყველა ესენი მისდევენ წვრილ ვაჭრობას და მიუხედავად ვაჭრობისადმი მათი მიდრეკილებისა, მათ შორის არც ერთი კაპიტალისტი არ არსებობს“.

ამ საერთო სავაჭრო-ეკონომიკურ ცხოვრებაში ქართველი ებრაელებიც მონაწილეობდნენ. მართალია, ებრაელების ნაწილი ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ ქართველი გლეხების მსგავსად დროებითვალდებული აღმოჩნდა, მაგრამ გარკვეულმა ნაწილმა შეძლო თავის გამოყოფაც და სავაჭრო საქმიანობის ისე სარფიანად აწყობაც, რომ არა მხოლოდ ქონება შეიძინა, საკუთარი ბატონების ქონების ნაწილიც კი ჩაიგდო ხელში. იეჰუდა ჩორნი, რომელმაც მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში იმოგზაურა კავკასიაში და მონახულა ებრაული დიასპორის თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი პუნქტი, აღწერს ამ დროის ებრაელების ცხოვრების პირობებსა და ეკონომიკურ შესაძლებლობებს. ჩორნი საკმაოდ ხშირად ხვდება შეძლებულ ებრაელებს, რომლებსაც ოჯახებში აქვთ ევროპული ავეჯი, ნივთები, ტანსაცმელი... ეს ყველაფერი ჩორნის კმაყოფილებას იწვევს, თუმცა რატომღაც ებრაელებს არ სურთ საკუთარ შვილებს მისცენ განათლება და ბავშვობის ასკიდანვე გვერდით იყენებენ, როგორც დამხმარე მუშახელს, რაც მოგზაურის აღშფოთებას იწვევდა.

* მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოში იმოგზაურა ცნობილი ებრაელი ეთნოგრაფი და მოგზაურმა იეჰუდა ჰალევი ჩორნი. მის მიზანს წარმოადგენდა დაკარგული ათი ებრაული ტომის ნარჩენების მოძიება კავკასიაში და სპარსეთში, მათი წეს-ჩვეულებების, საცხოვრებელი ადგილის, ტოპონიმიკის, ისტორიული მასალების, მატერიალური სიძველეებისა და არტეფაქტების და სხვა დოკუმენტური მასალის გამოვლენა, შექმნა-შეგროვება. აგრეთვე მის ინტერესებში იყო ებრაული წარწერების, ეპიტაფიების და სხვა წერილობითი ძეგლების (მათ შორის ბიბლიის უძველესი ნიმუშების) გამოვლენა და მოპოვება. ჩორნი ათი წლის მანძილზე მოგზაურობდა კავკასიაში, აქტიურად თანამშრომლობდა რუსეთის იმპერიაში ებრაელთა სწავლა-განათლების საკითხებით დაინტერესებულ ორგანიზაციასთან „Alliance Israelite Universal“. იეჰუდა ჩორნის მოგზაურობის მნიშვნელობაზე ისიც მიუთითებს, რომ კავკასიის ტერიტორიაზე თავისუფალი გადაადგილება მან უშუალოდ კავკასიის მთავარმართებლის, დიდი თავადის მიხედვით ნიკოლოზის ძე რომანოვისაგან მიიღო.

შემდგომად ებრაელ ვაჭრებს სავაჭრო ურთიერთობები ჰქონდათ თურქეთისა და ირანის მსხვილ სავაჭრო ცენტრებთან- სტამბოლი, ყარსი, არზრუმი, თავრიზი და სხვა.. რკინიგზის გაყვანის შემდეგ ვაჭრების გარკვეული ნაწილი ნაწილობრივ ან სრულად წყვეტდა კავშირს აზიის ქვეყნებთან და რუსეთის სავაჭრო ქსელში ებმეოდა.

ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტებით შეიძლება ვიმსჯელოთ, როგორი ინტენსივობით გადიოდნენ საქართველოდან ებრაელი ვაჭრები. მაგალითად, 1866 წელს საზღვარგარეთ სავაჭროდ წასვლის ნებართვა მიუღია 62 ებრაელ ვაჭარს, 1867 წელს 44 კაცს, მათ შორის არიან ქუთაისის, კულაშის, ცხინვალის, ბრეთის, ახალციხის ებრაელები. ამ ვაჭართაგან ყველაზე მეტი ქუთაისის მკვიდრი ყოფილა. გარდა ამისა, საკმაოდ აქტიურები ჩანან ახალციხელი ებრაელი ვაჭრებიც. 1876 წელს ახალციხის 2599 კომლიდან 379 ებრაული ოჯახი ყოფილა. მათი მეტი ნაწილი ვაჭრობას მისდევდა. საქონელი შემოჰქონდათ თურქეთიდან, რუსეთიდან, ირანიდან... მოსკოვიდან ჩამოჰქონდათ ჩითი, მაუდი და სხვა, ირანიდან ხალიჩები, თბილისიდან ღვინო, მატყლი და სხვა... ახალციხელი ვაჭრების რიცხვი თანდათან მცირდება და 10 წლის შემდეგ პირველობა სომხებმა იგდეს ხელში.

სამაგიეროდ მეორე გილდიის ვაჭრების ჩამონათვალში ებრაელთა რაოდენობა მატულობს თბილისელ ვაჭრებს შორის, სადაც ახალციხიდან გადმოსულ ვაჭართა რაოდენობა არის 17.

ქუთაისელი ებრაელები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ ვაჭრობის ავანგარდში ჯერ კიდევ საუკუნის მეორე ნახევრიდან გვევლინებიან. მათი მთავარი სავაჭრო ქალაქი სტამბოლი იყო. გარდა ლეგალური სავაჭრო ურთიერთობებისა, ხდებოდა კონტრაბანდის ან განუბაჟებელი საქონლის შემოტანაც. ამის დასტურად გამოდგება 1885 წელს ძმებ ხანანაშვილების წინააღმდეგ აღძრული საქმე, სადაც მათ ედავებოდნენ განუბაჟებელი საქონლის შემოტანაში. სასამართლომ მათ ჯარიმა დაუწესა.

რკინიგზის გაყვანის შემდეგ ქუთაისელი ვაჭრები უკვე გეზს რუსეთისკენ იღებენ. მოსკოვი, ნოვოროდი, ოდესა, ხარკოვი, ვარშავა და სხვა. ქუთაისელ ებრაელ ვაჭრებს ამ ქალაქებიდან ძირითადად ფართალი, საგალანტერიო საქონელი შემოჰქონდათ. ასევე შემოჰქონდათ არასეზონური საქონელი-რუსეთის დიდ ბაზრებზე ყიდულობდნენ ჩამოფასებულ, არასეზონურ საქონელს და საქართველოში დიდი მოგებით ყიდდნენ. საქართველოდან გაჰქონდათ დაუმუშავებელი აბრეშუმი, ბეწვეული, ქალის თმა, საინტერესოა, რომ ქუთაისელი ებრაელი ვაჭრები ვაჭრობდნენ კვერცხის პარტიით-50-60 ვაგონი კვერცხი იგზავნებოდა წლის განმავლობაში რუსეთში. ასევე ბუმბული, ძველი ხალიჩები, ხილი, ვაშლის ჩირი და სხვა. კვერცხითა და ბუმბულით მოვაჭრე სუჯუნელი ვაჭრის შესახებ გაზეთი ივერიის კორესპონდენტი წერდა, რომ „სუჯუნელ ვაჭრებს აქვთ ორი თუ სამი საწყობი კვერცხისა და ბუმბულისა და წელიწადში საშუალოდ საზღვარგარეთ აგზავნიან სამილიონახევარ კვერცხსა.. ძირითადად ეს საქმიანობა ოქტომბრიდან მარტამდე მიმდინარეობდა“¹. სუჯუნის, ბანძის, კულაშისა და საჩხერის ებრაელების მიერ მე-19 საუკუნის 90-იანი წლებიდან დიდი რაოდენობით იგზავნებოდა ნახმარი ბამბა, სპილენძი, ბუმბული, აბრეშუმის ძაფი, ლობიო.

საუკუნის დასასრულს ქუთაისელ ებრაელ ვაჭრებს შორის რამდენიმე იმდენად დაწინაურდა, რომ დიდი კაპიტალი შეიძინა და საბანკო საქმიანობაშიც ჩაება. 1914 წელს თბილისში დაარსებულ კავკასიის სავაჭრო-სამრეწველო ბანკის დამფუძნებელთა შორის (სულ 20 კაცი) 2 ქუთაისელი ებრაელი იყო-რიუჩინაშვილი და იაკობიშვილი. ქუთაისელი ებრაელების შემდეგ გაბატონებული პოზიცია სავაჭრო იერარქიაში სამეგრელოს ებრაელ ვაჭრებს ეკავათ. შემდეგ რაჭის ებრაელებს, რომლებიც გადადიოდნენ კავკასიის ქედს გადაღმა ოსეთში, ჩერქეზეთში, ყაბარდოსა და ბალყარეთში. ლაილაშის ებრაელები ძირითადად ვაჭრობდნენ რაჭის სოფლებში. მე-19

¹ „ივერია“, 1904, №297, გვ. 3

საუკუნის 90-იან წლებში მდიდარ ონელ ებრაელ ვაჭრებს მიჰქონდათ საქონელი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებში.¹

1870-72 წლებში საქართველოში 2020 კომლი ებრაელი ცხოვრობდა. თუ თითოეულ ოჯახში 6 სულს ვიანგარიშებთ, მაშინ ქართველ ებრაელთა საერთო რაოდენობა 13120 სული გამოდის. აქედან 1630 ანუ მოსახლეობის 80 % ვაჭრობას მისდევდა. 1900 წელს 3580 ოჯახი, 17900 სული. ვაჭრობას მისდევდა 79%.

ახალციხელი ებრაელი ვაჭრების შესახებ ზ. ჭიჭინაძე წერდა, რომ ისინი ვაჭრობდნენ ქართველ მაჰმადიანებთან და სასაუბროდ იყენებდნენ ქართულს. „ებრაელები ახალციხიდან მოგზაურობდნენ ფოცხოვს, ქვაბლიანს, ჩილდირის ხეობისკენ, ჯავახეთში და ყველგან ქართველ მუსლიმებს ქართულად ელაპარაკებოდნენ.... ზოგიერთ საშის ადგილებში, ქართველ მაჰმადიანთა შორის, სადაც კი ქართული ენა ძველთაგანვე შეირყა და ამოვარდა, იქაც კი ქართველ მაჰმადიანებმა არ დაივიწყეს, ეს იყო ქართველ ებრაელთა შნო და წყალობა“.²

ებრაელი ვაჭრები დროთა განმავლობაში იმდენად დაოსტატდნენ, რომ მათ საკუთარი ბიზნესის უფრო განვითარებისა და კონკურენციისაგან დასაცავად, საკუთარი პირობითი ენაც კი შეიმუშავეს. ამ ენას „ყივრი“, ანუ „ყიური“ ერქვა და მხოლოდ კლიენტებთან ურთიერთობის და სავაჭრო საიდუმლოებების კონსპირაციისათვის გამოიყენებოდა. ეს ენა ძირითადად ძველი ებრაული სიტყვებისაგან შედგებოდა, ხოლო პრეფიქს-სუფიქსები ქართული იყო.

გარდა იმ ებრაელებისა, რომლებიც მსხვილ სავაჭრო ოპერაციებში იყვნენ ჩაბმულნი, მრავალრიცხოვანი ნაწილი თავს ირჩენდა წვრილმანი ვაჭრობით. ეს ადამიანები მსხვილი ვაჭრებისგან ნისიად იღებდნენ საქონელს, მიემართებოდნენ შორეულ სოფლებში და იქ ჰყიდდნენ. აქ კონკურენცია შედარებით ნაკლები იყო და შეიძლებოდა საქონელი ძვირადაც გაეყიდათ ან უფრო სარფიანად გაეცვალათ. მეწვრილმანე ვაჭრები სოფლელებს მისვლას ხმამაღალი ძახილით ამცნობდნენ და გაშლიდნენ საწვრილმანოს. ამ დროს ვაჭრის გარშემო თავს იყრიდნენ როგორც მყიდველები, ისე ცნობისმოყვარე ხალხი, უმთავრესად ქალები... ვაჭარი გაშლიდა თავის საქონელს და ამის შემდეგ იწყებოდა ვაჭრობა. ხშირად ხდებოდა, რომ მყიდველი არ აღმოჩნდებოდა და ვაჭარიც იძულებული ხდებოდა სოფლიდან სოფელში გადასულიყო³. ხდებოდა ისიც, რომ ვაჭარი სოფელში დარჩენილა და სოფლის მოსახლეობასთან საუბარში ჩაბმულა. იგი მოუთხრობდა სოფლელებს საქვეყნო ამბებს, ხშირად მიჰქონდა დანაბარები, გზავნილი და ამით ფოსტალიონის როლსაც ასრულებდა⁴. მიუხედავად ამისა, სოფლის მოსახლეობა მეწვრილმანე ვაჭრებს არ სწყალობდა, ვინაიდან ნისიად აღებული საქონლის გამო მათ მეტი თანხის გადახდა უწევდათ. ებრაელები მეგახშეობასაც ეწეოდნენ სოფლის მოსახლეობაში, რაც კიდევ უფრო ამწვავებდა მათ შორის დამოკიდებულებას. მაგალითად 1871 წელს გაზეთი „დროება“ წერდა ქუთაისელ ებრაელებს შორის მეგახშეობის გავრცელებაზე და მოსახლეობის უარყოფითი რეაქციის შესახებ⁵. იგივე გაზეთი უფრო ადრე ონის შესახებ წერდა, რომ ქალაქში 200 კომლიდან ნახევარი ებრაული ოჯახია. ებრაელები სავაჭროდ სტამბოლსა და რუსეთში დადიან. აქვთ ერთკლასიანი სასწავლებელიც, სადაც ებრაელი ბავშვებიც სწავლობენ.⁶

საქართველოში კაპიტალიზმის დამკვიდრებამ მოსახლეობის უფრო უნარიან ფენას სხვა პერსპექტივები დაუსახა. სავაჭრო არეალის გაფართოებამ გამოიწვია ვაჭრობის განვითარება. ვაჭრების ნაწილი ითვისებდა როგორც ევროპულ, ასევე აზიურ ბაზრებს, ეწეოდნენ მსხვილი

¹ Э. Мамиствалишвили, грузинские евреи, საქ. ებრაელთა ისტ. ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, VII, თბ., 2011. გვ. 313

² „დროება“, 1871, №26, გვ. 45.

³ პაპისიმედოვი ი., საქართველოს ებრაელთა აღებ-მიცემობის ისტორიისათვის, საქ. ებრაელთა ისტ. ეთნოგრაფიული მუზეუმის შრომები, I-II-III, თბ., 2014, გვ. 560.

⁴ იქვე.

⁵ „დროება“, 1871, №26, გვ. 2.

⁶ „დროება“, 1869, №48, გვ. 2.

პარტიის ჩამოტანას საქართველოში. ასევე გაჰქონდათ საქართველოდან სხვადასხვა პროდუქცია და ნედლეული. ამ პროცესში ებრაელი მოსახლეობაც აქტიურად იღებდა მონაწილეობას. მათი ერთი ნაწილი მსხვილ სავაჭრო გარიგებებში იყო ჩართული, ნაწილი კი თავს წვრილმანი ვაჭრობითა და ალბ-მიცემობით ირჩენდა.

Davit Chochishvili

Gori State Teaching University

**JEWS AND THE GEORGIAN ECONOMY (SECOND HALF OF 19TH CENTURY)
RESUME**

Since the Russian Empire finally gained a foothold in Georgia, the economic area, that had been limited before in Georgia, was increased. Peacefulness and impediment of the external hazards have given another impetus to the Georgian economy. It was especially the result of those reforms which were conducted in the Russian Empire in the 60-70s of the 19th century. The abolishment of dictatorship contributed to development of capitalistic relationships and so called "give-and-take" rules. The Georgian Jewish population and Armenians were always considered as the essential parts of the Georgian economy and so called "give-and-take" traditions; the Georgian feudal lords consistently being ashamed to follow those traditions. Because the trade area of the Russian Empire was spread out, the Georgian merchants were actively involved in the enormous scope of „give-and take” traditions. The Georgian merchants started expanding the trade area like the Russian marketeers. The European markets became attractive for the Georgian merchants after the Turkish and Persian ones. Finally, they comprehended that offer and developed trade relations. The Jewish community from the western Georgia were engaged in that process as well. The merchants exported different kinds of foodstuffs and exported industrial goods, textiles and more

გერმანელი მეწარმეები საქართველოში

XIX საუკუნის 60-იან წლებში რუსეთის იმპერიაში ბატონყმობის გაუქმებამ გზა გაუხსნა ქვეყნის კაპიტალისტურ განვითარებას. აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა როგორც რუსეთის შიდა გუბერნიებში, ასევე იმპერიის შემადგენლობაში შემავალ სხვა კუთხეებში, მათ შორის ამიერკავკასიაშიც. ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა კაპიტალიზმის განვითარებისათვის. მაგრამ მართო პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური ვითარება და წიაღისეულის სიუხვე ვერ უზრუნველყოფდა მრეწველობისა და სახალხო მეურნეობის დარგების სწრაფ აღმავლობას. საჭირო იყო მნიშვნელოვანი ოდენობით თავისუფალი კაპიტალიც, რომლის ნაკლებობას განიცდიდა, როგორც ამიერკავკასიელი, ისე რუსეთის ბურჟუაზია. წარუმატებელი აღმოჩნდა სახელმწიფოს ცდაც - თავის თავზე აეღო სახალხო მეურნეობის, მრეწველობის, ტრანსპორტის, ვაჭრობის საბანკო საქმის განვითარება. ამით იყო განპირობებული, რომ მეფის მთავრობა ყოველნაირად ხელს უწყობდა უცხოური კაპიტალის შემოტანას და უცხოელ მწარმოებელთა დამკვიდრებას, როგორც რუსეთის შიდა გუბერნიებში, ისე ამიერკავკასიაში (მათ შორის საქართველოშიც), თუმცა ცარიზმი, ერთგვარ ღონისძიებებს ღებულობდა რუსეთის ქვეშევრდომთა ინტერესების დასაცავად.

ადგილობრივი კაპიტალის შედარებითი სისუსტით სარგებლობდნენ უცხოური კაპიტალის წარმომადგენლები და საკმაო გულმოდგინებით იკიდებდნენ ფეხს ამიერკავკასიაში (მათ შორის საქართველოს - ვ.წ.) მრეწველობის წამყვან დარგებში - მანგანუმის, სპილენძის, ნავთობის წარმოებაში. ეს ხელს უწყობდა ამიერკავკასიაში საშინაო ბაზრის ჩამოყალიბებას, რომელიც სრულიად რუსეთის ბაზრის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა¹.

რუსეთის ცარიზმი კავკასიას მხოლოდ გეოსტრატეგიული და სამეურნეო თვალსაზრისით ასახლებდა და მართავდა. როგორც ცნობილია, მეფის რუსეთის ხელისუფლებამ XIX საუკუნის II ნახევარში, სიმძიმის ცენტრი სოფლის მეურნეობიდან მძიმე ინდუსტრიაზე გადაიტანა, ისევე როგორც, XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში, რკინიგზის მშენებლობისას, რუსეთის იმპერიას ახლაც უცხოური კაპიტალის მოზიდვა სჭირდებოდა, ამიტომაც უცხოელ მეწარმეებს, პირდაპირი ინვესტიციებისა და კაპიტალის იმპორტის საშუალებით, რუსეთის სხვა ტერიტორიების მსგავსად “ამიერკავკასიის ეკონომიკური ათვისების საშუალება მისცეს. ცარიზმმა ვერ მოახერხა ამიერკავკასიის პოლიტიკური დაპყრობის შემდეგ მისი სრული ეკონომიკური ათვისება. ამიტომ, იგი ხელს უწყობდა უცხოური კაპიტალის მოზიდვას ამიერკავკასიაში (ასევე საქართველოში - ვ.წ.). ეს პროცესი განსაკუთრებით გაძლიერდა XIX საუკუნის 80-იან წლებიდან. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ადგილი ამიერკავკასიაში დაიკავა გერმანულმა კაპიტალმა. მან წამყვანი პოზიციები დაიკავა ამიერკავკასიის მრეწველობის მრავალ დარგში და მათ შორის - სამთამადნო მრეწველობაში. მანგანუმისა და სპილენძის წარმოება - აი, ის დარგები, სადაც განსაკუთრებით წარმატებით მოიკიდეს ფეხი გერმანელმა მეწარმეებმა. როგორც სჩანს, ამ მისწრაფებას არა მარტო კომერციული მოგება, არამედ სამხედრო-სტრატეგიული მიზეზებიც ელო საფუძვლად².

ამიერკავკასიაში (მათ შორის საქართველოშიც - ვ.წ.) ასპარეზი გაიხსნა გერმანული ინდუსტრიის, ცოდნისა და პიროვნების ტრანსფერის და გამოცდისათვის. მაგალითისათვის, გერმანული ფოლადის მიღების წარმოების დახმარებით, სამხრეთკავკასიური ნავთობის ხაზის გაყვანა

¹ მანჯგალაძე გ., გერმანული კაპიტალი ამიერკავკასიაში (1860-1918 წწ.), თბ., 1991, გვ. 3

² სონდულაშვილი ა., გერმანელები საქართველოში. თბ., 1995, გვ. 16

ბაქო-თბილისი-ბათუმის სარკინიგზო გზის გასწვრივ 100 წლის წინათ ინდუსტრიალიზაციის პირველ წლებში, უმაღლესი ტექნოლოგიური მიღწევების რიცხვს განეკუთვნებოდა¹.

გერმანიის იმპერიის მეწარმეთა საქმიანობის ორი ძირითადი სფერო იყო: ინფრასტრუქტურის განვითარება და ნედლეულის ინდუსტრია, რომელშიც ნავთობსა და მასთან დაკავშირებულ საქმიანობას გამორჩეული ადგილი ეკავა. რუსული ინდუსტრიალიზაციის მეორე პერიოდამდე (1885-1900 წწ.), კერძოდ კი ბაქოს ნავთობის მიერ ბაზრის დაპყრობამდე, რუსეთის იმპერიის მოდერნიზაციის წამყვან ფაქტორს ელექტროინდუსტრია წარმადგენდა².

გერმანული კაპიტალის წარმომადგენელი ელექტროინდუსტრიაში ფირმა “სიმენსი და ჰალსკე” იყო, რომელმაც კავკასიაში პირველი სატელეგრაფო ხაზი 1858 წელს თბილისსა და კოჯორს შორის გაიყვანა, ახალი სატელეგრაფო ხაზების გაყვანაზე შეკვეთის მიღების შემდეგ თბილისში თავისი განყოფილება გახსნა. ფირმას სათავეში ვალტერ სიმენსი ჩაუდგა. იგი თბილისში ჩამოვიდა 1860 წლის 2 ნოემბერს. იმავდროულად იგი თბილისში ჩრდილოეთ გერმანიის კავშირის კონსულად დაინიშნა.

“სიმენსების” ფირმის წყალობით საკიდმა ელექტროტელეგრაფმა თბილისი - ბორჯომთან, ქუთაისთან, ფოთთან, ერევანთან, ბაქოსთან, ვლადიკავკაზთან, სტავროპოლთან, მოსკოვთან დააკავშირა. ვალტერ სიმენსი, აგრეთვე, მუშაობდა სამთომომპოვებელ მრეწველობაში, საქართველოში ნავთობის მოპოვების დარგში.

ვალტერ სიმენსი საქართველოში დიდი ხნით დარჩენას აპირებდა, მაგრამ 1868 წლის 8 ივნისს უბედურება მოხდა - ვალტერ სიმენსი ცხენიდან ჩამოვარდა და გარდაიცვალა. 13 ივნისს იგი თბილისში დაასაფლავეს.

“სიმენსების” ფირმის საქმიანობა ოტო სიმენსმა გააგრძელა და მანვე იკისრა კონსულის მოვალეობაც.

ოტო სიმენსმა მოიპოვა უფლება გაეყვანა ინდოევროპული სატელეგრაფო ხაზი ლონდონიდან - თბილისის გავლით კალკუტამდე. ამ ხაზის გაყვანა ინგლისის მთავრობამ დაუკვეთა. საკონტინენტთაშორისო ტელეგრაფი 1870 წლის იანვარში გაიხსნა. ამასთან დაკავშირებით ოტო სიმენსმა თბილისში გამართა ბანკეტი, რომელზეც 70-მდე სტუმარმა მოიყარა თავი. თუ ლონდონიდან კალკუტამდე წერილს 42 დღე სჭირდებოდა, ახლა მას ნახევარ საათში იღებდა ადრესატი. ამ ტელეგრაფმა 1931 წლამდე იარსება.

ოტო სიმენსმა თავი გამოიჩინა აგრეთვე, როგორც ნიჭიერმა ინჟინერმა და ნავთობის საქმის ორგანიზატორმა. კერძოდ, მან შემოიღო ნავთობის მოსაპოვებლად ჭაბურღილების ბურღვის მეთოდი მანამდე არსებული რუტინული ხერხის ნაცვლად, როდესაც ნავთობის მოსაპოვებლად ჭებს თხრიდნენ. მანვე, პირველად კავკასიაში, კერძოდ თბილისში დაიწყო ქუჩებისა და ტროტუარების ასფალტით, რომელიც ნავთობის ნარჩენებისაგან მზადდებოდა, დაფარვა³.

ოტო სიმენსმა ყველა თავისი ჩანაფიქრის განხორციელება ვერ შეძლო. იგი, 1871 წლის 23 სექტემბერს, ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ გარდაიცვალა, როგორც ჩანს, ქოლერისაგან, რომელიც მაშინ თბილისში მძვინვარებდა.

სიმენსების უფროსი ძმა ვერნერ სიმენსი, რომელიც ფირმა “სიმენსის” დამფუძნებელი იყო საქართველოში სამჯერ იყო ჩამოსული. პირველად თბილისში ვერნერ სიმენსი 1865 წელს ჩამოვიდა და კავკასიის არმიის სარდალს, გენერალ ადიუტანტს, პოეტ გრიგოლ ორბელიანს შეხვდა და მასთან ერთად ნავთობის მოპოვების საკითხები განიხილა; მეორედ ვერნერ სიმენსი თბილისში ინდოევროპული ტელეგრაფის მშენებლობის დაწყებასთან დაკავშირებით 1868 წელს ჩამოვიდა; მესამედ - 1890 წელს თავის ძმასთან, კარლთან ერთად, რათა სპილენძის მალარო დაეთვალიერებინათ. იგი აღფრთოვანებული იყო საქართველოთი და ამჯერად თან მეუღლე და ქალიშვილიც ჩამოიყვანა.

¹ შპრინგჰორნი დ., გერმანელები საქართველოში. თბ., 2004, გვ. 45

² იქვე

³ ფიფია მ., დიდი ადამიანები საქართველოში, არგონავტებიდან მარადონამდე. თბ., 2011, გვ. 272

საქართველოში და მთლიანად კავკასიაში მოგზაურობამ ვერნერის მეხსიერებაში ღრმა კვალი დატოვა, რის შესახებაც ის მოგვიანებით დაწერს თავის მოგონებებში. ვერნერ სიმენსის ბიოგრაფი ზიგფრიდ ფონ ვეისერი იუწყება - შეიძლება დაბეჯითებით ვივარაუდოთ, რომ კავკასია, მისი ხელუხლებელი და შესანიშნავი ბუნებით, სიმენსში შინაგან სიმშვიდეს იწვევდა და ამით იყო მისთვის სასიამოვნო¹.

სასიამოვნო და საგულისხმოა თვით ვერნერ სიმენსის მოგონებები, როცა ის ამბობს: “კავკასიაში ამ მოგზაურობას ჩემი ცხოვრების ყველაზე სასიამოვნო მოგონებებს მივაკუთვნებ. მეხილა კაცობრიობის კულტურის აკვანი - ყოველთვის იყო ჩემი სანუკვარი ოცნება..”².

ამიერკავკასიაში “სიმენსის” ფირმას, ჯერ კიდევ, სატელეგრაფო კავშირის გაყვანამდე იცნობდნენ, როგორც ლითონდამამუშავებელი მრეწველობის აქტიურ წევრს. მალე “სიმენსების” ფირმის ინტერესმა კავკასიაში ელექტროინდუსტრიიდან ლითონგადამამუშავებელი მრეწველობაზე გადაინაცვლა. გერმანელები ცდილობდნენ რაც შეიძლება მეტი მიწის ნაკვეთები შეეძინათ საქართველოში. 1901 წელს კარლ სიმენსმა მიიღო ბათუმიდან 57 კილომეტრის მანძილზე, ართვინის მახლობლად, სოფ. ქვარცხანასთან არსებული სპილენძის მდიდარი საბადოს დამამუშავების უფლება. აქ მალე ააგეს შახტები და დაიწყო მადნის მოპოვება. სიმენსებმა იზრუნეს აგრეთვე ახალი მადნით მდიდარი მიწის ნაკვეთების შექმნაზე.

1900-1909 წლებში ქვარცხანის ახლოს, სოფ. ბაშაულში, კარლ სიმენსის მემკვიდრებმა, რუსეთის ქვეშევრდომმა ბარონესებმა მარია გრევენციმა და შარლოტა ბუკსგევდენმა ადგილობრივი გლეხებისაგან შეიძინეს მიწის ნაკვეთები და დაიწყო მადნის მოპოვება. როგორც წყაროებშია მითითებული, სიმენსები მიწას იძენდნენ ჩალის ფასად³.

სოფ. ქედაბეგში XIX საუკუნის 60-იან წლების დასაწყისში ორ უცხოელს - ჰანოვერელ ტანერსა და დანიის ქვეშევრდომს მორიცს რუსეთის მთავრობის ნებართვით შეუძენიათ სპილენძის გადამამუშავებელი ქარხანა, რომელიც 1864 წლის მაისში მიუყვლიათ ვერნერ სიმენსის ძმისთვის ვალტერ სიმენსისათვის. მან კი მოახერხა და აქვე სპილენძის გადამამუშავებელი მეორე ქარხანა ააგო. მას ამ საქმიანობისათვის გამოუყვეს 60 დესეტინა სავარგული და 16 დესეტინაზე მეტი სოფლის მეურნეობისათვის გამოუსადეგარი მიწა.

“სიმენსების” ფირმა მუშაობდა მეფის რუსეთის მთავრობის მხარდაჭერით, რაც იქიდან ჩანს, რომ ისინი ახერხებდნენ თავისი ქარხნების შემოგარენიდან ადგილობრივი მცხოვრებლების აყრას და სხვაგან გადასახლებას⁴.

“სიმენსების” ფირმამ მოახერხა, რომ ქარხნების პროდუქციის თვითღირებულება თანდათან შემცირდა, რადგან აქ ფართოდ დაიწყო ნავთობის ნარჩენებისა და ელექტროენერჯის გამოყენება. ელექტროენერჯის მისაღებად სიმენსებმა მდ. კალაკენტზე ააგეს ჰიდროელექტროსადგური, რომელიც ამუშავებდა 2 ტურბინას - 80 და 25 ცხენისძალისას⁵.

იაფი ელექტროენერჯის გამოყენებამ სიმენსებს საშუალება მისცა, რომ შავი სპილენძისაგან ელექტროლიზიც წმინდა სპილენძი მიეღოთ. ასევე მიეღოთ ათეულობით ფუთი ფხვნილი, რომელიც შეიცავდა დიდი რაოდენობით ვერცხლს და ოქროს⁶.

მადნეულის ტრანსპორტირება სხვა საშუალებებთან ერთად რკინიგზით და მილგაყვანილობით ხდებოდა. მილები ფირმა მანესმანს ეკუთვნოდა და მსოფლიოში საუკეთესო იყო, რადგან პირველად იძლეოდა რთულ გეოგრაფიულ პირობებში თხევადი საწვავის ტრანსპორტირების სა-

¹ ფიფია მ., დასახ. ნაშრ., გვ. 273

² იქვე

³ მანჯგალაძე გ., გერმანული კაპიტალი ამიერკავკასიაში (1860-1918 წწ.), თბ., 1991, გვ. 45

⁴ მანჯგალაძე გ., დასახ. ნაშრ. 1991, გვ. 40

⁵ газ. «Кавказ», 1890, №139, 6

⁶ მანჯგალაძე გ., დასახ. ნაშრ. 1991, გვ. 41

შუალეხას. ნავთობგაყვანილობა ბაქოსა და ფოთს შორის იყო მსოფლიოში უდიდესი. პროექტს როტშილდების სახლის შუამდგომლობით, საერთაშორისო კონსორციუმი აფინანსებდა¹.

ამიერკავკასიაში გერმანული კაპიტალის დაბანდება როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, განსაკუთრებით ძლიერდება 1880-იანი წლებიდან, თუმცა მისი პირველი ნაბიჯები აქ გაცილებით ადრე იწყება. გერმანული კაპიტალის აგენტები უფრო მეტად იყვნენ კონკისტადორები, ვიდრე სამრეწველო კაპიტალის თაოსნობისთვის ამოძრავებელი ადამიანები².

ამ მხრივ აღსანიშნავია, მაგალითად, ბადენელი ერნსტ ლიბის საქმიანობა. ფაქტიურად უფულო ლიბმა ცარიზმის სახელმწიფო აპარატში მოკალათებულ გერმანელ მოხელეთა დახმარებით 1860 წელს ამიერკავკასიაში თავი გაასაღა მსხვილ კაპიტალისტად და პოსესიური ძეგლობის საფუძველზე ხელში ჩაიგდო ბოლნისის ხეობაში, სოფელ ჩათახში, რკინის საბადოები. აქ რკინის და თუჯის ქარხნის აშენების მიზნით ლიბმა მიიღო მიწები და დიდძალი სესხი, თანაც ადგილობრივ ვაჭრებსაც მნიშვნელოვანი თანხა დასტყუა. 1862 წელს ლიბის გარდაცვალების შემდეგ გამოირკვა, რომ ხაზინის და კერძო პირთაგან მიღებული სესხის უმნიშვნელო ნაწილი იყო დახარჯული ქარხნის მშენებლობაზე, რაც მერმე პრუსიულ ბერნულის ხელში გადავიდა და ისევ ხაზინისაგან მიღებული დიდძალი თანხების გაცემის შემდეგ, დიდი დაგვიანების შემდეგ ამუშავდა, თანაც აღმოჩნდა, რომ ქარხანა მოწყობილი იყო დაძველებული იარაღ-მანქანებით, ე. ი. აქ მოუტანიათ გერმანიაში უკვე მორალურად გაცვეთილი მანქანები³.

გერმანული კაპიტალი ძირითადად ეტანებოდა სამთამადნო საქმეს, ერთერთი გერმანული ფირმა, რომელიც ამ საქმეს საფუძვლიანად ეტანებოდა იყო ზემოთ აღნიშნული ფირმა “სიმენსი”. მათ ისარგებლეს შეღავათებით და გააფართოვეს სპილენძის წარმოება ამიერკავკასიაში.

“სიმენსების” ფირმის გარდა ბოლნისის რაიონში რკინის საბადოების თანამფლობელი იყო ნამდვილი “სტატუსკი სოვეტნიკი” იულიუს ვიტე, მისი შვილი სერგეი ვიტე (შემდეგში გრაფი ვიტე), დაიბადა თბილისში, დაამთავრა ოდესის უნივერსიტეტი. შემდგომში გახდა რუსეთის იმპერიის ერთერთი ყველაზე წარმატებული ფინანსთა მინისტრი და მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე.

XX საუკუნის დამდეგიდან სამრეწველო საქმიანობა გრძელდებოდა. ქართველი მრეწველები დიდი სიძნელეების წინაშე აღმოჩნდნენ. მათ ან კაპიტალი უნდა გამოენახათ, ან დაეტოვებინათ სამრეწველო საქმიანობის ასპარეზი. სათანადო მოლაპარაკების შემდეგ, გერმანული ფირმის “მანგანსინდიკატის” მეშვეობით, ქართველ მრეწველთა საზოგადოება აწარმოებდა მარგანეცის ექსპორტს, იჯარით იღებდა და ყიდულობდა მარგანეცის საბადოებს. უდავოა “მანგანსინდიკატს” იმთავითვე უფრო დიდი მიზანი ამოძრავებდა, ვიდრე კაპიტალის პროცენტის მიღება. კერძოდ, მას სურდა, ხელთ ეგდო ჭიათურის მდიდარი საბადოები და თვითვე ეწარმოებინა მათი ექსპლუატაცია. 1902 წელს ჩამოყალიბებული ქართველ მრეწველთა საზოგადოება “შავი ქვა” თანდათან ებმებოდა “მანგანსინდიკატის” მიერ დაგებულ მახეში. მალე გამოძღვლავნდა, რომ საზოგადოების ავანსი და კრედიტი არახელსაყრელი პირობებით ჰქონდათ მიღებული, რაც იწვევდა მის დაქვემდებარებას გერმანული ფირმისადმი. “მანგანსინდიკატს” დიდხანს აღარ დაუყოვნებია გადამწყვეტი ნაბიჯის გადადგმა. 1906 წელს თბილისში მოლაპარაკება გაიმართა “შავი ქვის” რწმუნებულ ზდანოვიჩსა და “მანგანსინდიკატის” წარმომადგენელ ფრიდრიხ ნეიმანს შორის. გერმანულ კაპიტალისტთა ბადეში გახლართული ქართველი მრეწველთა საზოგადოების რწმუნებული იძულებული გახდა არახელსაყრელი შეთანხმებისათვის მოეწერა ხელი. მოგვიანებით, საზოგადოებამ, დიდი მსხვერპლის გაღების ფასად, თავი დააღწია გერმანულ ფირმაზე დამოკიდებულებას, მაგრამ საკუთარ ფეხზე მტკიცედ დადგომა ვეღარ შეძლო და მალე დაიწყო სხვა კრედიტორების ძებნა⁴.

¹ შპრინგჰორნი დ., დასახ. ნაშრ., 2004, გვ. 46

² გუგუშვილი ა., გერმანული კოლონიზატები და ადგილობრივი გლეხობა ამიერკავკასიაში. ტ. 1, თბ., 1946, გვ. 215

³ გუგუშვილი ა., დასახ. ნაშრ., გვ. 213

⁴ სონდულაშვილი ა., გერმანელები საქართველოში. თბ., 1995, გვ. 17

ჭიათურის სამრეწველო რაიონის ეკონომიკური დაპყრობის მიზნით, უცხოელ კაპიტალის-ტთა შემოტევა განსაკუთრებით გაძლიერდა 1908 წლიდან. კონკურენციაში დამარცხებული ქართველ მრეწველთა ერთი ნაწილი ხელს იღებს წარმოებაზე, ყიდის ან იჯარით გასცემს საბადოებს. ძირითადად უცხოელებზე. დიდი რაოდენობით შეისყიდა მარგანცის საბადოები გერმანულმა ფირმამ (“გელზენკირხერის სამთო სამრეწველო საზოგადოება”), მან დიდძალი კაპიტალი დააბანდა ჭიათურაში. ასევე გაქტიურდნენ სხვა უცხოური საზოგადოებები და მრეწველები.

“გელზენკირხერს” ისე ჰქონდა საქმე აწყობილი (ორგანიზებული): პასუხისმგებელი აგენტი და მთავარი ადმინისტრაცია ჭიათურაში იყო განთავსებული. ფირმის ადმინისტრაცია იმყოფებოდა ფოთში, ხოლო კანტორები რვანში, მღვიმეში, ითხვისში, პერევისაში, ჭიათურაშივე იყო საზოგადოების მიერ რუსეთში წარმოებული ოპერაციების ანგარიშსწორება, ხოლო ფოთში - გერმანიაში გასაზიდი მადნის გემებზე დატვირთვისა და აღრიცხვის ორგანიზაცია. წარმოების მთელი აპარატი ჭიათურაში მხოლოდ გერმანელებით იყო დაკომპლექტებული, რის შესახებაც, მეფისნაცვალმა, 1916 წელს, აცნობებდა რუსეთის მინისტრთა საბჭოს “გერმანული ფირმის მოღვაწეობის უარყოფითი მხარედ უნდა ჩაითვალოს რუსული ტექნიკური ძალების ინგორირებაც, მათ მთელი მოსამსახურე პერსონალი გერმანიიდან მიიყვანეს¹.

“გელზენკირხერმა”, რომლის სახელთანაა დაკავშირებული გერმანული კაპიტალის მძლავრი პოზიციების შექმნა ჭიათურაში, მანგანუმის მადნის საუკეთესო საბადოების ხელში ჩაგდებასთან ერთად, განსაკუთრებული გულმოდგინებით გაშალა ოპერაციები ადგილობრივ მრეწველთაგან მადნის დიდი რაოდენობით შესაძენად. ამან ნაყოფიც გამოიღო, ფირმამ გაზარდა მადნის გატანა გერმანიაში. გერმანული ფირმები ჭიათურის საბადოების დაპატრონებით ცდილობდნენ მრეწველობაში უმაღლესი ხარისხის ფოლადის წარმოების გაზრდასაც, რაც ხელს უწყობდა გერმანიის მეტალურგიის მომზადებას პირველი მსოფლიო ომისათვის².

გერმანულ მრეწველთა შორის გვინდა დავასახელოთ საქართველოში მცხოვრები გერმანელი კოლონისტი ბარონი კურტ ფონ კუჩენბახი. მან რუსეთის მეფის მთავრობის ხელშეწყობით ისწავლა შვეიცარიული ყველის წარმოება. ასევე მიიღო სესხი და შეღავათები ყველის წარმოებისათვის. მან შვეიცარიული ყველი პოპულარული გახადა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში. მის ჩანაწერებში ვკითხულობთ “მტკიცედ მქონდა გადაწყვეტილი სამხრეთ ამერიკაში - ბრაზილიაში, არგენტინაში ან ავსტრალიაში გადასახლება, როდესაც ერთი სკოლის მეგობრისაგან, ვერნერ სიმენსისაგან მივიღე წერილი, იგი იტყობინებოდა, რომ კავკასიაში მეტალურგიული ქარხნის დაარსება სურდა. ამასთანავე ჩემი შეკითხვის პასუხად მწერდა, რომ აქ არაჩვეულებრივი მთის საძოვრები არის და მთავაზობდა კავკასიაში გაველოდი”. კუჩენბახი ყველის ექსპორტს გერმანიაშიც აწარმოებდა. 1906 წელს კუჩენბახმა გაზეთი “კავკაზშიშე პოსტი” დაარსა, რომლის რედაქტორი ერთი პერიოდი ქართველი კულტურის მოყვარული და პროპაგანდისტი არტურ ლაისტი იყო.

ბარონმა კუჩენბახმა, 1882 წელს, ბორჩალოს მაზრაში აამოქმედა იმ დროისათვის საკმაოდ დიდი მინის ქარხანა, რომელიც, როგორც მაშინ წერდნენ, სავსებით ევროპულ ყაიდაზე იყო მოწყობილი. ქარხანა წელიწადში აწარმოებდა 300 ათას ღვინის ბოთლს, 200 ათას ლამპის შუმას, 200 ათას სააფთიაქო შუმას, 100 ათას მინის სურას და ა.შ. მთელი ეს ნაწარმი საქართველოსა და ამიერკავკასიაში სალდებოდა³.

ამრიგად, ამიერკავკასიას (საქართველოს) ეკონომიკაში დამკვიდრების ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ეკუთვნის გერმანულ მეწარმეებს (კაპიტალს), რომელმაც სხვა კონკურენტებიდან (ინგლისი, საფრანგეთი, აშშ, ბელგია და სხვ.) თითქმის ნახევარსაუკუნოვანი ბრძოლის შედეგად შეძლო მნიშვნელოვანი პოზიციების დაკავება ქვეყნის სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგებ-

¹ მანჯგალაძე გ., დასახ. ნაშრ., 1991, გვ. 23-24

² მანჯგალაძე გ., გერმანული კოლონისტები ამიერკავკასიაში, თბ., 1974, გვ. 146

³ ბერძენიშვილი ნ., დონდუა ვ., დუმბაძე მ., მელიქიშვილი გ., მესხია შ., რატიანი პ., საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1958, გვ., 499

ში. გერმანელი მეწარმეები, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თავიანთ გავლენას მეტნაკლებად აძლიერებენ ტელეგრაფის, გადამამუშავებელ-გამსაღებელ საწარმოებში და ა.შ.

მართალია გერმანელი მრეწველები ნახულობდნენ დიდ კომერციულ მოგებას, და უმეტეს შემთხვევაში ემსახურებოდნენ გერმანიის იმპერიას, მაგრამ ამავედროულად ჩვენში ამკვიდრებდნენ ევროპულ აზროვნებას და მუშაობის სტილს. აქედან გამომდინარე, მათი დამსახურება სათანადოდ უნდა იქნას შეფასებული და გააზრებული.

Vladimer Tsverava
Akaki Tsereteli State University
GERMAN ENTREPRENEURS IN GEORGIA
RESUME

In the 60s of the XIX century the abolition of serfdom in the Russian Empire paved the way for the capitalist development of the empire. The abundance of raw materials, the favorable conditions were not enough. The development of capitalism also required the existence of free capital. The development of both industry and agriculture was needed. Therefore, the Russian authorities paved the way for European capital in the Transcaucasus as well.

German entrepreneurs, including “Siemens and Halske”, were the first to accumulate and establish capital in the Transcaucasus, He first set up a telegraphic connection between Tbilisi and Kojori in 1858. The “Siemens” firm has received an order to link London to India through the Caucasus. This telegraph line existed until 1931 and connected Tbilisi to both the west and the east.

The “Siemens” company in the Caucasus and Georgia has been involved in a variety of activities, both in the construction of telegraphy, the production of copper and oil, the extraction of precious metals and etc.

The “Siemens and Halske” firms also contributed to the construction of power plants in the Transcaucasia and to the import and sale of electrical equipment from Germany’s own enterprises,

In the middle of the XIX century the demand for iron and its products in the Transcaucasia increased.

The administration of the Caucasus promised some benefits and assistance to the factory builders.

In 1860 the factory was started by Ernst Lieb, a Prussian, but he was unable to operate the plant fully, despite government subsidies and material support. The factory was not fully operated by later owners too. At the beginning of the World. War I, the factory ceased to exist.

The German firm “ManganSinddicate” and “Gelzenkirchen” were actively involved in the production of Chiatura manganese. They tried their best to make profit and export large quantities of manganese to Germany. They signed contracts with Georgian entrepreneurs and they put the Georgians in a miserable situation. They bought ore rich lands from Georgians and etc.

In spite of all the above, German industrialists have made a great contribution to the development of industry in the Transcaucasia. Although German industrialists had a great deal of commercial gain, they also incorporated European thinking and working style. Therefore, their merits must be properly valued and appreciated.

აკაკი ხოშტარიას სპარსული კონცესიები

საქართველო-ირანის ხანგრძლივი ურთიერთობის ისტორიამ იცის ფაქტები, როდესაც ქართლის სამეფოს ტახტზე სპარსული წარმოშობის მეფე მჯდარა (მირიანი, ვახტანგ გორგასალი) ან დედოფალი ყოფილა სპარსი, ხოლო ქართველ მეფეებს თავდადებით უბრძოლიათ სპარსეთის დროშის ქვეშ შაჰების სხვადასხვა დინასტიის გასაძლიერებლად. ცნობილია როსტომ ხანის, ალავერდი-ხანის (უნდილაძის) გავლენები სპარსეთში (შემორჩენილია შაჰ აბას პირველის ფრაზა: „მთელი სპარსეთი მე მემორჩილება და მე კი ალავერდი-ხანს ვემორჩილები“), ასევე, სხვა ჩვენ თანამემამულეთა როლი ამ ქვეყნის სამხედრო, პოლიტიკურ თუ კულტურულ ასპარეზზე XVII-XVIII საუკუნეებში, მაგრამ არც ახალი დროა გამონაკლისი. XX საუკუნის 10-20-იან წლებში ქართველი მრეწველის, კომერსანტისა და ფინანსისტის აკაკი ხოშტარიას სახელი სპარსეთში, შეიძლება ითქვას, გაუტოლდა ზემოთ ხსენებულ ქართველთა სახელებს.

თითქოს უცნაურია, მაგრამ საქართველოს ისტორიაში ეს ერთ-ერთი ყველაზე სახელოვანი ბიზნესმენი და ქველმოქმედი პროფესიით მებაღე-დეკორატორი იყო და თავისი საქმიანობა სწორედ ამ მიმართულებით დაიწყო. რაც შეეხება მისთვის ახალ სფეროს - ბიზნესს, აქ პირველი წარმატებული ნაბიჯები მან ბაქოში გადადგა, რომელიც იმ პერიოდში რუსეთის იმპერიაში ნავთობპოვების უმნიშვნელოვანეს ცენტრად ჩამოყალიბდა. ეს იყო დრო, როდესაც ნავთობი წარმატებით ენაცვლებოდა ქვანახშირს და მსოფლიოს მთავარი საწვავი ხდებოდა.

კასპისპირეთში ფართოდ გაჩაღებულ ნავთობწარმოებაში აქტიურად იყვნენ ჩართული ქართველი მრეწველებიც – ზუბალაშვილები, ჯაყელები და სხვები. ხოშტარიამ ბაქოში ჩამოაყალიბა კომპანია „რუსულ-სპარსული ნავთობის ამხანაგობა“ (РУПЕНТО). ამხანაგობის საქმიანობამ ბაქოს გარდა ჩრდილოეთ სპარსეთიც მოიცვა, რასაც ხელი რეგიონში შექმნილმა პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა ვითარებამ შეუწყო.

XIX საუკუნის ბოლოდან ყაჯართა დინასტიის შაჰებმა ახალი შემოსავლების მოზიდვის მიზნით, სპარსეთში ნავთობის საბადოებზე, ტყესა და სხვა რესურსებზე კონცესიების უცხოური კომპანიებისათვის მიყიდვა დაიწყეს. ამ საქმით განსაკუთრებით რუსეთი და დიდი ბრიტანეთი მოიხიბლნენ, რომლებიც სპარსეთზე თავიანთი გავლენის გაძლიერებას ესწრაფოდნენ. კონცესიები ქვეყანაში 1905-1911 წლების კონსტიტუციური რევოლუციის ერთ-ერთი მიზეზიც კი გახდა, თუმცა არც რევოლუციის შემდგომ შეწყვეტილა.

აკაკი ხოშტარია სპარსეთით პირველი მსოფლიო ომის წინ დაინტერესდა. მან შეძლო მოეპოვებინა ადგილობრივი ხელისუფლების კეთილგანწყობა და 1913 წელს 99-წლიანი კონტრაქტი გააფორმა ქვეყნის ჩრდილოეთი პროვინციების მიწათმფლობელებთან. მრეწველმა აქ ტყის ექსპლუატაციის მიზნით დააფუძნა კომპანია „პერსლესი“, რომლის კაპიტალიც რამდენიმე მილიონ ოქროს რუბლს შეადგენდა.

1916 წლისათვის აკაკი ხოშტარიამ, ასევე, ჩრდილოეთ სპარსეთის სამ პროვინციაში¹ – გილანში, მაზანდარანსა და ასტრბადში 70-წლიანი ვადით რამდენიმე კონცესია შეისყიდა. არსებობს ერთი საყურადღებო წყარო, რომლიდანაც ირკვევა, რომ ქართველ მრეწველს ფინანსურად გიორგი გვაზავა, პავლე თუმანიშვილი და სომეხი ნავთობმაგნატი სტეფანე ლიანოზოვი დახმარე-

¹ ზოგიერთი ცნობით, ხოშტარია კონცესიები ხუთ პროვინციას მოიცავდა. <https://www.kommersant.ru/doc/425038>

ბიან.¹ კონცესიის საფასური თანხა ხოშტარიას მოჰამად ვალი ხანისათვის გადაუხდია.² სსენებუ-
ლი კონცესია საერთაშორისო ნავთობინდუსტრიის ისტორიაში ცნობილია, როგორც „ხოშტარიას
კონცესია“ და იგი შეტანილია იმ კონცესიების ჩამონათვალში, „რომლებმაც შეცვალეს მსოფლი-
ო“.³

აკაკი ხოშტარიას მიერ ამ კონცესიის მიღებისა და ვადის თაობაზე განსხვავებული მო-
საზრებები არსებობს. გვხვდება 1913, როგორც კონცესიის გაფორმების თარიღი და 99 წელი,
როგორც მისი მოქმედების ხანგრძლივობა.⁴ კიდევ ერთი ცნობით, კონცესიის ვადა 25 წელი ყო-
ფილა.⁵

„რუპენტომ“ მაზანდარანში დაიწყო გეოლოგიურ-დაზვერვითი სამუშაოები, შემდეგ კი ჭა-
ბურღილები მშენებლობასა და ნვთობის მოპოვებას შეუდგა.

აკაკი ხოშტარიას ბიზნესსაქმიანობა სპარსეთში მხოლოდ ნავთობით არ შემოიფარგლებოდა.
მისი კონცესიები ქვეყნის ჩრდილოეთ რეგიონში სხვა წიაღისეულის მოპოვებასაც ითვალისწინებ-
და. ქართველ მრეწველს სპარსეთში მონოპოლია ჰქონდა ხე-ტყის, საპნის, ბრინჯის წარმოება-
ზე, ფლობდა თევზის სარეწებს და ვაჭრობდა მატყლითა და აბრეშუმით. მის ხელში იყო კასპი-
ის ზღვისპირა ქალაქ ენზელის ელექტრიფიკაცია და ამ სფეროში სერიოზულ კონკურენციას
უწევდა ამერიკელებსა და ინგლისელებს.

აკაკი ხოშტარია სპარსეთში ჩართული ყოფილა აგრეთვე ხიზილალის წარმოებაში. რო-
გორც ჩანს, მას ამ დარგშიც ისე გაუთქვამს სახელი, რომ „ხოშტარიას ხიზილალას“ თურმე
თანამედროვე ირანშიც კი იხსენებენ.⁶ ქართველ მრეწველს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ნავთო-
ბის ცნობილ სომეხ მაგნატთან გ. ლიანოზოვთან, რომლის თევზრეწვის კომპანია ერთ-ერთი
მსხვილი სამრეწველო წარმოება იყო მთელ სპარსეთში.

სპარსეთში, საკურორტო ქალაქ ენზელში აკაკი ხოშტარიას იმ დროისათვის გამორჩეული,
დიდი და ლამაზი სახლი აუშენებია. სახლი მოგვიანებით ხანძარმა დააზიანა. მის ადგილზე აგე-
ბულ ახალ შენობაში დღეს სამხედრო-სახლვაო მუზეუმი გათავსებული.⁷ მუზეუმის შესას-
ვლელში ჰკიდია ფოტო, რომელზეც ნაგებობა პირვანდელი სახითაა წარმოდგენილი.

აკაკი ხოშტარიას სპარსეთში საქმიანობის შესახებ ძირითადად სამი ავტორი მოგვითხ-
რობს. მათგან ერთი ჟურნალისტია, ერთიც საბჭოთა უმიშროების რეზიდენტი და ერთიც მაღა-
ლი რანგის პარტიული ფუნქციონერი. ასე რომ, რეალობა სამი სხვადასხვა პერსპექტივიდანაა
დანახული. თითოეული საინტერესოდ აღწერს ნანახსა თუ გაგონილს. მიუხედავად იმისა, რომ
სამივე ნარატივს ეპოქის დალი და სუბიექტივიზმის გავლენა ემჩნევა, მათი შეჯერება განსახილ-
ველი საკითხის სხვადასხვა პერსპექტივიდან დანახვის, რეალობის მეტნაკლები სისრულით რეპ-
რეზენტაციის საშუალებას იძლევა.

მიყვებთ თანმიმდევრობით: 1924 წელს ბერლინში გამოძვალ რუსულ ემიგრანტულ გაზეთ-
ში „РУСС“ დაიბეჭდა სტატია სათაურით „ლომისა და მზის ქვეყანაში“, რომლის დიდი ნაწილი
აკაკი ხოშტარიას ეძღვნება. ეს სტატია საქართველოში თითქოს ნაცნობია, - ის არაერთ პუბლი-
კაციაშია მოხსენიებული, მაგრამ დამახინჯებულია ჟურნალისტის გვარი და არ არის მითითება
გაზეთის თარიღსა და ნომერზე.

¹ ჟურნ. „სამშობლო“, პარიზი, 1931, № 9-10, გვ. 49.

² გ. ლობჯანიძე, აკაკი ხოშტარია დღეისთვისაც კი მისაბადი ბიზნესმენი. https://www.gfsis.org/files/my-world/25/_3.pdf.

³ <https://investinfra.ru/frontend/images/files/izdaniya/kontsessii-izmenivshie-mir/glava-3-prirodnye-resursy.pdf>

⁴ <https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/>

⁵ <https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/>

⁶ თ. ცეცხლაშვილი, ბათუმის ბულვარი, ბათუმი, 2019, გვ. 164.

⁷ ეპოქის სახელები. აკაკი ხოშტარია. <https://www.myvideo.ge/v/3082297>

რუსი ჟურნალისტის სახელი და გვარია ვლადიმირ ნელლინი და არა ვლადიმირ ნენგინსი ან ალექსანდრე ნელინი, როგორც ეს შეცდომით სხვადასხვა ნაშრომში გვხვდება,¹ სტატია კი 1924 წლის 12 იანვარს, ხსენებული გაზეთის 943-ე ნომერში გამოქვეყნდა,² რაც აქამდე და-
მოწმებული არ ყოფილა.

აკაკი ხოშტარიას შესახებ თავის წიგნში „OGPU: The Russian Secret Terror“³ საუბრობს გიორგი ავაბეკოვი (ნამდვილი სახელი და გვარია გეგორქ არუთუნოვი) - სსრ კავშირის შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის თანამშრომელი და საბჭოთა საგარეო დაზვერვის მაღალჩინო-
სანი. იგი 1926-1927 წლებში გაერთიანებული სახელმწიფო პოლიტიკური სამმართველოს უცხო-
ური განყოფილების (ИНО ОГПУ) რეზიდენტი იყო სპარსეთში. 1930 წელს საფრანგეთში გა-
იქცა, თუმცა საბჭოთა უშიშროების სპეცვადამი იქაც მიწვდა და 1937 წელს სიცოცხლეს გამო-
ასალმა. ავაბეკოვმა პარიზში, ბერლინსა და მილანში კომუნისტური რეჟიმის მამხილებელი რამ-
დენიმე ნაშრომი გამოაქვეყნა, რასაც ირანში ასეულობით საბჭოთა აგენტის დაპატიმრება და
ირან-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობის გართულება მოჰყვა.

მესამე ავტორია ბორის ბაჟანოვი - 1923-1927 წლებში სტალინის თანამემწე პოლიტიკუ-
როში, რომელიც შემდეგ სპარსეთიდან საფრანგეთში გაიპარა და ემიგრაციაში დარჩა. მან 1930
წელს, პარიზში, ფრანგულად, მეზუარების წიგნი „სტალინის ყოფილი მდივნის მოგონებები“ გა-
მოაქვეყნა. ნაშრომი რამდენიმე ენაზე ითარგმნა, მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის რუსეთშიც, გა-
მოიცა და დიდი გამოხმაურება გამოიწვია.

ამ ავტორთა მონათხრობისა და სხვა მასალების შეჯერებით, ასეთი სურათი იხატება: რუ-
სეთში საბჭოთა წყობილების დამყარებისა და ბოლშევიკურ ორბიტაში საქართველოს მოქცევის
შემდეგ, აკაკი ხოშტარიას მდგომარეობა სპარსეთში გართულდა, რადგან საბჭოთა ნაციონალიზა-
ციის სუსხი მას ამ ქვეყანაშიც შეეხო. ხოშტარიას საკუთრების დიდი ნაწილი არა მხოლოდ სა-
ქართველოში, არამედ სპარსეთშიც ნაციონალიზებულ იქნა. რუსეთ-სპარსეთის 1921 წელს ხელ-
შეკრულების თანახმად, სპარსეთში რუსეთის მოქალაქეებს კონცესიები, ბანკები და სხვა ქონება
ჩამოართვეს და შაჰის ხელისუფლებას დაუბრუნეს.

მეფის მთავრობის დროს, სპარსეთში მოქმედი რუსულ-სპარსული გამსესხებელ-გამნადლებე-
ლი ბანკის ერთ-ერთი მსხვილი აქციონერი იყო აკაკი ხოშტარია. ხელისუფლებაში ბოლშევიკე-
ბის მოსვლის შემდეგ, 1921 წლისათვის ბანკის ფუნქციონირება შეჩერდა, მაგრამ როგორც კი
საბჭოთა რუსეთში ახალი ეკონომიკური პოლიტიკა ამოქმედდა, სპარსეთთან თითქმის ყველა კო-
მერციული ოპერაცია ამ ბანკის გავლით ხორციელდებოდა.⁴ თავისი ერთგული ადამიანის, თეი-
რანში საბჭოთა სავაჭრო წარმომადგენლის ბუღუ მდივნის მეშვეობით, ბანკის ერთ-ერთი მსხვი-
ლი აქციონერი ხდება აკაკი ხოშტარია, რომელიც მალე მის ფაქტობრივ მფლობელად მოგვე-
ლინა.

ბუღუ მდივნისავე თანადგომით, ხოშტარიამ მოსკოვში ახლო ურთიერთობა დაამყარა გიორ-
გი პიატაკოვთან, რომელიც იმ დროს კონცესიების მთავარი კომიტეტის ხელმძღვანელი და სსრ
კავშირის სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს თავმჯდომარის მოადილე იყო, შემდეგ კი
სახელმწიფო ბანკის დირექტორის თანამდებობა ეკავა.

სწორედ პიატაკოვის დამსახურება იყო, რომ რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის პოლიტბი-
ურომ 1923 წლის 1 მარტს განიხილა მოქალაქე აკაკი ხოშტარიასთან ხელშეკრულების გაფორ-

¹ https://www.gfsis.org/files/my-world/25/_3.pdf

<https://www.marketer.ge/akaki-khoshtaria-namdvili-qartveli-milioneri/>

http://nlr.ru/res/inv/ukazat55/record_full.php?record_ID=142133

² http://nlr.ru/res/inv/ukazat55/record_full.php?record_ID=142133

³ წიგნი რუსულ ენაზე სახელწოდებით „სტალინის საიდუმლო ტერორი. რეზიდენტის აღსარება“, 2013 წელს
მოსკოვშიც გამოქვეყნდა.

⁴ Б. Бажанов, Воспоминания бывшего секретаря Сталина, СПб., 1992.
<http://xxl3.ru/krasnie/bajanov/bajanov6.htm#gl16>

მების საკითხი და დაადგინა: „ა) მიზანშეწონილად ჩაითვალოს ხოშტარიასთან ხელშეკრულების დადება იმ საფუძველზე, რასაც ამხანაგი პიატაკოვი აცხადებს“.¹

1923 წელს (ზოგიერთი ცნობით, 1925 წელს) აკაკი ხოშტარიამ დაიბრუნა ნავთობის ექსპლუატაციის თავისი 70 წლიანი კონცესია სპარსეთის ქალაქ სემნანში და დააარსა კომპანია „ქავირე ჰურიან“. ამ კომპანიის დიდი ნაწილი თვითონ აკაკის, ნაწილი სხვებს, მათ შორის ირანელებსა და საბჭოთა მთავრობასაც ეკუთვნოდა, რადგან მაშინდელი საბჭოეთი თავის მოქალაქეებს არ აძლევდა უფლებას ისე მიეღოთ მონაწილეობა სპარსეთის კონცესიებში, რომ იქიდან გარკვეული წილი თვითონ არ დარჩენოდა.

მალე აქციების საკონტროლო პაკეტი (64 პროცენტი) საბჭოთა სახელმწიფოს ხელში გადავიდა, ხოშტარიას 20 პროცენტი დარჩა, დანარჩენს სპარსეთის გავლენიანი პირები, მათ შორის რეზა-შაჰ ფეჰლევინი, მისი მინისტრები და სხვები ფლობდნენ. ხოშტარია კომპანიის მმართველთა საბჭოს წევრიც იყო.²

საბჭოთა მთავრობამ აკაკი ხოშტარიასაგან სემნანის ნავთობსაბადოებზე მისი უფლება შეისყიდა, მაგრამ გამოირკვა, რომ ეს უფლება სადავო იყო. ნავთობის ისტორიის ცნობილი მკვლევრის მ. მორტონის ცნობით, ხოშტარიას კონცესიის დამადასტურებელი დოკუმენტის ორიგინალი არ აღმოჩნდა.³ პრობლემის მოსაგვარებლად კრემლმა ხოშტარიას შემვევებით, სპარსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლების, და მათ შორის, სასახლის მინისტრის თეიმურთაშის⁴ მოქრთამვა გადაწყვიტა.

რუსეთის ფედერაციის სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის სახელმწიფო არქივში დაცული ერთ-ერთი დოკუმენტი ამ ფაქტის უტყუარობაში გვარწმუნებს. სპარსეთში საბჭოთა საელჩოს პასუხისმგებელი თანამშრომლის ა. ბობროვის მიერ მოსკოვში გაგზავნილ წერილში აღნიშნულია: საბჭოთა-სპარსული საზოგადოების (იგულისხმება კომპანია „ქავირე ჰურიან“, - ო. ჯ.) ორგანიზაციისა და რეგისტრაციისათვის ჩვენ გამოვიყენეთ მოქალაქე ხოშტარია, რომლის ძალისხმევით, დამფუძნებელთა რიგებში მოვიზიდეთ თანამედროვე სპარსეთის გავლენიან პირთა ფართო წრე: „დავარი - საზოგადოებრივ საქმეთა მინისტრი, რომელიც უწყისით ყოველთვიურად იღებს ჩვენგან 300 თუმანს და მომავალში მიიღებს კომპანიის 100 ათასი თუმნის აქციებს; თეიმურთაში - სასახლის მინისტრი, რომელმაც წესდების რეგისტრაციისთვის მიიღო 30 ათასი თუმანი და მომავალში უნდა მიიღოს კომპანიის 100 ათასი თუმნის აქციები; თედაიონი - მეჯლისის თავმჯდომარე, მიიღო „საჩუქრათ“ 25 ათასი თუმანი და მომავალში მიიღებს 100 ათასი თუმნის აქციებს; ფატემი - იუსტიციის მინისტრი, რომელიც მომავალში მიიღებს 100 ათასი თუმნის აქციებს.

„მისმა უდიდებულესობამ“ სპარსეთის შაჰმა უკვე მიიღო ლუი XIV-ის სტილის საძინებელი, 50 ათას თუმნად შეფასებული მარმარილოს იტალიური ნაწარმი და მომავალში მიიღებს 25 ათასი თუმნის აქციებს“.⁵

აკაკი ხოშტარიას რომ რეზა-შაჰისთვის ძვირფასი ძღვენი მიურთმევია, ამას სხვა წყაროც მოწმობს. ქართველი მწერალი და სპარსულიდან ქართულ ენაზე არაერთი წიგნის მთარგმნელი ამბაკო ჭელიძე, რომელიც იმხანად თეირანში იმყოფებოდა, წერს: აკაკი ხოშტარიამ შაჰად კურ-

¹ Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), ф. 17, оп. 3, д. 338, л. 3. მასალის მოწოდებისათვის მადლობის ვუხდი პროფესორი. ა დაუშვილს.

² <https://interaffairs.ru/paged/show/lukoil/sixteen>

³ Michael Quentin Morton, The Khoshtaria Concessions: Oil and the Northern Provinces of Iran. <https://www.geoexpro.com/articles/2020/10/the-khoshtaria-concessions-oil-and-the-northern-provinces-of-iran>

⁴ თეიმურთაშ აბდოლპოსეინი - ირანის გავლენიანი სახელმწიფო მოღვაწე. 1933 წელს დააპატიმრეს და სიკვდილით დასაჯეს საბჭოეთის სასარგებლოდ შპიონაჟის ბრალდებით (სხვა ცნობით, ის გაურკვეველ ვითარებაში ციხეში გარდაიცვალა).

⁵ В. Косторниченко, Иностраннный капитал в Советской нефтяной промышленности (1918-1932 гг.), Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, М., 2001, с. 215.

თხვეის დღეებში რეზა-შაჰს იტალიური ხელოვნების ძვირფასი მარმარილოს ქანდაკებები უსახსოვრა. შაჰმა ქართველ კომერსანტს მადლობა გადაუხადა და დასძინა: „მე ჯერ ისეთი სასახლე არა მაქვს, რომ ასეთი ძვირფასი ნივთები დავალაგო, მალე ავაშენებ ახალ სასახლეს და როდესაც ამ ქანდაკებებს შიგ მოვათავსებ, ნადიმზე შენც დაგპატიჟებო“.¹

სპარსეთის მაღალჩინოსანი ოფიციალური პირების მოქრთამვის ფაქტს გ. აგაბეკოვიც ადასტურებს, მაგრამ ხაზს უსვამს: „ეჭვი მეპარება, რომ მინისტრებს ეს ფული ენახათ, ისევე როგორც სხვა დანარჩენი, რადგანაც ისიც ხომშარამ ჩაიჯიბა“.²

განსხვავებულია გ. ბაჟენოვის ვერსია, რომლის მიხედვით: რევოლუციამდე სპარსეთში არსებულ რუსულ-სპარსული ბანკის შეიარაღებულ დაცვაში, გადმოცემით, მსახურობდა სპარსეთის მომავალი შაჰი რეზა ფეჰლევინი. ბოლშევიკური რევოლუციის შემდეგ, ბანკი ჩაკვდა, მაგრამ ნეპის დაწყებისთანავე სპარსეთთან ვაჭრობა განახლდა, რომელიც პრაქტიკულად ამ ბანკს ჰქონდა მონოპოლიზებული. ბანკის სათავეში იდგა ვინმე ხომშარამ, რომელმაც საბჭოეთთან ძალიან კარგი ურთიერთობა დაამყარა. ის ხშირად ჩადიოდა მოსკოვში სახელმწიფო ბანკის დირექტორ პიატაკოვთან. ერთ-ერთი ვიზიტისას ხომშარამ პიატაკოვს ჰკითხა: „ხომ არ სურს თქვენს ხელისუფლებას რომ სპარსეთის მთავრობის ყველაზე ცნობილი და გავლენიანი მინისტრი, თანაც შაჰის პირადი მეგობარი, გახდეს თქვენი აგენტი, რა თქმა უნდა, სოლიდური ქრთამის სანაცვლოდ?“ პიატაკოვს იდუა მოეწონა და გარიგების პირობებით დაინტერესდა. ხომშარამ დაასახელა ასეთი თანამშრომლობისათვის საჭირო თანხა, ამასთან, მოითხოვა, რომ პიატაკოვისა და პოლიტიბუროს გარდა ეს არავის ცოდნოდა (ჩანს, იგი აშკარად ცუდად იყო ინფორმირებული საბჭოთა ხელისუფლების რეალური მექანიზმის შესახებო, - წერს გ. ბაჟენოვი).

პოლიტიბურო დათანხმდა ხომშარამის წინადადებასა და პირობებს: გ. ბაჟენოვი წერს, რომ საქმის კურსში იყვნენ პოლიტიბუროს წევრები, პიატაკოვი და თვითონ, როგორც პოლიტიბუროს მდივანი. სასახლის მინისტრი თეიმურთაში, შაჰის პირადი მეგობარი, გახდა მოსკოვის აგენტი და ძალზე გამდიდრდა, რადგან მას გადაუხადეს მოხერხებული კომბინაციით.

მოსკოვი თეიმურთაშს წვრილმანების გამო არ აწუხებდა. ის კრემლს ინფორმაციას მხოლოდ სპარსეთის მთავრობის ყველაზე მნიშვნელოვან და ფუნდამენტურ პოლიტიკურ საკითხებზე აწვდიდა.³ თეიმურთაში წლების განმავლობაში აქტიურად იცავდა მოსკოვის პოზიციას სპარსეთში და, მათ შორის, „ქავირე ჰურიან“-ის საქმეშიც.⁴

ახლა ჟურნალისტ ვ. ნელლინის მონათხრობსაც გავეცნოთ. მისი სიტყვებით, სპარსეთის ჰორიზონტზე ხელახლა გამოჩენილი „სპარსეთის ნამდვილი, მაგრამ უგვირგვინო შაჰი“ აკაკი ხომშარამა, როგორც ობობა, თავისი ფოლადის საცეცხებით მოიცავს „პერსლესს“, „პერსბანკს“, „პერსრისს“ და სხვა დაწესებულებებს.

„არაჩვეულებრივი ნებისყოფისა და ასეთივე ენერჯის მქონე ეს ადამიანი“ პირველი მსოფლიო ომის დროს იძენს მთელ რიგ კონცესიებს სპარსეთში, გაჰყავს იქ რკინიგზა, აყალიბებს სააქციონერო საზოგადოებას, თუმცა სრულიად გაკოტრებული, გარკვეული დროით თვალთახედვიდან გაქრება. შემდეგ, როგორც ფეგარო, ხან სად გაჩნდება და ხან სად - ზოგჯერ საკუთარი მატარებლით საკუთარ რკინიგზაზე, ზოგჯერაც სპარსეთის ტყეებში გაუჩინარდება.

თავისი ხარჯით ინახავს მთელ საქართველოს რესპუბლიკას მთავრობით სათავეში, მაგრამ უკვე კონსტანტინოპოლში ვერ ახერხებს გაისტუმროს კრედიტორები. გამართავს ბანკებს თურქეთსა და ევროპაში, - გაკოტრდება, კვლავ გაქრება და მერე კონცესიებით ჯიბეში ისევ ამოტივტივდება თეირანში.

ახლა მას საბჭოთა მთავრობისაგან მონოპოლია აქვს სპარსეთიდან ბრინჯისა და მატყლის გატანაზე. აღადგინა გამსესხებელ-გამნადლებელი ბანკი (ცხადია, სხვა სახელწოდებით). მიიღო

¹ ა. ჭელიძე, ექვსი წელი სპარსეთში, თბ., 1964, გვ. 41.

² Г. Агабеков, Секретный террор Сталина, М., 1998. с. 147.

³ Б. Бажанов, Воспоминания бывшего секретаря Сталина. <http://xxl3.ru/krasnie/bajanov/bajanov6.htm#gl16>

⁴ Т. Хрулева, Дорога на Тегеран. Часть третья. <https://www.rosbalt.ru/main/2011/01/16/808995.html>

რა საბჭოთა მოქალაქეობა, მან ბოლოსდაბოლოს სპარსეთის სახით იპოვა აღთქმული ქვეყანა, სადაც, მისი აზრით, რევოლუციებს არა აქვთ მომავალი და შეუღლა შემოქმედებით საქმიანობას.

ბოლო წლებში თავის განუყრელ თანამგზავრთან, სამართალმცოდნე, პუშკინის შვილიშვილ, სპარსეთზე შეყვარებულ და მისი ენის სრულყოფილად მცოდნე ჰანიბალთან¹ ერთად, ხომტარია თეირანში აღმართავს თავის დრომას. იგი თვითონ უძღვება საკუთარ საწარმოებს და რომ ჰქონდეს ათიოდე საბჭოთა პასპორტი, ისეთივე ძვირფას სასახლეს აიგებდა თეირანში, როგორც მას ამას წინათ ბოლშევიკებმა წაართვეს თბილისში.

ხომტარია სპარსეთში ახლა ერთადერთი მოგონებაა რუსეთზე. საბჭოთა გულმოწყალე დეკრეტების წყალობით იქ აღარაფერი დარჩა რუსული. ...თეთრი რუსები სპარსეთში თითქმის არ არიან. ...წითლები გახდნენ ყველანი, ვინც იმედოვნებს შეთბეს ხომტარიას „პერსლესის“, „პერსბანკისა“ და სხვათა მახლობლად².

გ. აგაბეკოვის მიხედვით, აკაკი ხომტარია თეირანში საბჭოთა საელჩოსათვის შეუცვლელი პირი, ფინანსურ და სავაჭრო საკითხებში მისი მთავარი მრჩეველი გამხდარა. ხომტარიამ რუსულ-სპარსულ ბანკში, რომელიც ფაქტობრივად მისაკუთრა, დიდი თანხა დააგროვა. შემდეგ ის თავისი ტყის ნაკვეთებისა და სახერხი ქარხნის საბჭოთა მთავრობისათვის მიყიდვას შეეცადა და მტკიცებულებად მოქმედი ქარხნის ფოტოსურათი წარმოადგინა. კომისიამ, რომელიც ტყის შესამოწმებლად გაიგზავნა, საფუძვლიანი ჩხრეკის მიუხედავად, ქარხანა ვერ იპოვა. როგორც შემდეგ გაირკვა, ხომტარიამ ტყეში მილი აღამართვინა, მერე ქვეშ ცეცხლი შეუწოთ და, როდესაც მილში კვამლი ამოვიდა, „სახერხი ქარხნის“ ფოტო გამოაცხო.

საბჭოთა მთავრობა დიდად დაინტერესდა სემნანის ნავთობით, მაგრამ საძიებო სამუშაოებისა და ექსპლუატაციისათვის აუცილებელი კაპიტალის უქონლობის გამო, მოლაპარაკება ფრანგულ ფინანსურ წრეებთან დაიწყო. მოსკოვს სურდა საკონტროლო პაკეტი თვითონ ჰქონოდა, მაგრამ არ გამოვიდა, რადგან ფრანგებს შეთავაზებული წილი ეცოტავათ. გამოსავლად ხომტარიას განკარგულებაში არსებული აქციების წართმევა მიიჩნიეს, თუმცა მრეწველი თავისას იაფად არ თმობდა, საბჭოეთს ევაჭრებოდა და მიანიშნებდა, რომ თუ უარს ეტყოდნენ, აქციებს ბრიტანელებს ან ფრანგებს მიჰყიდდა.³

კრემლის მითითების თანახმად, აკაკი ხომტარიას წინააღმდეგ სპარსეთში საბჭოთა სავაჭრო წარმომადგენელს ბუღუ მდივანს უნდა ემოქმედა, მაგრამ მას ეს არ შეეძლო, რადგან ადრე თვითონ ხომტარის სამსახურში იყო და მისი დახმარებით სარგებლობდა. ახლა, სავაჭრო წარმომადგენელი რომ გახდა, თავს ვალდებულად თვლიდა, სიკეთეზე სიკეთით ეპასუხა. იგი ყველანაირად იცავდა მეგობარს და ცდილობდა მისთვის ახალი ფინანსური სუბსიდიები გამოენახა.

1927 წლის ბოლოსთვის ხომტარიამ საბჭოთა მთავრობისგან დაახლოებით ორნახევარი მილიონი მანეთი მიიღო, სანაცვლოდ კი საბჭოეთს არაფერი მისცა. მახსოვს, როგორ აქებდა მდივანი ხომტარიას, მიხატავდა კოლოსალურ შესაძლებლობებს, რომელიც ჩვენს წინაშე ხომტარიასთან მეგობრობით გადაიშლებოდა, - აღნიშნავს გ. აგაბეკოვი.

საბჭოთა რეზიდენტს აკაკი ხომტარიას გადაბირება მოუწოდებია, მისთვის ზოგიერთ ფინანსურ ოპერაციაში ხელშეწყობის სანაცვლოდ. გ. აგაბეკოვი იგონებს, რომ ის ხომტარიას ბუღუ მდივანის ბინაში შეხვდა და დაახლოებით ორი საათი ესაუბრა. ხომტარიამ უარი მითხრა - თან თანამშრომლობაზე, იმ მოტივით, რომ ის იყო „ძალიან დიდი ფიგურა“ სპარსეთის საზოგადოებასა და ბიზნეს სამყაროში.

საბჭოთა საელჩომ თეირანში ხომტარიას მიერ მიყენებული ზარალისა და ახალი შესაძლო ზიანის გათვალისწინებით, გადაწყვიტა რაიმე გზით მისი სსრკ-ში შემოტყუება. ისარგებლებდა

¹ ნიკო ნიკოლაძე ჰანიბალს აკაკი ხომტარიას ვეჭილად მოიხსენიებს. იხ. ნ. ნახუცრიშვილი, გ. სანიკიძე, ქართველები თეირანის დულაბის ქრისტიანულ სასაფლაოზე, წიგნში - ქართველები თეირანის დულაბის ქრისტიანულ სასაფლაოზე, თბ., 2019, გვ. 35.

² Газ. „Рулъ“, Берлин, 1924 г., 12 января.

³ Г. Агабеков, Секретный террор Сталина, М., 1998. с. 147.

რა იმით, რომ ხოშტარია საბჭოთა კავშირის მოქალაქეა, მოსკოვი, რა თქმა უნდა, მას უკან აღარ გაუშვებდა და გაუსწორდებოდა. მზადება თანდათანობით დაიწყო. ხოშტარია დაარწმუნეს წასულიყო მოსკოვში მის მიერ წამოჭრილი საკითხების საბოლოოდ გადასაჭრელად, მაგრამ მან საფრთხე იგრძნო ან საბჭოთა სავაჭრო წარმომადგენლის მდივნის მიერ გაფრთხილებული, გამგზავრებას არ ჩქარობდა. მას შემდეგ, რაც მდივანი სპარსეთიდან გაიწვიეს, ხოშტარიამ საერთოდ უარი თქვა სსრკ-ში წასვლაზე და ავადმყოფობის მომიჯნავეებით, საბჭოეთის გვერდის ავლით, პარიზში გაემგზავრა.¹

არსებობს კიდევ ერთი საინტერესო პუბლიკაცია, რომელშიც აღნიშნულია: ოცნებობდა რა კვლავ გამხდარიყო მსხვილი ბიზნესის ხელმძღვანელი, აკაკი ხოშტარიამ საბჭოთა ოფიციალურ პირებთან კონტაქტების ძიება დაიწყო. საბჭოთა მთავრობის კულუარებში იგი მისმა ყოფილმა ნაცნობმა, ქართველმა ბოლშევიკმა ბუღუ მდივანმა შეიყვანა. მრეწველს მანვე გააცნო სავაჭრო ვაჭრობის სახალხო კომისარი ლ. კრასინი და შინაგან საქმეთა სახალხო კომისარიატის პასუხისმგებელი მუშაკი ბ. სტომონიაკოვი.

1925 წელს პოლიტიურად ჩრდილოეთ სპარსეთში შერეული საბჭოთა და სპარსული ნავთობის საზოგადოების ჩამოყალიბება გადაწყვიტა. ნავთობის მოპოვების გარდა, საზოგადოების მეშვეობით, ამ სტრატეგიულად მნიშვნელოვან რეგიონში ბრიტანული კაპიტალის აღკვეთაც იგეგმებოდა.²

საბჭოთა საელჩომ ხოშტარიასაგან იყიდა ფირმანები,³ რომელთაგან ერთი, სავარაუდოდ, 4,5 მილიონ თუმნად შეფასებული, ახლად შექმნილ კომპანია „ქავირე ჰურიან ლიმიტედ“-ის საწესდებო კაპიტალში ჩაირიცხა, სადაც თვით ხოშტარიამ და რუსეთ-სპარსეთის ბანკმა 250 ათასი თუმანი შეიტანეს.

საბჭოთა კავშირთან თავიანთი ქვეყნის დაახლოების მოწინააღმდეგეები სპარსეთის მთავრობაში მოითხოვდნენ ცალკე შეთანხმების დადებას „ქავირე ჰურიან“-ის კონცესიებზე. ამიტომ, 1920-იანი წლების ბოლოს, მოსკოვში გადაწყდა უცხოური, კერძოდ, ფრანგული კაპიტალის მოზიდვა კომპანიის დასაფინანსებლად და ხოშტარიასგან წილების შესაძენად. ამ პროექტისადმი ყველაზე მეტი დაინტერესება ფრანგულმა კომპანია „პეტროფინმა“ გამოხატა.⁴ განიხილებოდა აქციების გადანაწილების სხვადასხვა ვარიანტი, მაგრამ ხოშტარიასა და სპარსული მხარის წინააღმდეგობის გამო, ეს წამოწყება ვერ განხორციელდა. საქმეში შუამავლობა ნავთობის მსხვილმა მაგნატმა, „კულუარულ მოლაპარაკებათა და ფარული გარიგებების სპეციალისტმა“ ჰალუსტ გულბეკიანმაც სცადა.⁵ მან წინადადება წამოაყენა, შეექმნათ რუსულ-ფრანგულ-სპარსული ერთობლივი კომპანია მისი მონაწილეობით, თუმცა მხარდაჭერა ვერც ამ პროექტმა ჰპოვა.

საბჭოთა მხარემ სპარსეთსა და საფრანგეთთან ერთად თანაბარი სამმხრივი მონაწილეობის იდეაც მოსინჯა. 1929 წლის თებერვალში მოსკოვში ასეთი შეხვედრაც შედგა, მაგრამ შეთანხმება ვერ მოხერხდა. ერთი წლის შემდეგ ფრანგებმა სსრკ-ს გვერდის ავლით ჩრდილოეთ სპარსეთის ნავთობის შესახებ შაჰის მთავრობასთან მოლაპარაკება წამოიწყეს, თუმცა უშედეგოდ.

დავა „ქავირე ჰურიან“-ის ირგვლივ მრავალ წელს გაგრძელდა. მის გადაწყვეტას ხელი თიმურთაშის ტრაგიკულმა ხვედრმა და ხოშტარიას ნაადრევმა სიკვდილმა შეუშალა.⁶ აკაკი ხოშტარიას გარდაცვალების (1931 წ.) შემდეგ მისი წილი ავტომატურად სპარსეთის მთავრობამ დაისაკუთრა.

¹ Г. Агабеков, Секретный террор Сталина, М., 1998. с.148.

² Нефть России в XXI веке. <https://interaffairs.ru/paged/show/lukoil/sixteen>

³ ფირმანი - აქ, ირანის შაჰის ბრძანებულება.

⁴ Т. Хрулева, Дорога на Тегеран. Часть третья. <https://www.rosbalt.ru/main/2011/01/16/808995.html>

⁵ Керосиновые войны-2. <https://www.kommersant.ru/doc/425038>

⁶ Michael Quentin Morton, The Khoshtaria Concessions: Oil and the Northern Provinces of Iran. <https://www.geoexpro.com/articles/2020/10/the-khoshtaria-concessions-oil-and-the-northern-provinces-of-iran>

სხვათა შორის, ჯერ კიდევ 20-იანი წლების პირველ ნახევარში, როდესაც აკაკი ხოშტარია სპარსული კონცესიების შესყიდვას ინგლისელები აპირებდნენ, ამ საკითხით საქართველოს ემიგრირებული მთავრობაც დაინტერესებულა: ნოე ჟორდანია აკაკი ჩხენკელს წერდა: „მე სადღაც წავიკითხე, რომ ხოშტარიას სპარსეთის კონცესია ინგლისელებმა შეისყიდეს და მოსკოვთან აწარმოებენ მოლაპარაკებას კავკასიის გზით ამ კონცესიის ექსპლუატაცია მოახდინონ შეერთებულად. საქართველოს საკითხი თუ იქნება მოგვარებული, საჭიროა ამ ამბის კარგად გაგება“.¹ ინტერესი ბუნებრივი იყო, მაგრამ ამ საქმეს, როგორც აღინიშნა, ისეთი გავრძელება აღარ მიეცა, რომელიც საქართველოსათვისაც რაიმე მხრივ სასარგებლო იქნებოდა.

Otar Janelidze
Gori State Teaching University
AKAKI KHOSHTARIA'S PERSIAN CONCESSIONS
RESUME

The article studies the activities of the famous Georgian industrialist, businessman, financier, and philanthropist Akaki Khoshtaria in Persia, where he owned various concessions. The most important of them - oil concessions - are included in the list of concessions that 'changed the world'.

Besides the archival materials, the paper relies on references by three authors, one of whom is a journalist, the second is a Soviet security resident, and the third is a high-ranking Communist Party member. The juxtaposition of their narratives allows them to see the issue from different points of view and gives a more or less complete representation of reality.

These authors are Vladimir Nellin, a correspondent for the Berlin-based newspaper of Russian emigration the 'Рубль', Georgy Agabekov a high-ranking Soviet foreign intelligence officer, and Boris Bazhanov, Stalin's assistant in the Politburo.

After the establishment of Soviet rule in Russia and Georgia, most of Akaki Khoshtaria's property was nationalized in Persia as well. Since 1921, after the launch of the NEP, Akaki Khoshtaria has largely regained control over his own Russian-Persian credit bank in Persia. Shortly after he returned back his oil concession in the Persian city of Semnan and founded the 'Kavir-i-Khourian company'. Resumed forest exploitation, rice and wool trade, etc.

The Soviet government wanted to seize Akaki Khoshtaria's oil concessions, but, managed to buy only a part of them during the life of the industrialist. Renowned international oil corporations have also shown great interest in these concessions. After the death of Khoshtaria, his share of the concession passed to the Persian government.

¹ ა. მენთეშაშვილი, საქართველო უცხოეთის არქივებში, გაზ. „კომუნისტი“, 1989 წ., 15 აგვისტო.